

Journal of New Century Innovations

VOLUME

66

ISSUE-4

Journal of new
century innovations

Exact and natural sciences

Pedagogical
sciences

Social sciences
and humanities

Engineering and
Medical Sciences

AREAS

ISSN (p): 2181-3671
ISSN (e): 2181-368X

Google
Scholar

newjournal.org

**JOURNAL OF NEW CENTURY
INNOVATIONS**

VOLUME – 66 | ISSUE - 4

December - 2024

ZAMONAVIY TA'LIMDA PEDAGOGIK
TEXNOLOGOYALARDAN FOYDALANISH

Abdiyeva Quysintosh Azadovna

*Toshkent amaliy fanlar universiteti, Boshlang'ich ta'lim
nazariyasi va metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi*

Ro'zaliyeva Nargiza Bekmurod qizi

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3- kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolda zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchiga turli xil innovatsion usullardan foydalanish, yangicha qarashlar xususida fikrlar yuritiladi. Unda kuylash malakalarining nazariy asoslari bilan tanishish bilan bir qatorda ta'lim jarayonida umumdidaktik va maxsus musiqa pedagogikasining asosiy tamoyillari va ularning mazmun-mohiyatini o'quvchilarga singdirish uslublari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, axborot texnologiyalari, kompyuter, dars, tarbiya.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

“Texnologiya” yunoncha soʻzdan kelib chiqqan boʻlib “techne” - mahorat, sanʼat, malaka va “logos” - soʻz, taʼlimot maʼnolarini anglatadi. “Pedagogik texnologiya” - taʼlimni texnologiyalashtirish sohasida pedagogik hodisa va jarayonda qoʻllaniladigan tushuncha. Hozirgi vaqtda zamonaviy taʼlim sharoitida oʻqitish usullari taʼlim maqsadlarini oʻzgartirish, kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida qurilgan yangi avlod davlat taʼlim standartini ishlab chiqish bilan bogʻliq murakkab davrni boshdan kechirmoqda. Oʻquv jarayonida talabning kognitiv va ijodiy faoliyatini amalga oshirish uchun taʼlim sifatini oshirish, oʻqish vaqtidan samarali foydalanish va oʻquvchilarning reproduktiv faolligi ulushini kamaytirish imkonini beradigan zamonaviy taʼlim texnologiyalaridan foydalaniladi. Zamonaviy taʼlim texnologiyalari yoshi va taʼlim darajasidan qatʼi nazar, individuallashtirishga, oʻquv jarayonining masofali va oʻzgaruvchanligiga, talabalarning akademik harakatchanligiga qaratilgan.

Zamonaviy texnologiyalar hissiy qulay muhitda o'quvchilarning faol ko'p bosqichli kognitiv faoliyati jarayonida fan va o'quv bilim va ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, o'rganish uchun ijobiy motivatsiyani rivojlantirish imkonini beradi. Hozirgi bosqichda pedagogik texnologiya tushunchasidan pedagogik amaliyotda faol foydalanilmoqda. Biroq, uni tushunish va qo'llashda katta tafovutlar mavjud, shuningdek, turli olimlar tomonidan berilgan ko'plab ta'riflar mavjud, masalan, B.T.Lixachev, V.P.Bespalko, I.P.Volkov pedagogik texnologiyani barcha ta'riflarning ma'nolarini o'zida mujassam etgan mazmunli umumlashtirishdir. Turli mualliflar G.K.Selevkoning fikricha, "pedagogik texnologiya" tushunchasini uch jihat bilan ifodalash mumkin:

- 1) ilmiy: pedagogik texnologiyalar - pedagogika fanining maqsadlari, mazmuni va o'qitish usullarini o'rganuvchi va ishlab chiqadigan hamda pedagogik jarayonlarni loyihalashtiruvchi qismi;
- 2) protsessual va tavsifiy: jarayonning tavsifi (algoritmi), rejalashtirilgan o'quv natijalariga erishish uchun maqsadlar, mazmun, usullar va vositalar majmuasi;
- 3) protsessual jihatdan samarali: texnologik (pedagogik) jarayonni amalga oshirish, barcha shaxsiy, instrumental va uslubiy pedagogik vositalarning ishlashi.

Shunday qilib, pedagogik texnologiya o'qitishning eng oqilona usullarini o'rganuvchi fan sifatida ham, o'qitishda qo'llaniladigan usullar, tamoyillar va tartibga soluvchilar tizimi sifatida ham, real o'quv jarayoni sifatida ham faoliyat yuritadi. Albatta, har bir o'qituvchi o'z faniga talabalarda chuqur qiziqish uyg'otishini, ular nafaqat o'ylanmasdan ma'ruza yozishni, balki aytilayotgan gaplarni tushunib yetishlarini, mantiqiy fikr yurita olishlarini, har bir dars yuk bo'lmasligini, balki har bir darsning o'ziga yuk bo'lmasligini xohlaydi. talabalar va o'qituvchi uchun quvonch. O'qituvchi gapiradi, o'quvchi esa tinglaydi va o'rganadi, lekin tayyor ma'lumotni tinglash o'qitishning eng samarasiz usullaridan biri hisoblanadi. Bilimni mexanik ravishda boshdan boshga o'tkazib bo'lmaydi (eshitilgan - o'rganilgan). Shuning uchun o'quvchini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish zarur. Talaba fanga qiziqish bilan faqat o'z faoliyatida ma'lumotni o'zlashtira oladi. Binobarin, o'qituvchi informator rolini unutishi, u o'quvchining bilish faoliyatining tashkilotchisi, muvofiqlashtiruvchisi rolini o'ynashi, o'quvchi uchun darsda barcha turdagi o'quv va bilish faoliyatini tashkil qilishi kerak.

Talabaning o'quv va kognitiv faoliyati o'zlashtirilishi kerak bo'lgan o'quv materialiga mos kelishi kerak. Faoliyat natijasida talaba mustaqil ravishda har qanday xulosaga kelishi, o'zi uchun bilim olishi kerak. Didaktikaning eng muhim tamoyili - bilimlarni mustaqil yaratish tamoyili bo'lib, u bilimni o'quvchi tomonidan tayyor shaklda emas, balki o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan ma'lum bir bilish faoliyati natijasida yaratilishidan iborat. . Binobarin, har xil turdagi pedagogik texnologiyalar talabalarning bilim va ijodiy qiziqishlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalardan faol foydalangan holda tizimli ishlar o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini, o'quv faolligini oshiradi, bilimlarni chuqur va doimiy o'zlashtirishni ta'minlaydi, o'quvchilarning tafakkuri, xotirasi va nutqini rivojlantiradi, halollik, mehnatsevarlik va vijdonli munosabatni tarbiyalashga xizmat qiladi. tarbiyaviy ishlar, shuningdek, asosan talabalarning reproduktiv faoliyatini faollashtiradi. O'qitishning muhim xususiyati - bilimlardan foydalanish, ularni umumlashtirish va tizimlashtirishda samarali faoliyat uchun sharoit yaratishdir.

Ta'lim jarayonini bunday tashkil etish o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, ularni diqqatli bo'lishga majbur qiladi, ularni tahlil qilishga, taqqoslashga, asosiy narsani ajratib ko'rsatishga o'rgatadi, ularni sinfdagi passiv tinglovchilardan faol ishtirokchiga aylantiradi. Shunday qilib, har xil turdagi texnologiyalar o'quvchilarning kognitiv va ijodiy qiziqishlarini rivojlantirishga yordam beradi. Biroq zamonaviy ta'lim va axborot texnologiyalarini joriy etish ularning an'anaviy o'qitish metodikasini to'liq o'rnini bosishini anglatmaydi, balki uning tarkibiy qismi bo'ladi.

Bugungi kun o'qituvchidan ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, tajribalarimiz asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash orqali ta'lim-tarbiya berish yo'llariga doir fikrlarimizni bayon etamiz. O'ylaymizki, u o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda hamkasblarimizga amaliy yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarni o'z yo'nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirishdek mas'uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko'makchilardan biriga aylanadi. Hozirgi davr o'qituvchi va o'quvchi oldiga katta talablar qo'ymoqda, bu talablarning eng asosiysi - darsning samaradorligi, uning sifatligi, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalariga, maktablardagi turli xil o'quv mashg'ulotlari, ularni tashkil qilinishi va u orqali o'quvchilarni turli bilim va ko'nikmalarni egallab olishidir.

Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida dars jarayonini tashkil etishda o'qituvchi dastlab:

- darsning maqsadi;
- maqsadga erishish yo'llari;
- o'quv materiallarini taqdim etish usullari;
- o'qitish metodlari;
- o'quv topshiriqlarining turlari;
- muhokamalar uchun savollar;
- munozara va bahslarni tashkil etish yo'llari;
- o'zaro aloqa usullari va kommunikatsiya singari omillarni aniqlab olishi lozim bo'ladi.

Zero, pedagogik texnologiya - bu o'rganish nazariyasiga asoslangan va

rejalashtirilgan natijalarni taʼminlovchi taʼlim faoliyatini tashkil etish usullari, uslubiy texnikasi, shakllari yigʻindisidir. Oʻqituvchi uchun yillar davomida shakllangan darsning stereotiplarini engib oʻtish juda qiyin. Talabaga yaqinlashish va xatolarni tuzatish, tayyor javobni taklif qilish istagi katta. Talabalar ham xuddi shunday muammoga duch kelishadi: ular uchun oʻqituvchini yordamchi, kognitiv faoliyat tashkilotchisi rovida koʻrish odatiy holdir. Bugungi kunda zamonaviy darsni muvaffaqiyatli oʻtkazish uchun oʻz pozitsiyangizni yangicha tushunish, nima uchun va nima uchun oʻzgarishlar kerakligini tushunish va birinchi navbatda oʻzingizni oʻzgartirishingiz kerak.

Kompyuter texnologiyalari turli xil interaktiv xarakterdagi topshiriqlardan foydalanish imkoniyatini beradi. Masalan, oʻquvchilar voqealarni xronologik ketmaketlikda joylashtirish, fanga oid atamalar va tushunchalarni toʻgʻri izohlash yoki oʻng va chap qatordagi atamalar va ularning maʼnosini mos ravishda strelka bilan koʻrsatish yoki berilayotgan mavzudagi tayanch soʻzlarni toʻldirish, test topshiriqlarini bajarish, krosvordlarni yechish kabi topshiriqlarni qanday ajarganliklarini katta ekranda multimedia yordamida tushirilgan javoblar bilan taqqoslab, bilib borishlari mumkin boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tolipov U.K., Sharipov Sh.S. Oʻquvchi shaxsi ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari. – T., Fan, 2012
2. Yoʻldashev J. G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – T: Fan va texnologiya, 2008.
3. Okhunov, M., & Minamatov, Y. (2021). Application of Innovative Projects in Information Systems. *European Journal of Life Safety and Stability* (2660-9630), 11, 167-168.
4. Minamatov, Y. E. U. (2021). APPLICATION OF MODULAR TEACHING TECHNOLOGY IN TECHNOLOGY. *Scientific progress*, 2(8), 911-913.
5. Минаматов, Ю. (2021). УМНЫЕ УСТРОЙСТВА И ПРОЦЕССЫ В ИХ ПРАКТИЧЕСКОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ. *Eurasian Journal of Academic Research*, 1(9), 875-879.

O‘ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA HARFIY
SAN’ATLARNING QO‘LLANILISHI

Abdurashidova Sevinch Alisher qizi,
Toshkent amaliy fanlar universtiteti
Tarix va filologiya fakulteti 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Abdulxayrov Manzar Husanovich

Annotatsiya

O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi xalqimizning qadim zamonlardan XIX asrning o‘rtalarigacha vujudga kelgan noyob badiiy durdonalari haqida bahs yuritadi. Ushbu maqolada ham o‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi, harfiy san’atlarning qo‘llanilishi, so‘z mulkinging sulтони, ulug‘ mutafakkir, shoir Alisher Navoiy ijodidagi harfiy san’atlarning qo‘llanilishi haqida fikr yuritiladi va ijodidan namunalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Mumtoz adabiyot, harfiy san’atlar, tarix, muammo.

Аннотация

История узбекской классической литературы рассказывает об уникальных художественных шедеврах нашего народа, созданных с древнейших времен до середины XIX века. В данной статье рассматриваются история узбекской классической литературы, использование литературных искусств, виды литературных искусств в творчестве великого мыслителя, поэта Алишера Навои, султана слова, а также примеры его произведений.

Ключевые слова: классическая литература, литературное искусство, история, проблема.

Abstract

The history of Uzbek classical literature talks about the unique artistic masterpieces of our nation, created from ancient times to the middle of the 19th century. In this article, the history of Uzbek classical literature, the use of literary arts, the types of literary arts in the works of the great thinker, poet Alisher Navoi, the sultan of words, and examples of his works are discussed.

Key words: classic literature, literary arts, history, problem.

Badiiy adabiyot tabiat gultoji sanalmish hazrati inson bilan egizak dunvo yuzini ko‘rgan san’at turlaridan biridir. Mumtoz adabiyot esa o‘quvchilar ma’naviyatini yuksaltirishda, badiiy didni o‘stirishda, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashda beqiyos imkoniyatlarga ega. Inson yaratilibdiki, o‘zi yashayotgan borliq sir-u sinoatlari bilan oshno bo‘lgisi, ulardan yuksak shavq- zavq olgisi, ichki kechinmalari, orzu-intilishlari, ruhiy holatlarini o‘zigagina hadya etilgan

oliy ne'mat – so'zda badiiy, bo'yoqli tarzda ifodalagisi keladi. Adabiyot tarixi esa mana shu o'ziga xos murakkab hodisaning eng qadimgi davrlardan zamonamizgacha bo'lgan tarixiy taraqqiyot jarayonini o'rganuvchi fandır. Xalqimiz ma'naviy qadriyatlarini o'zida ifoda etgan o'zbek mumtoz adabiyoti tarixini o'rganish barkamol avlod qalbida milliy iftixor tuyg'ularini shakllantirilishiga ulkan hissa qo'shishi bilan ahamiyatlidir.

O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi xalqimizning qadim zamonlardan XIX asrning o'rtalarigacha vujudga kelgan noyob badiiy durdonalari haqida bahs yuritadi. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi yodnomalar (memuar), tarixiy asarlar hamda tazkiralarni ham o'z ichiga oladi. Ta'rix biror muhim voqea, hodisaning sodir bo'lgan vaqtini abjad hisobi bilan aniq ifodalaydigan maxsus nazmiy asar bo'lib, qofiyalanish va hajm jihatidan qat'iy bir qoidaga ega emas. Shu sabab u masnaviy, qasida, g'azal va boshqa janrlarda ham yozilishi mumkin. Tarix janri ba'zi xususiyati bilan muammoga o'xshab ketadi. Muammoda biror nom yashirib berilsa, ta'rixda biror raqam, sana yashiringan bo'ladi. Ana shu sana yashiringan so'z yoki ibora "ta'rix moddasi" deb atalgan va u she'r mazmuniga ma'nani mos kelishi va garafikdagi harflarning son ifodasi shoir nazarda tutgan sanani aniq ifodalashi shart bo'lgan. Raqamlarni she'rga kiritish vazn nuqtayi nazaridan qiyin bo'lgani sabab, shoirlar abjad hisobiga murojaat qilganlar. Ya'ni, ro'y bergan voqea sanasini harflar orqali ifodalash usulini qo'llab ta'rixlar yaratganlar. Ta'rixlar ikki qismga bo'linadi:

1. Ta'rix suvari (suvari – "surag" so'zining ko'pligi).
2. Ta'rix ma'navii.

Muammo arab tilidagi *اعما* – "a'mo" so'zidan olingan bo'lib, "ko'r qilingan", "yashiringan" degan ma'nolarni anglatadi. U she'riy janr sifatida o'zining qat'iy qoidalariga ega bo'lib, asosan bir, ikki baytdan iborat bo'lgan tugal ma'noli she'rdir. Muammoda biror nom (asosan kishi nomi) harflar orasiga yashiringan bo'ladi va u sarlavhada aniq ko'rsatiladi. Masalan, Alisher Navoiyning mana bu muammosi badiiy san'atlardan "tashbeh" asosiga qurilgan:

Asliyatda:

يوز ینگ کیم قطرہ حی سیراب قیلیمیش
گلیدور کیم سو ایچگانین احیلیمیش

Tabdilda:

*Yuzing kim qatora hiy sayrab qilmish,
Geladur kim suv ichganin ahilmish.*

Bayt mazmuniga e'tibor qilinadigan bo'lsa, unda go'zal mahbubaning terlagan yuzi, to'yib suv ichgan gulning ochilishiga tashbeh qilinayapti. Misralarni muammo usullari

bo'yicha sharh qiladigan bo'lsak, quyidagi holat yuzaga chiqadi. Ma'lumki, arab tilida suv ما deb ataladi. Agar, گل ana shu ما ni to'yib ichsa, boshqacha qilib aytganda گل ning orasiga ما kirsak gul ochiladi, ya'ni "Kamol" - كمال ismi hosil bo'ladi.¹

Shu bilan birga she'rda uning yechimi bilan bog'lik bo'lgan turli imo-ishoralar ham beriladi. Muammoning yechimi arab harflarining yozilish holatiga asoslanadi. Uning yechimida birinchi navbatda mantiqdan kelib chiqiladi. Buning uchun ma'nodosh va shakldosh so'zlarni aniqlash, bir tildagi so'zning boshqa tildagi ma'nosini topish, badiiy san'at ilmiga murojaat qilib, arab alifbosidagi harflarning shakli, ramziyligiga e'tiborni qaratish, muammo qilingan so'zlardagi harflar o'rnini almashtirish, yil hisobi, burj va abjad hisobidan foydalanish lozim bo'ladi. Muammo janr sifatida XV asr o'rtalarida taraqqiyotning yanada yuqori nuqtasiga ko'tarildi. Natijada, ilm toliblari, shoir va ulamolar uchun muammo aytish va uning yechimini topish katta sinov, imtihonga aylandi. Muammonavislik fan sifatida maktab va madrasalarda maxsus o'qitila boshlandi. Manbalardan ma'lum bo'lishicha, Navoiy e'tiborini qozonish va uning suhbatidan bahramand bo'lishga ishtiyoqmand bo'lganlar muammo aytish va yechishning qonun-qoidalaridan yaxshi xabardor bo'lishlari, chiroyli va mazmunli muammo ayta bilishlari talab qilingan. Chunki, Alisher Navoiy davrida muammonavislik juda tez sur'atlar bilan rivojlandi. Alisher Navoiyning mana bu muammosi bu janrning eng yaxshi namunasi hisoblanadi:

Asliyatda:

بو گلشن ایچرا یوقتور بقا گلیگا ثبات
عجب سعادت ایروور قالسا یخشیلیک بیرلا ات

Tabdilda:

*Bu gulshan ichra yo'qdur baqo galiyga sabot,
Ajab saodat erur qolsa yaxshilik birla ot.*

Baytda سعادت dan ات chiqarish kerakligi ishora qilinmoqda. Shunda سعد qoladi va "yaxshilik", "baxt" ma'nolarini beradi. Bu bilan shoir dunyoda hech narsa boqiy emas, hamma narsa o'tkinchi, shunday ekan chiroyli amallar bajarib dunyoda yaxshi nom qoldirish kerakligini uqtiradi.²

Navoiyning "Devoni Foni" asari tarkibiga shoirning besh yuzga yaqin fors-tojik tilidagi muammosining kiritilishi bu davrda muammonavislikning kamolot bosqichiga ko'tarilganini isbotlaydi. Navoiy o'zbek tilida ham muammo janrining ko'plab ajoyib namunalarini yaratdi. Muammo nasrda ham yaratilishi mumkin. Navoiy asarlari sarlavhalarining aksari muammo janri asosiga qurilgan. "Hayrat ul-abror" dostonining

¹ Xamidova M., Sulaymonova N. Eski o'zbsk yozuvi.uslubiy qo'llanma. – T.: "Yurist media markazi" nashriyoti, 2009. –B. 94.

² Zohidov L. Alisher Navoiy asarlaridagi muammo elementlar. – T.: "Adabiy meros" nashriyoti, 1971. – B.62.

o‘n birinchi maqolatida ana shu holni kuzatish mumkin. Unda “ilm”ning jahl-nodonlik qorong‘uligini yorituvchi quyosh, oy va yorug‘ kun ekani muammo yo‘li bilan anglatilgan:

علم – “Ilm” sehrining axtariligidakim, jahl tunini yoritmoq uchun “Ayn” – ع quyoshdin, lomi ل oydin va mimi م kunduzdin nishona aytur”.

Bu muammoda “Ilm” so‘zidagi ع quyoshga [Arab tilida quyoshning ayn deb atalishiga ham ishora], “lom” – ل oy (abjad hisobida 30ga teng), mim م kunduzni anglatib, bu harflar jami bo‘lib ilmni tashkil etadi: [علم].

Xulasa qilib aytganda, ta’rixlar o‘z vaqtida juda muhim ahamiyat kasb etgan. Ular o‘quvchini o‘ylashga, fikrlashga undagan, tafakkuri doirasini kengaytirishga xizmat qilgan. Bizgacha Navoiy, Ogahiy, Munis, Komil va boshqa shoirlarning ko‘plab ta’rixlari yetib kelgan. Ta’rix san’ati adabiyotimizda bir qator janrlarning shakllanishiga zamin bo‘ldi. Masalan, muammo janri adabiyotimizda mavjud badiiy vositalarni she’rda mohirona qo‘llay bilish, hozirjavoblik, aqlni peshlash, tafakkur doirasini kengaytirish, yashiringan g‘oyani muammo qoidalari asosida yechish va bu yo‘l bilan kitobxon ruhiyatini ko‘tarish vositasi sifatida o‘z vaqtida juda muhim ro‘l o‘ynagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xamidova M, Sulaymonova N. Eski o‘zbsk yozuvi.uslubiy qo‘llanma. – T: “Yurist media markazi” nashriyoti, 2009. – B.94.
2. Karimov O. Mumtoz sheriy janrlari. –Namangan: Namangan nashriyoti, 2015.
3. Vohidov R., Eshonqulov H. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi//O‘quv qo‘llanma. –T: “Adabiyot jamg‘armasi” nashriyoti, 2006.
4. Zohidov L. Alisher Navoiy asarlaridagi muammo elementlar. – T: “Adabiy meros” nashriyoti, 1971. – B.62.a

“SAVODI TA’LIM” RISOLASI –XATTOTLIK SAN’ATI
NAMUNASI SIFATIDA

Abdurashidova Sevinch Alisher qizi,

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Tarix va filologiya” fakulteti 2- bosqich talabasi

E-mail: abdurashidovasevinch227@gmail.com

Ilmiy rahbar: Abdulxayrov Manzar Husanovich

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xattotlik san’atining yuzaga kelishi, Munis Xorazmiy ijodiyotida ta’lim-tarbiya, odob-axloq masalalari, uning “Savodi ta’lim” asarining didaktik xususiyatlari bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: Munis Xorazmiy, Savodi ta’lim, xattotlik, ilm-fan, ta’lim-tarbiya, maktab, odob-axloq.

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается зарождение искусства каллиграфии, вопросы образования и нравственности в творчестве Муниса Хорезми, а также дидактические особенности его произведения “Обучение грамоте”.

Ключевые слова: Мунис Хорезм, Обучение грамоте, каллиграфия, наука, образование, школа, манеры.

ANNOTATSIYA

This article describes the emergence of the art of calligraphy, the issues of education and morals in Munis Khorezmi's work, and the didactic features of his work “Literacy Education”.

Key words: Munis Khorezmi, Literacy, calligraphy, science, education, school, manners.

Xattotlik arabchadan olingan boʻlib, husnixat yozuvchi, kalligrafiya – yozuv xat san’ati, kitob koʻchirish hamda meʼmoriy inshootlar, badiiy buyumlarning kitoblarini yaratish kasbi. Ilk yozuvning paydo boʻlishi natijasida yuzaga kelgan.

Xattotlik san’ati Sharq mamlakatlarida oʻziga xos alohida yoʻnalish kasb etgan, maxsus ixtisos darajasiga koʻtarilgan qadimiy va bebaho san’atdir. Bu davrlarda yozuv va kitob koʻchirishga eʼtiborning ortishi tufayli ajdodlarimiz tasarrufida boʻlgan oʻlkada “Buxoro xattotlik maktabi”, “Xorazm xattotlik maktabi”, “Fargʻona (Qoʻqon) xattotlik maktabi”, “Samarqand xattotlik maktabi”, “Toshkent xattotlik maktabi” kabi bir necha yirik san’at markazlari vujudga keldi.¹

¹ Murodov A. Oʻrta Osiyo xattotlik san’ati tarixidan. – T., 1971.

Xattotlik san'ati Markaziy Osiyoda, Temuriylar davrida taraqqiy etdi. Dastlab Movounnahr poytaxti Hirotda rivoj topdi. Shu tariqa xattotlik maktablari ham qad ko'tardi. Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlaridan bo'lmish Xorazmda xattotlik san'ati XVIII asr boshlaridagina mustaqil maktab sifatida shakllandi. Ayniqsa, XIX asrda Muhammad Rahim I (1806–1825) va Muhammad Rahim II (1844–1910) zamonida Xorazmda xattotlik san'ati keng taraqqiy etib, kitobat ishlari ham rivojlandi.

Husnixat san'atining asosiy mezonini tashkil etadi. Xattoki, Ibn Sino bobomiz ham o'zining "Tib qonuni" kitobida aytishicha, husnixat bilan yozilgan barcha matnlar, asarlar va qo'lyozmalar qadrlangan va tabarruk hisoblangan. Ibn Sinoning ta'kidlashicha, xunuk xat bilan yozilgan matnlar, kishining ko'ziga zarar keltiradi deydi.

Amir Avazbiy o'g'li Shermuhammad, adabiy taxallusi Munis Xorazmiy XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning boshlarida Xorazmda yashab ijod qilgan buyuk shoir, olim, tarixnavis, tarjimon va xattotlardan biridir. Munis Xorazmiy o'zbek adabiyoti, umuman madaniyati tarixida salmoqli o'rinni egallaydi. U muarrix sifatida o'zining "Firdavs ul-iqbol" tarixiy asarini yozdi, shoir sifatida devon tuzdi. Tarjimon sifatida tarixiy asarlarni o'zbek tiliga tarjima qildi, pedagog sifatida "Savodi ta'lim" nomli risola yozdi. Munis o'z davrining yetuk murabbiy shoiri sifatida bolalarning savodxonligini va husnixatini yaxshilash yo'lida ko'p izlanadi va yoshlarga husnixatdan ta'lim berib, "bilgancha surib qalamni har yon, ta'lim ishin aylar erdi oson" deydi. "Bilimning eshigi alifbe" deganlaridek, Munis ham ta'limdagi muvaffaqiyatlarning garovi savod ekanligini tushungan va shuning uchun "umumiy arqom" yozuv ilmini yaratishga bel bog'lagan.²

Xorazmiyning iste'dodli qirralaridan biri bu xattotlik hisoblanadi. U bu yo'nalishni san'at darajasiga ko'tara oldi. Munisning "Savodi ta'lim" asari 1804- yil 6-dekabrda vujudga keladi. Hijriy 1219-yil, ramazon oyining uchinchi chorshanba kuni yozib tugatgan. Asarni nima uchun yozganligini va tarixini asarining ichida aytib o'tgan. Mazkur risola nazariy ma'lumotlar va mashqlarni o'z ichiga olgan. Risola ikki qismdan tarkib topgandir. U "Savodi ta'lim"ning nazariy qismida o'zigacha mavjud bo'lgan bolalarga xat-savod o'rgatuvchi risolalarning barcha nuqson va kamchiliklarni ochib tashlaydi va eski risola bilan o'zi yaratayotgan risolani bir-biri bilan taqqoslab, eski risolaning o'sha kungi talablarga javob bera olmasligini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beradi. Risolaning ikkinchi qismida arab alifbosidagi har bir harfning yozilish uslubini ma'rifiy-didaktik nuqtai nazardan sodda qilib tushuntirishga harakat qiladi.

Asarning hajmi jami bo'lib 352 misradan iborat. Uni shartli ravishda 3 qismga bo'lib o'rganish mumkin.

1. Muqaddima qismi. U 18 ta kichik boblardan iborat bo'lib, hamd, na't, risola nazmining sabablari, qalam ta'rifi, xat ta'rifi kabi masalalar yoritilgan.

² Izabullayeva .G. Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-qism. Darslik.

2. Asosiy qism. U 22 ta kichik boblardan iborat. Ularda arab harflarining yozilish yo‘llari, usullari va mahoratiga e’tibor qaratilgan.

3. Xotima qismi. Bunda risola tarixi bitiladi.

Munis Xorazmiy yetuk murabbiy sifatida o‘z o‘quvchilariga savod o‘rgatayotganda, har tomonlama sodda va ravon yo‘llarini o‘ylagan. Uning asosiy maqsadi oson va qulay savodxonlikka erishish edi. Maqsadlarini ro‘yobga chiqarish uchun ham “Savodi ta’lim” risolasini vujudga keltirdi:

*Bilgancha surub qalamni har yon,
Ta’lim ishin aylar edim oson.
Lekin ko‘ngul ichra erdi bu kom,
Qilsam raqame ulumi arqom.*

Haqiqatdan ham, risola muallifi arab harflarining murakkab shakllarini oson uslubda o‘rganish yo‘riqnomasini yaratdi. U harflarning esda saqlanishini osonlashtiruvchi ashyolarni topadi. Ularni turli jonzotlarga, jihozlarga o‘xshatib o‘quvchilar tasavvurini tiniqlashtiradi.

Munis savodxonlikda o‘z usullarini ishlab chiqib, xatto ustozlar fikriga munosabat bildiradi, ular bilan bahs-munozaralar o‘tkazadi.

*“To” (ط) zikrida dedi ba’zi ustod,
Zebo alifiyu avvali “Sod” (ص).
Bu nuqtag‘a man qilurman inkor,
“Sod” osti erur satrbar bisyor.*

Muallif ushbu misrada “To”-ط harfining yozilish shaklini tushuntirar ekan, uni otga minib ketayotgan kishiga o‘xshatadi. Bu qiyos harfning o‘rganuvchi xotirasida mustahkam o‘rganishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, tarixda yashab ijod qilgan buyuk ulamolarimizning hayoti va ijodini o‘rganish har birimizning burchimizdir. Ular yaratgan adabiy meroslarni asrab avaylashimiz, qadrlashimiz va ularning ishlarini davom ettirishimiz har bir yoshlar qo‘lidadir. Demak, buyuk xattot, shoir, tarjimon va tarixnavis olim Munis Xorazmiy turli mavzularda ijod qilgan. U asosan oshiqona, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy – ta’limiy va xasbi hol yo‘nalishlarida qalam tebratdi. Munis savod o‘rganishni soddalashtirish va takomillashtirish maqsadida “Savodi ta’lim” risolasini yaratdi. Risola she’riy yo‘lda masnaviy usulda yozilgan ilmiy asardir. U aruzning xazaji musaddasi axrabi maqbuzi maxzuf vaznida yaratilgan (mafulu, mafoilun, faulun). Risolada Munisga xos shoirona mahorat borligini ko‘rishimiz mumkin. Misralardagi fikr mukammalligi bilan birga so‘zlarning ishlatilish o‘rni va meyyori, ohangdorligi, qofiya va radiflarning o‘ziga xos yangiligi va mukammalligi o‘quvchilarni o‘ziga jalb qiladi. Tasvirdagi obrazlilik zavq bag‘ishlaydi. Ushbu risolani ham ilmiy, ham badiiy nuqtayi nazardan o‘rganish juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adizova I O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi/O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan: 2009. 202-220 –b.
2. O‘zbek adabiyoti tarixi. 5 jildlik. 4-jild. – Toshkent, 1978. 387-b.
3. Shermuhammad Munis. Savodi ta’lim. – Toshkent, 1997.
4. Murodov A., O‘rta Osiyo xattotlik san’ati tarixidan. – Toshkent, 1971.
5. Izabullayeva .G. Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-qism. Darslik.

“KOSMIK TEZLIKLAR” MAVZUSINI O‘QITISH METODIKASI

Voxidova Ruxshona Baxtiyor qizi

Termiz davlat unversiteti Astronomiya ta’lim yo’nalishi 1-kurs talabasi

Narbayev Azamat Bahramovich

Termiz davlat unversiteti Umumiy fizika kafedrasi mudiri (PhD), ilmiy rahbar

Annotatsiya

Mazkur maqolada umumta’lim maktablari Astronomiya fanini o‘qitishda mediata’lim, ta’limda raqamli texnologiyalar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda darslarni tashkillashtirish usullariga to‘xtalib o‘tilgan. Maqolada “Kosmik tezliklar” mavzusini o‘qitish bo‘yicha 1-akademik soatga mo‘ljallangan dars ishlanmasi hamda mavzuni o‘qitish uchun taklif va tavsiyalar keltirilgan

Kalit so‘zlar: ikki jism masalasi, kosmik tezliklar, umumta’lim maktablari, metodika, pedagogik texnologiyalar, mediata’lim, raqamli texnologiyalar.

Umumta’lim maktablarining dasturlarida Astronomiya faniga 34 soat ajratilgan bo‘lib, shundan 29 soat mavzularga, 2 soat masala yechishga, 2 soat nazorat ishiga va 1 soat o‘quv sayliga ajratilgan. “Kosmik tezliklar” mavzusini o‘qitishga esa 1 akademik soat (45 minut) ajratilgan. Ushbu ajratilgan vaqt ichida mavzudagi tushunchalarni o‘quvchilarga tushuntirish o‘qituvchidan katta mahorat talab qiladi. Bunda mediata’lim, raqamli texnologiyalar imkoniyatlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish vaqtini tejash va o‘quvchilarda mavzu bo‘yicha to‘liqroq tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Biz quyida 1 akademik soatli darsni mediata’lim imkoniyatlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o‘qitish metodikasini bayon qilib o‘tamiz.

Darsning maqsadi:

Ta’limiy maqsad: Kosmik tezliklar va turli osmon jismlari uchun bu tezliklarning qiymatlarini hisoblab topishni o‘rgatish. Uchiriluvchi raketalar va kosmik-texnik qurilmalar, ularning ishlash prinsiplari, Oyga, sayyoralarga uchish asoslari bilan tanishtirish.

Tarbiyaviy maqsad: kosmik tezliklar mavzusini o‘rgatish, astronomiyaning boshqa mavzulari kabi funksiyalari o‘quvchida ilmiy dunyoqarashni, global ekologik madaniyatni shakllantirishni va uni shaxs sifatida rivojlanishi uchun xizmat qiladi.

Rivojlantiruvchi maqsad: osmon jismining berilgan massasi va radiusiga ko‘ra birinchi va ikkinchi kosmik tezliklarini hisoblashga doir masalalar echish;

- SY orbitasi elementlariga (peregey va apogeyining balandliklariga) ko‘ra uning

davrini hisoblashga (yoki aksincha) doir masalalar echish.

- tortishish kuchi ta'sirida osmon jismlarining harakat trayektoriyalarini tahlil qila olishlari, sun'iy kosmik obyektlarning kosmik tezliklarini hisoblash malakasiga ega bo'lish.

Tayanch kompetensiyalar:

Kommunikativ kompetensiya: darslikda keltirilgan astronomik atamalarni, qonunlarni, qoidalarni og'zaki va yozma tarzda aniq tushunarli bayon qila olish; osmon jismlarini o'rganish orqali kashf etilgan qonuniyatlarni hamda ularning ahamiyatini tushunadi va tushuntirib bera oladi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi: turli axborot manbalaridan kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda izlab topa olishi, saralashi, tahlil qilish hamda axborot xavfsizligi qoidalarini bilish, rioya qila olish va ulardan samarali foydalanish; astronomik qonuniyatlarni boshqa fanlardagi axborotlar bilan mantiqiy bog'lay olish.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi:

o'zlashtirgan bilimlariga tayangan holda mustaqil ravishda astronomiya fanining mohiyatini ifodalay olish; o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy va intellektual rivojlantirib borish. O'z xatti-harakatini adekvat baholay olish va mustaqil qaror qabul qila olish.

Dars turi: yangi bilim beruvchi.

Dars metodlari: muammoli vaziyatni o'rganish, BBB metodi, rasmlari keys, FSMU texnologiyasi.

Fanlararo aloqadorligi: Matematika, geografiya, geometriya, fizika.

Dars jihozlari: Yer sun'iy yo'ldoshlarining orbita elementlari va ularni aks ettirgan sxemalar (chizma, slayd, video, plakat yoki diapozitivlar), turli maqsadlarda uchirilgan SY larning (qutbiy, ekvatorial, geostatsionar yo'ldoshlar) Yer atrofi orbitalarining chizmalari, orbital va planetalararo kosmik stansiyalarning sxemalari, fotografiyalari, diapozitivlari.

Tayanch so'zlar: ikki jism masalasi, kosmik tezliklar, orbital tezlik, gravitatsion tortishish kuchi, jism trayektoriyalari, tortishishning markaziy maydoni.

Dars rejasi. (Izoh: Ushbu vaqt taqsimoti tavsiyaviy xarakterga ega bo'lib, o'qituvchi sinf o'quvchilarining imkoniyatidan kelib chiqqan holda darsni tashkil qilish bosqichlariga va vaqtiga o'zgartirish kiritish mumkin).

№	Dars bosqichlari	Vaqt
1	Tashkiliy qism	2 minut
2	O'tilgan mavzuni takrorlash	6 minut
3	Kirish suhbat	3 minut
4	Yangi mavzuni o'rganish	22 minut
5	Yangi mavzuni mustahkamlash	8 minut

	(o'quvchilarni baholash)	
6	Uyga vazifalar	4 minut

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism. O'qituvchi o'quvchilarga bugungi darsda nimalar o'rganilishi va kosmik tezliklar haqida qisqacha ma'lumotlar beradi. Shundan so'ng dars mavzusini o'tishga tayyorgarlik ko'radi.

2. O'tilgan mavzuni takrorlash. O'qituvchi tomonidan o'tgan darsda o'tilgan "Astronomiyada uzunlik o'lchov birliklari va Kepler qonunlari" mavzusi bo'yicha savol-javoblar o'tkaziladi.

3. Yangi mavzuning bayoni. O'quvchilarga yangi mavzuni tushuntirishdan avval "Kosmik tezliklar haqida nimalar bilasiz?" degan savol bilan «Muammoli vaziyat» hosil qilinadi. So'ngra o'qituvchi o'quvchilarga bu haqda qisqach ma'lumot beradi.

Shundan so'ng o'qituvchi quyidagi ketma-ketlikda mavzuning slaydi orqali tushuncha beradi.

10-mavzu: Kosmik tezliklar

Reja:

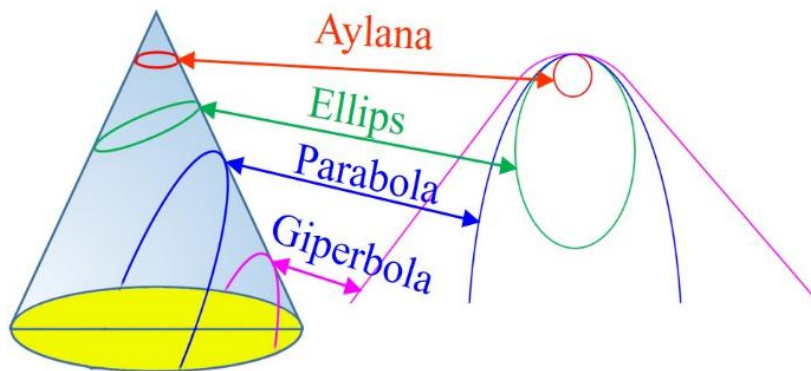
1. Kosmik tezliklar.
2. 1-kosmik tezlik.
3. 2-kosmik tezlik.
4. 3-kosmik tezlik.

Kosmik tezliklar

b
o
g
k
k
h
h
a
b
h
i
k
k
d
B
h
k
t
e

Quyosh tizimidagi har bir sayyora uchun kosmik tezliklar har xil bo'ladi
Aniq sharoitlarda biror jism boshqa jismning tortishish maydonida Kepler

Biz quyida Yer sayyorasi uchun hisoblangan kosmik tezliklar bilan birma-bir tanishib
chiqamiz.

Birinchi kosmik tezlik

: *Konus kesmlari va trayektoriyalar*

$$v_{01} = \sqrt{\frac{GM_{\oplus}}{R_{\oplus}}} \quad (1)$$

Bu yerda

G – gravitatsion doimiy ($6,67 \cdot 10^{-11} \text{ N}\cdot\text{m}^2/\text{kg}^2$)

$R_{\oplus}$ - Yerning o‘rtacha radiusi (6370 km)

$M_{\oplus}$ -Yerning massasi ($5,9 \cdot 10^{24} \text{ kg}$)

$$v_o = \sqrt{\frac{GM_{\oplus}}{R_{\oplus}}} = 7,9 \text{ km/sek} \quad (2)$$

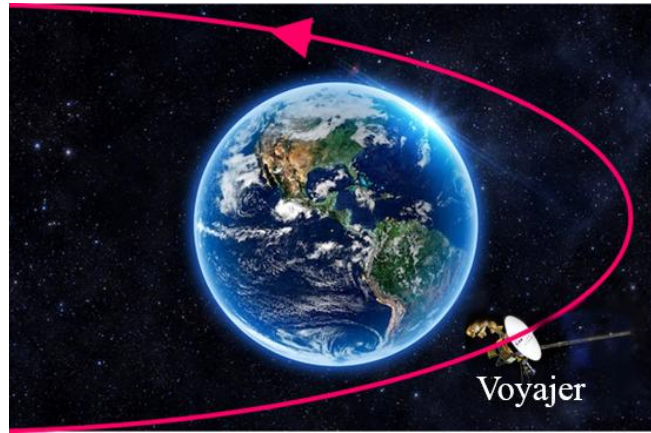
2-rasm: Aylanma orbita

Ikkinchi kosmik tezlik

bo‘ladigan eng kichik tezlikka ikkinchi kosmik tezlik deyiladi. Ikkinchi kosmik tezlik boshon jismining radiusi va massasi bilan aniqlanadi (6). Masalan Yer uchun:

$$v_{02} = \sqrt{\frac{2GM_{\oplus}}{R_{\oplus}}} = 11,2 \text{ km/s} \quad (3)$$

Bunda jism trayektoriyasi paraboladan iborat bo‘ladi (3-rasm).

3-rasm: Parabolik trayektoriya

o
,

$$v_{03} = \sqrt{(\sqrt{2} - 1)^2 v_{pl}^2 + v_{02}^2} \quad (4)$$

- (v_{pl} -planetaning orbital tezligi;
- 4 v_{02} -planeta uchun 2-kosmik tezlik.
-) Masalan Yer uchun:

$$v_{03} = \sqrt{(\sqrt{2} - 1)^2 v_{pl}^2 + v_{02}^2} = \sqrt{(\sqrt{2} - 1)^2 (29,783 \text{ km/s})^2 + (11,2 \text{ km/s})^2} = 16,650 \text{ km/s} \quad (5)$$

4

: Giperbolik trayektoriya

4.Yangi mavzuni mustahkamlash. O'quvchilar bilan quyidagi savollar asosida savol-javob o'tkaziladi:

1. Planetalarning massasi qanday hisoblanadi?
2. Keplercha trayektoriyalarni tushuntiring.

3. Tortishishning maydonida harakatlanayotgan jismning birinchi va ikkinchi kosmik tezliklari qanday formulalardan topiladi?

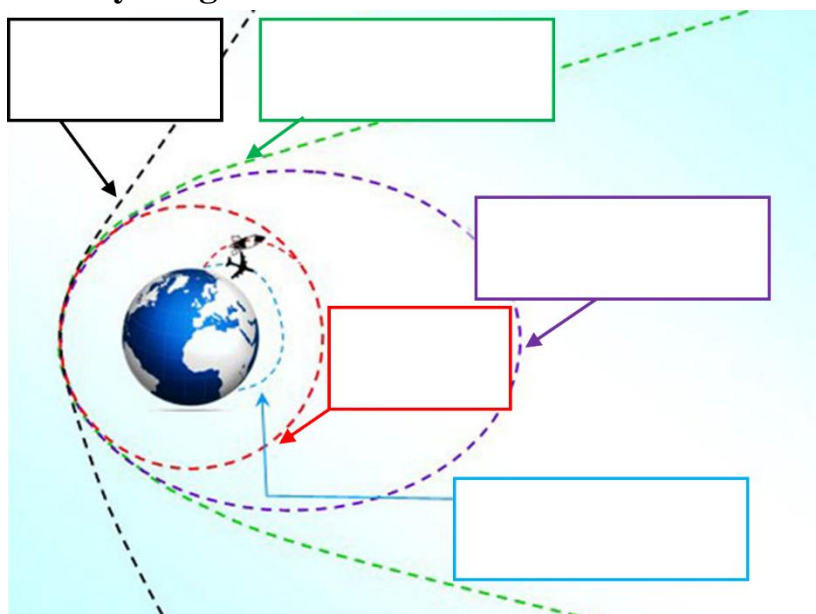
4. Tortishishning markaziy maydoni deganda nimani tushunasiz??

O'quvchilarga quyidagi mustaqil bajarish uchun topshiriqlarni berish mumkin:

1. FSMU texnologiyasi bo'yicha jadvalni to'ldiring.

Savol	Tortishishning maydonida harakatlanayotgan jismning birinchi, ikkinchi va uchinchi kosmik tezliklari qanday formulalardan topiladi?
(F) Fikringizni bayon eting	
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) Fikringizni umumlashtiring	

2. Rasmi keysni to'ldiring. Bo'sh katakchalarga kosmik tezlik son qiymati va trayektoriya nomini yozing.

3. B.B.B. metodi asosida tarqatma materiallar

	Tushuncha	Bilamayman	Bilishni xohlayman	Bildim
1	Butun olam tortishish qonuni			

	deb nimaga aytiladi?			
2	Kosmik tezliklar necha xil bo'ladi?			
3	Ikki jism masalasi nima?			

5. O'quvchilarni baholash. O'quvchilarning darsga qatnashishlariga qarab baholanadilar.

6. Uy vazifalari.

1. Astronomiya darsligidan mavzuni o'qish va Astronomiya elektron o'quv qo'llanmasidan mustaqil foydalanish.

2. Mavzu oxirida keltirilgan savol va topshiriqlarga javob berish.

3. Internetdan mavzuga doir ma'lumotlar topish.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, ma'lumotlarni qabul qilishida, undan foydalanishida hamda esda saqlab qolish tizimlari orasida eng samaralisi ko'rish tizimi hisoblanadi. Chunki ko'rish tizimi orqali olingan ma'lumotlar tasavvur hosil qilishda katta ahamiyat kasb etadi. Mediata'limga asoslangan o'quv simulyatsion kompyuter dasturlaridan foydalangan holda, o'qituvchiga o'rganilayotgan materialni yanada aniqroq taqdim etishi va hech qanday kuzatuv uskunalari bo'lmagan taqdirda ham astronomik kuzatuvlarning modellarini namoyish qilishi mumkin. Astronomiya fani bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida, akademik litsey, oliy ta'limning fizika hamda astronomiya yo'nalishi o'quvchilariga va maxsus astronomiya maktablari o'qitilmoqda. Mediata'lim vositalaridan foydalanilgan holda o'qitishni yo'lga qo'yish o'quvchilarda uzluksiz ravishda tasavvurlarini kuchaytirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamadazimov, M., and A. B. Narbayev. "An e-learning guide for students of the 11th grade of secondary education and secondary special, vocational education institutions." (2018).

2. Bahramovich N. A. STRUCTURE AND DIDACTICAL POSSIBILITIES OF THE ELECTRONIC TRAINING MANUAL ON ASTRONOMY DEVELOPED FOR PUPILS OF THE 11TH GRADES OF SECONDARY SCHOOLS BASED ON MEDIA EDUCATION //Archive of Conferences. – 2020. – T. 5. – №. 1. – C. 40-42.

3. Narbaev A. B. Advantages of using media technology in astronomy teaching //Journal of Innovations in Pedagogy and Psychology. – №. 2.

4. Narbaev A. B. METHODS OF USING MEDIA EDUCATION AND TELECOMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING THE TOPIC" VISUAL MOTION OF THE SUN AND STARS" //Central Asian Problems of Modern Science and Education. – 2020. – T. 2020. – №. 1. – C. 119-125.

5. Dadaboeva, F. O., M. Rahimberdieva, and K. A. Rakhimov. "The importance

of time aphorisms in strengthening the educational aspects of education." Open Access Repository 9.12 (2022): 21-25.

6. Olimjonovna, Dadabaeva Feruzakhon, Rahimov Kamoliddin Anvarovich, and Ibrahimova Rana Hamdamovna. "THE IMPORTANCE OF THE PRINCIPLE OF HISTORICISM IN THE HUMANITARIZATION OF PHYSICS AND ASTRONOMY EDUCATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 92-95.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING OILA VA TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI

Mirzaxanova Dilfuza Nig'matulla qizi

O'zXIA tayanch doktoranti

Annotatsiya: Oila azal-azaldan Sharq xalqlari hayotida eng asosiy qadriyat sifatida jamiyatga ma'nan yetuk va jismonan barkamol insonni yetkazib beruvchi manba vazifasini o'tab kelgan. Shu bilan bir qatorda, islom dinida oilaviy munosabatlar, nikohning manfaatlari, er va xotinning burch va vazifalari, oilada farzand tarbiyasi kabi masalalarga nihoyatda katta ahamiyat qaratilgan. Shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, oilaviy munosabatlarni tartib-intizomga asoslangan holda olib borish jamiyat taraqqiyotiga, unda barkamol insonlar salmog'ining oshishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: oila, "oila tarbiyasi", "oila dunyosi", "Tadbirul manzil", Fitrat, Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro, Otaxo'jayev, Safarov, Mahmudov, Musurmanova, Xalmatova, nuklear, mezalyans.

Аннотация: Семья с незапамятных времен являлась важнейшей ценностью в жизни народов Востока, служила источником предоставления обществу умственно зрелого и физически здорового человека. Кроме того, в исламе очень важны семейные отношения, преимущества брака, обязанности и ответственность мужа и жены, воспитание детей в семье. С этой точки зрения можно сказать, что ведение семейных отношений, основанное на дисциплине, служит развитию общества и увеличению в нем числа всесторонне развитых людей.

Ключевые слова: семья, «семейное воспитание», «семейный мир», «Тадбирул Манзил», Фитрат, Ахмад Яссави, Бахоуддин Накшбанд, Нажмиддин Кубро, Отаходжаев, Сафаров, Махмудов, Мусурманова, Халматова, нуклеар, мезальянс.

Abstract: From time immemorial, the family has been the most important value in the life of the peoples of the East, served as a source of providing society with a mentally mature and physically healthy person. In addition, family relations, the advantages of marriage, the duties and responsibilities of husband and wife, and the upbringing of children in the family are very important in Islam. From this point of view, it can be said that the conduct of family relations, based on discipline, serves the development of society and the increase in the number of comprehensively developed people in it.

Keywords: family, "family education", "family world", "Tadbirul Manzil", Fitrat, Ahmad Yassawi, Bahouddin Nakshband, Nazhmiddin Kubro, Otakhojaev, Safarov,

Makhmudov, Musurmanova, Khalmatova, nuclear, misalliance.

Oila ijtimoiy hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini, tarbiyaning uzluksizligini ta'minlaydigan, kelajak nasl qanday bo'lib yetishishiga o'z ta'sirini ko'rsatadigan ijtimoiy makon va pedagogik omil vazifasini o'taydi. Inson oilada shakllanadi. Oila muhabbat, hurmat, birdamlik va mehribonlik manbai. Aynan shu qadriyatlarga har bir rivojlangan jamiyat suyanadi. O'z navbatida, oilaviy munosabatlar jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy, ma'naviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boraveradi»¹. Binobarin, «Oila dunyosi» bir qator ruhiy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, axloqiy rishtalar bilan uzviy bog'langan yaxlit «dunyo» bo'lib, bunda butun boshli tarix, millat, davlat o'z ifodasini topgan bo'ladi².

Agar biz shartli ravishda «oila tarbiyasi» va «oila dunyosi» («oila olami») atamalarini o'zaro qiyoslasak, quyidagi manzara hosil bo'ladi:

- oila tarbiyasi tushunchasida oilada bola ongi va tuyg'ular olamiga ta'sir etuvchi tarbiyaviy omillar ko'proq nazarda tutiladi. Irsiyat orqali o'tgan belgi xususiyatlardan tashqari, bola xarakterida oilaviy jarayonda yuz bergan barcha xatti-harakat va holat, munosabatlar o'chmas iz qoldiradi. Keyinchalik xarakterning yetakchi yoki bosh xususiyatiga aylangan fazilat yoki odatlar oilaviy munosabatlardan oziqlanadi. Shu ma'noda, oila tarbiyasi har jihatdan ijobiy, maqtovg'a sazovor bo'la olmaganidek, har jihatdan salbiy yoki noodatiy bo'lishi ham tabiiydir. Har holda, oila tarbiyasida yetakchi ijobiy xususiyatlar ustuvor bo'lsa, ayrim juz'iy kamchiliklarni, nuqsonlarni bilintirmay turadi. «Har to'kisda bir ayb», deydi dono xalqimiz va ushbu maqol bilan hamma narsa hamisha birday yaxshi bo'lmasligi uqtiriladi;

- «Oila dunyosi» esa, «oila tarbiyasi»ga nisbatan birmuncha badiiy ifoda bo'lib, unda oilaviy munosabatlar dialektikasi, o'zaro kundalik muloqotlar murakkabligi ko'zga tashlanadi. «Oila dunyosi» nisbatan ramziy-majoziy tushuncha bo'lib, uning ilmiy ta'rifini berish oson emas. Muxtasar qilib aytilsa, bu so'zlar vositasida oilaning o'ziga xos ma'naviy muhit, o'z qonuniyatlariga ega bo'lgan betakror tarbiya o'chog'i ekanligi ta'kidlanadi.

Oila azal-azaldan Sharq xalqlari hayotida eng asosiy qadriyat sifatida jamiyatga ma'nan yetuk va jismonan barkamol insonni yetkazib beruvchi manba vazifasini o'tab kelgan. Shu bilan bir qatorda, islom dinida oilaviy munosabatlar, nikohning manfaatlari, er va xotinning burch va vazifalari, oilada farzand tarbiyasi kabi masalalarga nihoyatda katta ahamiyat qaratilgan. Shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, oilaviy munosabatlarni tartib-intizomga asoslangan holda olib borish jamiyat taraqqiyotiga, unda barkamol insonlar salmog'ining oshishiga xizmat qiladi.

¹ Vatan tuyg'usi. – Toshkent: O'zbekiston, 1996, 82-b.

² Oila, ma'naviyat va ijtimoiy hayot. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent: 1998, 3-b.

Bu borada islom mutafakkirlari tomonidan ko‘p sonli durdona asarlar yozilgan bo‘lib, mana shunday olimlardan bir Abu Ali ibn Sinodir.

Ibn Sino o‘zining “Tadbir ul-manzil” nomli kichik, ammo nihoyatda foydali ma’lumotlarga to‘la bo‘lgan risolasida mazkur masala borasida takrorlanmas ma’lumot va nasihatlarni keltiradi. Mazkur asarda oila, uning inson va jamiyat hayotidagi bebaho ahamiyati, oila boshlig‘ining vazifalari, uy-joyni idora etish shartlari, farzand tarbiyasida amal qilinishi lozim bo‘lgan jihatlar, oila rahbarining o‘ziga juft tanlashda e’tibor qaratishi lozim bo‘lgan masalalar muhokama qilingan. Oila boshqaruvida mana shunday tadbirlar amalga oshirilganda, oila mustahkamligi ta’minlanadi. Bunday oilada yetuk va sog‘lom farzandlar dunyoga keladi. Farzandning oila mustahkamligidagi beqiyos ahamiyatini to‘g‘ri anglagan holda, Ibn Sino ota-onaning farzand ta’limida, tarbiyasida e’tibor qaratishi lozim bo‘lgan jihatlarga to‘xtaladi. Alloma ota-onaning farzand oldidagi birinchi vazifasi sifatida unga chiroyli ism qo‘yish mas’uliyatini ta’kidlab ko‘rsatadi. Albatta farzandga ism tanlash masalasida nihoyatda e’tiborli bo‘lmoq lozim. Zero, chiroyli ism farzand ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, uning kelajakda yuksak axloqiy xislatlarni kasb etishiga sababchi bo‘ladi. Ota-ona farzand tarbiyasida uning diniy va dunyoviy bilimlarni egallashiga alohida e’tibor qaratishi, oila qurish yoshiga yetgach, uni uylantirib qo‘yishi ham oilaning go‘zal ko‘rinishda davom etishiga sabab bo‘ladi³.

XX asr boshlaridagi ma’rifatparvarlik harakatining asoschilaridan biri Fitratning “Oila” asarida oila asosini to‘g‘ri qurish, oilada yosh avlodga jismoniy, aqliy va axloqiy tarbiya berish orqali mana shu turg‘unlikdan qutilish, jamiyatni isloh qilish mumkinligini bayon qilgan. “Millat taqdiri mana shu millat vakillari yashagan oilaning holatiga bog‘liqdir... Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo‘ladi.” deb yozadi.

Oiladagi o‘zaro munosabatlar madaniyati malakasi tasavvuf falsafasida ham alohida o‘rin tutadi. Bu falsafaning yirik vakillari bo‘lgan Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro tariqatlarida ota va onalar o‘zaro munosabatlarining farzandlar kamolotidagi roli, farzandlarning ota-onalarga bo‘lgan munosabati mavzui alohida ta’kidlab o‘tilganligini ko‘ramiz.

Shuningdek, ulug‘ ulamolar bo‘lmish Imom al-Buxoriy, imom at-Termiziyning hadis to‘plamlarida ham mazkur mavzuga katta e’tibor berilgan. Qur’ondan keyingi diniy manba – hadislarda Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) aytdilar: “Alloh taoloning rozi bo‘lishi ota-onaning rozi bo‘lishiga va Allohning g‘azabi ham ota-onaning g‘azabiga bog‘liqdir” (Imom Buxoriy rivoyati).

Haqiqatdan ham ota-onaga ozor bermaslik, ularning dilini vayron qilmaslik, muloyimlik bilan suhbatda bo‘lish, ko‘nglini ko‘tarish aytganlarini vaqtida bajarish,

³ Abu Ali ibn Sino. Tadbir ul-manzil. Muhammad Najmiy Zinjoni tarjimasini. -Tehron: Eron milliy kutubxonasi, 1902. - 28 b.

farzandning ota-ona oldidagi burchidir.

O'rta asr mutafakkirlaridan Abu Bakr ar-Roziyning (865-925) komil inson tarbiyasida qadriyatlarning o'rni haqidagi qarashlari o'ziga xos o'rin egallaydi. Ar-Roziy⁴ o'z asarlarida insonlarda yaxshi xulqni shakllantirish va badxulqlikni yo'qotish yo'llari hamda usullari haqida yozadi, aql bilan ish ko'rishga, hissiyotlarni jilovlay olishga, me'yorida lazzatlanishga, lahzalik lazzatga umrini baxshida qilmaslikka chaqiradi. U inson axloqan pok bo'lishida ijtimoiy omillarga ko'p e'tibor beradi hamda odamni ijtimoiy faollikka, jamiyatga foyda keltirib yashashga chorlaydi. Kuzatganimizdek, bugungi tarbiya sharoitida ham ar-Roziyning milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash haqidagi fikrlari ko'plab oqilona xulosalar chiqarishga imkon beradi.

A.R.Beruniy "Abadiy qadriyatlar" asarida turli xalqlar va dinlarning xususiyatlari, bu xalqlarning ma'lum davrlarga to'g'ri kelgan mashhur bayramlari, xotira kunlari hamda bir xalqni ikkinchisidan farqli qadriyatlari, urf-odatlari, turli xalqlar qo'llayotgan yil hisoblash usullari, oy va yillarning farqi kabi masalalarni bayon qilib bergan. Turli xalqlarga xos qadriyatlarni o'rganish uchun Beruniy o'ziga xos ilmiy maktab yaratadi. Shuningdek, A.R.Beruniy⁵ o'zining mashhur "Hindiston" asarida turli xalqlarning qadriyati va tafakkur qilish xususiyatlari, diniy va dunyoviy hayoti bilan bog'liq bo'lgan urf-odatlari, xudoga ishonishlari, do'zax va jannat haqidagi fikrlari bayon qilingan.

Yetuk o'zbek ma'rifatparvari Abdulla Avloniyning 1913 yilda yozgan "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida bola tarbiyasi va umuman, uning ijtimoiy roli falsafiy-pedagogik jihatdan keng ochib beriladi. Alloma tarbiya jarayonida oila va jamoatchilikning rolini, ularning hamkorligini, ota-ona va jamiyat tomonidan singdiriladigan qadriyatlarni alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, barkamol shaxsning har tomonlama bilimlarga ega bo'lishi, yaxshi tarbiya egasi bo'lishi, bir tomondan ijtimoiy muhit va o'laviy sharoitdagi muhim qadriyatlarga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan bolaning g'ayrat va shijoatiga, sa'y-harakatlariga, xohishintilishlariga bog'liq bo'ladi. A.Avloniy asarlaridagi odob-axloq va yoshlar tarbiyasiga bag'ishlangan chuqur falsafiy g'oyalar, bolalarni axloqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan qarashlari bugungi kunda ham yoshlarni to'g'ri yo'lga boshlashda insoniyat va jamiyatga nisbatan turli xil qabihliklarni amalga oshirmaslikka undashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Oila turlarining demografik, ijtimoiy tuzilishlariga qarab bo'linishining o'ziga xos xususiyatlari hamda uning oilaviy munosabatlar madaniyatiga ta'siri mavjud. Mamlakatimizda mavjud oilalarning aksariyati to'liq oilalardir. To'liq oila deganda ota-ona va farzandlardan iborat oila tushuniladi. Bu tipik oilaga xos xususiyatdir.

⁴ Uvatov U. Buyuk yurt allomalari. T.: O'zbekiston, 2016 – 424 b.

⁵ Abu Rayhon Beruniy. Hindiston. -T.: Me'ros, 1998. -132 b.

Bunday oilalar, o‘z navbatida, patriarxal, nuklear, mezalyanslarga bo‘linadi. O‘zbekistonning o‘ziga xos xususiyati yana shundaki, hozirda o‘zbek oilalardagi katta patriarxal oila xo‘jaligi ham saqlanib qolgan. Bunda 2-3 avlod xo‘jaligi umumiy bo‘lib, ularning iqtisodiy birligining asosi hisoblangan oila mulki faqat oila boshlig‘i qo‘lida bo‘ladi va hamma unga bo‘ysinadi. Mana shu sababli ham qarindosh – urug‘larning quda-andachilik munosabatlari davom qilib kelayapti. Yaqin qarindoshlarning nikohi ham shu jumladandir.

Sharq va g‘arb oilalari xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilganimizda Yevropa oilalariga xos xususiyat – nikohsiz erkin yashashning keng tarqalishi, ajralishlarning ko‘payishi, tug‘ilishning kamayishi bilan izohlanadi. Ayrim G‘arb olimlari nikohni butunlay yo‘qotib, nikoh kishi erkinligini cheklab qo‘yadi, u inson tabiatiga zid narsadir deb hisoblaydilar. Albatta, bu noto‘g‘ri bo‘lib, insoniyat taraqqiyotiga ziddir.

Zamonaviy oilalarga xos ikkinchi xususiyat ularning nuklearligidir (Nuklear – lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, lug‘aviy ma‘nosi “yadro” demakdir. Er-xotin va bolalardan iborat). Hozirda G‘arb sivilizatsiyasi ta‘sirida oilaning bu xili ko‘payib bormoqda. Bunday oilalarda qaynona va kelin yoki kelinlar alohida yashaganliklari uchun ular orasidagi nizoli munosabatlarning oldi olinadi, turmush tarzida ular bir-birlari bilan qadrliroq, mehr-shafqatliroq madaniy munosabatda bo‘lishadi. Bu masalaning ijobiy tomoni bo‘lib, oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashining shakllanishiga olib keladi. Ota-onadan alohida yashayotgan kelin-kuyov musataqil hayotga, oila iqtisodiyotini rejalashtirishga, farzandlarni mustaqil tarbiyalashga o‘rganadilar. Oilaviy masalalarni dam olish, bo‘sh vaqtdan samarali foydalanish kabilarda nuklear oilalar erkinlikka ega bo‘ladilar.

Zamonaviy oilalarga xos uchinchi xususiyat – mezalyanslarning oshishidir. (“Mezalyans” – fransuzcha so‘z bo‘lib er-xotinning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy mavqelari orasida katta tafovut bo‘lgan oilalar tushuniladi). “Mezalyans” deb, masalan shaharliklar bilan qishloqliklar, ziyolilar bilan ishchi-dehqon, chorvadorlar hamda turli millat kishilari orasidagi nikohlarni tushunish mumkin. Mezalyans oilalar sonining oshishi ham irsiy ijtimoiy jihatdan ijobiy holdir.

Sharq tarbiyasida biz ota-onalar oila baxtliligini ta‘minlashda va yoshlarni oilaga tayyorlashda jinsiy tarbiyaga alohida e‘tibor qaratishimiz lozim. Mashhur faylasuf Z. Freydning ta‘lim berishicha, oila faqatgina birgalikda yashash uchun emas, balki to‘laqonli hayot kechirish, insoniy ehtiyojni qondirish uchun ham quriladi.

Oilada har tomonlama sog‘lom muhitni qaror toptirishda quyidagi ijtimoiy pedagogik-psixologik, ma‘naviy-madaniy mezonlarga amal qilishni tavsiya sifatida maqsadga muvofiq deb yondashishimiz mumkin:

- yoshlarni sportga, jumladan, oilaviy sportga ijobiy munosabatini shakllantirishga erishish;

- farzandlarda hayotiy faoliyatni oqilona tashkil etish va reproduktiv madaniyatni shakllantirishga erishish;
- Oilada sog‘lom turmush tarzini asosiy omil sifatida xalqimizning o‘ziga xos an‘analari va qadriyatlarini o‘rganish va keng targ‘ib etish;
- Ota-onalarning farzand tarbiyasi yuzasidan mas‘uliyatini, salohiyatini, savodxonligini, ota-onaning pedagogik-psixologik layoqatini oshirish, oilaviy va ijtimoiy tarbiya birligini ta‘minlash;
- Oilada ma‘naviy va jismoniy yetuk avlodni tarbiyalash, yoshlarni oilaviy hayot qurishga tayyorlash, zamonaviy kasb-hunar sirlari bilan qurollantirish;
- Oilaviy munosabatlarda farzandlarning umumadaniy dunyoqarashini shakllantirishga erishish.

Xulosa qilib aytganda, oilaning zimmasiga ulkan va zarur ijtimoiy missiya yuklangandir. Bola tarbiyasi eng og‘ir ijtimoiy vazifa ekanligi ayondir. Ota va onaning shaxsiy va ijobiy namunasi solih va soliha farzandlarning kamolga yetishi uchun garovdir. Ostona hatlab tashqi dunyoga qadam qo‘yilganida esa bolaga atrof-muhit va jamoatchilikning ta‘siri sezilarli bo‘ladi. Ta‘lim muassasalari va mahalla-kuy, umuman, ijtimoiy sfera muhiti inson farzandini to‘liq hayotining so‘ngi daqiqasigacha ta‘qib qilib boradi. Shu boisdan, oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishga erishish, nafaqat shaxsiy hayotda, balki, mamlakatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va ularning taraqqiyoti jamiyatning ruhiy va ma‘naviy takomilida ham muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Ali ibn Sino. Tadbir ul-manzil. Muhammad Najmiy Zinjoniy tarjimasini. -Tehron: Eron milliy kutubxonasi, 1902. -28 b.
2. Abu Rayhon Beruniy. Hindiston. -T.: Me‘ros, 1998. -132 b.
3. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – T.: “Ma‘naviyat”, 1998. – 8 b.
4. Авлоний А. Туркий гулистон ёки ахлоқ. –Т.: Ёшлар нашриёт уйи, 2018. - 97 б.
5. Uvatov U. Buyuk yurt allomalari. T.: O‘zbekiston, 2016 – 424 b.
6. Inomova M.O. Oilada bolalarni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari (mustaqil hayot bo‘lagidagi yoshlar): Pedagogika fanlari doktori... dis./ Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti. – Toshkent, 1998. 279-bet.
7. Shodmonova Sh.S. Oilada kichik maktab yoshidagi bolalarni milliy qadriyatlar asosida axloqiy tarbiyalashning pedagogik asoslari: Ped.fanlari nomzodi. Dis./Nizomiy nomidagi pedagogika universiteti. – Toshkent, 2001. 14-bet
8. Сороколетова О.В. Любовь - как главная ценность семьи // Евразийский форум. 2015. №1 (7).
9. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М.: «Полит. лит-ра», 1992. – С. 297-302.
10. Held, K.Heimwelt, Fremdwelt, die eine Welt // Phänomenologische Forschungen / Hrsg. E.W.Orth. – Freiburg / München 1991. – Bd. 24/25 (Perspektiven und Probleme der Husserlschen Phänomenologie). – S. 316.

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOTIMIZ GAROVI

КОНСТИТУЦИЯ-ЗАЛОГ НАШЕЙ СВОБОДНОЙ
И ПРОЦВЕТАЮЩЕЙ ЖИЗНИ

CONSTITUTION-PLEDGE OF OUR FREE AND PROSPEROUS LIFE

Doniyarova Saida Sharof qizi

Samarqand davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Ijtimoiy ish (faoliyatning turli sohalari bo'yicha)

4-kurs kunduzgi

Saidadaniyarova2@gmail.com

+998 94 484 04 05

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi erkin va farovon hayotimizni ta'minlashdagi asosiy omil sifatida ko'riladi. Maqolada Konstitutsiyaning fuqarolar huquqlari, erkinliklari va ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, davlat boshqaruvi va qonun ustuvorligini ta'minlashda Konstitutsiyaning ahamiyati, uning xalqaro standartlar bilan uyg'unligi va yangilanish jarayonlari haqida ma'lumotlar keltiriladi. Maqola, shuningdek, fuqarolarni jamiyatda faol ishtirok etishga undovchi qoidalar va imkoniyatlar haqida ham so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, qonun, fuqarolik huquqi, inson manfaati, inson qadri, ijtimoiy davlat, dunyoviy davlat, demokratiya.

Аннотация. Эта статья рассматривается Конституцией Республики Узбекистан как ключевой фактор в обеспечении нашей свободной и благополучной жизни. В статье анализируется роль Конституции в обеспечении прав, свобод и социальной справедливости граждан. В нем также приводится информация о важности конституции в обеспечении государственного управления и верховенства закона, ее гармонии с международными стандартами и процессах обновления. В статье также упоминаются правила и возможности, которые побуждают граждан активно участвовать в жизни общества.

Ключевые слова: Конституция, закон, гражданские права, человеческий интерес, человеческое достоинство, социальное государство, светское государство, демократия.

Annotation. This article sees the Constitution of the Republic of Uzbekistan as a key factor in ensuring our free and prosperous life. The article analyzes the role of the Constitution in ensuring citizens' rights, freedoms and social justice. Information is also provided on the importance of the Constitution, its compatibility with international standards and the processes of renewal in ensuring public administration and the rule of law. The article also talks about the rules and opportunities that encourage citizens to actively participate in society.

Keywords: Constitution, law, civil rights, human interest, human dignity, social state, secular state, democracy.

Konstitutsiya (lotincha “Constitution” – tuzilish, tuzuk) – davlatning Asosiy qonuni. U davlat tuzilishini, hokimiyat va boshqaruv organlari tizimini, ularning vakolati hamda shakllantirilish tartibi, saylov tizimi, fuqarolarning huquq va erkinliklari, jamiyat va shaxsning o‘zaro munosabatlari, shuningdek, sud tizimini hamda davlat va jamiyatning o‘zaro munosabatlarini belgilab beradi. Amir Temur “Tuzuklar”i Sharq va Osiyo mamlakatlari sivilizatsiyasiga xos alohida shakldagi konstitutsiyaviy hujjat xususiyatiga ega bo‘lgan. U shariat qonunlari bilan bir qatorda Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari taqdiriga kuchli ta’sir o‘tkazgan. Asosiy Qonunimiz Sharq va G‘arb, Janub va Shimolning 97 ta mamlakati to‘plagan ilg‘or konstitutsiyaviy tajribani hisobga olib yaratilgan. Yurtimizda 2023-yil 30-aprel kuni o‘tkazilgan referendumda yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ishtirok etgan fuqarolarning 90,21 foizi tomonidan yoqlab ovoz berish orqali qabul qilinganligi unda xalqimizning Yangi O‘zbekistonni barpo etish bo‘yicha orzu-umidlari va intilishlari o‘z aksini topganligidan dalolat bermoqda. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya Yangi O‘zbekiston strategiyasini amalga oshirishning siyosiy-huquqiy asoslarini yaratib, milliy davlatchilik taraqqiyotining tarixiy muhim bosqichida davlat va jamiyatni yanada rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi. Referendum ko‘p millatli buyuk xalqimizning birdamligi va hamjihatligi, suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat qurishga qat’iy qaror qilganligining ishonchli ifodasi bo‘ldi. Konstitutsiyamizda davlat qurilishining yangi strategik maqsadi – ijtimoiy davlat qurish ekanligi belgilab berildi, ijtimoiy adolat va birdamlik prinsiplari joriy etildi, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning mutlaqo yangi mexanizmlarini nazarda tutuvchi konstitutsiyaviy asoslar mustahkamlandi. Bunga birgina misol qilib Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 1-moddasini keltiramiz. “O‘zbekiston — boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat. Davlatning “O‘zbekiston Respublikasi” va “O‘zbekiston” degan nomlari bir ma’noni anglatadi.”[1]

Bu qonunda “O‘zbekiston – ijtimoiy davlat” degan g‘oya mustahkamlandi. Binobarin, ijtimoiy davlat – ijtimoiy tafovutlarni kamaytirish, muhtojlarga yordam berish bo‘yicha samarali siyosat olib boradigan davlat modelidir. **Ijtimoiy davlat** – qat’iy bozor iqtisodiyoti, turli pandemiya va epidemiyalar sharoitida o‘z fuqarolariga muayyan minimal farovonlikni kafolatlaydigan davlat.

Konstitutsiyada “O‘zbekiston – dunyoviy davlat”, deb belgilandi. Dunyoviy davlat – davlat boshqaruv Konstitutsiya va qonunchilik hujjatlari bilan tartibga solinadigan davlat deganidir.

“Konstitutsiyamiz mamlakatimizda yangicha boshqaruv tizimini yaratish,

fuqarolarimizning huquq va erkinliklarini yanada kengaytirish, jamiyatda adolat va tenglikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Ushbu hujjatga asoslanib, biz nafaqat iqtisodiyotni, balki siyosiy va ijtimoiy tizimni ham isloh qildik. O'zbekistonning kelajagi Konstitutsiyada belgilangan tamoyillarga muvofiq bo'ladi"[2]. Ushbu haqqoniy e'tirof O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2024-yil 17-oktyabrda imzolagan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni bayramiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida"gi farmoyishda alohida ta'kidlandi. Aslida ham, mamlakatimizda 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan referendumda ishtirok etgan fuqarolarning 90,21 foizi yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizni yoqlab ovoz berishi bejiz emas. Bu, o'z navbatida, Bosh qomusimizda xalqimizning Yangi O'zbekistonni barpo etish bo'yicha orzu-umidlari va intilishlari o'z aksini topganidan yaqqol dalolatidir. Xalq – davlat hokimiyatining yagona asosidir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining avvalgi tahriri 1992-yil 8-dekabrda O'zbekiston xalqi tomonidan "vakolatli vakillari timsolida" ya'ni parlament a'zolari – O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputatlari tomonidan qabul qilingan edi. Bundan farqli ravishda, mamlakatimiz Asosiy Qonunining yangi tahririni davlatimiz asosi bo'lmish xalqimiz bevosita umumxalq referendumida – to'g'ridan-to'g'ri ovoz berish yo'li bilan qabul qildi. Bu shuni anglatadiki yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining haqiqiy muallifi xalqimizning o'zidir. Fuqarolarimizning xohish-irodasi esa islohotlarning manbai va harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya 7-moddasi birinchi bandida «Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbai»[3], degan norma belgilab qo'yilgan. Bu norma timsolida O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatining o'rni beqiyos ekanligi, xalqning xohish-istaklari davlat boshqaruvida muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatuvchi tamoyil o'rnatilgan.

Bundan tashqari, Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 7-moddasi birinchi bandidagi norma mazkur modda ikkinchi bandi birinchi qismida "O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan organlar tomonidagina amalga oshiriladi."[4] deb belgilanganligi ham biz uchun ahamiyatlidir. Ushbu normani yanada tushunarli qilib aytadigan bo'lsak, bundan buyon mamlakatimizda «xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak»[5] degan tamoyilga qat'iy rioya etiladi.

Konstitutsiyamizning avvalgi tahriridan farqli ravishda, uning yangi tahririning asosiy g'oyasi shaxsning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, inson sha'ni va qadr-qimmatini ta'minlash, ilgari mavjud bo'lgan "davlat-jamiyat-shaxs" paradigmasini yangi: "inson – jamiyat – davlat" tamoyiliga o'zgartirishdan iborat. Davlatimiz rahbari ta'rifiga ko'ra, inson qadri – mamlakatning har bir fuqarosi uchun tinch va xavfsiz hayotni, fundamental huquq va erkinliklar, malakali tibbiy xizmat,

sifatli ta'lim, kuchli va manzilli ijtimoiy himoya hamda sog'lom ekologik muhit ta'minlanishini, munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilmaning bosqichma-bosqich yaratilishini anglatadi. Bugungi kunda inson qadr-qimmatini, uning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash g'oyasi davlatimizning butun ichki va tashqi siyosatining tamal toshiga, yangi O'zbekistonda demokratik islohotlarning eng muhim harakatlantiruvchi kuchiga hamda ushbu ezgu sa'y-harakatlarni o'zaro bog'lab turuvchi muhim omilga aylandi. Bu sa'y-harakatlarni rivojlantirish yo'lida O'zbekiston Konstitutsiyasining "inson – jamiyat – davlat" tamoyilini hayotga tatbiq etish va inson huquqlariga taalluqli normalari 3,5 barobar oshirildi. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Konstitutsiyasida davlatning ijtimoiy sohadagi majburiyatlariga taalluqli normalar 3 barobar ko'paydi. Yangi O'zbekistonning asosiy maqsadi har bir fuqaroga g'amxo'rlik qilish, inklyuziv rivojlanish, aholining barcha qatlamlari uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlash ekanini ham ta'kidlash zarur. Yangi Konstitutsiya inson huquqlari va ijtimoiy erkinliklarni yanada kuchaytirgan, shu jumladan, barcha fuqarolarni tenglik, erkinlik va xavfsizlik bilan ta'minlashga yo'naltirilgan. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, bu hujjat davlatning fuqarolarga bo'lgan majburiyatlarini aniq belgilab beradi va jamiyatdagi barcha qatlamlar uchun teng imkoniyatlar yaratadi.

O'zbekiston Prezidenti ta'kidlaganidek, "Inson qadri biz uchun qandaydir mavhum, balandparvoz tushuncha emas. Inson qadri deganda, biz, avvalo, har bir fuqaroning tinch va xavfsiz hayot kechirishini, uning fundamental huquq va erkinliklarini ta'minlashni nazarda tutamiz". O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga kiritilgan yangi, zamonaviy va juda muhim normalarning hayotga qat'iy hamda izchil tatbiq etilishi, konstitutsiyaviy qoidalarning to'g'ridan-to'g'ri qo'llanishi yurtimiz va xalqimiz tarixida inson huquqlari, erkinliklari, qonuniy manfaatlarini va qadr-qimmatini ulug'lash borasida yangi davrni boshlab bermoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Yangi tahrirdagi Konstitutsiya mamlakatimizning uzoq muddatli taraqqiyot strategiyalari, umuman, yurtimiz va xalqimizning ertangi farovon hayoti uchun mustahkam huquqiy asos hamda ishonchli kafolat yaratishga qaratilgan. Mutloq yakdillik bilan qabul qilingan Konstitutsiyamiz aslida xalqimizning siyosiy-huquqiy tafakkurining yuksak namunasidir. Konstitutsiyamiz asosida mamlakatimizda milliy qonunchilik tizimi, davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari shakllanib yanada rivojlanib bormoqda. Xususan ushbu maqolani yozishim va unda o'zimning erkin fikrlarimni ochiq oshkora bayon etishim ham konstitutsion huquqlarimdan foydalana olishimni isbotlaydi. Ya'ni O'zbekiston Respublikasi Yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining 53-moddasiga binoan, "Har kimga ilmiy, texnikaviy va badiiy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Intellektual mulk qonun bilan muhofaza qilinadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishi haqida g'amxo'rlik qiladi"[6]. Maqolada ayon bo'lganidek

bugungi kunda Yangi O'zbekistonimizda barcha jabhalarda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va harbiy salohiyatimiz yuksalib, fuqarolarimizning dunyoqarashi tobora o'sib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi mamlakatning mustahkam asosini tashkil etadi. U mamlakatda huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati va demokratik boshqaruvning shakllanishiga katta hissa qo'shmoqda. Fuqarolar o'z huquqlarini, erkinliklarini himoya qilish va davlat siyosatida ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun Konstitutsiyamiz yuridik kafolatlarni taqdim etmoqda. Bularning barchasi eng avvalo Bosh qomusimizning hayotbaxsh kuch-qudrati natijasidir. Zero, Konstitutsiya va qonun talablariga og'ishmay amal qilish ma'naviy saviyamiz, huquqiy bilim va madaniyatimizning asosiy mezonini bo'lib unga doimiy rioya qilish farovon hayotimiz garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi" yangi tahriri 1-modda. 30.04.2023y
2. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2024-yil 17-oktyabrda imzolagan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni bayramiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida"gi farmoyishi e'lonidagi nutqidan.
3. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi" yangi tahriri 7-moddasi birinchi bandi 30.04.2023y
4. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi" yangi tahriri 7-moddasi ikkinchi bandi birinchi qismidan 30.04.2023y
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisi va O'zbekiston xalqiga. Murojaatnomasi 13.01.2023y
6. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi" yangi tahriri 53-modda. 30.04.2023y

YANGILANGAN KONSTITUTSIYA VA UNING JAMIYAT HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Isoqulova Durdona Jaxongir qizi

Aripova Ma`mura Shuhrat qizi

Suyarova Dilfuza Sa`dullo qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo`rg`on filiali,

Aniq va tabbiy fanlar fakulteti “Ijtimoiy ish” yo`nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Ibragimov Jahongir Toshniyozovich

Samarqand Davlat Universiteti Kattaqo`rg`on filiali o`qituvchisi

Annotatsiya: Konstitutsiyamiz bilamizki asosiy qonun va unga so'zsiz amal qilish hamda unda belgilangan normalarni har biri jamiyatimiz hayoti uchun juda muhim ekanligini o'zimizning faoliyatimiz davomida ko'rishimiz mumkin. Deyarli har bir davlat o'z konstitutsiyasiga ega va ularni amal qilishi o'z navbatida jamiyat hayotining qay darajada ekanligini va rivojlanishi hamda farovonligi reytingini belgilab beradi. Dastlab konstitutsiyaning ahamiyatini uning qay darajadagi hujjat ekanligini va uning huquqiy maqomi qay darajada ekanligini bilishimiz lozim va shundan so'ng biz har bir amalga oshirayotgan harakatimizni huquqiy natijasi borligini hamda ular uchun rag'batlantirish yoki javobgarlik nafaqat Konstitutsiyada balki boshqa normativ huquqiy hujjatlarimizda aks etganini ko'rishimiz mumkin. Inson borki jamiyat mavjud, demak insonlar o'z huquqlarini amalga oshirish davomida atrofda insonlar uchun zarar yoxud xavf tug'dirmagan taqdirda amalga oshirishlari lozim. Bilamizki, jamiyat tushunchasi o'z ma'nosidan ham ko'rinib turibdiki, jamoa, jamoalar birlashmasi yoxud kishilar jamoasi ma'nolarini anglatadi. Shuningdek, jamiyat davlat faoliyati davomida jamoat birlashmalari va jamiyatning tajribaga ega a'zolari fikriga asoslangan holda davlat boshqaruvini tashkil etadi. Ya'ni bilamizni fuqarolik instituti hisoblangan jamoat birlashmalari konstitutsiyamizning uchinchi bo'limida alohida bob shaklida yoritilgan.

Аннотация: Мы знаем, что наша Конституция является основным законом и безусловное следование ей. Каждая из определенных в нем норм очень важна для жизни нашего общества. мы можем видеть это в нашей работе. Почти каждый Государство имеет свою конституцию, и ее реализация, в свою очередь, зависит от общества. уровень его жизни и рейтинг его развития и благополучия определяет. Прежде всего, важность конституции – это уровень ее документа. нам нужно знать это и каков его правовой статус и а затем юридические последствия каждого действия, которое мы предпринимаем существование и поощрение или ответственность за них не только в Конституции но мы видим это отражение и в других наших нормативно-правовых документах.Если есть

человек, есть общество, а значит, люди могут реализовать свои права. Если это не причиняет вреда или опасности окружающим людям должно быть увеличено. Мы знаем, что понятие общества очевидно из его значения. Под сообществом подразумевается объединение сообществ или группы людей. Также в ходе государственной деятельности общества, общественных объединений и общества организует государственное управление на основе мнений его опытных членов. То есть Мы знаем, что общественные объединения считаются гражданскими институтами нашей конституции. Этому посвящена отдельная глава третьего раздела.

Annotation: We know that our Constitution is the fundamental law and unconditional adherence to it. Each of the norms defined in it is very important for the life of our society. we can see this in our work. Almost everyone The state has its own constitution, and its implementation, in turn, depends on society. his standard of living and his rating of development and well-being defines. First of all, the importance of a constitution is the level of its document. we need to know it and what is its legal status and and then the legal consequences of every action we take existence and encouragement or responsibility for them not only in the Constitution ut we see this reflected in our other regulatory documents. If there is a person, there is a society, which means people can realize their rights. as long as it does not cause harm or danger to others should be increased. We know that the concept of society is obvious from its meaning. Community refers to an association of communities or a group of people. Also in the course of government activities of society, public associations and society organizes public administration based on the opinions of its experienced members. That is We know that public associations are considered civil institutions in our constitution. A separate chapter of the third section is devoted to this.

Kalit soʻzlar: Konstitutsiyaning ahamiyati, jamiyat, Konstititsiya — oliy yuridik qonun, fuqarolik jamiyati, huquqiy jamiyat, jamoat birlashmalari, normativ qonunlar, jamoat birlashmalari faoliyatida inson huquqlari.

Ключевые слова: значение Конституции, общество, Конституция превыше всего. правовое право, гражданское общество, правовое общество, общественные объединения, нормативный законы, права человека в деятельности общественных объединений.

Key words: the meaning of the Constitution, society, the Constitution is above all. legal law, civil society, legal society, public associations, normative laws, human rights in the activities of public associations.

Konstitutsiya lotincha constitutio — „tuzilish—, „tuzuk" ma`nolarini anglatadi.

Konstitutsiyamiz 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan va Konstitutsiya kuni qilib belgilangan. Konstitutsiyamiz davlatimizni bosh qomusi ekanligini bilamiz.

Bugungi kunda bilamizki, jamiyat farovonligi va jamiyat xavfsizligi, jamoat birlashmalari tushunchalari ko'p duch kelmoqdamiz. Bu tushunchalar shuni anglatadiki, jamiyat faoliyatida yuqorida aytilgan belgilar mavjud bo'lsa davlatning ham faoliyatida rivojlanish bo'lishini ko'ramiz. Jamiyatga dastlab har bir allomalar turlicha fikr bildirishgan, masalan: Farobiy fikricha —Eng yaxshi fazilat va oliy darajadagi komillikni kichik birligi shahar hisoblanadigan madaniy jamiyat ichidagina qo'lga kiritish mumkin. Nemis mutaffakiri Gegel bo'yicha jamiyatning mukammal tipi bo'lib, German davri hisoblanadi. Bu davrda ilgari bo'lmagan holat: ilohiy va insoniy tabiatning birlashishi, fuqaro jamiyatining intellektual ilohiy podsholik bilan birlashishi ro'y berdi. Bu birlashishning muhim sababchilaridan biri, barcha insonlar teng, ozod va o'z hayotlarini o'zlari belgilaydilar, kabi ta'limot beruvchi xristianlikdir. Veberning fikricha, Antik jamiyatda hukmronlik va xokimiyat hukmronlar va itoatkorlar o'rtasida muqaddas sanalgan va azaldan shunday bo'lib kelgan, deb hisoblangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri 2023 yil 1 maydan e'tiboran kuchga kirdi. Bunga 30 aprel kuni bo'lib o'tgan referendum natijasiga ko'ra 11 ta moddadan iborat tegishli qonunning qabul qilinishi asos bo'ldi. Bu qonunning 1-moddasiga Konstitutsiyaning yangi tahriri ilova qilingan. Bunga qadar 1992 yildan buyon konstitutsiyaga jami 15 marta o'zgartish kiritilgan edi. Bu safar esa o'zgarishlar ko'lami kattaligi sabab hujjatning yangi tahriri qabul qilindi. Yangilanish natijasida, bosh qomusdagi moddalar soni 128 tadan 155 taga, undagi normalar esa 275 tadan 434 taga oshdi. Umuman, rasmiylarga ko'ra, konstitutsiya 65 foizga yangilangan. Bugungi kunga kelib mamlakatimizda ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Buning natijasida esa, xalqning islohotlarga bo'lgan ishonchi ortishi uchun zarur asoslar shakllandi. Bu esa, o'z navbatida, yangi reja va dasturlarni amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar ochmoqda. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" da amalga oshirishga oid davlat dasturi bu borada ham milliy rivojlanishning yangi bosqichini boshlab berdi. Ushbu yo'nalishdagi serqirra faoliyat esa "Inson – jamiyat-davlat" g'oyasi asosida tashkil etilmoqda. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan keng ko'lamlil vazifalar, xalqparvar davlat barpo etish, inson huquq va manfaatlari, qadr-qimmatini yanada samarali ta'minlash kabi maqsadlar mamlakatimizdagi tub islohotlarga mos yangi konstitutsiyaviy-huquqiy makonni yaratish zaruratini yuzaga keltirmoqda. 2021-yil O'zbekiston Prezidenti saylovi jarayonlarida fuqarolarimiz, keng jamoatchilik va siyosiy partiyalar vakillari mamlakatimizdagi demokratik islohotlarning mantiqiy davomi bo'ladigan chinakam hayotiy takliflar bilan chiqqan edilar. Jumladan, inson qadr-qimmatini, huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, xususiy mulk muhofazasini, mamlakatda millatlar va elatlararo totuvlikni kuchaytirish, mahallaning o'rni va maqomini oshirish, oila institutining ahamiyati, davlat yoshlar va

gender siyosatini, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish, ijtimoiy sohaga investitsiyalar hajmini kengaytirish, shuningdek, Orol dengizi qurishi bilan bog‘liq vaziyatda insonning ekologik huquqlari, xalqimizning hozirgi va kelajak avlodlarining qulay va toza atrof-muhitga bo‘lgan huquqlarini ta‘minlash kabi qator masalalarni Konstitutsiyada aks ettirish dolzarbligi ta‘kidlangan edi. Shu nuqtai nazardan prezidentimiz Sh. Mirziyoyev fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, Konstitutsiyaga rioya etilishining kafili sifatida aholining ushbu takliflarini amalga oshirish uchun konstitutsiyaviy islohotlarni o‘tkazish g‘oyasini ilgari surdi.

2022-yilda e‘lon qilingan konstitutsiyaviy qonun loyihasini tayyorlashda keng jamoatchilik taklifi olinib, shular asosida konstitutsion komissiya o‘z ishini boshladi. Loyihada aynan fuqarolarni qiynayotgan ko‘plab masalalar o‘z aksini topdi. Uzoq davom etgan muhokamalarda xalqimizning o‘z kelajagiga befarq emasligi, konstitutsiyaning har bir bandi, har bir jumlasini tahlilga tortishi qalbimizni quvontirdi. Hamyurtlarimizning konstitutsiyaviy islohotlardagi faolligi, ular tomonidan bildirilgan takliflardan kelib chiqib, yangi konstitutsiya moddalari soni 128 tadan 155 taga o‘zgartirildi. Umumuan olganda Konstitutsiyamiz 65 foizga o‘zgartirish kiritildi. Davlatimiz rahbari ta‘biri bilan aytganda, “Konstitutsiyaviy islohotni fuqarolarimiz fikri va qo‘llab-quvvatlashi asosida, referendum orqali amalga oshirsak, bu tom ma‘noda xalqimiz xohish-irodasining ifodasi — haqiqiy xalq Konstitutsiyasi bo‘ladi”.

Konstitutsiyaning yangi tahririda ushbu:

- Insonning konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo‘yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir hamda ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo‘yishga hech kim haqli emas.

- Fuqarolar o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlari, huquqlari va erkinliklariga putur yetkazmasliklari shart.

ikkita norma deyarli o‘zgarishsiz saqlab qolindi.

Shu bilan birga, quyidagicha yangi norma qo‘shildi:

1. Insonning huquq va erkinliklari faqat qonunga muvofiq va faqat konstitutsiyaviy tuzumni, aholining sog‘lig‘ini, ijtimoiy axloqni, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligini hamda jamoat tartibini ta‘minlash maqsadida zarur bo‘lgan doirada cheklanishi mumkin.

Shu o‘rinda, namoyishlarga oid moddani ham eslatib o‘tish o‘rinli. Bu modda avvalgi holida, o‘zgarishlarsiz saqlab qolindi:

2. Fuqarolar o‘z ijtimoiy faolliklarini O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq mitinglar, yig‘ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish huquqiga ega. Hokimiyat organlari faqat xavfsizlik nuqtai nazaridagina bunday tadbirlar o‘tkazilishini to‘xtatish yoki taqiqlash huquqiga ega.

Yangilangan Konstitutsiya davlatning barcha qonunlari va normativ

hujjatlarining poydevori hisoblanadi. U jamiyatdagi asosiy huquqiy normalarni belgilaydi va fuqarolarning qonuniy manfaatlarini himoya qiladi. Yangilanish jarayonida ko‘pincha fuqarolarning manfaatlari, tenglik, ijtimoiy adolat va shaxsiy huquqlarini ta‘minlash bo‘yicha yangi modda va normalar kiritiladi. Bu jamiyatdagi har bir shaxs uchun yanada ko‘proq imkoniyatlar va himoyani ta‘minlaydi.

Konstitutsiyadagi yangiliklar davlat boshqaruvi tizimini zamonaviylashtirishga, samaradorlikni oshirishga va korrupsiya kabi muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Bu, o‘z navbatida, xalq farovonligini oshirishga yordam beradi. Konstitutsiyaviy islohotlar jamiyatda huquqiy tartibni mustahkamlashga yordam beradi. Fuqarolar davlat va qonunlarga nisbatan ko‘proq ishonch bildira boshlaydi, bu esa ijtimoiy barqarorlikni oshiradi. Yangilangan Konstitutsiya iqtisodiy islohotlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan yangi qoidalarni o‘z ichiga olishi mumkin. Masalan, xususiy mulk huquqlarini himoya qilish, tadbirkorlikka keng imkoniyatlar yaratish va investitsiyalarni rag‘batlantirish. Demokratik tamoyillarga asoslangan Konstitutsiya davlatning xalqaro obro‘cini oshirishga xizmat qiladi. Bu xorijiy davlatlar va tashkilotlar bilan hamkorlikni mustahkamlash uchun muhim omil hisoblanadi. Yangilangan Konstitutsiyaning asosiy maqsadi — jamiyat ehtiyojlari va talablariga mos keluvchi huquqiy asos yaratishdir. Bu esa davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ishonchni kuchaytiradi va mamlakatning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. <https://yuz.uz/uz/news/referendum-nima>
2. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/27/referendum/>
3. Юнусова, Н. Ш., Назарова, Н. Ж., & Жуманиязова, Н. С. (2022).
4. ПЕДАГОГЛАРДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
5. (ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ МИСОЛИДА). Современное образование
6. (Узбекистан), (6 (115)), 9-16.
7. 3. Дадашева, А. А. (2022). ДАВЛАТ ХИЗМАТИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ
8. ШАРОИТИДА ҲОКИМЛАР ФАОЛИЯТИ УСТИДАН ЖАМОАТЧИЛИК
9. НАЗОРАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ
10. ЙЎНАЛИШЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3(TSTU
11. Conference 1), 117-122.

OILAVIY MAISHIY ZO'RAVONLIK OQIBATLARI

Mametova Kunduz

Qoraqalpog'iston Respublikasi

To'rtko'l tumani 43-maktab psixologi

Annotatsiya: Zo'ravonlikning oqibatlari, zo'ravonlikka duch kelgan barcha shaxslarda (qurbonlar ayollar va bolalar, guvohlar) bu holatning ular hayotiga salbiy ta'siri, psixologik, ijtimoiy, jismoniy zarar yetkazilishi, bunday holatlarning oldini olish va yo'l qo'ymaslik choralarini ko'rish bo'yicha bilimlarini oshirish, har qanday zo'ravonlikning jamiyat uchun, shaxs uchun zararli va qabul qilinmasligi ko'nikmasini shakllantirish.

Kalit so'zlar: Zo'ravonlik, bulling, oilaviy zo'ravonlik, huquqbuzarlik, aqliy hujum.

№	Trening mazmuni	Davomiyligi	O'quv vositalari	Mashq maqsadi
1-qism. Kirish				
1.	Tanishuv. "Aqliy hujum" metodi orqali "Zo'ravonlik haqidagi tushunchalarini aniqlash.	5 daq.	Flipchart, markerlar va skotch	Ishtirokchilar bilan tanishish va ularning mavzuga oid mavjud bilimlarini aniqlash.
2-qism Asosiy qism				
2.	"Oilaviy zo'ravonlik oqibatlari"	10 daq.	Taqdimot, projektor	Zo'ravonlikning jamiyatga, shaxsga yetkazgan zararli oqibatlari to'g'risida tushunchalar berish
3.	Amaliy qism. Rolli o'yin. "Yarashtirib qo'yish" mashqi	10 daq	Rolli o'yinlar uchun kerakli jihozlar	Tinglovchilar "Zo'ravonlik omillari" bo'yicha mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qiladi, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo'llarni topishadi, bilimlarini mustahkamlashadi
	Keys-metodi (vaziyatni tahlil qilish). "Mavzudagi voqealarni tahlil qilish" mashqi. Mavzudan olingan bilimlar asosida.	10 daq.	flipchart, markerlar, skotchlardan foydalanish.	Mavzular va voqeilikni tahlil qilish, ijobiy fikrlash, zo'ravonliklarga murossasiz bo'lishga o'rgatish.
3-qism. Yakuniy qism				
5.	1. Shaxsda kirishimlilikni aniqlashtiruvchi test 2. Qanday qilib jabrlanuvchi bolaga yordam berish mumkin tavsiyasi	5 daq. 5 daq.	Test savollari, Tavsiyalar	Test orqali shaxsda kirishimlilikni aniqlash. Jabrlanuvchiga yordam tavsiyasi orqali zo'ravonliklarga qarshi turish mas'uliyatini oshirish
Jami: 45 daqiq				

O'quv mashg'ulotni olib borilishi.

1-qism. Kirish qismi

Tanishuv. Har biringiz o'z ismingizni ayting. "Aqliy hujum" "Zo'ravonlik deganda nimani tushunishingizni ayting.

2-qism. Asosiy qism Kichik ma'ruza: "Oilaviy zo'ravonliklar nima va uning oqibatlari" Zo'ravonlikka duch kelgan barcha shaxslarda (qurbonlar, huquqbuzarlar, guvohlar) bu holatning ular hayotiga salbiy ta'siri kuzatiladi. Zo'ravonlik uning jabrlanuvchilariga psixologik, ijtimoiy, jismoniy zarar yetkazadi, bu ishtirokchining roliga qarab har xil ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Jabrlanganlarga ta'siri Zo'ravonlik jabrlanuvchiga : psixologik zarar yetkazadi;

✓ o'z qadr-qimmati va o'zini o'zi qadrlashning pasayishi, xavotir (vaziyat va shaxsiy) darajasining oshishi va depressiv holatning rivojlanishida ifodalanadi;

✓ o'zlarini himoya qilish qobiliyatini yo'qotadilar;

✓ ba'zilar aybdorlik kompleksini rivojlantiradi - ular o'zlarini xafa qilishda ayblashadi.

Zo'ravonlik qurbonlari

✓ kattalardan yordam so'rashdan qo'rqishadi va uyalishadi;

✓ jabrlanuvchi ota-onalarining yor

✓ dam bera olishiga ishonmaydi, yoxud kattalarning aralashuvidan keyin bundan ham ko'proq zo'ravonlik yuz berishidan qo'rqadi,

✓ Yordam so'rashning iloji yo'qligi va unga yordam berishiga ishonmaslik jabrlanuvchini yanada ko'proq shikastlantiradi.

❖ Zo'ravonlikdan aziyat chekkan bolani uning boshqa o'quvchilardan ajralib qolishi, o'z-o'zini izolyatsiya qilishi va cheklashi, faolligining pasayishi, qo'rquv, atrofdagilar va do'stlar bilan muloqot qilishdan qochish istagi va sodir bo'layotgan narsalar to'g'risida gaplashishdan bosh tortishi bilan aniqlash mumkin.

❖ Zo'ravonlikning eng jiddiy oqibatlaridan biri - bu jabrlanuvchilarda o'z joniga qasd qilish xatti-harakati xavfi hisoblanadi.

❖ Qizlar oilada og'zaki tahqirlash shaklidagi genderga asoslangan zo'ravonligiga duch kelishadi.

❖ Zo'ravonlik qurbonlarining jismoniy muammolari orasida tez-tez bosh og'rig'i va dars paytida o'zini yomon his qilish shikoyati, uyquning

buzilishi, qorin og'rig'i, yomon ishtaha, xavotirning eng yuqori darajasi kuzatiladi.

Zo'ravonlikni boshidan kechirganlarda uning oqibatlari ko'p yillar davomida saqlab qolinadi. Bu holat ruhiy zarbadan keyin bo'ladigan stress, zo'riqish, psixologik buzilishlar, xavotir, ijtimoiy izolyatsiya va ijtimoiy bo'lmagan xatti-harakatlar shaklida namoyon bo'lishi kuzatiladi.

Zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bo'lgan bolalarda, ayniqsa, ular kattalardan otanalardan kutilgan kerakli yordamni olmagan bo'lsa, bu dunyoda adolat ustuvor emasligi haqidagi tasavvur shakllanishi mumkin. Bu xulosa esa ularning kelajakdagi xulq-atvori va hayot tarziga ta'sir qiladi.

Guvohlarga ta'siri

✚ Aksariyat bolalar uchun zo'ravonlik va uning oqibatlari haqida xabar berish, o'zlarining kuchsizligini tan olish bilan tengdir.

✚ Oilada muhit

begonalashib, zo'ravonlikka aylanadi.

Zo'ravonlik ko'pincha oilada muammoli xatti-harakatlar - chekish, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish va turli xil maishiy sabablardan kelib chiqadi.

1-Mashg'ulot: Rolli o'yin. "Yarashtirib qo'yish" mashqi.

Trener ishtirokchilarni 3 kishidan iborat guruhlarga bo'ladi. Har bir guruh 5 daqiqa davomida bittadan o'zlari kundalik hayotida, maktabda, lisey va kollejda tengqurlari orasidagi nizoli vaziyatni yaratadi. (masalan, maktabda o'tkazilayotgan tadbirda joy talashib qolish, maktab oshxonasida navbat talashib qolish va hokazo vaziyatlar bo'lishi mumkin). Guruhlardagi 2 nafar ishtirokchi bahsga kirishadi, uchinchi ishtirokchi o'rtada turuvchi – yarashtirib qo'yadigan odam rolini ijro etadi. **Trener uchun ko'rsatma:** ishtirokchilar tomonidan shovqin-suron ko'tarilmasligiga e'tibor qaratish lozim. Shuningdek, vaziyatni ko'rsatib berish uchun 5 daqiqa vaqt berilganligini eslatib turishi lozim.

Barcha ishtirokchilar vaziyatlarni ko'rsatib berganlaridan so'ng, muhokamaga o'tiladi va quyidagi savollarga javob beradi.

1. Nizo vaqtida aralashib, ikki tomonni yarashtirib qo'yish kerakmi yoki indamay tomosha qilish yaxshimi?

2. Sizningcha, nizolarni hal etishning boshqa yo'llaridan yarashtirib qo'yish usulining farqi nimada? Afzalliklari va salbiy jihatlari.

3. Yarashirib qo'yuvchi, ya'ni o'rtada turuvchi odam nizo paytida nimalar qilishi kerak?

4. Yarashiruvchi, ya'ni o'rtada turuvchi inson qanday bo'lishi kerak?

Guruhlar o'zlarining javoblarini beradi, taqdim etilgan material bo'yicha muhokama bo'ladi. Trener ishtirokchilarning fikr-mulohazalarini to'ldiradi, vaziyatdagi holatlarni izohlab o'tadi va xulosa qilib, yakun yasaydi.

Zo'ravonlik oqibatlarining ta'siri

Ta'lim muassasasidagi zo'ravonlik, unda mavjud bo'lgan muammolarni aks ettiradi. Zo'ravonlik hodisalari tez-tez sodir bo'ladigan maktablarda, o'z navbatida, zo'ravonlikning tarqalishi va davom etishiga hissa qo'shadigan

noqulay ijtimoiy-psixologik muhit mavjud.

✓ O'quvchilar o'rtasida zo'ravonlikka guvoh bo'lgan ba'zi o'qituvchilar va ta'lim muassasalari rahbarlari ushbu vaziyatga aralashmaslikni lozim topadilar, bolalar va o'spirinlar jamoasidagi nizolarni odatiy va muqarrar hodisa deb hisoblaydilar.

✓ Bu nizolarni inson xarakteridagi chidamlilik, o'z qarashlarini himoya qilish qobiliyatini tarbiyalash uchun zaruriy holat deb hisoblaydilar, o'zlarini himoya qila olish va kattalar hayotiga tayyor bo'lish lozimligini uqtiradilar. Lekin "Kichkina" zo'ravonlik bilan kelishuv, odatda, uni bezorilikka aylantiradi|

Bunday vaziyatlarda o'quvchilar o'qituvchilarning hech narsa qilmayotganligini keskin his qilishadi va kattalar xususida vaziyatni boshqara olmaydigan odamlar sifatida emas, balki jabrlanganlarni himoya qilish va qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan resurslari yo'q, degan xulosaga keladilar. Na kattalar tomonidan, na tengqurlaridan yordam kelmagach, jabrlanuvchilar darslarni qoldirishni, iloji bo'lsa boshqa maktabga ko'chishni yoki umuman tashlab ketishni boshlaydilar.

✓ aytish joizki, barcha o'quvchilar maktabdagi noqulay vaziyatning oqibatlarini boshdan kechiradilar:

✓ ular ta'lim jarayoniga to'liq e'tiborini jamlay olmaydilar, chunki ular o'zlarini xavfsiz his qilmaydilar,

✓ ularda ruhiy tushkunlik, pessimizm, harakatsiz, (inersiya) izolyatsiya, bir-birini va kattalarni yoqtirmaslik, ulardan nafratlanish hissi, (antipatiya) murosasizlik, tengdoshlariga va ta'lim muassasasi xodimlariga

nisbatan tajovuzkorlik, ularni dushman deb hisoblash holatlari sodir bo'la boshlaydi,

✓ zo'rvonlik o'qituvchilar va boshqa xodimlarga ham salbiy ta'sir qiladi. avtoritar rahbariyatga ega bo'lgan ta'lim muassasalarida o'qituvchilar, qo'llab-quvvatlovchi va texnik xodimlarning o'zi zulm va tahqirlanish ob'ektiga aylanadi.

✓ o'qituvchilar tarkibidagi nosog'lom munosabatlar o'quvchilar muhitiga ta'sir qiladi.

Ta'lim muassasasining zo'rvonlik bilan kurashishga qodir emasligi yoki istamasligi ota-onalar bilan ziddiyatlarga va ularning maktabdan chetlashishiga olib keladi. Ota-onalar yig'ilishlarga borishni, ta'lim muassasasi hayotida ishtirok etishni to'xtatadilar. Ular jabrlangan o'quvchini yoki tajovuzkorni boshqa maktabga ko'chiradilar. Ta'lim muassasalarida kuzatilgan zo'rvonlik va uning barcha ishtirokchilariga bo'lgan salbiy oqibatlarini oldini olish hamda ularni bartaraf etish uchun puxta rejalashtirilgan va qat'iy choralarni qo'llash talab qilinadi. Xususan, surunkali to'qnashuv holatlariga alohida e'tibor qaratish talab qiladi. Masalan, ota-onalarning iltimosiga binoan, ichki ishlar organlari vakillari maktabda tashkil etilgan janjal va to'polonlarni tartiblashtirganda go'yo ziddiyat tugaganga o'xshagandek ko'rinsa-da, bu hol yana takrorlanishi mumkin. Chunki nizoda ishtirok etuvchilar o'rtasida soxta qahramonlik tuyg'usi shakllanishi mumkin. O'zlarining "qahramonlik"larini tasdiqlash uchun ular maktabga ichki ishlar xodimining kelishini undaydigan bezorilik harakatlarini qayta-qayta sodir etishlari mumkin. Shu bilan birga, ushbu maktabda o'qiydigan boshqa bolalarda maktabning intizomiy qoidalari, huquqiy qonunlarga nisbatan befarqlik shakllanadi. O'quvchilar o'rtasida takroriy to'qnashuvlar va huquqiy nigilizmning oldini olish uchun nizolarni qo'zg'atuvchilarga doimiy e'tibor, ulardagi tajovuzkorlikning oldini olish uchun psixologik yordam ko'rsatish, shuningdek boshqa o'quvchilar o'rtasida ham zo'rvonlikka nisbatan murossasiz munosabatni shakllantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston respublikasi Konstitutsi
2. O'zbekiston Respublikasi Tashxis markazining o'quv qo'llanmalari.
3. O'zbekiston Respublikasi va Unesef bilan hamkorlikdagi "Yoshlarni hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish" o'quv qo'llanmasi

**YANGI KONSTITUTSIYA ERKIN VA FAROVON HAYOTIMIZ
POYDEVORI**

Aktimirov Sunnatulo Damir oʻgʻli

*Samarqand davlat universitetining Kattaqoʻrgʻon filiali Ijtimoiy ish
taʼlim yoʻnalishi talabasi; e-mail: aktimirovsunnat@gmail.com*

Hasanova Qunduzoy Baxtiror qizi

*Samarqand davlat universitetining Kattaqoʻrgʻon filiali Ijtimoiy ish
taʼlim yoʻnalishi talabasi; e-mail: hasanovaqunduzoy@gmail.com*

Ilmiy raxbar: Abbosova Maftuna Subxonovna

*Raqamli texnologiyalar va iqtisodiyot kafedrasida oʻqituvchisi, P.H.D
e-mail: maftuna08011993@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oʻzbekiston Respublikasida qabul qilingan Yangi Konstitutsiyasi haqidagi fikrlar va uning istiqbollari haqida soʻz yuritilib, unda Konstitutsiyaning xalqimiz ravnaqi va farovonligi yoʻlidagi ulkan ahamiyati haqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: Oʻzbekiston Respublikasi, konstitutsiya, farovon hayot, farovon hayot, xalq, oʻzbek xalqi, fuqarolar erkinligi

**THE NEW CONSTITUTION IS THE FOUNDATION OF
OUR FREE AND PROSPEROUS LIFE**

Aktimirov Sunnatulo Damir oʻgʻli

*Social work of Kattakurgan branch of Samarkand
State University student of the educational direction;
e-mail: aktimirovsunnat@gmail.com*

Hasanova Qunduzoy Bakhtiar qizi

*Social work of Kattakurgan branch of Samarkand State
University student of the educational direction;
e-mail: : hasanovaqunduzoy@gmail.com*

*Scientific leader: Abbosova Maftuna Subkhonovna
Teacher of the Department of digital technology
and economics, P.H.D*

e-mail: : maftuna08011993@gmail.com

Abstract: This article talks about the new Constitution adopted in the Republic of Uzbekistan and its prospects.

Keywords: Republic of Uzbekistan, constitution, prosperous life, prosperous life, people, Uzbek people, freedom of citizens

Bugun O‘zbekiston Respublikasi yangi taraqqiyot va muvaffaqiyatlar yo‘lidan dadil qadam tashlamoqda. Barcha sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar, avvalambor, xalq farovonligi, fuqarolarning munosib turmush tarzi va sharoitlarini ta‘minlashga qaratilgan. Mamlakatimiz Asosiy qonunida insonning hayoti, erkinligi, sha‘ni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat ekanligi belgilab qo‘yilgan. Odamlarda adolat va qonun ustuvorligiga ishonch bor. Asosiysi, mamlakatimiz fuqarolarining hayot va ijtimoiy jarayonlardagi muammolarni hal etishda ishtirok etishga intilishi kundan-kunga ortib bormoqda. Shu bilan birga, amaldagi qonunlar to‘laqonli faoliyat yuritishi, shaxs, jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatlarni to‘laqonli amalga oshirishga xizmat qilishi, bir so‘z bilan aytganda, islohotlarni amaliyotga tatbiq etishi uchun fuqarolar huquqiy ongi va huquqiy ongiga ega bo‘lishi zarur. Barcha fuqarolarda Konstitutsiya va qonunlarni hurmat qilish, ularga rioya qilish zarurati tuyg‘usi shakllangandagina jamiyat hayoti va turmush tarzi o‘zgaradi. Shu boisdan ham fuqarolarga Konstitutsiyaning milliy huquq tizimidagi o‘rni va roli haqida ma‘lumot beruvchi tadbirlarni tashkil etish zarur. Bundan tashqari, o‘quvchilarning asosiy qonun - O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi haqidagi bilimlarini kengaytirish, huquqiy savodxonligini oshirish juda muhim. Tegishli soha mutaxassislari ruhsat bergan taqdirda, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ommaviy axborot vositalaridan foydalangan holda jamiyat taraqqiyotining mustahkam tayanchi va huquqiy kafolati, Vatan mustaqilligining yorqin timsoli ekanini alohida ta‘kidlash lozim. Shuningdek, uning qabul qilinishi mamlakat suverenitetining muhim bosqichlaridan biriga aylanganini isbotlovchi video va qisqa metrajli filmlarni o‘zbek xalqiga taqdim etish zarur. Asosiy qonun siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirish, inson huquq va erkinliklarini, jamiyatda tinchlik va totuvlikni ta‘minlashga zamin yaratdi. U ijtimoiy munosabatlarning izchil rivojlanishi uchun mustahkam huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi va fuqarolar, jamiyat va davlat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar vektorini belgilaydi. Konstitutsiyaviy huquqning asosini amaldagi Konstitutsiyaning o‘zi tashkil etadi. Konstitutsiyaning har qanday milliy huquq tizimidagi o‘rni va roli asosiy va muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, har bir davlatning o‘z Konstitutsiyasi mavjud. Shuni ta‘kidlash kerakki, barcha mamlakatlar uchun yagona universal konstitutsiyaviy model mavjud emas va bo‘lishi ham mumkin emas. Har bir davlat o‘zining konstitutsiyaviy rivojlanish yo‘liga ega. Bu borada mustaqil O‘zbekiston Konstitutsiyasi ham bundan mustasno emas. Yangi Konstitutsiyaning Muqaddimasida shunday bayon etiladi: “Biz, O‘zbekistonning yagona xalqi, inson huquq va erkinliklariga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqligimizni tantanali ravishda e‘lon qilib, demokratiya, erkinlik va tenglik, ijtimoiy adolat va birdamlik g‘oyalariga sadoqatimizni namoyon qilib, inson, uning hayoti, erkinligi, sha‘ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni, ochiq va adolatli

jamiyatni barpo etish borasida hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas'uliyatimizni anglagan holda, davlatchiligimiz rivojining uch ming yildan ziyod tarixiy tajribasiga, shuningdek jahon sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimizning ilmiy, madaniy va ma'naviy merosiga tayanib, mamlakatimizning bebaho tabiiy boyliklarini ko'paytirishga hamda hozirgi va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylashga hamda atrof-muhit musaffoligini saqlashga astoydil ahd qilib, xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsip va normalariga asoslangan holda, O'zbekistonning jahon hamjamiyati, eng avvalo, qo'shni davlatlar bilan do'stona munosabatlarini hamkorlik, o'zaro qo'llab-quvvatlash, tinchlik va totuvlik asosida mustahkamlash hamda rivojlantirishga intilib, fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko'p millatli jonajon.

O'zbekistonimizning farovonligini va gullab-yashnashini ta'minlashni maqsad qilgan holda, ushbu Konstitutsiyani qabul qilamiz va e'lon qilamiz" deb bayon qilingan.

Konstitutsiyamiz o'zining insonparvarligi bilan ham ajralib turadi. Unga ko'ra Ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar o'z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta'lim olishi, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g'amxo'rlik qilishga majburlar. Davlat va jamiyat yetim bolalarni hamda ota-onasining vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqishni, tarbiyalashni, ularning ta'lim olishini, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishini ta'minlaydi, shu maqsadda xayriya faoliyatini rag'batlantiradi. Ma'lumki, Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonlaridan hozirgi kunda biz yoshlarga ham juda katta imkoniyatlar berilmoqda. Aynan shu ham Konsitutiya da belgilab qo'yildi, ya'ni "Davlat fuqarolarning bandligini ta'minlash, ularni ishsizlikdan himoya qilish, shuningdek kambag'allikni qisqartirish choralari ni ko'radi. Davlat fuqarolarning kasbiy tayyorgarligini va qayta tayyorlanishini tashkil etadi hamda rag'batlantiradi". Bu davlatning Konstitutsiyaga ega bo'lishi mustaqil demokratik huquqiy davlat taraqqiyoti va taraqqiyotining asosiy poydevori bo'lishi bilan birga, sharti ham ekanligi jahon miqyosida ta'kidlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganidan keyingi yillar davomida uning norma va qoidalari hayotga izchil tatbiq etilmoqda. O'zbek xalqi hayotining barcha jabhalarida salmoqli yutuqlarga erishildi va bunday taraqqiyot hali ham davom etmoqda. Konstitutsiyamiz sharofati bilan mamlakatimizda fuqarolar va millatlar o'rtasidagi totuvlik ta'minlanib, turmush darajasi yildan-yilga yuksalib, ijtimoiy-madaniy rivojlantirish, ta'lim, fan va sport sohalarida yuksak marralarga erishildi. Kelajak egalari bo'lgan yoshlar O'zbekiston Konstitutsiyasining yaratilish tarixi, konstitutsiyaviy tuzum tamoyillari, mamlakatimiz bosh qonunida ifodalangan suverenitet va demokratiya ramz va tamoyillari haqida nazariy va amaliy ma'lumotlarga ega bo'lmoqda. Bu ham Respublika Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan insonning huquq va

majburiyatlari, ularni amalga oshirishga oid moddalarning samarasi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Yosh avlod vakillari Konstitutsiyaga oid har qanday savolga o'z zukkoligi bilan dadil javob berish erkinligini o'rganmoqda. Shuningdek, ular saylov qonunchiligining muhim masalalari bo'yicha o'z fikrlarini bildirish huquqiga ega. Nafaqat yoshlar, balki butun o'zbek xalqi bunday huquqqa ega. Konstitutsiyada belgilab berilgan tamoyil va qoidalar, uzoqni ko'zlagan maqsad va vazifalar, chuqur o'ylangan taraqqiyot strategiyasi barcha sohalarida tub islohotlarni belgilab berdi. Bu O'zbekistonni yuksak marralarni zabt etishga undagan ishonchli va hal qiluvchi omil bo'ldi. Mamlakat fuqarolari bundan haqli ravishda faxrlanishi mumkin. "Umumiy lug'at" ham jamiyatni liberallashtirish va demokratlashtirish, iqtisodiyotning barqaror o'sishi, aholi farovonligi va sifatini ta'minlash maqsadida milliy davlatchilik va siyosiy tizimni shakllantirish borasidagi zamonaviy demokratik talablarga javob beradigan islohotlar samarasidir. hayot. O'tgan yillarda amalga oshirilgan ishlarni sarhisob qiladigan bo'lsak, bugun respublikani yangilash va isloh qilish, makroiqtisodiy mutanosiblikka erishish borasida ulkan ishlar amalga oshirildi deyishga asos bor. Konstitutsiya mustaqil, suveren demokratik davlat barpo etish, ko'p ukladli bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy mulk ustuvorligini ta'minlash va uni himoya qilish kafolatlarini ta'minlash, shuningdek, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirishning huquqiy va qonunchilik asosidir. mamlakat. Shu asosda va Konstitutsiya tufayli inson manfaatlari, huquq va erkinliklari oliy qadriyatga aylanadi.

Amaliyot shuni ko'rsatdiki, mamlakat hayotining barcha jabhalarini isloh qilish va demokratlashtirish jarayoni bir martalik emas, balki Konstitutsiyaning barcha tamoyillari va qoidalarini hayotga tatbiq etishni oliy maqsad qilib olgan uzluksiz jarayondir. Bu yurtimizning yanada gullab-yashnashiga, uning erkinligi va mustaqilligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Asosiy qonunda O'zbekistonning asosiy maqsadi nafaqat demokratik huquqiy davlat, balki adolatli jamiyat barpo etish ekanligi aniq qayd etilgan. Binobarin, uning mazmun-mohiyati insonlar uchun munosib turmush sharoiti yaratish, milliy qonunchilikning barcha sohalarining asosi sifatida ijtimoiy adolat tamoyillarini hayotga tatbiq etishdan iborat. Bundan chetga chiqmagan holda, sanab o'tilgan maqsadlarning izchil davomi sifatida bugun Konstitutsiyaga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish arafasida. Bu harakatlarning barchasi xalq farovonligi, fuqarolarning mukammal sharoitlarda, bir so'z bilan aytganda, farovon turmush tarzida yashashi, jumladan, xotin-qizlarning huquq va erkinliklari ko'lamini kengaytirish, turmush darajasini oshirish uchun zarurdir. imkoniyatlar, yoshlarning istiqbolli bilim olishi. chora-tadbirlarni tez va to'liq amalga oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Mirziyoev Shavkat – O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 1 maydagi “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 60 yilligiga bag,ishlangan tadbirlar dasturi to,,g,,risida”gi farmoni.
3. Xaitov Aktam - Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi Spikeri o,,rinbosari , O,,z.Lider fraksiyasi rahbari - “Konstitutsiya - farovon hayotimiz taraqqiyotining asosiy poydevori” - lider.uz /uz/ ro‘znomasi maqolasi bosh sahifa . 09.12.2020 yil. № 1030.
4. A.Rahimov - “Konstitutsiya inson huquq va erkinliklarining kafolati” “Xalq so,,zi” ro,,znomasidagi maqolasi. 09.12.2021 yil. 2- bet.
5. Abdikarimova Sayyora - O,,z. Oliy Majlis Senati a“zosi - “Konstitutsiya - taraqqiyotimiz va farovonligimiz kafolati” - O“z. Ru. En. Constitution. Uz/uz/pages/ , bosh sahifa.
6. “Konstitutsiya - farovon hayotimiz va taraqqiyotning asosiy poydevori”. - O,,z.Res. Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi - “Xalq so,,zi” ro,,znomasi , maqola , 24.11.2021 yil № 926. 2- bet.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI: 1992-YILGI VA 2023-YILGI YANGI TAHRIRNING QIYOSIY TAHLILI

Yaqubova Nilufar Ulug`bek qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo`rg`on filiali

Ijtimoiy ish yo`nalishi 4-bosqich talabasi

O`ktamova Maftuna Zafar qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo`rg`on filiali

Ijtimoiy ish yo`nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Asosiy qomusimiz bo`lgan O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining batafsil mazmun va maqsadi asosiy prinsip va vazifalari yoritilgan.

Kalit so`zlar: Konstitutsiya, demokratiya, referendum, ijtimoiy, inson qadri,

KIRISH

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mustaqillikning huquqiy asosini belgilovchi asosiy hujjat bo`lib, mamlakatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotini tartibga soladi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiya o`z davrida demokratik tamoyillar va mustaqil davlat qurilishi yo`lida muhim huquqiy zamin bo`ldi. Oradan 30 yil o`tgach, 2023-yil 30-aprelda o`tkazilgan referendumda Konstitutsiyaning yangi tahriri qabul qilindi. Ushbu maqolada ikki tahrirning asosiy o`xshashlik va farqlari tahlil qilinadi.¹

ASOSIY QISM

Avvalo O`zbekiston Respublikasining 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyasini mazmun mohiyatiga e`tiborimizni qaratishimiz kerak bo`ladi.

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi mamlakat mustaqillikka erishganidan keyin shakllangan davlat tuzilishi va jamiyatning huquqiy asoslarini belgilab beruvchi asosiy hujjatdir. Bu Konstitutsiya suveren davlat sifatida O`zbekistonning huquqiy asoslarini mustahkamlab, xalqning erkinligi va demokratiyani kafolatlovchi tizimni yaratdi.

Xususan: Konstitutsiya 6 ta bo`lim, 26 ta bob va 128 moddadan iborat bo`lib, u quyidagi sohalarni qamrab oladi:

O`zbekiston davlatining asosiy tamoyillari:

O`zbekiston suveren, demokratik, huquqiy va ijtimoiy davlat sifatida belgilanadi.

Davlat hokimiyatining yagona manbai xalqdir.

¹ O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi

Konstitutsiyada inson huquqlari va erkinliklari oliy qadriyat sifatida e'tirof etilgan. Davlatning asosiy vazifasi – xalq farovonligini ta'minlash, qonun ustuvorligini o'rnatish va fuqarolar huquqini himoya qilishdir.

Fuqarolarning huquq va erkinliklari:

Konstitutsiya fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishni kafolatlaydi:

Shaxsiy huquqlar: Har bir fuqaroning yashash, so'z erkinligi, fikr bildirish huquqi kafolatlangan.

Siyosiy huquqlar: Saylash va saylanish, yig'ilishlar o'tkazish huquqlari. Ijtimoiy huquqlar: Ta'lim olish, sog'liqni saqlash xizmatidan foydalanish, ijtimoiy himoya huquqi.

Tenglik tamoyili: Jins, millat, irq, til, diniy e'tiqod, kelib chiqishidan qat'i nazar, barcha fuqarolar qonun oldida tengdir.

Davlat hokimiyatining tuzilishi:

Konstitutsiya davlat hokimiyatining bo'linish prinsipini o'rnatadi:

Qonun chiqaruvchi hokimiyat: Oliy Majlis (ikki palatali parlament).

Ijro etuvchi hokimiyat: Prezident va Vazirlar Mahkamasi.

Sud hokimiyati: Mustaqil sud tizimi.

Iqtisodiy va ijtimoiy siyosat:

Xususiy mulk himoya qilinadi va bozor iqtisodiyoti rivojlanishiga yo'l ochiladi.

Davlat xalqning ijtimoiy himoyasini ta'minlaydi, bepul ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini kafolatlaydi.

Tashqi siyosat:

Tinchlikparvarlik siyosati yuritiladi.

O'zbekiston xalqaro huquqning teng huquqli subyekti sifatida faoliyat yuritadi.

Davlat boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik tamoyiliga amal qiladi.

Konstitutsiyaning mohiyati va ahamiyati

Konstitutsiya mamlakatda:

1. Davlat boshqaruvi tizimini tartibga soladi va barcha organlarning vakolatlarini belgilaydi.

2. Inson huquqlari va erkinliklarini himoya qiladi, fuqarolar huquqiy himoyasini kafolatlaydi.

3. Demokratik jamiyatni rivojlantirish asoslarini belgilaydi, bu erkin saylovlar va davlat boshqaruvining oshkoraligida namoyon bo'ladi.

4. Milliy birdamlik va barqarorlikni ta'minlaydi, barcha fuqarolarning teng huquqli ishtirokini kafolatlaydi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlat mustaqilligining asosiy hujjati sifatida xalq va davlat hayotining huquqiy asoslarini mustahkamladi. Har yili ushbu kun Konstitutsiya kuni sifatida nishonlanadi, bu uning ahamiyatini yana bir bor e'tirof

etadi. Bu hujjatning qabul qilinishi O‘zbekistonning mustaqil rivojlanish yo‘lini belgilab berdi.

O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi konstitutsiyasiga to‘xtaladigan bo‘lsak: 1992 yildan buyon konstitutsiyaga jami 15 marta o‘zgartish kiritilgan edi. Bu safar esa o‘zgarishlar ko‘lami kattaligi sabab hujjatning yangi tahriri qabul qilindi. Yangilanish natijasida, bosh qomusdagi moddalar soni 128 tadan 155 taga, undagi normalar esa 275 tadan 434 taga oshdi. Umuman, rasmiylarga ko‘ra, konstitutsiya 65 foizga yangilangan.

2023-yil 30-aprelda O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi umumxalq referendumida qabul qilindi. Bu hujjat O‘zbekistonning demokratik rivojlanishidagi yangi bosqichni boshlab berdi va fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda yanada ilg‘or tamoyillarni belgilab berdi.

Quyida ushbu yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning asosiy jihatlarini tahlil qilamiz:

Konstitutsiyaning umumiy maqsadi va mohiyati

Yangi tahrirda Konstitutsiya O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va huquqiy hayotidagi muhim islohotlarni nazarda tutadi. Asosiy tamoyillar quyidagicha:

- Fuqarolarning huquq va erkinliklarini mustahkamlash.
- Davlat boshqaruvining demokratik tamoyillarini rivojlantirish.
- Xalqaro huquq standartlariga mos qonunchilikni joriy etish.
- O‘zbekistonni "insonparvar va ijtimoiy davlat" sifatida belgilash.

Asosiy o‘zgarishlar

eng muhim o‘nta yo‘nalishda ro‘y bergan o‘zgarishlar hujjatdagi ketma-ketlik bo‘yicha keltirib o‘tiladi.

1. O‘zbekiston – huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat

Konstitutsiyaning 1-moddasidagi “O‘zbekiston – suveren demokratik respublika” jumlasini quyidagicha o‘zgartirilmoqda:

• **O‘zbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat.**

Boshqaruvning respublika shakli – davlat hokimiyatining oliy organlari xalq tomonidan muayyan muddatga saylanishini anglatadi. (Konstitutsiya normalariga rasmiy sharhlar hozircha yo‘q, shu sababli undagi norma va tushunchalarga tahririyat umumqabul qilingan doirada, mustaqil izoh berib o‘tmoqda).

Suveren davlat – o‘z hududida to‘la-to‘kis mustaqil hukmronlik va mutlaq yurisdiksiyaga ega bo‘lish demakdir.

Demokratiya esa xalq hokimiyatini ifoda etib, davlat boshqaruvida saylanish va o‘z vakillarini saylash orqali barchaning teng huquqli ishtiroki ta‘minlanishini ko‘zda tutadi.

Huquqiy davlatda barcha jarayonlar qonuniy asoslar ustiga quriladi, davlat xizmatchilaridan huquq doirasida fikrlash, barcha masalalarga huquqiy ko‘z bilan

qarash talab etiladi. Qolaversa, huquqiy davlatda barcha fuqarolar qonun oldida teng bo'ladi, davlat hokimiyatining oliy organlari ham qonunlarga bo'ysunadi va qonunlarning muqarrar ijrosini ta'minlaydi.

O'zbekiston o'zini **ijtimoiy davlat** deb e'lon qilishi bilan, har bir fuqarosiga munosib turmush kechirishi uchun shart-sharoit yaratish majburiyatini olmoqda. Bu – mavjud resurslarni ijtimoiy adolat tamoyillari asosida taqsimlash, jamiyatda kuchli tabaqalanish avj olishiga yo'l qo'ymaslik, eng zaif qatlamlar uchun ham sifatli ta'lim va tibbiyot kafolatlanishi, samarali ijtimoiy himoya dasturlari ishlashi, imkoniyati cheklangan va qo'llovga muhtoj fuqarolarni qo'llab-quvvatlash, adolatli mehnat qonunchiligi va jozibador pensiya tizimi kabilarni anglatadi. Oddiyroq aytganda, eng kambag'al oilaning bolalarida ham sog'-salomat o'sib-ulg'ayib, yaxshi ta'lim olib, farovonlikka erishish imkoniyati bo'lishi kerak.²

Dunyoviy davlatda davlat va din bir-biridan ajratilgan bo'ladi. Davlat diniy e'tiqodidan qat'i nazar barchaga bir xil munosabatda bo'ladi, dinga oid masalalarda neytral pozitsiyani egallaydi.

Yangi konstitutsiyaning 154-moddasi bilan, **1-moddadagi qoidalarni qayta ko'rib chiqish mumkin emas**, deb belgilandi. Xuddi shuningdek, 154-moddaning o'zidagi aynan shu qoidadan iborat band ham qayta ko'rib chiqilishi mumkin emas.

Boshqacha aytganda, bu norma – O'zbekiston hech qachon demokratiyadan voz kechmasligi, huquqiy davlatchilikka sodiqligi, monarxiyaga yoki islomiy respublikaga aylanmasligini nazarda tutadi.

2. Konstitutsiya to'g'ridan to'g'ri amal qiladi

15-moddaga quyidagicha qo'shimcha qo'shildi:

• **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mamlakatning butun hududida oliy yuridik kuchga ega, to'g'ridan to'g'ri amal qiladi va yagona huquqiy makonning asosini tashkil etadi.**

Konstitutsiyaning to'g'ridan to'g'ri amal qilishi fuqarolarga nafaqat qonunlar, balki bevosita konstitutsiyadagi normalarga ham asoslangan holda ish olib borishga, xususan sudga murojaat qilishga imkon beradi.

Referendumda qabul qilingan qonunga binoan, Oliy sud 3 oy ichida tegishli Plenum qarorini qabul qilishi kerak. Bu qaror asosida sudlar tomonidan konstitutsiya normalarini to'g'ridan to'g'ri amal qiluvchi hujjat sifatida qo'llash yuzasidan yagona sud amaliyoti joriy etiladi.

3. Imtiyozlar qonunda yozib qo'yilishi shart emas

Yangi konstitutsiyaning 19-moddasi (avvalgi 18-modda) – fuqarolarning jinsi, millati, mavqeyi va hokazolardan qat'i nazar qonun oldida tengligi haqida. Bu moddaning 2-qismi quyidagicha o'zgaroqda:

² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi yangi tahriri 1-modda

3.G'ulomov,B(2019).O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining roivpjanishi va amaliyoti .Tosh.O'zbekiston davlat nashriyoti.

- **Eski: Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanib qo'yiladi hamda ijtimoiy adolat prinsiplariga mos bo'lishi shart.**

- **Yangi: Imtiyozlar faqat qonunga muvofiq belgilanadi va ijtimoiy adolat prinsiplariga mos bo'lishi shart.**

Bu bilan konstitutsiyaning amalda ishlamay kelgan normalaridan biri real voqelikka moslashtirilmoqda. Amaliyot shundayki, turli jabhalardagi imtiyoz va preferensiyalar nafaqat qonunlar asosida, balki ko'p holatlarda qonunosti hujjatlar – qaror va farmonlar asosida berib kelinyapti.

4. Barcha noaniqliklar – inson foydasiga

Konstitutsiyaning yangi tahririga asosan:

- **Inson bilan davlat organlarining o'zaro munosabatlarida yuzaga keladigan qonunchilikdagi barcha ziddiyatlar va noaniqliklar inson foydasiga talqin etiladi.**

Ijtimoiy munosabatlar cheksiz shakllarga ega, ularni normativ-huquqiy hujjatlarda to'liq kodifikatsiya qilib chiqish amalda imkonsiz.

Endilikda, qonunchilikda aniq belgilab qo'yilmagan masalalarda ziddiyat yuzaga kelsa, masala davlat emas, inson foydasiga hal etiladi.

Bundan tashqari, turli hujjatlarni yuritishda davlat organlari tomonidan xato-kamchilik o'tgan taqdirda, masalan pensiya tayinlashda tegishli hujjatlar bazadan topilmay, noaniqlik yuzaga kelganida ham vaziyat fuqaro foydasiga hal etilishi kerak.

5. Inson huquqlari ijtimoiy axloq va jamoat tartibini saqlash maqsadida cheklanishi mumkin

Huquq va erkinliklarning cheklanishi masalasi avvalgi konstitutsiyada quyidagi ikkita norma bilan tartibga solingan edi:

- **Insonning konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir hamda ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli emas.**

- **Fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlari, huquqlari va erkinliklariga putur yetkazmasliklari shart.**

Konstitutsiyaning yangi tahririda yuqoridagi ikkita norma deyarli o'zgarishsiz saqlab qolindi. Shu bilan birga, quyidagicha yangi norma qo'shildi:

- **Insonning huquq va erkinliklari faqat qonunga muvofiq va faqat konstitutsiyaviy tuzumni, aholining sog'lig'ini, ijtimoiy axloqni, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligini hamda jamoat tartibini ta'minlash maqsadida zarur bo'lgan doirada cheklanishi mumkin.**

Huquqlar cheklanishiga doir bu me'yorlar, yangi konstitutsiyaning boshqa bir moddasiga asosan, so'z erkinligi huquqiga ham tegishli. Ya'ni axborot izlash, olish va tarqatish huquqi faqat konstitutsiyaviy tuzumni, aholi sog'lig'ini, ijtimoiy axloqni,

boshqa shaxslarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligi va tartibini ta'minlash, davlat sirlari yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirning oshkor etilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida cheklanishi mumkin.

Ta'kidlash lozim, "ijtimoiy axloq" tushunchasi O'zbekiston qonunchiligiga hali kiritilmagan. Ushbu tushuncha hamda mazkur modda bo'yicha inson huquqlari "jamoat tartibini ta'minlash maqsadida" cheklanishi bo'yicha vakolatli organning huquqiy sharhiga zarurat bor. Huquqlar ta'minlanishi bilan ijtimoiy axloq va jamoat tartibini saqlash o'rtasidagi oltin o'rtalik aniq belgilab qo'yilishi kerak. Shu bilan birga, yuqorida aytganimizdek, konstitutsiyaga binoan endilikda barcha noaniqliklar inson foydasiga hal etiladi.

Shu o'rinda, namoyishlarga oid moddani ham eslatib o'tish o'rinli. Bu modda avvalgi holida, o'zgarishlarsiz saqlab qolindi:

• Fuqarolar o'z ijtimoiy faolliklarini O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish huquqiga ega. Hokimiyat organlari faqat xavfsizlik nuqtai nazaridagina bunday tadbirlar o'tkazilishini to'xtatish yoki taqiqlash huquqiga ega.

6. O'qituvchilar alohida e'tirofda

Konstitutsiyaga o'qituvchilar haqida modda qo'shildi. U ikki bandedan iborat:

• O'zbekiston Respublikasida o'qituvchining mehnati jamiyat va davlatni rivojlantirish, sog'lom, barkamol avlodni shakllantirish hamda tarbiyalash, xalqning ma'naviy va madaniy salohiyatini saqlash hamda boyitishning asosi sifatida e'tirof etiladi.

• Davlat o'qituvchilarning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, ularning ijtimoiy va moddiy farovonligi, kasbiy jihatdan o'sishi to'g'risida g'amxo'rlik qiladi.

Shu tariqa, ustozlar huquq sohasi vakili bo'lmagan, lekin oliy qonunda alohida tilga olingan yagona kasb egalariga aylandi. Konstitutsiyada nomi keltirilgan o'qituvchilardan boshqa kasb egalarining barchasi – huquq sohasi vakillari (sudyalar, prokurorlar va advokatlar). Boshqa holatlarda kasb egalari emas, sohalar haqida gap ketgan (masalan, ommaviy axborot vositalari, turli jamoat birlashmalari).

7. Yer xususiy mulk bo'lishi mumkin.

O'zbekistonda 2022 yildan e'tiboran qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yer uchastkalarini xususiylashtirish boshlangan. Shu bilan deyarli bir vaqtda, o'tgan yili e'lon qilingan yangi konstitutsiya loyihasining birlamchi versiyasida qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarni xususiylashtirish mumkin emasligiga ishora qilingan edi. Yakuniy talqindan bunday cheklov olib tashlandi va yerni xususiylashtirishga oid norma quyidagicha shaklga keltirildi:

• **Yer qonunda nazarda tutilgan hamda undan oqilona foydalanishni va uni umummilliy boyluk sifatida muhofaza qilishni ta'minlovchi shartlar asosida va tartibda xususiy mulk bo'lishi mumkin.**

Bosh qomusning o'tgan yili e'lon qilingan birinchi loyihasida unga quyidagicha jumlaning kiritish taklifi etilgan edi: "Iqtisodiy faoliyatda insofsiz raqobatga, monopollashtirishga yo'l qo'yilmaydi". Yakunda bu boradagi normalar quyidagicha ko'rinish oldi:

• **Davlat bozor munosabatlarini rivojlantirish va halol raqobat uchun shart-sharoitlar yaratadi.**

• **Monopol faoliyat qonun bilan tartibga solinadi va cheklanadi.**

Hujjatning birlamchi loyihasida mavjud bo'lgan: "Xususiylashtirish natijalari qayta ko'rib chiqilmaydi hamda bekor qilinmaydi" degan normani konstitutsiyaga kiritmaslikka qaror qilindi. Eslatib o'tamiz, amaldagi qonunchilikda ham bunaqa qoida yo'q.

8. OAV faoliyatiga to'sqinlik qilish javobgarlikka sabab bo'ladi

Avvalgi konstitutsiyaning "Ommaviy axborot vositalari" nomli bobi bitta moddadan iborat edi. Unda shunday deyilgandi: "Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to'g'riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar. Senzuraga yo'l qo'yilmaydi".

Yangi konstitutsiyaga ko'ra, bu bob ikkita moddadan iborat bo'ldi:

• **Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ish olib boradilar. Davlat ommaviy axborot vositalari faoliyatining erkinligini, ularning axborotni izlash, olish, undan foydalanish va uni tarqatishga bo'lgan huquqlari amalga oshirilishini kafolatlaydi. Ommaviy axborot vositalari o'zi taqdim etadigan axborotning ishonchliligi uchun javobgardir.**

• **Senzuraga yo'l qo'yilmaydi. Ommaviy axborot vositalarining faoliyatiga to'sqinlik qilish yoki aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi.**

Asosiy yangilik – OAV faoliyatiga to'sqinlik uchun javobgarlik konstitutsiya darajasida belgilandi. MJtK va Jinoyat kodekslariga tegishli javobgarlik kiritilishi haqida 4-5 yildan beri gapirib kelinadi, lekin ularning barchasi og'izda va qog'ozda qolib ketmoqda.

Endilikda, referendumda qabul qilingan qonunga ko'ra, Vazirlar Mahkamasi qonunchilikni yangi konstitutsiyaga moslashtirish dasturini 2 oy muddat ichida ishlab chiqib, parlamentga kiritishi kerak.

9. Davlat boshqaruvidagi o'zgarishlar. Prezidentning vakolat muddati 7 yil bo'ldi

O'zbekistonning yangi tahrirdagi konstitutsiyasiga binoan:

▪ **Prezidentning vakolat muddati 5 yildan 7 yilga uzaytirildi.** Prezidentning "davlat boshlig'i" maqomi saqlab qolindi. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan

ortiq prezident bo'lishi mumkin emasligi, prezidentning qasamyodi matni va prezidentga taalluqli boshqa aksariyat normalar ham o'zgarishsiz qoldirildi. Ma'lumot uchun, prezidentning vakolat muddati 2003 yilda ham 5 yildan 7 yilga uzaytirilgan, 2011 yilda esa qaytib 7 yildan 5 yilga tushirilgan edi.

▪ **Bosh vazir nomzodini endi g'olib partiya emas, prezident taqdim etadi.** Prezident bosh vazir nomzodini taqdim etishdan oldin parlamentga kirgan barcha partiyalarning fraksiyalari bilan maslahatlashuvlar o'tkazishi belgilandi. Qonunchilik palatasi prezident taqdim etgan nomzodni ko'rib chiqadi, agar deputatlarning yarmidan ko'pi ma'qullasa, bosh vazir lavozimga tasdiqlanadi. Agar deputatlar nomzodni uch marta rad etsa, prezident bosh vazirni tayinlab, Qonunchilik palatasini tarqatib yuborishga haqli. Eslatib o'tamiz, avvalgi tartibga ko'ra, bosh vazir nomzodini Qonunchilik palatasida eng ko'p o'rinni egallagan partiya taklif qilar, prezident ma'qullagach, nomzod ikki palata tomonidan tasdiqlanishi talab etilardi.

▪ **Senatorlar soni 100 nafardan 65 nafarga tushiriladi.** 14 ta hududdan 6 nafardan emas, 4 nafardan senator saylanadi, prezident tomonidan tayinlanadigan senatorlar soni 16 nafardan 9 nafarga qisqaradi. Bu o'zgarish 2024 yilda bo'ladigan parlament saylovi vaqtida kuchga kiradi. Qonunchilik palatasi deputatlari sonini (150 nafar) oshirmaslikka, o'zgarishsiz qoldirishga qaror qilindi.

▪ **Bosh vazirni tayinlash va unga ishonchsizlik votumi bildirishda Senatning ishtiroki bekor qilindi.** Endilikda buning uchun deputatlar umumiy sonining uchdan ikki qismi ovoz berishi yetarli (avval har ikki palata a'zolarining uchdan ikki qismi ovoz berishi zarur edi; eslatib o'tamiz, ishonchsizlik votumi e'lon qilinsa, prezident bosh vazirni lavozimidan ozod etadi). Bosh vazir va hukumat a'zolarining hisobotlarini eshitish ham quyi palataning vakolatiga o'tkazildi. Bundan tashqari, Qonunchilik palatasi hukumat a'zolarini iste'foga chiqarish to'g'risida prezidentga taklif kiritish vakolatiga ega bo'ldi.

▪ **Korrupsiyaga va monopoliyaga qarshi kurashish organlari rahbarlarini prezident taqdimiga binoan saylash Senatning vakolatiga kiritildi.** Senat, shuningdek, eng yuqori rangdagi sud mansabdorlarini saylaydi, bosh prokuror va Hisob palatasi raisligiga nomzodlarni ko'rib chiqib ma'qullaydi, DXX raisligiga nomzod bo'yicha prezident bilan maslahatlashuv o'tkazadi, Markaziy bank raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, xorijdagi asosiy diplomatlarni tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi (bularning barchasi prezident taqdimiga binoan amalga oshiriladi). Bundan tashqari, Senat mahalliy kengashlarning qonunga zid qarorlarini bekor qilish vakolatiga ega bo'ldi.

▪ **Qonunchilik palatasi qonunlar bo'yicha qo'shimcha vakolat oldi.** Unga ko'ra, endilikda Senat qonunni ma'qullash yoki rad etish to'g'risida 60 kun ichida qaror qabul qilmasa, Qonunchilik palatasi qonunni prezidentga yuboradi. Qonunlarning prezident tomonidan imzolanishi va e'lon qilinishi uchun belgilangan

muddat 30 kundan 60 kunga uzaytirildi. Prezident tomonidan qaytarilgan qonun parlament palatalari tomonidan yana qabul qilingan taqdirda, prezidentning bu qonunni imzolash va e'lon qilish muddati o'zgarishsiz (14 kun) qoldirildi.

▪ **Prezident muddatidan ilgari prezident saylovini tayinlashga haqli ekani belgilandi.** Bundan tashqari, Qonunchilik palatasi va Senatga o'zini o'zi tarqatib yuborish vakolati berildi (palata a'zolarining kamida uchdan ikki qismining ovozi talab etiladi). Shuningdek, jiddiy voqealar ro'y berganida, ikki palata qo'shma qaror qabul qilgan holda parlament tekshiruvi o'tkazishi mumkinligi yozib qo'yildi.

▪ **Sudyalar muayyan ishlar bo'yicha hisobdor bo'lmaydi.** Konstitutsiyaga qo'shilgan bu norma bo'yicha ham huquqiy sharhga zarurat bor. "Sudlar to'g'risida"gi qonunda "hisobdor" tushunchasi uchramaydi. Sudyalarning o'zlari chiqargan qarorlari bo'yicha hisobdor bo'lmasligi odil sudlovni ta'minlashga qanday ta'sir qilishi – izohtalab holat, bizningcha. Bu kabi mavxum qoidalar pirovardida yangi konstitutsiyani uning targ'ibotida ko'p marta aytilgan va hujjatning o'zida ham belgilangan to'g'ridan to'g'ri ishlaydigan qonun bo'lishini savol ostida qoldiradi.

▪ **Konstitutsiyaviy sud sudyalari 10 yil muddatga saylanadi** va qayta saylanishi mumkin bo'lmaydi. Avvalgi tartibga ko'ra, bu muddat birinchi marta saylanganida 5 yil, keyingisida 10 yil edi.

Ayni bir shaxs surunkasiga ikki martadan ortiq bitta lavozimni egallashi mumkin emasligi haqidagi qoida, prezidentdan tashqari, Senat raisi, Qonunchilik palatasi spikeri, Oliy sud raisi va o'rinbosari, Sudyalar oliy kengashining raisi va o'rinbosari, Markaziy saylov komissiyasi raisi, bosh prokuror, hokimlar va kengashlar raislariga nisbatan ham tatbiq etiladigan bo'ldi.

Referendumda qabul qilingan qonunning 7-moddasi bilan, barcha darajadagi davlat mansabdorlarining ayni paytga qadar egallab kelgan muddatlari nollashtirildi. Ular lavozimlarini egallab kelayotganining surunkali muddatlari sonidan qat'i nazar, boshqa fuqarolar bilan teng ravishda xuddi shu lavozimlarga saylanish va tayinlanishga haqli, deb belgilandi.

10. Mahalliy davlat hokimiyatidagi o'zgarishlar. Hokimlar kengash raisligidan ketadi

Mahalliy davlat boshqaruvida vakillik va ijro etuvchi organlar bir-biridan ajratilmoqda. Bu boradagi hozirgi tartib hokimiyatning bo'linish va hokimiyat bo'g'inlarining o'zaro tiyib turish prinsipiga zid. Bosh qomusning yangi tahririga asosan, bunga barham berilib, mahalliy kengashlar saylanadigan vakillik organlari, hokimliklar esa ijro organlari deb belgilanmoqda.

Shunga muvofiq, quyidagi sanalardan boshlab, hokimlarning kengashlarda raislik qilishiga barham beriladi:

• viloyatlarda va Toshkent shahrida 2024 yilgi deputatlik saylovlari yakunlari bo'yicha;

- **tuman va shaharlarda 2026 yil 1 yanvardan boshlab.**

Mahalliy kengashlar raislari kengash deputatlari orasidan 5 yil muddatga saylanadi. Hokimlar esa 5 yil muddatga tayinlanadi, tayinlangan hokimni kengashlar tasdiqlaydi. Shu tariqa, kengash raislari ham, hokimlar ham to'g'ridan to'g'ri aholi tomonidan saylanmaydi.

Kengashlarning vakolatlariga, jumladan, quyidagilar kiradi:

- mahalliy budjetni ko'rib chiqish va qabul qilish, uning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholini ijtimoiy himoya qilish dasturlarini tasdiqlash;
- hokimni lavozimga tasdiqlash, uning faoliyati to'g'risidagi hisobotlarni eshitish.

Hokimlarning vakolatlari esa, jumladan, quyidagilardan iborat bo'ladi:

- konstitutsiya va qonunlarni, parlament palatalarining qarorlarini, prezidentning farmonlari, qarorlari va farmoyishlarini, Vazirlar Mahkamasining, yuqori turuvchi hokimlarning va tegishli xalq deputatlari kengashlarining qarorlarini bajarish;
- hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik jihatdan rivojlantirishni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- mahalliy budjetni shakllantirish va ijro etish.

Hokimlar va mahalliy kengashlarning faoliyatini tashkil etish tartibi bo'yicha alohida qonunlar qabul qilinadi. Mahalliy masalalar bo'yicha ularning vakolatlari qanday taqsimlanishi ana shu qonunlarda aks etadi.

Yuqoridagilardan tashqari, konstitutsiyaga boshqa ko'plab normalar ham qo'shilgan, jumladan:

- O'zbekistonda o'lim jazosi taqiqlanadi.
- Agar shaxsning o'z aybini tan olganligi unga qarshi yagona dalil bo'lsa, u aybdor deb topilishi yoki jazoga tortilishi mumkin emas.
- Qonunni buzgan holda olingan dalillardan odil sudlovni amalga oshirish chog'ida foydalanishga yo'l qo'yilmaydi.
- Har kim o'z shaxsiga doir noto'g'ri ma'lumotlarning tuzatilishini, o'zi to'g'risida qonunga xilof yo'l bilan to'plangan yoki huquqiy asoslarga ega bo'lmay qolgan ma'lumotlarning yo'q qilinishini talab qilish huquqiga ega.
- Davlat internet jahon axborot tarmog'idan foydalanishni ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Eslatib o'tamiz, prezident Shavkat Mirziyoyev konstitutsiya islohoti haqida 2021 yil 6 noyabr kuni, ikkinchi prezidentlik muddatiga kirishishi yuzasidan inauguratsiya marosimidagi nutqida birinchi marta aytib o'tgan edi. Davlat rahbari o'sha yili dekabr oyida, konstitutsiya bayrami arafasida xalqqa yo'llagan tabrigida: "konstitutsiyani

yangilashdek g‘oyat muhim, strategik vazifani hal etishda yetti marta emas, yetmish marta o‘ylash” zarurligini ta’kidlagan edi. 2022 yil may oyida konstitutsiyaviy komissiya tuzilib, hujjatni yangilash jarayoni boshlandi.

Rasmiylarga ko‘ra, konstitutsiya qabul qilingan kun sifatida bundan keyin ham 1992 yil 8 dekabr sanasi e’tirof etiladi, 8 dekabr – bayram sanasi o‘zgarmaydi.

Qiyosiy tahlil.		
Jihatlar:	1992-yilgi Konstitutsiya	2023-yilgi Konstitutsiya
Asosiy tamoyil	Mustaqillik va suverenitet tamoyillari	“Inson qadri uchun” tamoyili
Prezident vakolatlari:	Vakolat muddati 5yil	Vakolat muddati 7 yil
Ijtimoiy himoya:	Umumiy kafolatlar	Aniq belgilangan huquqlar: nogironlar, yoshlar ayollar uchun
Ekologiya:	Umumiy ko‘rsatmalar	Barqaror rivojlanish va ekologik xavfsizlik bo‘yicha moddalar

Xulosa va takliflar:

O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi mamlakat rivojlanishining yangi bosqichini belgilab, demokratik qadriyatlarni mustahkamlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kengaytirish hamda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan. O‘z navbatida fuqarolarni Konstitutsiya mazmuni bilan kengroq tanishtirish uchun ommaviy tushuntirish kampaniyalarini tashkil etish zarur. Bu, ayniqsa, yoshlar va qishloq aholisiga qaratilgan bo‘lishi lozim. Shuningdek Konstitutsiyada belgilangan yangi me’yorlarning bajarilishini nazorat qilish uchun mustaqil monitoring organlari faoliyatini kuchaytirish kerak. Mahalliy hokimiyat organlarining moliyaviy mustaqilligini oshirish hamda ularga o‘z hududlarini rivojlantirishda keng vakolatlar berish lozim. Yoshlar va ixtirochilar uchun qo‘shimcha imtiyozlar joriy etish hamda ilm-fan rivojini Konstitutsiya darajasida qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish, davlat idoralari tomonidan fuqarolar bilan ochiq va doimiy muloqotni kuchaytirish, ularning takliflarini qonunchilikda hisobga olish mexanizmlarini ishlab chiqish kabi bir qancha texnologiyalar orqali biz davlat boshqaruvining yuqori darajadagi samaradorligiga erishishimiz mumkin. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya mamlakatning har bir fuqarosi uchun ishonchli huquqiy poydevor bo‘lib xizmat qilishi uchun unga amalda qat’iy rioya qilish muhim. Shu bilan birga, uning doimiy ravishda zamon talablariga moslashtirib borilishi ham zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 24.04.2003 yildagi 470-IIson// <https://www.lex.Uz>
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahriri 30.04.2023)// <https://www.lex.Uz>
3. G‘ulomov.B “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining rivojlanish va amaliyoti .Toshkent . O‘zbekiston davlat nashriyoti.

BIZNES VA ISHBILARMONLIK NUTQINI O'RGANISH

Xolisova Gavxaroy Mannobjon qizi - f.f.f.dok dotsent

Sobirjonov Ravshanbek Tolipjon o'g'li

Filologiya va tillarni o'qitish yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Tijoriy muloqot professional sohada amalga oshiriladi, kommunikantlarning ma'lum bir professional ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlarga erishishga yo'naltirilganligini aks ettiradi, kasbdagi turli xil o'zaro ta'sirlarni qamrab oladi, bu esa turli xil muloqot shakllarini shakllantirishga olib keladi.

Kalit so'zlar: so'z ma'nosi, tijoriy diskurs, til tizimi, funksiyalar, leksikografik ma'no.

Аннотация: Коммерческое общение происходит в профессиональной сфере, отражает тот факт, что коммуникаторы ориентированы на достижение целей определенной профессиональной значимости, охватывают различные взаимодействия в профессии, что приводит к формированию различных форм общения.

Ключевые слова: значение слова, коммерческий дискурс, языковая система, функции, лексикографическое значение.

Tijoriy muloqot professional sohada amalga oshiriladi, kommunikantlarning ma'lum bir professional ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlarga erishishga yo'naltirilganligini aks ettiradi, kasbdagi turli xil o'zaro ta'sirlarni qamrab oladi, bu esa turli xil muloqot shakllarini shakllantirishga olib keladi. A.M.Sosnovskaya tijorat muloqotining quyidagi shakllarini aniqlaydi¹: Ishbilarmonlik suhbatlari - bu "bir kishining yoki odamlar guruhining so'zlar orqali boshqa odamda yoki odamlar guruhida vaziyatni o'zgartiradigan yoki suhbat ishtirokchilari o'rtasida yangi munosabatlarni o'rnatadigan harakatga intilishni keltirib chiqaradigan istagi"². Eng umumiy ko'rinishida ishbilarmonlik suhbatlari sheriklar, suhbatdoshlar o'rtasidagi og'zaki aloqa sifatida tushuniladi.

1. Muzokaralar "bu kelishuv tomonlarining asosiy manfaatlarini qondiradigan va'dalarning muayyan to'plamlarini (shartnomalar, bitimlar, kelishuvlar, konvensiyalar va boshqalarni) ishlab chiqish, almashtirish va amalga oshirishning

¹ Сосновская А. М. Деловая коммуникация и переговоры: учеб. пособие. СПб.: Изд-во СЗАГС, 2011. — 8 с.; ил.- С. 92 - 117

² Власюк Г. В. Деловое общение : учебное пособие для специальности "Управление персоналом". - Москва : МИИТ, 2008. - 68 с. - С. 29

Сосновская А. М. Деловая коммуникация и переговоры: учеб. пособие. СПб.: Изд-во СЗАГС, 2011. — 8 с.; ил.- С. 92

o‘zaro bog‘liq jarayonlari" dir»³; «Manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi aloqa jarayonida muvofiqlashtirilgan qarorlarni qabul qilishning asosiy vositasi»⁴; «Ikki yoki undan ortiq kishining bevosita bo‘ysunish munosabatlari bilan bog‘liq bo‘lmagan, ular duch keladigan muammolarni hal qilishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatining maxsus turi»⁵;

2. Matbuot anjumani - “rasmiy davlat vakillarning (rahbarlar, siyosatchilar, davlat amaldorlari, jamoatchilik bilan aloqalar bo‘yicha mutaxassislar, ishbilarmonlar va boshqalar) matbuot, televideniye, radio vakillari bilan dolzarb masalalar to‘g‘risida ma‘lumot berish maqsadida uchrashuvi»⁶

3. Press-reviz - “pressa uchun xabar; press-reviz bergan tashkilot (ehtimol xususiy shaxs xaqida) haqidagi yangiliklarni, har qanday masala bo‘yicha o‘z pozitsiyasining bayonotini va ommaviy axborot vositalarida e‘lon qilish uchun uzatiladigan ma‘lumotli xabar»⁷. Press-revizlarning bir nechta turlari mavjud:

a) press-reviz e‘lon - yaqinlashib kelayotgan tadbir to‘g‘risida axborot xabari;

b) press-reviz yangiliklari - allaqachon sodir bo‘lgan voqea to‘g‘risida axborot xabari;

c) axborot press-revizi - joriy, tugallanmagan voqea to‘g‘risida axborot xabari;

d) bekgraunder - “tashkilot, uning profilini, mahsuloti va xizmatlarini, yaratilish, rivojlanish tarixini va boshqalarni aks ettiruvchi ommaviy axborot vositalari uchun axborot PR materiali»⁸;

ye) ma‘lumot varag‘i - tashkilot, uning mahsulotlari va xizmatlari to‘g‘risida ma‘lumotnomalarni o‘z ichiga olgan matbuot uchun ma‘lumot materiali. Bekgraunderdan farqli o‘laroq, u tashkilotning rahbariyati, faoliyat yo‘nalishlari, statistik ma‘lumotlar va boshqalarni o‘z ichiga olishi mumkin. Ma‘lumotlar varag‘i odatda tashkilot to‘g‘ridan-to‘g‘ri mahsulot ishlab chiqaradigan yoki xizmat ko‘rsatadigan sohada ishlaydigan nashrlar uchun tuziladi.

5. Brifing - muhim voqealar, muzokaralar, anjumanlar, erishilgan natijalar va h.k.lar to‘g‘risida xabardor qilish uchun, odatda, rasmiy shaxs tomonidan: hukumat

³ Сосновская А. М. Деловая коммуникация и переговоры: учеб. пособие. СПб.: Изд-во СЗАГС, 2011. — 8 с.; ил.- С. 96

⁴ Большаков С. Н. Бизнес-коммуникации : учеб. пособие / С. Н. Большаков, М. О. Потолокова — СПб.: С.-Петерб. гос. ун-т, филол. ф-т, 2012. — 137 с. - С. 62

⁵ Большаков С. Н. Бизнес-коммуникации : учеб. пособие / С. Н. Большаков, М. О. Потолокова — СПб.: С.-Петерб. гос. ун-т, филол. ф-т, 2012. — 137 с. - С. 71

⁶ Мандрица В. М. Этика бизнеса - деловое общение / В. М. Мандрица, И. В. Мандрица. - Ростов-на-Дону : РИНХ, 2005 (ООО АзовПечать). - 227 с. - С. 184

⁷ Сосновская А. М. Деловая коммуникация и переговоры: учеб. пособие. СПб.: Изд-во СЗАГС, 2011. — 8 с.; ил.- С. 105

⁸ Сосновская А. М. Деловая коммуникация и переговоры: учеб. пособие. СПб.: Изд-во СЗАГС, 2011. — 8 с.; ил.- С. 106

vakili, tijorat tuzilmalari, xalqaro tashkilotlar va boshqalarning ommaviy axborot vositalari vakillari uchun taqdim etiluvchi qisqa ma'lumotli xabar.

6. Ishbilarmonlik uchrashuvi - "birinchi shaxs yoki uning o'rini bosuvchi mutaxassis tomonidan ishlab chiqarishni tashkil qilish, kompaniyani boshqarish, marketing faoliyatini muhokama qilish maqsadida o'tkaziladi»⁹;

7. Taqdimot - "o'zingizning imkoniyatlaringizni, mahsulotingizni yoki kompaniyangizni kerakli qarorga (harakat) erishish uchun hamkorlar, mijozlar, investorlar yoki iste'molchilarga taqdim etish»¹⁰.

Albatta, tijoriy muloqot ushbu shakllar bilan cheklanib qolmaydi. Ishbilarmonlik suhbatlari, muzokaralar va hokazolarga hamroh bo'lishi mumkin bo'lgan tijoriy, ishbilarmonlik xatlari, hujjatlar va boshqalarni alohida aloqa turiga ajratish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. V.A. Rus terminologiyasi tarixi. T.I Terminologiya klassikasi. Insho va o'quvchi M
2. Moskva litseyi, 1994. 218-284-betlar. "Budagov R.A. Inson va uning tili M.: MDU, 1976. - B. 176.
3. "Bragina A.A. Termindagi ma'no va soyalar. // Terminologiya va nutq madaniyati. M. Fan, 1981. S. 37-38.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати 5-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси давлат нашриёти, 2008 – Б. 533
5. <https://ziyouz.uz/>

⁹ Сосновская А. М. Деловая коммуникация и переговоры: учеб. пособие. СПб.: Изд-во СЗАГС, 2011. — 8 с.; ил.- С. 106

¹⁰ Сосновская А. М. Деловая коммуникация и переговоры: учеб. пособие. СПб.: Изд-во СЗАГС, 2011. — 8 с.; ил.- С. 111

PEDOGOGIK FAOLIYATNI RAQAMLASHTIRISH DAVR TALABI

Rustamova Nargiza

ADU 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, pedagogik texnologiya atamasining o'ziga ham shu soha bo'yicha izlanishlar olib borgan har bir olim o'z nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda ta'rif bergan. Masalan: "Pedagogik texnologiya psixologik va pedagogik o'g'itlar yig'indisi bo'lib, shakllar, metodlar, usullar, o'qitish yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus to'plamidir.

Kalit so'zlar: pedogogika, yangi metodlar, ma'no, til tizimi, funksiyalar, muomala madaniyati

Аннотация: Здесь следует отметить, что сам термин «педагогическая технология» определялся каждым ученым, проводившим исследования в этой области, исходя из собственной точки зрения. Например: «Педагогическая технология – это совокупность психолого-педагогической подготовки, специальная совокупность форм, методов, приемов, приемов обучения, учебных средств.

Ключевые слова: педагогика, новые методы, значение, языковая система, функции, культура поведения.

Abstract: It should be noted here that the term pedagogical technology itself has been defined by every scientist who has conducted research in this field based on his own point of view. For example: "Pedagogical technology is a set of psychological and pedagogical training, a special collection of forms, methods, methods, teaching methods, educational tools.

Key words: pedagogy, new methods, meaning, language system, functions, behavior culture

Insoniyat XXI asrga qadam qo'yar ekan, ilm-fan va texnika taraqqiyotining yuksak surati moddiy ishlab chiqarish jarayoni nazariy va amaliy jihatdan boyitib borish bilan birga ijtimoiy munosabatlarning yangicha mazmun kasb etishini ta'minladi. Yangicha turmush tarzi, turli xil xizmat ko'rsatish sohalarining paydo bo'lishi kishilarning moddiy va ma'naviy ehtiyojining kundan-kunga ortib borishiga olib keldi. Moddiy ishlab chiqarish, turli sohalarda xom ashyoni qayta ishlash ehtiyoji mahsulot ishlab chiqarish jarayonini tashkil etishga nisbatan texnologik yondashuv tizimini yuzaga keltirdi.

O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvofiq ta'lim muassasalarini maxsus tayyorlangan pedagogik kadrlar bilan ta'minlash, ularning ish jarayonida raqobatga asoslangan muhitni yuzaga keltirish, o'quv-tarbiya jarayonini

sifatli o'quv adabiyotlari bilan va ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash kabi masalalarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Ushbu vazifalarni amalga bajarish har bir ta'lim muassasasining bevosita burchi hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyalarni muvaffaqiyatli ravishda tadbiiq etish har bir fan o'qituvchisining maxsus bilim va ko'nikmalarga hamda pedagogik amaliyotda zarur bo'ladigan metodik tayyorgarlikka ega bo'lishini taqozo etadi.

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, pedagogik texnologiya atamasining o'ziga ham shu soha bo'yicha izlanishlar olib borgan har bir olim o'z nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda ta'rif bergan. Masalan: "Pedagogik texnologiya psixologik va pedagogik o'gitlar yig'indisi bo'lib, shakllar, metodlar, usullar, o'qitish yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus to'plamidir. Ayni zamonda u pedagogik jarayonnig tashkiliy metodik omilini ham bildiradi".¹

"Pedagogik texnologiya – o'quv jarayonini amalga oshirishning mazmunli texnikasi"(V.P.Bespalko).

"Pedagogik texnologiya-rejalashtirilgan o'qitish natijalariga erishish jarayoni tavsifi"(I.P.Volkov).

"Pedagogik texnologiya talaba va o'qituvchining ularga zarur sharoit yaratish orqali o'quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish hamda o'tkazish bo'yicha ular pedagogik faoliyatining har tomonlama o'ylangan modelidir"(V.M.Monaxov).

"Pedagogik texnologiya - pedagogik maqsadlarga erishishda foydalaniladigan shaxsiy imkoniyatlar, jihozlar va metodologik vositalarda amalga bo'lishining tizimli yig'indisi va tartibini bildiradi"(M.V.Klarin).

"Pedagogik texnologiya o'zida turli mualliflar(manbalar)ning barcha ta'riflari mazmunini qamrab oluvchi mazmuniy umumlashma hisoblanadi."(G.K.Selevko).²

Shunday qilib, bu ta'riflardan ko'rinadiki hozircha bu tushunchaga to'liq va yagona ta'rif qabul qilinmagan. Ushbu ta'riflar orasida YUNESKO tomonidan berilgan ta'rif maqsadga muvofiq sanaladi. Unga ko'ra:

"Pedagogik texnologiya-o'qitish shakllarini optimallashtirish maqsadida o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonida inson salohiyati va texnik resurslarni qo'llash ularning o'zaro ta'sirini aniqlashga imkon beradigan tizimli metodlar majmuasidir".

Bu ta'riflar tahlilidan ko'rinadiki, pedagogik texnologiya natijani qo'lga kiritish uchun ta'lim doirasida zarur bo'lgan vositalar tizimini rejalashtirish va tadbiiq etish degan xulosaga kelish mumkin.

---

¹ M.Mahkamova, Z.Qosimova Yangi pedagogik texnologiyalar o'quv qo'llanma-T.: 2009. 36- bet.

² Yo'ldoshev J.G'.Pedagogik texnologiya asoslari –T.:2006.63-bet.

Ta'lim texnologiyasi deganda esa ta'limning belgilangan maqsadi va o'quvchining bilim darajasiga ko'ra o'quv faoliyatini boshqarishning nazariy loyihasi va pedagogik tizimning amalda bajarilishini ta'minlovchi zarur vositalar majmuasi tushuniladi.

Odatda pedagogik texnologiyalarni uchta darajasi mavjud deb aytiladi.

1. Umumiy metodik daraja. Umumiy pedagogik (umumdidaktik, umumtarbiyaviy) darajada pedagogik texnologiyaning umumiy qonuniyatlari, konseptual asoslari, o'qituvchi va o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari ishlab chiqiladi.

2. Xususiy metodik daraja. Bu darajada muayyan bir o'quv fani yoki kursini o'qitish jarayonining maqsadi va vazifalarini amalga oshirish maqsadida ta'lim mazmunini o'quvchilar ongiga singdirishda foydalanadigan o'qitish metodlari, vositalari va shakllarining majmuasi tushuniladi.

3. Lokal (modul) daraja. Bu darajada ta'lim-tarbiya jarayonining ma'lum bir qismida yoki bosqichida xususiy didaktik va tarbiyaviy maqsadni hal etishga qaratilgan texnologiya tushuniladi.

Bu darajalar bir-birini to'ldiradi va umumiy bog'lanishga ega.

Hozirgi vaqtda jahonning rivojlangan mamlakatlaridagi ta'lim tizimida qo'llanilib kelinayotgan va didaktikada ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalar shaxsga yo'naltirilganligida, ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarishda, shaxsga bo'lgan munosabatida ko'rinadi. Davr talabiga ko'ra ta'lim tizimida hukmronlik qilayotgan an'anaviy ta'limni mazmunan yangilash va ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni tubdan o'zgartirishga qaratilayotganligini ta'kidlash kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: Iste'dod, 2008.-180 b.
2. Ishmuhamedov R.J, Abduqodirov A., Pardaev A. "Tarbiyada innovatsion texnologiyalar" (ta'lim muassasalari o'qituvchilari, tarbiyachilari, guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar).– T.: Iste'dod, 2010.-140 b.
3. Sayidahmedov N.S., Abduraximov S.A. "Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya". Monografiya. T. 2010yil. 94-97 betlar
4. Shukur Po'latov. "Ta'lim muassasalarini ilmiy-metodik boshqarish texnologiyasi". "Tafakkur" nashriyoti. Toshkent-2012.
5. "Til va adabiyot ta'limi" jurnallari.

**TASHKILOT XODIMLARINING NUTQIY XULQ-ATVORINI
BAHOLASH VA XIZMAT KO'RSATISH**

Xolisova Gavxaroy

Mannobjon qizi f.f.f.dok dotsent

Yo'ldashova Go'zal Rustam qizi

Roman-german va slavyan tillari fakulteti

Kompyuter lingvistikasi yo'nalishi 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu mavzuda nutqiy xulq-atvor haqida ,tashkilot xodimlarining nutqiy xulq-atvori haqida gap boradi.

Xulq-atvor nima?

Nutqiy xulq-atvorning qanday turlari bor?

Tashkilot xodimlarining xulq-atvori qanday bo'lishi kerak?

kabi savollarga javob topamiz.

Kalit so'zlar: nutq , xulq-atvor,xodimlar,hurmat,xushmuomalalik,suxbatlar.

XULQ-ATVOR MADANIYATI

Inson kundalik hayotidagi xulq-atvor shakllarining yig'indisidir.Unda shu xulq-atvorga xos ma'naviy-axloqiy estetik mayorlarning ifodasi aks etadi.Ya'ni , xulq-atvor madaniyati shaxsda shakllangan ijtimoiy muhim sifatlar, uning jamiyatdagi ma'naviyat , ahloq me'yorlariga asoslangan kundalik xatti- harakatlarning yig'indisidir.Masalan, kishilarga bo'lgan hurmat talabi kundalik hayotdagi xulq-atvorga qo'llansa , u xushmuomalalik, nazokatlilik, sergaklik, boshqalar vaqtini behudaga ketkazmaslik kabilarda muhim aks etadi.Shunday qilib xulq-atvor madaniyati me'yorlarda , qoidalarda , tamoyil va ideallarda mustahkamlangan jamiyat ahloqiy talablarni ifodalaydi.Ular shaxsiy tajriba bilan uyg'unlashib , quyidagilarda namoyon bo'ladi.Shaxsning tashqi ko'rinishi, boshqalar oldida o'zini qanday tutishi, o'z hayot tarsi va kishilar bilan muloqotni qay yo'sinda tashkil qilishi va rivojlantirishi.Inson madaniyatining bir qanoti estetik did bo'lsa , ikkinchi qanoti uning axloqi , xulqidir.Yusuf Xos Hojib aytganidek „Kishi chiroyiga ichki dunyosi eshdir ,

Yuz ko'rki bilan uning xulq-atvori tengdir”.

Zero insonni go'zal qilib ko'rsatadigan uning chiroyi emas ,balki, chiroyli xulqidir.Xushxulqlik har qanday insonni chiroyli qilib ko'rsatadi.Endi nutqiy xulq-atvor haqida ma'lumotlar beradigan bo'lsak,nutqiy xulq-atvor insonning gaplashish va muloqotda o'zini qanday tutishi, tilni qanday qo'llash va muloqotning madaniy va ijtimoiy me'yoriga qanchalik rioya qilishini o'z ichiga oladi.Nutqiy xulq- atvorning ahamiyati shundaki,inson jamiyatda turli vazifalarga moslashish uchun nutqiy xulq-

atvorni o'zgartiradi. Masalan, rasmiy uchrashuvda rasmiy tilda gapirish, do'stlar bilan esa norasmiy til uslubini qo'llash.

Nutqiy xulq-atvorning asosiy tamoyillari:

Moslik: Nutq vaziyat va mavzuga mos bo'lishi kerak.

Adabiy me'yolarga rioya qilish: Grammatik va stilistik xatolardan qochish kerak.

Nutqiy xulq-atvorning quyidagi turlari mavjud:

Rasmiy: Masalan, konferensiya, nutq so'zlash darslari.

Norasmiy: Do'stona suhbatlar, oilaviy suhbatlar.

Qarshi nutqiy xulq-atvor: Inson qattiq bahs-munozarada o'z nuqtai-nazarini qat'iyat bilan himoya qilishi.

Passiv nutqiy xulq-atvor: Inson javobgarlikdan qochadi yoki muloqotdan chetlashadi. Xulq-atvor turli madaniyatlarga ko'ra farqlanadi. Masalan, ba'zi madaniyatlardagi qattiq ohang boshqa joylarda hurmatsizlik deb qabul qilinishi mumkin. Nutqiy xulq-atvorni rivojlantirish uchun o'qish, yozish va muloqot qilishni ko'paytirish kerak. To'g'ri o'zini tutish muloqotda ijobiy taassurot qoldirishga yordam beradi beradi.

Mavzuyimizni yanada chuqurroq yoritadigan bo'lsak tashkilot xodimlarining nutqiy xulq-atvorini baholash hamda xizmat ko'rsatish haqida ma'lumot ulashamiz.

Tashkilot xodimlarining nutqiy xulq-atvori, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati va umumiy imidji uchun muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon xodimlarning muloqot madaniyati, muloqot uslubi va kasbiy mahoratga bog'liq. Xodimlarning nutq va muloqot uslubi tashkilotning qadr-qimmatini aks ettiradi. Bu ayniqsa mijozlarga xizmat ko'rsatishda katta rol o'ynaydi. Yaxshi nutq mijozlar orasida tashkilotga nisbatan ishonch va hurmatni oshiradi.

Tashkilotda xodimlarning nutqiy xulq-atvorini baxolashda quyidagi me'zonlardan foydalaniladi:

Aniqlik va tushunarlilik: Gapning ma'nosi mijoz uchun tushunarli bo'lishi kerak.

Qisqalik va lo'ndalik: Fikrlarda uzun gaplardan qochish, mavzuga mos so'zlash. Grammatik xatolar va noto'g'ri talaffuzdan saqlanish.

Faol tinglash: Xodimlar mijozlarni e'tibor bilan tinglashi kerak.

Hurmatli muloqot: Xodimlar har qanday vaziyatda mijozga hurmat ko'rsatish kerak. Mijozlarga sifatli hamda yaxshi xizmat ko'rsatish uchun xodimlarning nutqiy xulq-atvori quyidagi tamoyillarga asoslanadi.

Salomlashish va o'zini tanishtirish.

Masalan: Assalomu alaykum! Men ..... tashkilot xodimiman, qanday yordam bera olaman?

Muloqot jarayonida muhim jihatlar

Moslashuvchanlik: Mijozning kayfiyatiga qarab muloqotni moslashtirish. Mijozni chalg'itmaslik va bshqa barcha savollariga e'tibor berish. Muloqotni yakunlash

davomida ham mijozga, vaqt ajratgani uchun rahmat aytish muloqotning muhim omillaridandir. Yana muhim masalalardan bir mijozlar bilan ishlashdagi asosiy xatolardir. Sovuq yoki qo'pol ohang ishlatish, „Bilmayman” yoki „Bu mening vazifam emas “ kabi iboralar ishlatish, savollarga chala va sust javob berish yoki mijozni e'tiborsiz qoldirish, bu xatoliklar mijozlar bilan ishlashdagi asosiy xatoliklardir.

XULOSA:

Umuman olganda xodimlarning nutqiy xulq-atvori mijozlar bilan samarali muloqotni tashkil etishning asosiy qismidir. Xodimlarning nutqiy ko'nikmalarini muntazam rivojlantirish va nazorat qilish orqali xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanadi. Umumiy xulosa qiladigan bo'lsak nutqiy xulq-atvor faqatgina korxonada, tashkilot va boshqa ish joyi xodimlari uchun emas, balki, har bir inson uchun kerakli omillardan biridir.

KIMYOVIY-TEKNOLOGIK JARAYONLARNI MATEMATIK MODELLASH, MA'LUMOTLARNI QAYTA ISHLASH

Turayev Qahramon Nortojoyevich

“Matematik analiz” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotasiya: Maqolada kimyoviy-texnologik jarayonlari matematik modellash, ma'lumotlarni qayta ishlash bo'yicha keng ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: texnologik, ma'lumotlar, determinantli – stoxastik, gaz pufakchalar, makrohidrodinamik.

KIRISH.

Kimyoviy texnologiyalarning jarayonlari – bu murakkab fizikaviy – kimyoviy tizimlar, ular ikki xil determinantli – stoxastik tabiatga hamda fa'zo va vaqtda o'zgaruvchi qiymatlarga egadir. Ularda qatnashuvchi moddaning oqimlari quyidagidek: ko'p fazali va ko'p komponentlidir. Fazaning har bir nuqtasida va fazalar chegarasida jarayon o'tish davrida impul's, energiya va massaning o'zgarishii bo'lib o'tadi. Umuman butun jarayon aniq geometrik xarakteristikaga ega bo'lgan apparatda bo'lib o'tadi.

Kimyoviy-texnologik jarayonlarni qanday o'rganish muammosini echish kalitini matematik modellash usuli beradi. Bu usul tizimli tahlil strategiyasiga asoslanadi. Bu strategiyaning mohiyati – jarayonni murakkab o'zaro ta'sirlanuvchi ierarxik tizim deb, uning strukturasi sifatli tahlillab, matematik ifodasini ishlab chiqish va noma'lum parametrlarini baholashdan iboratdir. Masalan, yaxlit suyuq muhitda zarralar, tomchilar yoki gaz pufakchalar ansamblini harakatlanish jarayonida paydo bo'layotgan hodisalar qaralganda, samaralar ierarxiyasining beshta sathi ajratiladi:

- 1) atom-molekulyar sathdagi hodisalar majmui;
- 2) molekular tashqi yoki global strukturalar masshtabdagi samaralar;
- 3) energiya va modda olib o'tish hodisalari va kimyoviy reaksiyalarni inobatga oladigan, dispersli fazani birlik ulanish harakatiga bog'liq bo'lgan ko'p fizikaviy-kimyoviy hodisalar to'plami;
- 4) yaxlit fazada ko'chib yuradigan aralashmalar ansambldagi fizik-kimyoviy jarayonlar;
- 5) apparat masshtabida makrohidrodinamik muhitni aniqlaydigan jarayonlar majmui. Bunday yondashuv butun jarayonning hodisalari va ular orasidagi bog'lanishlar to'plamini to'la o'rnatishga imkon beradi.

ASOSIY QISM.

Matematik model orqali obyektning xossalarini o'rganish matematik modellash deb tushuniladi. Jarayon o'tishi optimal sharoitlarini aniqlash, matematik model

asosida uni boshqarish va obyektga natijalarini olib o'tish uning maqsadidir.

Matematik model tushunchasi matematik modellash usulining asosiy tushunchasidir.

Matematik model deb matematik belgilash yordamida ifodalanuvchi, qandaydir hodisa yoki tashqi dunyo jarayonini taxminiy tavsifiga aytiladi.

Matematik modellash o'zida uchta o'zaro bog'langan bosqichlarni qamrab oladi:

- 1) O'rganilayotgan obyektning matematik tavsifini tuzish;
- 2) Matematik tavsifi tenglamalar tizimini echish usulini tanlash va modellashtiruvchi dastur shaklida uni joriy qilish;
- 3) Modelning obyektga monandligi (adekvatligi)ni haqida.

Matematik tavsifni tuzish bosqichida obyektga asosiy hodisa va elementlari avval ajratib olinadi va keyin ular orsidagi aloqalar aniqlanadi. Keyin, har bir ajratib olingan element va hodisa uchun uning funksiyalanishini aks ettiradigan tenglama (yoki tenglamalar tizimi) yoziladi. Bundan tashqari, matematik tavsifiga turli ajratib olingan hodisalar orasiga aloqa tenglamalari kiritiladi. Jarayon nisbatiga qarab matematik tavsif algebraik, differensial, integral va integro-differensial tenglamalar sistemasi ko'rinishida ifoda etilishi mumkin.

Matematik modelni qurilishida real hodisa soddalashtiriladi, sxemalashtiriladi, va olingan sxema hodisalar murakkabligiga bog'liq holda u yoki boshqa matematik apparat yordamida tavsiflanadi.

Tadqiqotning muvaffaqiyatliligi va olingan natijalarning ahamiyatliligi modelda o'rganilayotgan jarayonning xarakterli xislatlarini hisobga to'g'ri olishga bog'liq. Jarayonga ta'sir qiluvchi barcha eng muhim omillar modelda hisobga olingan bo'lishi va shu bilan birga u ko'plab kichik ikkinchi darajali omillar bilan ketma-ket bo'lmasligi kerak, ularni hisobga olish faqat matematik tahlilni murakkablashtiradi va tadqiqotni o'ta tiqilinch yoki umuman amalga oshmaydigan qilib qo'yadi. Jarayonlar uchun aniq matematik tavsifi bo'lgan matematik modellash usulini aniq matematik jarayonlar xususiyatlarini o'rganishda qo'llashadi.

Matematik tavsifi mukammallik darajasiga bog'liqligiga qarab, ikkita chegaraviy hodisani ajratishimiz mumkin:

- a) Modellashtirilayotgan jarayonning barcha asosiy tomonlarini tavsiflaydigan tenglamalar to'la tizimi va bu tenglamalarning barcha soniy qiymatlari ma'lum;
- b) Jarayonning to'la matematik tavsifi yo'q.

Model bilan o'tkazilgan tajribalar natijalari bo'yicha biz ish sharoitidagi originalning xulqini miqdoriy bashorat qilishimiz kerak. Ishlab chiqarishdagi modellash obyektlari deganda quyidagilarni tushunish kerak:

-Texnologik tizimlar(TT)- bu texnologik jihozlarning bo'laklari, avtomatik

liniyalar, moslashuvchan ishlab chiqarish tizimlar(MICHT).

-Texnologik jarayonlar (TJ).

-Texnologik uskunalar ishlayotganda yuz beradigan fizikaviy va kimyoviy jarayonlar (FKJ).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. RakhmanovSh., AbdullaevaD., AzizovaN.,NigmatovA.Construction of mathematical modelling of a population of Microalgae. – ICECAE 2021 2nd International Conference on Energetics, Civiland Agricultural Engineering. 14-16 October, 2021Tashkent, Uzbekistan<https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/939/1/012054/meta>
2. RakhmanovSh., GaziyevaR., AbdullaevaD., AzizovaN. Development of an algorithm for optimization of continuous technological process of cultivation of microorganisms. – E3S Web of Conferences 264, 04032 (2021) CONMECHYDRO – 2021. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202126404032>
3. Rakhmanov Sh., NematovA.M., AzizovaN.Sh., Abdullaeva D.A., TukhtaevE.E.Mathematical modelling of the hydrodynamic structure of flows in the apparatus for cultivating chlorella: Parametric identification of the mathematical model. ICECAE 2020 IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 614 (2020) 012152
4. Rakhmanov Sh, Azizova N, Abdullaeva D, Abduganiev A, Akbaraliev A, Kamolov E 2020
5. Automatic control system for the technological process of chlorella cultivation (CONMECHDRO-2020)
6. Kalandarov P I, Mukimov Z M, Rakhmanov Sh R, Abdullaeva D A, Nigmatov A M 2021 Problems of energy saving at grain processing enterprises Revista Geintec 11 (4) Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3933989> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3933989>
7. Rakhmanov Sh 1993 Functional Algorithms Structure of Chlorella Cultivation Control System Collection Cybernetics 149 Tashkent (in Russian) Perth S J 1978 Fundamentals of the cultivation of microorganisms and cells (Moscow) 180-181 P (in Russian)
8. Rubin A B 1972 Kinetics of biological processes (Moscow) 68-70 p (in Russian) .
9. Hichcheksa N, Best D, Jones J 1988 Biotechnology: principles and applications (World) 50-52 p (in Russian)
10. Zudin D V, Kantera V N, Ugodnikov G A 1987 Automation of biotechnological systems (Moscow, Higher School) 93-97 p (in Russian)

**GIDROMETEOROLOGIK XAVFLI HODISALARNI OLDINI OLISH,
ULAR SODIR BO‘LGANDA TO‘G‘RI HARAKAT QILISH QOIDALARINI
VA OQIBATLARINI BARTARAF ETISH USULLARINI O‘RGANISH**

Odiljonova Ruzixon Sanjarbek qizi

Andijon mashinasozlik institute-bakalavr talabasi

E-mail:rozixonodiljonova8@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada gidrometeorologik xavfli hodisalarni oldini olish, ular sodir bo‘lganda to‘g‘ri harakat qilish qoidalari va salbiy oqibatlarni bartaraf etish usullarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda asosiy e‘tibor kuchli bo‘ronlar, sel toshqinlari, qurg‘oqchilik, qor ko‘chkilari va boshqa ob-havo bilan bog‘liq xavfli hodisalarning paydo bo‘lish sabablari, ularni oldini olish uchun amalga oshiriladigan chora-tadbirlar va aholini favqulodda vaziyatlarga tayyorlash bo‘yicha tavsiyalarga qaratilgan.

Shuningdek, ishda tabiiy ofatlarning ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik oqibatlari tahlil qilinib, ularni minimallashtirish bo‘yicha samarali usullar bayon etilgan. Gidrometeorologik hodisalarni boshqarish va oqibatlarini bartaraf etishda ogohlantirish tizimlari, aholini evakuatsiya qilish rejasi va xavfsizlik qoidalarining ahamiyati keng yoritilgan. Mazkur mavzu iqlim o‘zgarishi va globallashuv sharoitida dolzarb bo‘lib, favqulodda vaziyatlarda inson hayotini saqlab qolish va zarar ko‘lamini kamaytirishga qaratilgan muhim ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar:gidrometeorologik xavf,tabiiy ofatlar,favqulodda vaziyatlar,ekologik xavfsizlik,ogohlantirish tizimi,xavfsizlik qoidalari,resurslarni boshqarish.

Kirish: Insoniyat tabiiy hodisalarning ta'siriga doimo duch keladi. Ayniqsa, gidrometeorologik xavfli hodisalar – kuchli bo‘ronlar, sel toshqinlari, qurg‘oqchilik, qor ko‘chkilari, muzliklarning erishi va boshqa ob-havo bilan bog‘liq o‘zgarishlar, tabiiy ofatlar orasida alohida o‘rin egallaydi. Bunday hodisalar ijtimoiy-iqtisodiy hayotga, inson salomatligiga va ekologik muvozanatga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.Hozirgi globallashuv va iqlim o‘zgarishi davrida gidrometeorologik xavfli hodisalarning soni va intensivligi ortib borayotgani kuzatilmoqda. Ushbu holat barchadan yuqori darajadagi hushyorlik, o‘z vaqtida ogohlantirish va oqibatlarini bartaraf etishga tayyor turishni talab qiladi.

Mazkur mavzuda gidrometeorologik xavfli hodisalarning oldini olish, ularning sodir bo‘lish xavfini kamaytirish bo‘yicha tadbirlarni tashkil etish, shuningdek, hodisalar yuz bergan holatlarda to‘g‘ri harakat qilish qoidalarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu bilim va ko‘nikmalar favqulodda vaziyatlarda insonlarning

xavfsizligini ta'minlash va salbiy oqibatlarini minimallashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli, gidrometeorologik xavfli hodisalarga qarshi kurashish bo'yicha zamonaviy uslublar va choralarni o'rganish, shuningdek, ularning oqibatlarini bartaraf etishning samarali yo'llarini izlab topish bu mavzuning dolzarbligini oshiradi.

Oxirgi 100 yil ichida O'zbekiston Respublikasi hududida 2500 dan ortiq sel oqimi kuzatilgan. Bulardan 1400 dan ortig'i loyqa, 350 dan ortig'i suv-toshli, 650 dan ortig'i aralash sellardir. Sel doimo tog'li va tog' oldi hududlarda yashovchi aholi o'rtasida vahima uyg'otib kelgan. O'tmishda odamlar uni sehrgarlarning ishi, arvohlarning yovuz qilmishlari, xudolarning qahrli g'azabidan, deb tushuntirib kelishgan. Ular zilzila, vulqon otilishi, tog'lardagi jala yoki yoz oylarida qorlarning keskin erishi tog'lardan keladigan loyli oqimlarning boshlanishidan darak berishini ham bilganlar. Sel xuddi quturgan yovvoyi otlar podasi tezligida o'tib, yo'lida uchragan barcha narsani – ekinzorlar, yaylovlar, qishloqlar va butun boshli shaharlarni yakson qilib tashlaydi. Sel o'tgan joyda faqatgina cho'l qoladi.

O'zbekiston Respublikasining deyarli barcha tog'li va tog' oldi hududlari sel xavfi mavjud zonalarga kiradi. Sel Toshkent, Surxondaryo, Jizzax, Farg'ona va Namangan viloyatlarida boshqa joylarga nisbatan ko'p ro'y beradi. Sel oqimlari ko'proq aprel-iyun oylarida yuz beradi.

Favqulodda vaziyatlar monitoringi va bashoratlash markazi axborotlarida keltirilishicha, aprel oyiga sel faoliyatining 27% to'g'ri kelgani holda, may oyida bu ko'rsatkich 33% ni va iyunda 17% ni tashkil etadi. Farg'ona vodiysida hatto avgust oyida ham sel xavfi saqlanib turadi.

1998 -yilning 7- iyulidan 8 -iyuliga o'tar kechasi Shohimardonda yuz bergan sel hodisasi hali ham yurtlarimiz xotirasidan ko'tarilganicha yo'q. O'shanda haroratning keskin ko'tarilib ketishi qorlarning tez erishiga, so'ngra har soniyada 200 m³ hajmga ega sel oqimiga sabab bo'lgandi. Sel oqibatida 104 nafar kishi hayotdan bevaqt ko'z yumdi. 15 km uzunlikdagi gaz magistrali, 14 km avtomobil yo'li, 4 ta ko'prik, 3 km uzunlikdagi ichimlik suv, 3 km elektr uzatish, 34741 m uzunlikdagi telefon tarmog'i ishdan chiqdi. 14200 kishini xavfsiz erlarga ko'chirishga to'g'ri keldi.

Sel xavfi tug'ilganligi to'g'risidagi birlamchi ma'lumot sel stansiyalari, partiyalari va «O'zgidromet» postlaridan kelib tushadi. Eng muhimi, bu axborot aholiga o'z vaqtida etkazilishi kerak. Evakuatsiya e'lon qilingudek bo'lsa, uydan chiqishdan avval selning shikastlovchi omillari ta'sirini pasaytiruvchi tadbirlar ko'rilishi zarur. Buning uchun hovlilardagi anjomlarni xavfsiz joyga olib qo'yish, olib ketishning iloji bo'lmagan qimmatbaho buyumlarni nam etmaydigan joylarga joylashtirish lozim. Xavfsiz joyga ko'chishning iloji bo'lmay qolganida esa katta, baland tosh bo'lari yoki daraxt ustiga chiqib olish va oqim o'tib ketishini kutish zarur. Odatda, sel oqimi 3-5 soatdan so'ng to'xtaydi.

Sel oqimi o'tib ketganidan so'ng ham sel o'zaniga tushish kerak emas, chunki

birinchi oqim ketidan ikkinchisi kelishi mumkin. Albatta turar joy binosining holatini tekshirib ko'rish, elektr, gaz va ichimlik suvi tarmoqlaridagi nosozliklarni aniqlash zarur. SHundan so'nggina bino ichiga kirsan bo'ladi. Mobado uy o'pirilgan qirg'oq yaqinida bo'lsa yoki poydevor qisman yuvilib ketgan bo'lsa bunday joyda qolish xavfli hisoblanadi.

Qor qatlamining quyi qismi g'ovak, bo'sh, yuqori qismi esa zich bo'lib qoladi. Agar shamol esib turgan bo'lsa-chi, u holda qor qoplami uzra tez esayotgan shamol suv bug'larini xuddi nasos bilan tortib olgandek qatlam ichidan so'rib oladi. Yuzlab va minglab tonna og'irlikka ega bo'lgan qor qatlami sekin-asta o'z asosi bilan uzviylikini yo'qota boradi va ixtiyoriy daqiqada pastga qarab surilishga tayyor holatga keladi. Uning uchun endi ozgina ta'sir kuchi kifoya, xolos.

Shiddat bilan pastga otilayotgan qor massasi yo'lida uchragan daraxtlarni qo'porib tashlaydi, uy va yo'llarni vayron qiladi. Baland tog'larning ustiga qish faslida qorning ko'p yog'ishidan uning qalinligi oshadi. O'z og'irlik kuchida ta'sirida zichlashib, qayta kristallanib, yonbag'irlikda pastga osilib turadi. Kuchli shamol yoki biror kuchli tovushdan hosil bo'lgan havo tebranishi ta'sirida qalin qor massasi harakatga kelib yonbag'irdan pastga qarab siljiy boshlaydi.

1999 -yil 21- noyabr kuni Toshkent-O'sh avtomobil yo'lining «Qamchiq» dovonida qor ko'chkisi yuz berdi. Soat 5.30 dan 12.00 gacha 8 bor qor ko'chishi takrorlanishi oqibatida 34 ta turli rusumdagi transport vositasi qor uyumi ostida qoldi. Ushbu favqulodda vaziyat oqibatida 29 odam halok bo'ldi, 400 transport vositasi va 1200 dan ortiq yo'lovchi qutqarib qolindi.

Qor ko'chkisi 3 toifaga: yumshoq qor ko'chishi, qor taxtasi ko'chishi va qor-suv oqimli ko'chkiga bo'linadi.

Qor ko'chkisi katta hajmdagi qor massasi bo'lib, u 70-100 km/s tezlikda harakat qiladi. Quruq qor ko'chkisining tezligi 360 km/s. ga etishi ham mumkin. U 25-30 m o'lchamdagi, 20 sm qalinlikdagi kichkina ko'chkidan paydo bo'lishi mumkin. 150 kub.m hajmdagi ko'chkining og'irligi 20 dan 30 tonnagacha etadi. Zarb kuchi 1 kv. m. ga 50 tonnagacha etadi. Yog'och uylar 1 kv. m. ga 3 t zarbga bardosh bera oladi, 10 t kuch bilan urilganda asriy daraxtlar ildiz-pildizi bilan qo'porilib chiqishi mumkin. Markaziy Osiyo hududida qor ko'chkisi hajmi 50 kub metrdan 1 mln. kub metrgacha etadi. Lekin amaliyotda qor ko'chkisining eng ko'p zarar keltiruvchi hajmi 50-10000 kub metr oralig'ida bo'ladi.

Olimlar, yonbag'ir nishabligining 30-40° bo'lishi qor ko'chkisi uchun eng qulay sharoit, deb hisoblashadi. Ko'chki boshlanishi uchun 20-30 sm qalinlikda qor yog'ishi yoki yotgan eski qor qatlamining qalinligi 70 sm. ga etishi kifoya bo'ladi. Yonbag'ir nishabligi 45° ortiq bo'lsa, har qor yoqqanidan so'ng qor ko'chaveradi, 60° ortganda esa qor ko'chkisi shakllanmaydi. Qorlar eriy boshlagan vaqtda yoqqan qor, ayniqsa, xavflidir. Kunning taftida erigan qor tunning sovug'ida silliq qobiq bilan qoplanadi va

hatto nishablik uncha katta bo‘lmagan hollarda ham ushbu qobiq ustiga tushgan qor ushlanib qololmaydi. Qor massasining pastga qarab harakatlana boshlashi uchun kuchli tovushning o‘zi ham yetarli bo‘lishi mumkin. Qarabsizki, qor pastga, vodiy tomonga yopirila boshlaydi. U pastga qarab intildimi, endi uni hech bir kuch ushlab qola olmaydi. Ko‘chki tanasi kattalasha borarkan, yo‘lida uchragan daraxtmi, toshmi, simyog‘ochu binolarmi – farqi yo‘q, barisini o‘zi bilan qo‘shib olib ketadi. Qor massasining oldida esa havo to‘lqini harakatda bo‘ladi. Mana shu qisilgan havo oqimi qorning o‘zidan-da yovuzroq kuchga egadir. Zero, qor massasini to‘xtatib qolish uchun ba’zida kichikroq bir tepalik, beton to‘siq yetarli bo‘lgan bo‘lardi.

Kuchli shamol vaqtida xavfsizlik choralari:

- yashash joylarida eshik-derazalar, chordoq va havo aylanish tizimlarini mahkam berkitish;

- elektr va gaz vositalarini o‘chirish;

- ko‘chalarda daraxt va elektr ustunlari tagida turmaslik;

- ko‘p qavatli binolar balkonlarida, deraza tokchalari hamda tashqaridagi buyumlarni imkon qadar xavfsiz joylarga olib qo‘yish yoki mustahkamligini tekshirish;

- shamol kuchayganda, mustahkam qurilgan binolar, yer osti o‘tish yo‘llari va boshqa yashirinish mumkin bo‘lgan joylarda muhofazalanish;

- ochiq maydonda yurgan hollarda pastliklar, chuqurliklar va barcha xavfsiz yerlarga yotgan holda himoyalani;

- buzilgan binolarga kirish, xavfli ustunlar, reklama ustunlari va daraxtlar ortiga yashirinish taqiqlanadi;

- kuchli shamoldan so‘ng elektr va gaz jihozlaridan ular tekshirilgandan keyin foydalanish talab etiladi.

Xulosa: Gidrometeorologik xavfli hodisalar inson hayoti va tabiatga katta zarar yetkazuvchi tabiiy ofatlar sirasiga kiradi. Ularning soni va intensivligi iqlim o‘zgarishi va ekologik muammolar sabab ortib bormoqda. Ushbu hodisalarni oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish maqsadida oldindan ogohlantirish tizimlarini takomillashtirish, aholini favqulodda vaziyatlarga tayyorlash va xavfsizlik qoidalarini targ‘ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, samarali chora-tadbirlar, jumladan, tabiiy ofatlarning oldini olishga qaratilgan muhandislik-texnik usullarni qo‘llash, ekologik muvozanatni saqlash, hamda tezkor va rejalashtirilgan harakatlar xavfli hodisalarning salbiy ta‘sirini minimallashtirishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, gidrometeorologik xavfli hodisalar bilan kurashish uchun davlat idoralari, ilmiy muassasalar va jamoatchilik o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish, ijtimoiy ongini oshirish va favqulodda vaziyatlar bilan bog‘liq ilmiy tadqiqotlarga ko‘proq e‘tibor qaratish lozim. Bu yondashuvlar hodisalarning oldini olish va ularning oqibatlarini samarali bartaraf etish uchun zarur

sharoitlarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov, M. Favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2017.
2. Jo‘raev, A., Usmonov, N. Tabiiy va texnogen xatarlar: oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish. Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
3. Karimov, I. Favqulodda vaziyatlarda harakat qilish qoidalari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019.
4. O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi. Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish bo‘yicha qo‘llanma. Toshkent: FVV nashriyoti, 2021.
5. Raximov, M. Gidrometeorologiya va ekologik xavfsizlik. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.

MEHNAT XAVFSIZLIGI STANDARTLAR TIZIMI,
UNING AHAMIYATI VA VAZIFASI

Odiljonova Ruzixon Sanjarbek qizi

Andijon mashinasozlik institute-bakalavr talabasi

E-mail:rozixonodiljonova8@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mehnat xavfsizligi standartlar tizimi,uning ahamiyati va vazifasi mualliflarining nazariy,umumlashtiruvchi fikrlari keltirilgan.Maqola mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo‘nalishlari talablari,mehnat muhofazasi va xavfsizlik mutaxassislari hamda keng izlanuvchilar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: Jamoat,samarali foydalanish,sanoat va qishloq xo‘jalik binolari,standartlar tizimi,mehnat muhofazasi,texnika xavfsizlik qoidalri,mehnat xavfsizligi.

Kirish: Mehnat xavfsizligi standartlar tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim o‘rin tutadi. U ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida xavfsizlikni ta‘minlash, ishchi-xodimlarning hayoti va salomatligini himoya qilish, shuningdek, mehnat jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni minimallashtirishga qaratilgan huquqiy, texnik va tashkiliy me‘yorlar majmuasidir. Ushbu tizimning asosiy maqsadi ish sharoitlarini xavfsiz qilish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va inson salomatligiga zarar yetkazilishining oldini olishdir.

Mehnat xavfsizligi bo‘yicha standartlar tizimi xalqaro va milliy darajada ishlab chiqilib, ularning amaliyotga tatbiq etilishi xavfsiz mehnat muhitini yaratishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tizimning ahamiyati ayniqsa zamonaviy texnologiyalar keng qo‘llanilayotgan ishlab chiqarish korxonalarida, shuningdek, yuqori xavfli sanoat tarmoqlarida sezilarli darajada oshadi.Mazkur mavzuda mehnat xavfsizligi standartlar tizimining vazifalari, uning asosiy tamoyillari va amaliyotda qo‘llanilishi o‘rganiladi. Mehnat xavfsizligini ta'minlash ishchilarning salomatligini saqlash, baxtsiz hodisalarni oldini olish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash uchun muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli, ushbu tizimni rivojlantirish va uni amalga oshirishga oid tadbirlar dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Mehnatni muhofaza qilish to‘g‘risidagi “gi Qonuniga (5-modda) muvofiq mehnatni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 31-dekabrda 1066-son qarorlari bilan mehnatni muhofaza qilishni boshqarish funksiyalarini O‘zbekiston Respublikasi Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik uning mehnatni muhofaza qilish boshqarmasiga yuklangan.

Yuqorida aks etilgan normative-huquqiy hujjatlarga asosan,Respublikamizda

amalda bo'lgan mehnat xavfsizligini standartlashtirish tizimi bozor islohotlaridan avval yaratilgan bo'lib, 18 tasi 1000 dan ortiq davlat va tarmoq standartlarini o'z ichiga oladi. Mehnatni muhofaza qilish normalari va talablari mahsulotlarning alohida turlari, xususan, texnologik jarayonlar, ishlab chiqarish uskunalari, materiallar. moddalar uchun standartlar va texnik shartlarga kiritilgan. Mehnatni muhofaza qilish normalari va talablari mahsulotlarning (xizmatlarning) alohida turlari, xususan, texnologik jarayonlar, ishlab chiqarish uskunalari, materiallar, moddalar uchun standartlar va texnik shartlarga kiritilgan.

Ayni paytda "O'zstandart" agentligi tomonidan amaldagi standartlar tizimini, shu jumladan mehnatni muhofaza qilish tizimi (SSBT) standartlarini "Davlatlararo standartlashtirish tizimi" bilan qayta ko'rib chiqish va muvofiqlashtirish bo'yicha tashkil yetilgan, uning asosiy qoidalari, tamoyillari va ishlash tartibi belgilangan. GOST 10 standartlashtirish bilan o'rnatiladi.

Asosiy qoidalar "va GOST 12 - 97" Davlatlararo standartlashtirish tizimi ". Ishlab chiqish, qabul qilish, ariza berish, yangilash va bekor qilish tartibi» belgilangan. 2001-yildan boshlab shaxsiy himoya vositalari (PPE) nafas olish a'zolarini himoya qilish vositalaridan tashqari "O'zstandart" agentligi tomonidan majburiy sertifikatlanishi lozim bo'lgan mahsulotlar ro'yxatidan chiqarildi. O'zbekiston Respublikasi Bandlik vazirigi standartlar tizimi, uning ahamiyati va vazifasi. Bandlik vazirigi xavfsizligi standartlar tizimi (MXST), ya'ni o'zaro bog'liq standartlar jamlanmasi, xavfsizlik talablarini, meyor va qoidalarni o'z ichiga oladi. MXST ish jarayonida xavfsizlikni ta'minlash, ishlovchilar ish qobiliyatini va sog'lig'ini saqlash uchun yo'naltirilgan.

MXST strukturaviy tuzilishi bo'yicha davlat, tarmog'iy, respublika va korxonalar standartlariga bo'lingan. Tashkiliy-uslubiy standartlarda atamalar ta'rifi va tushunchalar berilgan, mehnatni muhofaza qilishda hisobga olinadigan ishlab chiqarishdagi zararli omillarning tasnifi keltirilgan, ishlab chiqarish uskunalari va jarayonlariga, muhofaza vositalari, bino va inshootlarga qo'yiladigan xavfsizlik talablari bayon yetilgan Bandlik vazirigi xavfsizligi standartlar tizimining maqsadi, mazmuni, strukturaviy tuzilishi va boshqa qoidalar GOST 12.0.001-90 da ifodalangan.

Standartlarni belgilashda quyidagicha tartib qabul qilingan: bunda birinchi ikki son (12) MXSTning davlat standartlashtirish tizimidagi shifrini ko'rsatadi. Uchinchi son (0)–ichki tizim shifrini, keyingi uch son (001)–standartning ichki tizimdagi tartib raqamini, oxirgi ikki son (90) – standartning ro'yxatga olinganyoki qayta ko'rib chiqilgan yilining oxirgi ikki sonini ko'rsatadi.

Ishlab chiqarishdagi barcha standartlashtiriladigan masala va muammolar "ichki" tizimlarga bo'lingan. MXSTning strukturaviy tuzilishi quyidagi 2.1 – jadvalda berilgan.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ishlab chiqarishdagi xavfli va zararli omillarga qo'yiladigan talab va meyorlar standartlari, masalan, shovqin darajasiga, titrashga,

chang, gaz v aboshqalarga qo‘yiladigan talablar birinchi ichki tizim standartlarida ifodalangan. Bu guruh standartlariga, masalan, GOST 12.1.008-76 “Biologik xavfsizlik” va boshqalar kiradi.

Me‘yoriy hujjatlar tizimida muhim o‘rinni mehnat muhofazasi bo‘yicha turli qo‘llanmalar va yo‘riqnomalar yegallagan. Ular alohida kasblar va ish turlari bo‘yicha tuziladi. Institutlar va tashkilotlar, shuningdek, korxonalar o‘ziga tegishli vazirliklar topshirig‘iga asosan, ishchilar uchun qo‘llanmalarni ishlab chiqishadi va belgilangan tartibda tasdiqdan o‘tkazib amalga tatbiq yetishadi. Har bir sex, bo‘lim, fermer xo‘jaligi rahbarlari tomonidan ishchilar uchun ishlab chiqarilgan mehnat muhofazasi bo‘yicha qo‘llanmalar va yo‘riqnomalar shu korxonalar va bo‘limlarning alohida o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi.

Xulosa: Mehnat xavfsizligi standartlar tizimi inson hayoti va salomatligini himoya qilish, ishlab chiqarishda xavfsizlikni ta‘minlash hamda baxtsiz hodisalar va kasbiy kasalliklarning oldini olish uchun muhim vosita hisoblanadi. Ushbu tizim nafaqat xodimlarning salomatligini saqlashga, balki ish unumdorligini oshirish va korxonaning iqtisodiy samaradorligini ta‘minlashga ham xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, mehnat xavfsizligi standartlarining xalqaro va milliy darajada joriy qilinishi xavfsiz ish muhitini yaratishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ishchi-xodimlarni xavfsizlik qoidalari bo‘yicha o‘qitish, xavf-xatarlarni aniqlash va ularni boshqarish choralari korxonalar uchun muhim bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni kamaytiradi.

Shuningdek, mehnat xavfsizligi sohasida huquqiy va texnik me‘yorlarni doimiy takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash va xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish zarur. Bu mehnat xavfsizligi tizimining samaradorligini oshirish va baxtsiz hodisalarni minimal darajaga tushirishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, mehnat xavfsizligi standartlar tizimi inson kapitalini himoya qilish, ijtimoiy barqarorlikni saqlash va iqtisodiy rivojlanishga erishishda strategik ahamiyatga ega. Ushbu tizimni rivojlantirish orqali barqaror va xavfsiz mehnat sharoitlarini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov, M. Mehnat muhofazasi va xavfsizlik texnikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018.
2. Usmonov, N., Jo‘raev, A. Ishlab chiqarishda mehnat xavfsizligini ta‘minlash. Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Karimov, I. Mehnat xavfsizligi asoslari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. Toshkent: Adolat, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi. Mehnat muhofazasi bo‘yicha me‘yoriy hujjatlar to‘plami. Toshkent: FVV nashriyoti, 2022.

ELEKTR XAVFSIZLIGI BO‘YICHA YETAKCHILIK VA JAVOBGARLIKNI RAG‘BATLANTIRISH STRATEGIYALARI

Odiljonova Ruzixon Sanjarbek qizi

Andijon mashinasozlik institute-bakalavr talabasi

E-mail:rozixonodiljonova8@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot elektr energetikasi korxonalarida xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishda yetakchilik hamda javobgarlikni rag‘batlantirish strategiyalarini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida O‘zbekistonning yirik elektr energetika korxonalarida qo‘llanilayotgan rag‘batlantirish usullari va ularning samaradorligi tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, strategik yondashuv asosida ishlab chiqilgan rag‘batlantirish tizimlari xavfsizlik ko‘rsatkichlarining sezilarli darajada yaxshilanishiga olib kelgan.

Kalit so‘zlar: elektr xavfsizligi, yetakchilik, javobgarlik, rag‘batlantirish, xavfsizlik madaniyati, boshqaruv strategiyasi, mehnat muhofazasi, xodimlarni motivatsiyalash.

Kirish: Elektr energetikasi sohasida xavfsizlik masalasi har doim ustuvor ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Biroq, faqatgina texnik va tashkiliy choralar bilan yuqori darajadagi xavfsizlikni ta‘minlab bo‘lmaydi. Buning uchun korxonada xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va har bir xodimning javobgarlik hissini oshirish zarur. Bu jarayonda yetakchilik va javobgarlikni rag‘batlantirish muhim rol o‘ynaydi.

Mavzuning dolzarbligi:elektr energetikasi korxonalarida yuz berayotgan baxtsiz hodisalarning ko‘p qismi inson omili bilan bog‘liq ekanligi hamda xavfsizlik madaniyatini shakllantirish orqali ularning oldini olish mumkinligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot maqsadi

Tadqiqotning asosiy maqsadi elektr energetikasi korxonalarida xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishda yetakchilik hamda javobgarlikni rag‘batlantirish strategiyalarining samaradorligini baholash va takomillashtirish yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish
- Anketa so‘rovnomasi
- Intervyu
- Qiyosiy tahlil
- Kuzatish

2022-2023-yillar davomida yirik elektr energetika korxonasida o‘tkazilgan

tadqiqotda 50 dan ortiq xodim ishtirok etdi. Rag'batlantirish tizimlarining samaradorligi xavfsizlik ko'rsatkichlari va xodimlarning motivatsiya darajasi asosida baholandi.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra, samarali rag'batlantirish strategiyalari qo'llanilgan korxonalarda:

1. Xavfsizlik qoidalarining buzilishi 45% ga kamaygan
2. Xodimlarning xavfsizlik choralari munosabati ijobiy tomonga o'zgargan
3. Xavfsizlik bo'yicha tashabbuslar soni 60% ga oshgan
4. Baxtsiz hodisalar soni 35% ga kamaygan

Rag'batlantirish tizimining asosiy elementlari sifatida quyidagilar aniqlandi:

- Moddiy rag'batlantirish (mukofotlar, qo'shimcha to'lovlar)
- Ma'naviy rag'batlantirish (taqdirlash, e'tirof etish)
- Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari
- Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash

Muhokama

Tadqiqot davomida aniqlangan muhim jihat - bu rag'batlantirish tizimining kompleks xarakterga ega bo'lishi kerakligi. Faqat moddiy rag'batlantirish uzoq muddatli samaraga erishish uchun yetarli emas. Rag'batlantirish strategiyasi quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak:

1. Adolatlilik va shaffoflik
2. Izchillik va muntazamlilik
3. Individual yondashuv
4. Natijaga yo'naltirilganlik

Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida quyidagi muammolar aniqlandi:

- Rag'batlantirish tizimining yetarli darajada moslashuvchanligi yo'qligi
- Baholash mezonlarining aniq emasligi
- Rag'batlantirish choralarining bir xilligi

Xulosa: Tadqiqot natijalari elektr xavfsizligi bo'yicha yetakchilik va javobgarlikni rag'batlantirish strategiyalarining samaradorligini tasdiqladi. Rahbarlarning shaxsiy ishtiroki xavfsizlik ko'rsatkichlarining yaxshilanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi, ma'naviy rag'batlantirish moddiy rag'batlantirishga qaraganda samaraliroq ekanligi, transformatsion va xizmatkor yetakchilik modellari eng yuqori natija ko'rsatishi hamda aniq javobgarlik tizimi xavfsizlik madaniyatining rivojlanishiga xizmat qilishi aniqlandi. O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida rahbarlar uchun maxsus tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish, rag'batlantirish tizimini individuallashtirilgan yondashuv asosida takomillashtirish, xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish dasturlarini joriy etish, xalqaro tajribani o'rganish va qo'llash hamda monitoring va baholash tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ushbu tavsiyalarning amalga oshirilishi elektr energetika korxonalarida xavfsizlik madaniyatining rivojlanishiga va baxtsiz hodisalarning kamayishiga xizmat qiladi. Shuningdek, korxonalarda xavfsizlik bo'yicha yetakchilik va javobgarlikni rag'batlantirish strategiyalarini joriy etish orqali nafaqat xavfsizlik ko'rsatkichlarini yaxshilash, balki umumiy mehnat unumdorligini oshirish va xodimlar motivatsiyasini kuchaytirish mumkinligi tasdiqlandi. Bu esa o'z navbatida korxonaning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov B.S. "Elektr energetikasi korxonalarida xavfsizlik madaniyati". Toshkent, 2023
2. Rahmonov D.A. "Sanoat korxonalarida mehnat muhofazasi". Toshkent, 2022
3. "Elektr xavfsizligi: nazariya va amaliyot". Toshkent, 2023
4. "Safety Leadership in Energy Sector". IEA, 2023
5. "O'zbekiston elektr energetikasi: xavfsizlik strategiyasi". Toshkent, 2022
6. "Mehnat muhofazasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni
7. "Electric Safety Culture Development". IEEE, 2023
8. "Leadership in Safety Management". ISO, 2022

BOLALARDA SHIZOFRINIYA KASALLIGI KO'ZATILISHI

Abdullayeva Dilnura Qobilovna

Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat salomatligi texnikumi

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalarda shizofreniya kasalligi kelib chiqish sabablari, klinikasi davolash, bu kasallikda zamonaviy davolash usullarini qo'llash, zamonaviy texnikalardan foydalanishga muljallangan.

Abstract: This article is intended to discuss the causes of schizophrenia in children, its clinical manifestations, treatment, application of modern treatment methods in this disease, and the use of modern techniques.

Shizofreniya-bu fikrlash va idrokning buzilishi bilan namoyon bo'ladigan ruhiy kasallik. Kasallikning sabablari to'liq aniqlanmagan, ammo ekzogen va endogen omillarning ta'siri taxmin qilinadi. Yaqin qarindoshlarda shizofreniya mavjud bo'lganda xavf ortadi.

Shizofreniya ko'zatiladi: Birinchi darajasi o'z fikrlaringizni aytish, gallyutsinatsiyalarni eshitish, bema'ni xayolparast g'oyalar (bir oy ichida ushbu alomatlardan kamida bittasi).

Ikkinchi darajali kamroq yorqin gallyutsinatsiyalar, fikrlarning uzilishi, ahmoqlik yoki qo'zg'alish, befarqlik, faoliyatdan voz kechish (bir oy ichida 2 yoki undan ortiq alomatlar).

Shizofreniyani to'liq davolash mumkin emas, ammo doimiy remissiyaga erishish mumkin. Davolashning asosiy maqsadi salbiy belgilarni minimallashtirish va alevlenmesiz davrlarni uzaytirishdir. Buning uchun quyidagilar qo'llaniladi:

1. Antipsikotiklar va antipsikotiklar: takrorlanishning oldini olishga yordam beradi.
2. Psixoterapiya: alevlenmeyni to'xtatish uchun kasalxonada.
3. Art-terapiya va kognitiv treninglar: rehabilitatsiyaga yordam beradi.

Qarindoshlar uchun tavsiyalar: Bemorning eshitish gallyutsinatsiyalari u uchun haqiqiy ekanligini tushunish uchun, noto'g'ri qarash samarasiz. Masxara qilish va haqorat qilishdan saqlanib, chunki bu vaziyatni yomonlashtirishi mumkin.

Shizofreniya jiddiy kasallik bo'lib, unda bemor o'z joniga qasd qilish yoki zo'ravonlik kabi xavfli ko'rsatmalar beradigan ovozlarni eshitishi mumkin. Bunday odam bilan yashash alohida e'tibor va uning potentsial noo'rin harakatlariga tayyorlikni talab qiladi. Muhim:

Bemor va uning atrofida qilayotgan xavfsizligini ta'minlash. Xavfsizlik va qo'llab-quvvatlash rejasini ishlab chiqish uchun mutaxassislardan yordam so'rang.

Davolashni sozlash va xavflarni minimallashtirish uchun davolovchi shifokor

bilan muntazam aloqada bo'ling. Shizofreniya sabablari to'liq aniq bo'lmaganligi sababli, ushbu kasallikning oldini olish uchun aniq choralar mavjud emas. Biroq, shizofreniya oilaviy tarixiga ega bo'lgan turmush o'rtloqlar kelajakdagi farzandlarining sog'lig'i uchun yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflardan xabardor bo'lishlari kerak. Ikkilamchi profilaktika shizofreniyaning rivojlanishini oldini olish va bemorning hayot sifatini yaxshilash uchun o'z vaqtida tashxis qo'yish va samarali davolashni o'z ichiga oladi.

Shizofreniya kasalligi bilan og'riqan bemorlarda fikrlashning tarqoqligi, eshitish gallyutsinatsiyalari, nutqning buzilishi rivojlanadi. Kasallik odatda ijtimoiy izolyatsiya bilan birga keladi. Ijtimoiy o'rganish buziladi, gallyutsinatsiyalar va aqldan ozish bilan bog'liq paranoid simptomatika rivojlanadi. Ba'zi hollarda odam g'aroyib holatda (katatoniya) qotib qolishi mumkin, jim bo'lib qoladi, maqsadsiz g'ayratlanib ketishi mumkin. Shizofreniyaning eng xarakterli alomatlari — bu tez-tez va uzoq muddatli bo'lishi mumkin bo'lgan gallyutsinatsiyadir. Tashxislash bemorning shikoyatlariga, xatti-harakatiga (qarindoshlari, do'stlari yoki hamkasblari tomonidan qo'shimcha ma'lumotlar bilan) asoslangan holda psixiatr tomonidan amalga oshiriladi. Hozirgi kunda shizofreniyani aniqlash uchun laboratoriya tahlillari mavjud emas. Internet-foydalanuvchilarga o'z-o'zini tashxis qilish uchun taklif qilingan shizofreniya uchun mashhur testlar (turli xil variantlarda) jiddiy dalil sifatida qaralmaydi. Davolash odatda psixofarmakoterapiya yo'li bilan amalga oshiriladi. Boshqa usullar orasida insulinkomatoz terapiya, elektrokonvulsiv terapiya va boshqalar mavjud. Psixotrop va nootropik preparatlarni tanlash (pantogam va boshqalar) kasallik kechish turi va alomatlardagi xususiyatlari bilan aniqlanadi.

Uzluksiz kechayotgan salbiy shizofreniyada kuchli antipsixotik ta'sirga ega (xlorpromazin, levomepromazin, promazin, galoperidol, trifluoperazin, klozapin) neyroleptiklar qo'llaniladi. Odatda neyroleptiklar bilan davolashda og'ir neyroleptik asoratlarning rivojlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun xolinolitiklar (trigeksifenidil, biperiden) belgilanadi.

Shizofreniyaning oddiy shaklini davolashda stimulyatorli ta'sirli neyroleptiklar (trifluoperazin, perfenazin) qo'llaniladi. Atipik neyroleptiklar (risperidon, ketiapin, olanzapin) ham ishlatiladi.

Paranoid shizofreniyaning uzluksiz kechishida aqldan ozishga qarshi ta'sirga ega tipik neyroleptiklar (perfenazin, trifluoperazin, galoperidol) qo'llaniladi. Atipik neyroleptiklardan esa — klozapin. Gallyutsinator aqldan ozish ustunlik qilganda perfenazin, yoki trifluoperazindan foydalaniladi. Davolashning keyingi bosqichlarida flufenazin ishlatiladi.

Febril shizofreniyani davolashda infuzion terapiya qo'llaniladi: 10% glyukoza-insulin-kaliy aralashmasi, kaliy, magniy va kaltsiy preparatlari, tuzli eritmalar. Gipertermiyani bartaraf etish uchun sun'iy sovutish (arterial tomirlar ustiga muzli

xaltalar joylashtirish, ho'1 yopinchiq, sochiq bilan o'rash) amalga oshiriladi. Miya shishini oldini olish uchun osmotik diuretiklar (mannitol) tomir ichiga kiritiladi. Shu bilan birga, diazepam yoki geksenalli narkoz ishlatiladi.

Shizofreniyada quyidagi asoratlar yuzaga keladi: ijtimoiy o'rinni topa olmaslik, bosh miya vazifasining buzilishlari, neyroleptiklar qo'llanilganligi tufayli neyroleptik ekstrapiramidal buzilishlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://medelement.com/uz/materials/>
2. <https://medelement.com/uz/materialshttps>

OILA VA OILAVIY MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI

*Zoirova Dodar Jumaqul Qizi**Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat salomatligi texnikumi*

Annotatsiya: Ushbu maqola oila va oilaviy munosabatlar psixologiyasidagi o'zgarishlar ayrim muammoli holatlar yechimlarga mo'ljallangan

Abstract: This article is intended to provide solutions to some problematic situations related to changes in the psychology of the family and family relationships.

Oila bu o'ziga xo'jalik bo'lib, uning turmush kechirishlarini muammolari mavjud. Ota-onalar oila a'zolarining amaliy faoliyatlarini uyushtiradi, ularning ovqatlanish, ta'lim olish, ishlash, dam olish, kiyim-bosh bilan ta'minlash kabi kundalik rejimini tashkil qiladi. www.ziyouz.com kutubxonasi Oila muammolari orasida o'zaro munosabat va yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlash, to'g'ri bo'lajak oila boshqaruvchisi sifatida tarbiyalash hozirgi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi. Shu ma'noda ota-onalar, keng jamoatchilik zimmasiga yoshlarni oilaviy hayotni o'tashdek mas'uliyatli vazifani bajarishga, uy tutish, ro'zg'or, oila xo'jaligini tejab-tergab boshqarishga tayyorlash, ularda „erkak“, „ayol“ fazilatlarini tarbiyalash, o'zaro munosabat odobini tarkib toptirish, ularga ona mehri, otasizlik, g'amxo'rlik, farzand minnatdorligi nimaligini va hayotda shularga amal qilish zararligini uqtirish yuklatilgan. Oila baxti, farzandlar istiqboli uchun ota-ona o'z qizini oilaviy hayotning hamma muammolariga mas'uliyat bilan yondashadigan, o'z umri yo'ldoshini hurmat qiladigan, unga hamma vaqt tayanch, sodiq do'st bo'ladigan, shuningdek, qayin-bo'yinlariga munosabatini, kelinlik, kuyovlik vazifasini o'ziga qo'yadigan, ya'ni ularni farzandlik burchini oltay oladigan qilib tarbiyalashi zarur. Kuzatishlarda ayrim yoshlarning oilaviy hayotga mas'uliyat tayyor emasligi, ularda his-tuyg'ular, oilaga jiddiy mas'uliyat hissi etishmasligi ma'lum bo'lmoqda. Shuningdek, ular oilasi, farzandlari oldidagi, qolaversa, jamiyat oldidagi burchlarini yaxshi anglamaydilar. Bunday yoshlarning ko'pchiligi oila byudjetini rejalashtirish, unga amal qilish, uy yumushlarini oila a'zolari o'rtasida to'g'ri taqsimlash, ota-onalar fikri bilan hisoblashish va hokozolarni bilmaydilar. Bu hol o'quvchi va talaba yoshlarni kelajakdagi oilaviy hayotga moddiy va mas'uliyat jihatdan tayyorlashni taqozo etadi. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ularga oilaviy turmush munosabatlarining butun sistemasini, ya'ni, oilada sog'lom psixologik muhit yaratish, kelin va kuyovning bir-birini tushunishga harakat qilishi, mayda-chuyda gaplardan chetlab o'tishi, uy tutish, ro'zgor tebratish, poklik, zebolik, hayo, andisha, qaynota-qaynonasini siylashi, ularni hurmat qilishi kabi fazilatlarini singdirib o'rgatib borish zarur. Yoshlarimizda bu masala bo'yicha aniqroq tasavvur hosil qilish uchun, bundan 90-100 yillar oldingi

ularning tengdoshlari, ya'ni o'tgan asming boshidagi va bugungi kunlarimizdagi 15-16 yoshli yigit-qizlar o'rtasidagi tafovutlarni solishtirib o'tamiz. M axsus adabiyotlarda yozilishi va o'tkazilgan tadqiqotlar natijalarida kuzatilishicha, so'nggi 100 yil ichida odam larda kuzatiladigan akselerasiya jarayoniga ko'ra, ularning jinsiy, fiziologik balog'atga etishi 2-3 yilga ilgari ketgan. Bundan 100 yilcha oldin yoshlarning jinsiy balog'atga etish davri 15-16 yoshga to'g'ri kelgan, hozir esa bu holat o'rtacha 12-13 yoshlarga to'g'ri keladi. Endi shu yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlik jihatlarini ko'rib chiqamiz.

Ilgarigi tengdoshlaringiz 15-16 yoshlarida oilaviy hayotga yetuklik talablaridan biri bo'lmish jinsiy etuklikka, balog'atga etar ekanlar, ular aksariyat hollarda shu yoshga kelib o'sha davrlar uchun xos va lozim bolgan, unchalik m urakkab bo'lm agan dehqonch ilik , chorvachilik , hunarm andchilik sir-asrorlaridan deyarli boxabar bo'lganlar (chunki u vaqtlarda bolalarni odatda, 13-14 yoshidan shogirdlikka berishgan), o'sha davrdagi ishlab chiqarish munosabatlari va texnologik jarayonlar ulardan maxsus yoki oliy ma'lum ot talab qilm agan, 3-4 yil ustoz ko'rgan shogird 16-17 yoshida o'zi mustaqil ish yunta oladigan ustaga, o'z ishini amallab ketaoladigan mutaxassisga aylangan. M abodo, u shu vaqtda oila quradigan bo'lsa, o'z hunari orqali m ehnat qilib o'zini va oila a'zolarini iqtisodiy jihatdan ta'minlay olishi m um kin bo'lgan. Bundan tashqari, u vaqtlardagi 18-20 yoshli yigit mahalla-ko'yda, jamoatchilik orasida ma'lum darajada ijtimoi yetuk shaxs sifatida qabul qilingan, turli tadbir va marosimlarda etuk, uning haqli ishtirokchisi sifatida qatnashishi mumkin bo'lgan, ya'ni uning ijtimoiy jihatdan balog'atga etganligi jamoatchilik tom onidan qabul qilingan. Bu jarayon shaxsning oldiga, oila va jamiyat oldida o'ziga xos mas'uliyat yuklagan, mas'uliyatni his qilish esa uning psixologik etukligi alomatlaridan biri bo'lib xizmat qilgan.

Oila baxti, farzandlar istiqboli uchun ota-onalar o'g'il-qizlarni oilaviy hayotning muammolariga mas'uliyat bilan yondashadigan, umr yo'ldoshini hurmat qiladigan, unga hamma vaqt tayanch, sodiq do'st bo'ladigan, kelinlik, kuyovlik vazifalarini o'miga qo'yadigan, farzandlik burchini o'tay oladigan qilib tarbiyalashlari zarur. Oilada er-xotinlar orasida bo'layotgan ajralishlarning natijasida bolalarning ruhan ezilish, ichki xavotirlanish, nafratlanish, bezovtalanish, qiynalish kabi barcha hollar ta'sirida shakllanishlar yuzaga kelmoqda. Farzandlar oiladagi urush-janjallarni ko'raverib, ichichlaridan jarohatlangan holda rivojlanadilar. Ota-onalarning o'z muammolari bilan band bolishlari natijasida farzandlari xulqi og'ishganlar davrasiga kirib qolganlarini sezmay qolish hollari, ota-onalarining kelisha olmaganliklari natijasida bolalarni mehribonlik uylarida, ko'ngillari o'ksigan holda hayot kechirishlari kuzatilm oqda. Oilada ota-onalarning ichkilikka ruju qilishi, buning oqibati va boshqa sabablarga ko'ra tez-tez sodir bo'lib turadigan oilaviy janjal-majoralarni tufayli bolalarning orom i buziladi, uyqusi qochadi, cho'chiydigan

bo‘lib qoladi, asab sistemasi kasalligiga chalinadi, farzanlari ko‘z o‘ngida ota-onaning obro'si to‘kiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B .M . UMAROV PSIXOLOGIYA 2012-yil
2. E .G G ‘O Z I Y E V PSIXOLOGIYA 2008yil

BOLALARDA ME'DANI YUVISH TEXNIKASI

*Karimova Karomat Fayzulloevna**Berdiqulova Muazzam G'ulom qizi**Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat salomatligi texnikumi*

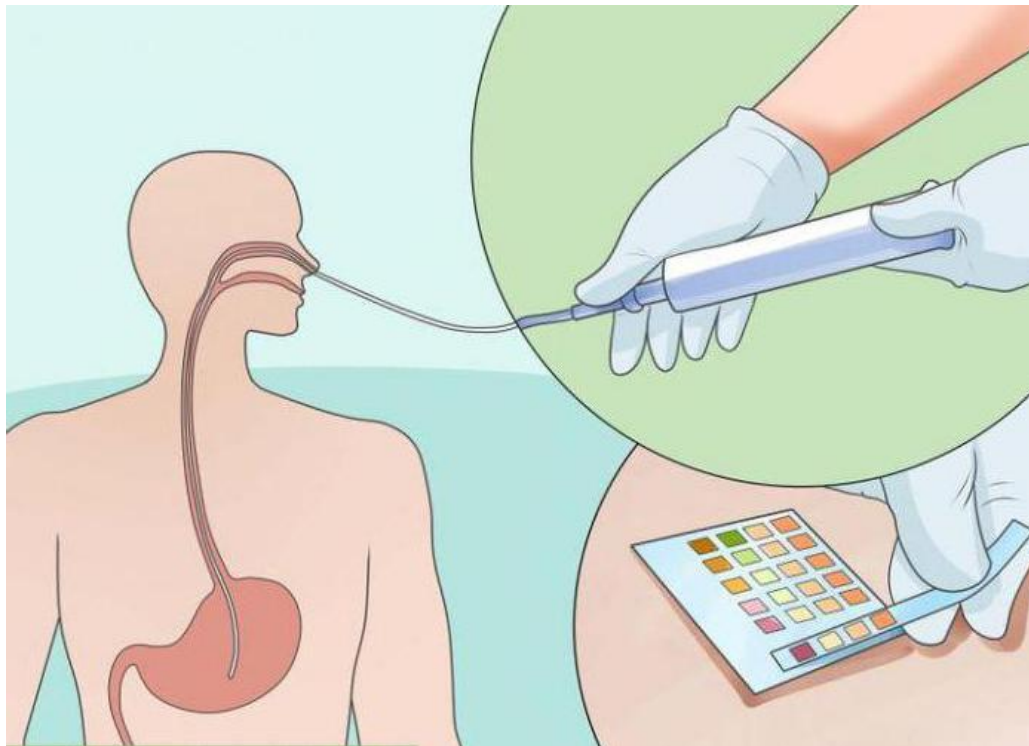
Annotatsiya: Ushbu maqola bolalarda me'dani yuvish texnikasining zamonaviy davolash usullarini qo'llash, zamonaviy texnikalardan foydalanishga muljallangan.

Abstract: This article is intended to discuss the use of modern treatment methods and techniques for gastric lavage in children.

Me'dani yuvish — turli moddalardan zaharlanganda, sifatsiz ovqat yeb qo'yganda, shu moddalar yoki ovqat qoldiklarini me'dadan chiqarib tashlash maqsadida qo'llanilgan muolaja. Bemorning ahvoriga qarab u o'tirgan yoki yotgan holatida qilinadi. Me'da zond bilan yoki oddiy usulda yuviladi. Zond orqali yuviganda 600—800 ml iliq suvga 2% li natriy gidrokarbonat yoki kaliy permanganat eritmasi qo'shib me'daga yuboriladi va qayta so'rib olinadi. Me'daga yuboriladigan suv toza bo'lib qaytib tushmagunicha Me'dani yuvish takrorlanaveradi. Buning uchun 8—10 l cha suyuqlik ishlatiladi. Muolajani tibbiyot xodimi bajaradi. Uy sharoitida (hayot uchun xavfli zaharlanish hollari ro'y berganida, vrach yetib kelgunga qadar) yoki zond bilan yuvish mumkin bo'lmaganda oddiy usul qo'llanadi. Buning uchun bemorga ketma-ket 5—6 stakan iliq suv ichirib qustiriladi. Bu oddiy usulni bir necha marta takrorlash lozim. Me'da yuvib bo'lingach, bemor issiq o'ringa yotqizilib, orom beriladi; og'zini chayganidan so'ng 1—2 qultum issiq choy ichiriladi.

Oshqozonni yuvish uchun ko'rsatmalar :

1. o'tkir ovqatdan zaharlanish olib buzilgan oziq-ovqat yoki zaharli qo'ziqorin eyish.
2. Spirtli ichimliklarni Ruxsat etilmagan yuqori dozalarda natijasida zaharlanish.
3. kimyoviy moddalar, zaharli agentlar, maishiy kimyo, dori-darmonlar bilan zaharlanish.
4. ichak o'tkazuvchanligi bilan bog'liq muammolar.
5. Mushak lanjlik oshqozon devori to'qima.
6. Ortiqcha egulik.
7. oshqozon-ichak kasalliklari va boshqa organlar tizimini davolash.

Bolalarda me'dani yuvish texnikasi quydagicha:

1. Avvalo bu jarayonda biz kerak bo'ladi : sterill yo'g'on oshqozon zondlari , varonka , oshqozonni yuvish uchun eritma (kaliy permanganatning 0.1 foizli eritmasi, natriy gidrokarbanatning 4.2 foizli eritmasi) solingan chelak , suv 1 litrli obdastda , suvqog'ozli fartuk , suvqog'oz , yuvindi suvlari uchun tog'ora sochiq , Jane shprisi , qolqoplar.
2. Bolaga yoki uning onasiga muolaja maqsadi va olib borilish tartibi tushuntiriladi.
3. Qo'llar yuviladi va quruqlanadi.
4. Qo'lqoblar kiyiladi va fartuk taqiladi.
5. Bolaga kuylak yoqasi , kamar va old tugmalar yechilishi suraladi.
6. Bola stol suyanchig'iga suyanib boshini oldinga egib oyoqlarini yon tomonga yozib utuirishishi kerak.
7. Bola bo'yni va ko'kragiga suvqog'oizni shunday quyish kerakki , uning oyoqlari orasiga qo'yilgan tog'oraga suvqog'ozning chetlari tushib tursin.
8. Pensit bilan idish ichidagi nam zond olinadi . uni tumtoq uchidan 10-15 sm uzoqlikda o'ng qo'l bilan ushlanadi , chap qo'l bilan esa erkin uchi ushlanadi.
9. Zonddagi belgilarga qarab uning kiritilish uzunligi belgilanadi.
10. Bola og'izni ochishi va burun bilan chguqur-chuqur nafas olishi taklif qilinadi va onding tumtoq uchi til ildiziga quyiladi.
11. Har bir yutilish harakati bilan zond qizilo'ngach orqali belgilangan sohagacha oshqozonga yuboriladi.
12. Varonka zondning erkin uchiga ushlanadi .

13. Varonka bolaning tizzasi sathigacha tushiriladi va yuvuvchi suyuqlik to'ldiriladi.
14. Suyuqlik to'ldirilgan varonka asta sekinlik bilan yuqoriga ko'tariladi , bunda varonka sathi belgilangan sohagacha tushirilishi kerak.
15. Varonka oshqozon moddalar bialn to'lishi uchun bolaning tizzasi sathigacha kutariladi, varonka tog'oraga bo'shatiladi.
16. 13-13 harakatlar suv tozza bulgunga qadar takrorlanadi.
17. Zondning erkin uchi salfetka bilan o'raladi.
18. Zond salfetka orqali asta sekinlik bilan tortib olinadi.
19. Boladan suvqog'oz yechib olinadi muolaja uchun ishlatilgan buyumlar yig'ishtiriladi.
20. Muolaja tugagandan so'ng ham bolaning holidan habar olining turiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://medelement.com/uz/materials/>
2. <https://medelement.com/uz/materialshttps>

РЕЛИГИЯ И ПРАВО КАК ПРЕДМЕТ СОЦИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Одилбек Уринов

Академия Министерство внутренних дел, соискатель

Абдурашид Мирзахмедов

Наманганский инженерно-технологический институт,

научный руководитель, профессор, д.ф.н.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу традиции и ценности как фактор национальной культуры. Для раскрытия сущности норм права и религии следует рассмотреть основных признаков и элементов, входящие в структуру национальной культуры. Тем самым в научной литературе существует масса различных определений, ознакомившись с которой можно заметить большое количество точек зрения и мнения на проблему формирования правовой культуры молодежи. Общественно-гуманитарные науки должны отражать реальную жизнь, социальной жизни молодежи, чтобы совершенствовать правовой культуры в контексте единстве религии и право в национальной культуры. Отсюда вытекает ещё одна наиболее важная задача настоящей статьи - представление многообразия подходов в понимании норм права и религии как попытка анализа традиционной культуры права.

Ключевые слова. Национальная культура, норма, норма религии и право, правовая культура.

Annotation. This article is devoted to the analysis of tradition and value as a factor of national culture. To reveal the essence of the norms of law and religion, it is necessary to consider the main features and elements included in the structure of national culture. Thus, there are a lot of different definitions in the scientific literature, after reading which you can notice a large number of points of view and opinions on the problem of forming a legal culture of youth. Social sciences and humanities should reflect the real life, social life of youth, in order to improve legal culture in the context of the unity of religion and law in national culture. Hence, another most important task of this article is to present the diversity of approaches in understanding the norms of law and religion as an attempt to analyze the traditional culture of law.

Keywords. National culture, norm, norm of religion and law, legal culture.

Национальная культура по своей сущности проявляется в социальных нормах и традициях общества, что её роль в становлении законности и правопорядка очень велика. В этой связи нормы религии и права являются частью как общечеловеческой, так и национальной культуры в системе социально-политической жизни народов Центральной Азии. Отсюда возникает

проблема раскрытия понятия национальной культуры через рассмотрение норм религии и права, морали.

Как известно, национальная культура состоит из единой и вместе с тем сложной системы отдельных социальных норм, среди которых религиозно-правовые нормы представляют собой те первичные основные элементы, из которых складываются различные социальные институты и отношения в обществе [5, с. 36]. Для выявления этого необходимым представляется раскрытие понятия и рассмотрение социальных норм и взаимодействие их с нормами права в становлении менталитета национальной жизни. Прежде всего в определении понятия социальных норм существует традиционная дефиниция, которой придерживаются многие специалисты. К примеру российские ученые в своих исследованиях считают, что «норма» (лат.-*norma*) по своей сущности выражает понятие *начало*, переводится как общепризнанный обязательный порядок, установленная мера, величина, масштаб и т.д. Правовая норма - это элементарная единица, исходная «клеточка», т.е. конкретные образцы правил поведения, которым нужно следовать, признанные государством и зафиксированные в правовых актах, законах государства, деловых документах, обязательных для участников отношений, или иных источников права. [1, с. 5] Исходя из этого, в выявлении роли правовых норм в формировании национальной культуры населения мы солидарны с российскими учеными, что «Норма права как общее правило поведения регулирует повторяющийся вид общественных отношений, так как не исчерпывается однократной реализацией, а охватывает все возможные индивидуальные случаи. В силу этого норма права - общеобязательное правило поведения» [3, с. 25].

В формировании национальной культуры населения следует отметить социальные взаимосвязи норм и традиций каждой нации. В жизни народов Востока нормы права одновременно представляют религиозные, этико-эстетические начала жизни мусульман [4, с. 26]. Это достигается с помощью влияния властей на людей, путем наказаний, как возможно или необходимо вести себя в той или иной жизненной ситуации. Норма права- это установленные государством правила поведения людей по отношению друг к другу, указатель того, какие поступки они должны или могут совершать, а какие - нет. Религиозные нормы сложились на протяжении многих веков на основе взаимодействия государства и религиозных организаций. То есть между правовой и религиозной нормой существует глубокая взаимосвязь национального характера. Известный ученый права Алексеев С.С. рассматривает назначение норм права в становлении правовой культуры общества в регулировании отношений между людьми, в закреплении порядка их движения и развития. Правовой норме характерны свойства права, «...направленные на

регулирование общественных отношений, установленные или санкционированные государством и охраняемое правило поведения». [1, с. 7] Как нам представляется норма - есть рамки поведения, через которого определенная идея реализуется в общественные отношения. Процесс формирования правовой культуры проходит через государство и средствами молодежной политики [6, с. 34; 9, с.24].

Национальная культура народов Центральной Азии представляет единство элементов социальных норм, особенно норм права, религии и морали. В связи с этим они являются нормативными установками, определенным образом, оформленные и выраженные в культуре жизни народа. Правовая и национальная норма представляют совокупность позитивных социальных норм, что выражено в социально-политических отношениях граждан. Таким образом, национальная культура - это культура социально-правовых отношений, которая принадлежит человеку от рождения до смерти, т.е. на все периоды жизни. Религиозные нормы и право - это та историческая духовная часть общественной и личной жизни человека, которая выражена в официальных документах, исходящих от политической системы общества [10, с. 180]. Социальные нормы формируются в соответствии нормами права, что в свою очередь нормы право не отрицают других норм и традиции народа. В повседневной жизни общества соблюдаются и обеспечиваются определенные взаимосвязи между ними. Любая форма культуры отношений не может быть только в чистом виде, что представляет обобщенность различных форм и сфер отношений. Отдельная нормы права приобретает элемент свойственной правовой культуры в целом и именно при должном учете этого обстоятельства можно очертить формирование культуры гражданского общества. Правовая культура в нормах предусматривает защиту государством права личности действовать в соответствии с её предписанием, тем самым национальная культура оказывает регулятивное воздействие на общественные отношения [8; 11; 12].

Важнейшим свойством становления и развития национальной культуры является ее общеобязательность общепринятых норм и правил социальной жизни, через которую правовые нормы приобретают устойчивый характер развития. Право по своей сущности, правовая культура выражается в общности национальных отношений, т.е. единства меры и масштабов взаимоотношений для всех. Аналогичное мнение встречается в исследованиях, посвященных теории государства и права [9, с. 56; 11, с. 137].

В практической жизни субъекта права национальная культура выступает как рамки поведения, т.е. стандарт того или иного поступка в качестве правомерного или неправомерного, причина для привлечения к юридической ответственности. Национальная культура обеспечивает действия всех норм в

равной степени в социальной, политической, юридической, экономической и духовной жизни, которые являются системой обеспечения саморазвития национальной культуры. Таким образом, можно прийти к выводу, что национальная культура как взаимодействие социальных норм и правил не есть просто установление фактов или отражение действительности, а в первую очередь это веление политической власти, то есть форма политической организации управления, указывающей путь решения гражданских проблем социального прогресса. Однако следует отметить особенность норм права в отличие от других, что норма права - это веление времени, выражающей в требованиях социального развития, обеспечивает стабильность общества. В этой связи мы совершенно согласны с ак. А. Х. Саидовым в том, что норма религии и права не только обязывают, но и еще наделяют полномочиями субъектов гражданских отношений [13, с. 12].

Национальная культура представляет собой совокупность норм и правил, характер общественной жизни, возникающих из потребностей налаживания стабилизации общества. Общее в национальной культуре, в конечном счете, есть отражение того социального общего, которое объективно существует в материальных и духовных отношениях в рамках одного государства, являющихся социально-политическими отношениями. «Здесь подразумеваются некие стратегические детерминанты поведения больших групп людей, - отмечают ученые из Башкирии, - живущих в течение длительного периода времени в определенной социокультурной среде. Посредством ценностной ориентации формируются стандарты оценок, определяется иерархия жизненных целей и выбор методов их достижения. Ценностная ориентация представляется аксиологии как аспект, как одна из сторон «нормативно-ролевых структур» поведения людей.» [8, с. 38] Национальная культура представляет гуманизм в отношениях в решении любой конкретной задачи или проблем социальной жизни или обстоятельств, и тем самым создает благоприятную правовую атмосферу согласия и мира, правового взаимодействия всех категорий субъектов права, то есть является постоянным процессом согласованных действий государства, общества и личности. Именно поэтому она представляет типичный вариант поведения людей, который наиболее полно отвечает интересам всех социальных слоев общества. В связи с этим значение национальной культуры важно в условиях демократизации и либерализации уголовно - правового законодательства Республики Узбекистан, под действие которого попадают как все совершенные преступления, так и возможные в будущем деяния, соответствующие признакам уголовно - правовой нормы. Ссылки на характер норм права в становлении национальной культуры личности свидетельствует о том, что норма права относится не к конкретному лицу, а к группе лиц и

национальностей, обладающих общими признаками гражданской правоспособности и дееспособности. Именно в силу этого правовая норма выступает как культура человеческого поведения.

В этом плане приоритетными направлениями совершенствования норм права в становлении демократического правового государства, по мнению Комарова С.А. являются: а) точное отображение в правовых предписаниях закономерностей развития правового государства; б) соответствие норм права требованиям морали и правосознания; в) соблюдение непротиворечивости при принятии новых норм [3, с. 29].

Все это показывает важность роли взаимодействия социальных норм с правом в управлении общественными отношениями в обществе, в укреплении правовых основ государственной политической системы, в дальнейшем совершенствовании гражданских правовых отношений и воспитании правовой грамотности молодежи в условиях перехода к рыночной экономике. Поэтому понятно большое внимание к идее национальной культуры, которое придается в идейно-воспитательной и правовой практике правительством Республики Узбекистан. Национальная культура является необходимым условием и формой отношения для того, чтобы уяснить цели и содержание политической организации в достижений всеобщего благосостояния в стране. Можно сделать вывод, что национальная культура представляет выделение нации и народности из общего и выработки правил, требование нации к членам общества, в которых предписаны общие объемы и характеры, границы национальной жизни, мера дозволенности поведения.

Правовая культура - это структурная часть общенациональной культуры общества. Для нее характерна особая, нормативная структура и политические средства реализации в гражданских отношениях общества. В философском смысле доминирующий элемент правовой культуры состоит в том, что он что-либо регламентирует, т.е. запрещает или разрешает. Если предписывающая определенное поведение норма одновременно что-то запрещает или разрешает, существенным в ней является то, что она предписывает. Этот предписывающий элемент правовой нормы можно всегда определить как «разрешение»: в рамках обязывающих или запрещающих норм и содержащиеся в регламентации норме национальной жизни. Совершенно справедливо подчеркивается российскими учеными, что «сущность, субстанцию права составляют не сами эти правила поведения (нормы, законы, кодексы), а то, что они призваны регулировать: взаимные притязания индивидов, их ожидания и требования адекватного общественного ответа на свои действия и усилия, юридические нормы, законы есть лишь внешнее выражение права, его историческая форма» [12, с. 441]. Исходя из этого можно сделать вывод, что социальные нормы есть особая форма

подкрепления и действия требований политической и общественной системы для достижения всеобщего благополучия.

В зависимости от общественного назначения правовая культура населения распадается на регулятивные и охранительные. Регулятивные нормы представляют собой религиозно-правовые предписания, устанавливающие права и обязанности личности в социокультурной среде. Примером регулятивных норм может служить раздел Конституции Республики Узбекистан, закрепляющий личные права и обязанности граждан. Охранительные нормы права регулируют гражданские отношения, связанные с морально-правовой ответственностью и применением мер государственного и общественного принуждения. Национальная культура носит диалектический процессуальный характер развития, так как отражает растущие интересы социальной общности страны в целом. В связи с этим национальная культура в нормах представляет средство регулирования общественных отношений, не разделяя на основные и второстепенные, регулятивные и охранительные. В то же время правовая культура охраняет ту национальную систему правил поведения и велений по их поводу, которая содержится в социально-политической жизни.

Закономерным является синкретичность норм в исламе, что специфические национальные отношения регулируются санкцией социальных норм, которая возникает в случае нарушения правила поведения. Таким образом, предмет регулирования этноконфессиональных отношений выступает как внутри государства, так и между государствами. Обычно в национальных требованиях социальных норм обозначаются образцы поведения участников обеспечиваемого отношения.

При анализе существующей интерпретации социальных норм синоним национальных, важно учесть, что в качестве социально-политического средства обеспечения могут выступать как меры государственного и социального принуждения, так и меры общественно-государственного поощрения. Если взять, к примеру, общественные отношения, связанные с трудовой сферой, то оказываемое на них регулируемое воздействие обеспечено и мерами дисциплинарной ответственности, и мерами морального и материального стимулирования.

Изучение проблем сущности и содержания нормы в контексте национальной культуры на современных условиях демократизации общества является необходимой задачей, поскольку на современном этапе развития становления демократического правового, светского, социального государства возникает много новых направлений и тенденций правового регулирования [2, с. 4] Национальный характер норм определяется в основных целях, границах, условиях и формах поведения в наиболее важных для каждого народа для

гарантии социального прогресса. Поэтому социальные нормы можно рассматривать как образцы, модели конкретных форм поведения людей, программы их практической деятельности в связи с потребностями социальной стабилизации общественных отношений. Мы пришли к выводу, важнейшими характеристиками социальных норм проявляется в полезности, обязательности в регулировании поведении людей.

Таким образом, в обобщенном виде можно выделить важные признаки правовой нормы как правила поведения, рассчитанное на многократное применение, что правовая норма- это типичное и абстрактное правило поведение. Однако необходимо отметить, тенденцию развития права в укреплении нормативности, нормативных начал в праве. Государство регулирует национальные отношения, правовые нормы- благодаря которому национальной культуре право изучается с различных сторон в жизни народов региона. Таким образом, правовая норма- это элементарная единица национальной культуры, конкретный образец и правила поведения, которым присущи определённые признаки, а именно национальное, обеспеченное в использовании принудительными средствами государства, направленное на обеспечение устойчивого социального развития. Познание природы социальных норм способствует налаживанию гражданских отношений в условиях перехода к рыночной экономике, тем самым создает новый качественный уровень управления национальной жизни.

Литературы

1. Алексеев С. С. Теория права. — М.: Изд. БЕК, 1995. —320 с.
2. Конституция Республики Узбекистан. —Т.: Узбекистан, 2023. -80 с.
3. Нерсесянц В. С. Право в системе социальной регуляции. 1986. -63 с.
4. Мирзахмедов А. Феномен ислама // Социологические исследования. -М.: - 2003. -№ 3-4. -С.26
5. Мирзахмедов А. М. Терпимость как исламская правовая культура// Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования. —2017. —№ 1(37). —С. 36-44
6. Мирзахмедов А. Молодежная политика Республики Узбекистан: философский анализ// Alma mater . —2018. —№ 6. —С. 33-37
7. Мирзахмедов А. Толерантность как базовая ценность ислама// Педагогика ва психологияда инновациялар. —2019. —№12 (2) С. 16-22.
8. Mirzakhmedov A., Mirzakhmedov Kh. On the issue of freedom of conscience// E3S Web of Conferences. -2023. -№ 389(28). -P. 548-556
9. Мирзахмедов А., Мирзахмедов Х. Семейная жизнь: проблемы отцов и детей// Хронос. — 2021. — № 2(22) — С. 20–30.
10. Мирзахмедов А. Ахборот маданиятининг заруриятига доир қарашлар// УзАА

журнали. –2024. -№ 1. -Б. 180-185

11. Мирзахмедов А. М. Правовые парадигмы государственного языка//The International Journal of Eurasia Social Sciences, 2024. -№ 4(1). -Б.34-46

12. Социальные проблемы устойчивого развития региона –Уфа: Гилем, 2005.

13. Саидов А. Х. Хидоя Комментарии к мусульманского права. –Т.; Узбекистан, 1994. -480 с.

14. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 23 марта 2023, № ЗРУ-8251995// <https://lex.uz/ru/docs/6412101>.

ПРОБЛЕМЫ РЕНЕССАНСА В ИСЛАМЕ

Одилбек Уринов

Академия Министерство Внутренних дел, соискатель

Абдирашид Мирзахмедов

Наманганский инженерно-технологический институт,

профессор, д.ф.н., научный руководитель

Аннотация. Современный этап мирового развития – это совокупность социально – политических противоречий, решения которых требует коллективного усилия, обобщения опыта борьбы против любого вида агрессии и насилия. В этой связи научное исследование предотвращения религиозного экстремизма и терроризма является главной проблемой в условиях международной политической напряженности. Программы, принятые странами мира по ликвидации религиозного радикализма, различаются по теории и методу борьбы против усиления насилия. Определяется, что религиозный радикализм по своей сущности, явление политическое, что расходится с истинными вопросами ислама, требующее реформу жизни мусульман, т.е. «пуританство» в исламе.

Ключевые слова. Ислам, фундаментализм, феномен ислама, ваххабизм, экстремизм, просвещение.

Annotation. The current stage of world development is a set of socio-political contradictions, the solution of which requires collective effort, generalization of experience in the fight against any kind of aggression and violence. In this regard, the scientific study of the prevention of religious extremism and terrorism is the main problem in the context of international political tension. The programs adopted by the countries of the world to eliminate religious radicalism differ in theory and method of combating the intensification of violence. It is determined that religious radicalism is essentially a political phenomenon, which is at odds with the true issues of Islam, requiring reform of Muslim life, i.e. "Puritanism" in Islam.

Keywords. Islam, fundamentalism, the phenomenon of Islam, Wahhabism, extremism, enlightenment.

Характер современного ислама проявляются в политизации религиозной идеологии, имеющей объективных и субъективных причин социально-политической жизни общества. В качестве примеров развития религиозного фундаментализма в областях Ферганской долины можно привести исламского «пуританство» в движении «Адолат», «Воины ислама», что социально-культурный анализ исламского «салафия» необходимо для правильной

организации идейно-воспитательной работы среди молодежи [5;6;7]. Новый век стал веком ренессанса ислама, усилением политической напряженности между странами США и России, Китая, Ирана и Израила, а также антропологического кризиса. Речь идет о политизации ислама и исламизации политики, в свете инновационных технологий идеологические полигоны стали опаснее военных полигонов. Основным детерминантом ренессанса ислама является глобализация и обострение социальных проблем, отражающая под названием «феноменом ислама», «исламизацией Европы и европеизации ислама» и другими проявлениями экстремизма [4. с,26; 8. с,548].

Практика показала, что ренессанс ислама является искусственным, так как мировые финансовые круги для реализации своих политических целей используют религию как идеологическое средство [3. с,35]. В этой связи Афганистан стал плацдармом наркобизнеса и нелегальной торговлей оружием, а также для разрастания исламского терроризма. Антиисламская компания в общественном мнении формировала негативы в отношении ислама: нарушение прав женщин, насилие и террор, что проявляется активизацией. Речь идёт о стихах С. Рушди - гражданина Англии, а также издевательства над портретом пророка Мухаммеда, в СМИ скандинавских стран. Ещё более накаляет напряжённость военное присутствие США как «мирового жандарма», в мусульманских странах Азии. Однако, другая часть населения (в основном в мусульманских странах) в исламе видит панацей решения всех социально-культурных проблем мирового прогресса. Анализы показали, что ислам стал орудием идеологического воздействия молодежи в странах Центральной Азии и Кавказа [6. с, 33; 9. с, 20].

Фактор ислама в мировой политике обусловлен переходом мусульманского общества от традиционного к современной, т.е. существует дилемма традиции и новации. На фоне модернизации восточной общественной системы происходит возрождение национальной и религиозной самосознания народов с формированием этноконфессиональных движений, среди которых и встречается экстремизм. Другой причиной является распад б. Союза и повышения авторитета исламского духовенства. Мы допускаем также мысль о том, что в условиях стран Центральной Азии ренессанс ислама был своеобразным реваншем бывшего атеизма советского периода и идеологического вакуума в первые годы независимости Узбекистана, а также злоупотребления свободой совести и других гражданских прав духе восточного протестантизма.

Мы полагаем, что первые годы новых независимых стран органы местных властей не могли управлять народом, что потеряли политической инициативы общественной жизнью. Новоявленные политические лидеры, используя

всевозможные методы и средства, убеждали народные массы в исключительности ислама, в решении всех проблем социального развития. На наш взгляд, в современных условиях в этих странах происходит модернизация ислама политикой пуританства. В этом деле духовенство прибегает даже к самым крайним мерам, таким как мерам джихада [1. с,57].

На практике Узбекистана наблюдалась единство политических силах исламского фактора, отражающей в движении Ваххабитов в Намангане, Акрамитов в Андижане, Нурчилар в Бухаре. Они пользовались поддержкой иностранных центров, так как финансировали антиобщественные религиозные акты и гражданских столкновений. Религиозные деятели приобрели исторический авторитет и влияние в обществе, начата тотальная война против атеизма. Мусульманство стало всеобщей модой, независимо от пола, возраста, политических убеждений. Однако, это выразилось во всеобщей мобилизации на создание религиозных организаций и домов молитв, организации неформальных групп и общин, появление миссионеров и угрозой раскола мусульманской мечети, появлением новых нетрадиционных течений и сект. Рейтинг религиозных лидеров под покровительством, как органов местных властей, так и зарубежных исламских центров был поднят так высоко, что они на самом деле отобрали инициативу управления обществом от конституционной власти в местах республики. Практика показала, что в первые годы независимости органы местных властей не смогли адекватно понимать сущность и роли ислама в общественной жизни и принять правомерные решения управления обществом при нестандартных политических ситуациях. Первый Президент Узбекистана И. А. Каримов с явной опасностью для жизни вступил в переговоры с экстремистами, о чем хроникально изложено в книге О. Якубова о драматических событиях 1991 г. в Намангане [5. с,53].

Исламский ренессанс в Узбекистане, как и в других странах, является результатом отказа от прошлой идеологии и поиска новых основ духовной жизни, обновления отношений свободы и демократии. Одним словом, ислам под воздействием процессов трансформации духовной жизни подвергнут реформированию, т.е. пережил адаптацию к новым условиям, в которых исламское духовенство не смогло контролировать религиозную жизнь верующих, а новоявленные лидеры умело воспользовались взятием инициативы в борьбе за власть. Мы совершенно согласны со Здравомысловым Н. Г., что "...важен не только момент вновь обретаемой веры, но и демонстративная мотивации протеста по отношению к прошлому, на основании чего складывается своего рода мода на религию и участие в церковных обрядах, распространяющаяся среди молодежи и интеллигенции" [2. с,57].

Следует также помнить, воздействие внешнего фактора открытия

дипломатических дверей, коммерческих связей и рейсов со странами Азии, а также оживленного интереса мусульманских стран. Естественно, ислам играет созидательную роль в духовном очищении народа, способствует объединению всех творческих сил в формировании основ гражданского общества. Ислам в современном узбекском обществе сохраняет свой авторитет, как духовное явление, основы народной нравственности, а также религиозной толерантности.

В заключении мы хотели бы отметить тот факт, что события и процессы, которые стали детерминантами исламского ренессанса, носят глубокие корни социально-политического характера, которого можно предотвратить толерантностью и религиозным просвещением молодежи.

Для преодоления раскола населения по религиозным признакам, как нам предполагается, необходимо философское просвещение молодежи мира как иммунитет от религиозного фундаментализма. В этой связи статье анализируется религиозный фундаментализм в Узбекистане, исследуются социально-экономические и культурные проблемы усиления исламского экстремизма в регионе. негативная антиобщественная линия поведения политических лиц, прикрывшихся религией, выраженная форма насилия. В этой связи программа «Просвещения молодежи - против невежества» является основой предотвращения исламского фундаментализма.

Литература

1. Васильев Л.С. История религий Востока. –М.; Университет, 1999. –257 с.
2. Здравомыслов Н.Г. Социология конфликта: Уч. пособие. – М.: Аспект пресс, 1996. -157 с.
3. Каримов И.А. Узбекистан на пороге XXI века: угроза безопасности, условия стабильности и гарантии прогресса –Т.: Узбекистан, 1997. –108 с.
4. Мирзахмедов А. Феномен ислама // Социологические исследования. -М.: -2003. -№ 3-4. -С.26
5. Мирзахмедов А.М. Терпимость как исламская правовая культура// Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования. –2017. –№ 1(37). –С. 36-44
6. Мирзахмедов А. Молодежная политика Республики Узбекистан: философский анализ//Alma mater . –2018. –№ 6. –С. 33-37
7. Мирзахмедов А. Толерантность как базовая ценность ислама// Педагогика ва психологияда инновациялар. –2019. –№12 (2) С. 16-22.
8. Mirzakhmedov A., Mirzakhmedov Kh. On the issue of freedom of conscience// E3S Web of Conferences. -2023. -№ 389(28). -P. 548-556
9. Мирзахмедов А., Мирзахмедов Х. Семейная жизнь: проблемы отцов и детей// Хронос. – 2021. – № 2(22) – С. 20–30.
10. Якубов О. Кровавые следы террора. -М.; Вече, 1998, -С.53

ЁШЛАРНИНГ ОИЛА ВА НИКОҲГА ТАЙЁРЛАШ МУАММОЛАРИ

Ўринов Одилбек Лазиз ўгли

Ўзбекистон ИИВ Академияси ўқитувчиси, илмий тадқиқотчи

Пардаева Севара Акрам қизи

Жиззах давлат университети таянч докторанти

Мирзахмедов Абдирашид Мамасидикович

Наманган мухандислик-технология институти профессори, илмий раҳбар

Аннотация. Мақолада ёшларнинг оила ва никоҳга муносабатининг ижтимоий-фалсафий таҳлиллари асосида қиз болаларнинг никоҳга тайёрлашнинг ижтимоий аҳамияти ёритилган. Жамиятнинг глобал ахборотлашуви таъсирида ёшларнинг оила ва никоҳ масъулиятини шакллантиришнинг миллий-диний анъана ва қадриятларнинг ўрни асосланган.

Калит сўзлар. Глобаллашув ва оила, никоҳ, ёшларнинг оилага муносабати, истеъмолчилик жамиятида оила.

Аннотация. В статье освещены социальные аспекты подготовки девушек к семье и браку на основе социально-философских анализов отношения молодежи к браку и семье. Под влиянием глобальной информатизации общества обосновывается роль национально-религиозных традиций и ценностей в формировании семьи и супружеской ответственности молодежи.

Ключевые слова. Семья и глобализация, брачно-отношения молодежи к семье, семья общества потребления.

Annotation. The article highlights the social aspects of preparing girls for family and marriage on the basis of socio-philosophical analyses of the attitude of young people to marriage and family. Under the influence of global informatization of society, the role of national and religious traditions and values in the formation of family and marital responsibility of young people is substantiated.

Keywords. Family and globalization, marriage, the attitude of youth to the family, the family of consumer society.

Кириш

Жамиятнинг янги тараққиёт босқичида оила ва никоҳ муаммоларининг глобаллашуви ва транснационаллашуви, айниқса глобал ахборот технологияларининг техноген тараққиёти ёшларнинг оила ва никоҳга тайёрлашнинг шахс, жамият ва давлат муносабатларининг марказига, давлат сиёсатининг устувор йўналишига айлантормоқда. Замонавий оила ва никоҳнинг девальвацияси глобаллашув шароитида “Оммавий маданият”нинг миллий турмуш тарзида қадриятлашуви билан бирга, қизларнинг эмансипацияси ўзга

миллат ва давлатларнинг фуқаролари билан интернет орқали танишиб, никоҳга кириши билан изоҳланади [5, 35 б]. Шу билан бирга оила ва никоҳнинг электрон моделга ўтиши ҳам никоҳнинг деградациясида ўз ифодасини топмоқда. Бу ҳол миллий ахборот воситаларида психологларнинг “Оила нимага керак? Эр нимага керак?” каби ўзбек аёлларига мурожаатлари ҳам миллий хавфсизликка жиддий таъсир этмоқда [1, 149 б].

Замонавий ахборотлашган жамиятда анъанавий ижтимоий муносабатлардан “инновацион” муносабатларга ўтиш оқибатида ёшлар орасида оила ва никоҳдан кўнгил совиши, оила ва никоҳ ёшининг “қариши”, айна вақтда оила ва никоҳнинг муқобил шаклларига ўтиш жараёни ҳам кузатилмоқда. Натижада, ёшлар орасида транссексуализм (ЛБГТ) ўзининг иккинчи босқичига ўтиб бўлди. Шу билан бирга феминизмнинг радикаллашуви туфайли республикамизда “қиз бола”нинг ижтимоий мақоми вайрон этилди. Бу ҳол ўз навбатида ўғил болаларнинг эрлик жинс фазилатлари ҳам сўниб бормоқда. Чунки, ҳақиқий ўғил боланинг “эрлик, эркаклик” фазилатлари ривожда қизларнинг яратувчилиги ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Айниқса қизларнинг ўғил болалар спорти ва турмуш тарзига сунъий ўтказилиши туфайли “ғайри қизлар”нинг янги авлоди шаклланиб бўлди. Кейинги беш йилда мактаб ўқувчилари орасида жинсий ҳаётга ўтиш, ҳатта мактаб ўқувчилари орасида ҳомиладорлик ҳолатлари ҳам муаммонинг долзарблигини тасдиқлайди [8, 20 б].

Ёшларни, айниқса макро оиладан микро оила моделига ўтиш ҳам жиддий таъсир этади. Кўп ядроли оилада тарбия топган ёшларнинг оила ва никоҳга психологик тайёрлиги максимал даражада юқори бўлиши табиий ҳолдир. Шу маънода қизларнинг ҳаётида оилавий тармуш тарзини тарбиялаш буви, оналарнинг иштирокида рўзғор, уйни саранжом-саришта тутиш тажрибалари ўргатилган. Шу билан бирга бувилар билан яшаган қизлардан оила ва никоҳга кириш ижтимоий фаоллик билан рўзғор тебратиш, бола тарбияси илмини янги оилада давом эттириши мураккаб бўлмайди [4, 36 б].

Ёшларни оила ва никоҳга тайёрлаш этноконфессионал давлат сиёсати даражасидаги масала бўлиб, қизларнинг туғилганидан бошлаб “қиз бола, аёл ва хотин” руҳиятига ижтимоий-биологик, физиологик тайёрлаш ўзига хос даврий, босқичли жараён ҳисобланади. Боз устига авлодлар назариясида демографик жиҳат ва хусусиятлар таҳлил этилса-да оила ва никоҳ муаммолари олимларнинг эътиборидан четда қолмоқда. Шу боис тадқиқотчи М. Давлатованинг “... Интернет, ахборот технологиялари ва глобаллашув даврида тугилган Z авлоди узининг мослашувчанлиги, технологик саводхонлиги ва ижтимоий узгаришларга интилиши билан олдинги авлодлардан фарк қилади. Шу муносабат билан Z авлоднинг интеллектуал салоҳияти ва имкониятларини ривожлантиришда ижтимоий давлатнинг ўрни тўғрисидаги масала долзарб

бўлиб қолади. Z авлод билан бирга илгор технологиялар ва иклим муаммолари дунёсида тарбияланаётган Альфа авлоди келажакни аллақачон бугундан шакллантириши” борасидаги қарашлари баҳсли, деб ўйлаймиз [1, 148 б]. Шу маънода мақоланинг мақсади ёшларнинг оила ва никоҳга тайёрлашнинг ижтимоий жиҳат ва хусусиятларини ижтимоий-фалсафий таҳлилларига қаратилган. Зеро, замонавий педагогик тадқиқотларда ёшларнинг таълим ва тарбиясига оид илмий ишларда реал ижтимоий воқелик, ёшларнинг ижтимоий кайфият, мўлжалларида оила ва никоҳ муносабатлари фундаментал тадқиқ этилмаган [2, 223 б].

Асосий қисм

Ёшларнинг оила ва никоҳида қизларнинг оилага ижтимоий муносабати ва масъулияти муҳим аҳамият касб этиб, оилавий муҳитга феъл-атвори ахлоқи билан таъсир этади. Шу маънода қизларнинг оилавий таълим ва тарбиясида никоҳнинг мазмун моҳияти ижтимоий қадрият сифатида сингдирилиши қиз боланинг этикасига айлартирилади. Биз авлодлар назариясининг ижтимоий таҳлилларида боланинг туғилганидан то 10 ёшгача шакллантирилган қадриятлар одатий хатти-ҳаракатлар эканлигидан келиб чиққан ҳолда унинг тўрт қабул қилинган омилига қўшиламиз:

- мамлакат тарихидаги катта воқеалар, масалан, жаҳон уруши;
- болага ота-оналар ва мактаб томонидан берилган тарбия;
- ОАВ сиёсати, матбуотда, радио ва телевидениедаги хабарлар;

- Дефицит (болаликда болага етишмаган нарса). Масалан, ҳозирда болаларда жонли алоқа йўқлиги авлод учун жуда муҳим фактор бўлади” [9]. Дарҳақиқат, бу омиллар болаларнинг таълим ва тарбиясида оила ва никоҳга таъсири билан муайян барқарорликни сақлаб қолиши мумкин. Шу маънода замонавий ёшларнинг одат ва анъаналарида ахборотлашган жамият элементлари, феминизмнинг радикаллашган шаклда намоён бўлиши билан ўзига хос авлоднинг вояга етиши масалани илмий- фалсафий жиҳатдан фундаментал тадқиқотини ўтказишга тўғри келади. Оилапарвар қизлар авлодларнинг оилавий тарбияси, миллий-диний турмуш кечириш тажрибалари муҳитида тарбияланади. Замонавий илм-фан техника тараққиёти ижтимоий ҳаётни анъанавий тизимини янги инновациялар билан модернизацияси маънавий-ахлоқий қадриятларни сусайтирмоқда. Натижада, ёшларнинг оила ва никоҳга муносабати салбий томонга ўзгариб, қизлар орасида оилавий ғам ташвишлардан кўра ёлғиз яшаш, эркинликка мойиллик қадриятлашмоқда. Қолаверса, қизларнинг оилавий турмуш тарзи, уй-рўзғор ишларидан беҳабарлиги ҳам эр-хотинлик муносабатларида мураккабликларни келтириб чиқаради [4, 38 б]. Қолаверса, ОАВда гендер тенглиги, хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, “ҳимоя ордери” каби янги ижтимоий муҳофаза кабилар ҳам қизларнинг оила ва никоҳда

бўлишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Бизнинг социологик тадқиқотларимизда 221та никоҳни бекор қилиш ҳолатида суд қарорини чиқариш учун асос етарли эмаслиги “келин”нинг оилавий турмушга кўниқолмаслиги аниқланди.

Пойтахтдаги мактаб ўқитувчиси мактабда ўқувчиларнинг диндорлиги, илм-фан асосларини ўзлаштиришга қизиқишининг пастлиги билан бирга битирувчи синф қизлари орасида бир амаллаб эрга тегиш, жуда бўлмаганда иккинчи ёки учинчи хотин бўлиб ҳам турмуш кечиришга мойиллигини ошқора билдиришини маълум қилган [11]. Миллий статистика маълумотларига кўра, 2024 йил 1 январига республика аҳолиси 36,8 млнга етиши, жумладан 18,3 аёллар, 18,5 эркаклар ташкил этиши эълон қилинди. Шу билан бирга 2022 йилда 296,7 минг ёшларнинг никоҳи қайд этилган бўлса, 2023 йилда 283,8 мингга қисқариши хавотирлидир. Айти вақтда 2021 йилда 39,3 оиланинг никоҳи суд орқали бекор қилинган бўлса, 2022 йилда 48,7, 2023 йилда 49,2 мингга етди [12]. Биз бу статистик маълумотлар остида миллий менталитет нуқтаи назаридан тахлилида янада оилавий фожиалар ётганлигини ҳам ёдда тутиш даркор, деб ўйлаймиз. Шу маънода оила ва никоҳни барқарорлаштиришга эҳтиёж юқори бўлган бир пайтда унинг илмий тадқиқига бўлган эътибор орасида жиддий зиддият туғилди. Бизнингча, оила ва никоҳга қизларнинг тайёрлаш борасида ижтимоий муҳит, ота-оналарнинг оиланинг моддий таъминоти билан бирга ёшларнинг ҳаётга муносабати, масъулияти борасида тарбиявий ишларни йўлга қўйиш вақти келди. Ёшларни оила ва никоҳга руҳий жиҳатдан тайёр эмаслиги, айниқса қизларни кейинги йилларда никоҳни бекор қилишдаги ташаббускорлиги ижтимоий аномалия ҳисобланади. Бу аномалия миллий ҳалокатга олиб келувчи ўзга омилларни ҳаракатга келтириш билан хатарлидир [6; 7]..

Ўзбекистоннинг янги тараққиёт босқичида истеъмолчилик жамияти элементларининг ривожига ҳам ёшлар орасида маънавий-ахлоқий қадриятларни жиддий пасайтириб, ёшларда истеъмол кайфияти, ахлоқини шакллантирмоқда. Бизнинг тадқиқотларимизда замонавий ёшларнинг оила ва никоҳга киришида моддий омилларнинг “мода”лашуви, айниқса ўғил болаларнинг “умр йўлдоши”ни танлашда истеъмол мўлжаллари етакчи ўринни эгаллаши кузатилди. Бизнинг сўровларимизда қизларнинг ҳам моддий тўқ оилаларни танлаши, этноконфессионал оилавий муносабатларда қизлар ўзларига куёв танлашда “насл-насаби, иймони, моли-мулки, соғломлиги” каби омиллардан хабардор эмаслиги, истеъмол манфаатлари асосида оила куришни танлаши аниқланди. Натижада, ёшларнинг орасида никоҳга кирувчиларнинг ижтимоий-маънавияти, нафосату фаросати каби омиллардан кўра томонларнинг моддий-мулкӣ ҳолатига урғу берилиши ижтимоий қадрият сифатида оммалашмоқда.

Ёшлар орасида ахборот маданиятини шакллантириш, яъни интернет

коммуникация одобини тарбиялаш билан ёшларнинг оила ва никоҳга тайёрлашда психиологик патологиядан халос этиш мумкин. Чунки интернет ижтимоий тармоқларида 4 мингдан ортиқ “порно”, маънавий-ахлоқий бузғунчи сайтлар аниқланиб, улар оила ва никоҳга қобиллик ҳолатини жиддий бузади. Шу боис оила ва никоҳга ёшларни тайёрлашда қизларнинг нафақат моддий-иқтисодий, балки эр-хотинлик муносабатларида муроса, сабр тоқат одобини шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Шу билан бирга ота-оналарнинг ўғил уйлашда совчилик каби удумлардан фойдаланиши муҳим аҳамият касб этади. Чунки, совчилик оилалар, куёв ва келиннинг ўзаро мослашуви бирга яшаб кетишида тажрибали ота-оналарнинг иштироки маслаҳатидир [10, 32 б].

Хулоса

Оила ва никоҳ башариятнинг муқаддас маданий қадрияти бўлиб, инсониятнинг тақдирини белгилаб беради. Чунки, Европа жамиятининг таназулида оила ва никоҳ муносабатларининг ўрни олимлар томонидан эътироф этилган. Шу маънода, Ўзбекистоннинг янги тараққиёт босқичи ёшларнинг бой миллий-маданий мероси, анъана ва қадриятларини тиклаш билан замонавий техноген цивилизация таҳдидларига қарши туриш мумкин.

Замонавий ёшларнинг оила ва никоҳга киришида “электрон никоҳ ва оила” муносабатларининг виртуаллашувидан реал муносабатлари муҳим аҳамият касб этади. Интернет коммуникацияда ёшларнинг тобелик ҳолатлари тиббий патология ҳолатига ўтиши ҳам кузатилмоқда. Шу маънода ёшларнинг компьютер ва телефондан вақтни тежаш, илм-фан мақсадларида фойдаланиши тарбиянинг муҳим жиҳатидир.

Замонавий қуда-андачиликда истеъмол ўлчовларидан кўра ёшларнинг бахтли ҳаёт кечириши, ўз меҳнати билан ўз фаровонлигини таъминлашга ўргатиш истеъмолчилик жамияти иллатларидан ўзига хос ҳимоя иммуниети бўлиши табиий ҳолдир.

Адабиётлар

1. Давлатова М. Z ва АЛЬФА авлодларининг ижтимоий давлатдаги интеллектуал салоҳияти ва имкониятлари// *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences.* –2024. –№ 4(21). – Б. 148-160
2. Заиграева Н.В. Актуальные проблемы подготовки современной молодежи к семейной жизни // *Современные проблемы высшего образования: материалы VII Международной научно-методической конференции.* – Юго-Зап. гос. ун-т. – Курск, 2015. – С.223-228.
3. Мирзахмедов А. Феномен ислама // *Социологические исследования.* -М.: - 2003. -№ 3-4. -С.26
4. Мирзахмедов А. М. Терпимость как исламская правовая культура//

Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования. –2017. –№ 1(37). –С. 36-44

5. Мирзахмедов А. Молодежная политика Республики Узбекистан: философский анализ//Alma mater . –2018. –№ 6. –С. 33-37

6. Мирзахмедов А. Толерантность как базовая ценность ислама// Педагогика ва психологияда инновациялар. –2019. –№12 (2) С. 16-22.

7. Mirzakhmedov A., Mirzakhmedov Kh. On the issue of freedom of conscience// E3S Web of Conferences. -2023. -№ 389(28). -P. 548-556

8. Мирзахмедов А., Мирзахмедов Х. Семейная жизнь: проблемы отцов и детей// Хронос. – 2021. – № 2(22) – С. 20–30.

9. Мирзахмедов А. Элмиров К. Философия воспитания//Алма матер. –2021.– № 4. -С.24-31

10. Мирзахмедов А. Пардаева С. Миллий маданиятимизда совчилик омили //ЎзМУ Хабарлари. -2022. - № 1. –Б.32-36.

11. Письмо учителя//Stateyka.uz

12. Ўзбекистонда аҳоли ўсиши//<https://kun.uz/ru/news/2024/02/12/v-uzbekistane-sokratilos-kolichestvo-brakov-i-uvelichilos-razvodov-statistika>

13. "Y" va "Z" avlod, ulardan qanday qilib samarali foydalanish mumkin?// <https://argos.uz/oz/press-center/news/371>

ЖАМИЯТНИНГ ЯНГИ ТАРАҚИЁТ БОСҚИЧИДА ҚИЗ БОЛА

Сардор Жаббаров

*Наманган муҳандислик-технология институти, мустақил
тадқиқотчи*

А. Мирзахмедов

*Наманган муҳандислик-технология институти профессори,
илмий раҳбар, ф.ф. д.*

Аннотация. Замонавий техноген цивилизация шароитида қиз, бола, аёл ва хотин мақомини аниқлаш орқали қиз боланинг ижтимоий мақомига таъриф бериш мақоланинг мақсади ҳисобланади. Илмий адабиётларда гендер тенглиги, хотин-қизларнинг ижтимоий муаммоларининг назарий ва амалий масалаларидаги таъриф ва тафсилларни фалсафий таҳлили орқали муаллифлар миллий таълим ва тарбияда қиз боланинг ижтимоий миссиясини ёритишга ҳаракат қилган.

Калит сўзлар: тарбия, оилада фарзанд, ўғил ва қиз бола аёл мақоми, гендер муаммолари.

Аннотация. Цель данной статьи дать определение социальному статусу девушек путем анализа статуса девушка, женщина, жена в условиях современной техногенной цивилизации. Авторами проведена попытка освещения социальной миссии девушек традиционной воспитании и образовании предусмотрено внести на обсуждения теория и практика гендерного воспитания, посвященной воспитании девушек в системе образования и воспитания на основе философского анализа теории и практики социальных проблем женщин в контексте гендерного равенство научной литературе.

Ключевые слова: воспитания, воспитание детей, сыновей и дочерей, статус женщин, проблемы гендера.

Annotation. The purpose of this article is to define the social status of girls by analyzing the status of a girl, a woman, a wife in the conditions of modern man-made civilization. The authors have made an attempt to highlight the social mission of girls in traditional upbringing and education. It is envisaged to bring to the discussion the theory and practice of gender education, dedicated to the upbringing of girls in the education and upbringing system based on a philosophical analysis of the theory and practice of social problems of women in the context of gender equality in scientific literature.

Keywords: upbringing, upbringing of children, sons and daughters, status of women, gender issues.

Инсоният тарихи умуминсоний ва миллий қадриятлар асосида шахснинг ижтимоийлашув (социализация) ва касбийлашув (профессионализация) жараёнидир. Ҳар бир авлод ижтимоий ҳаётнинг моддий ва маънавий тажрибаларини ёш авлодга ворисийлик асосида қолдирган. Антик Юнон жамияти ёш грекни тарбиясида “бола етаклаш” илми – педагогикада Юнон ва Рим таълим ва тарбияси боланинг физиологиясига таяниб, бошланғич ва ўрта таълим, яъни ақл тишининг чиқиши, ўсмирда соқол ва муйлабни сабза уриши билан етукликни аниқлаган. Ёш грек уч еттиликдан сўнг эркин фуқарога айланиб, унинг тарбияси Ватан ҳимоясига қобиллик мўлжали олинган. Тарбия иши ўта мураккаблигидан фақат кулларгина муаллимликни қиёмига етказиб адо этган. Таълим тизими фарзанд таълим – тарбияси ўта долзарблиги туфайли муаммонинг ечими давлат тасарруфига олинган [3].

Ўлкамиз педагогикаси қадимий Хитой ва Ҳинд таълим ва тарбияси билан узвий алоқадорлиги, ўзига хос жиҳат ва хусусиятларини ўзида мужассам этган. Миллий педагогика тарихида фарзанд тарбияси мавҳум бўлмай, балки объектив ижтимоий манзилли жиҳатга эга бўлган. Тарбия шахснинг миллий ижтимоийлашув ва касбийлашувининг уйғунлиги билан устознинг “педагогик ҳуқуқи” кўлида монополлашиб, ота-она боланинг фақат “суяги”га даъво этиши миллий ахлоқийлик жиҳатини шакллантирган. Зеро устоз онадан кейинги болага иккинчи “оналик” функциясини бажариши, “Устоз отангдек улуғ” ҳикматидаанда бир оз чалкашлик борлиги этнографлар Зардуштийлик манбалари билан далолатлаган [2, 66 б].

Дарҳақиқат, қиз бола тарбияси ўта нозик диний тақво бўлиб, оилада она ва бувиларнинг ижтимоий “тарбия мактаби” тахсилни назарда тутган. Натижада, қиз боланинг феъл атворида онасининг ижтимоий қиёфаси тарбия идеали бўлиб, “онасини кўриб қизини олиш” таомилга айланган. Жадид уламолар “қиз болаларни ҳам саводли, маърифатли қилиш учун мактаблар очилмагани” хусусида қайғурсалар, бугун рухшунослар “Қиз боланинг тарбияси нозик эканлиги тўғрисида” бахс-мунозаралари ОАВда давомли муҳокама этилмоқда [5; 15].

Тарбия муаммоси АВЕСТОда эзгулик доирасида миллий педагогиканинг илк ижтимоий амалий тажрибаларни кузатиш мумкин. Ўлкамизда ислом динининг ёйилиши билан таълим ва тарбия ўзининг янги шаклланиш босқичига қадам қўйди. Миллий педагогика ўғил болаларда (маскулинализм) тарбияси бўлса, қиз боланинг тарбияси ҳақида миллий педагогикамизда тадқиқотлар деярли учрамайди [8; 10]. Замонавий ахборот ресурсларида эса уламоларимизнинг маърузалари билан иловаланган холос.

Гендер сиёсати доирасида Ўзбекистон Тараққиёт стратегиясининг йўл ҳаритасининг долзарблигини қиз бола тарбияси қуйидагича даллиллаймиз:

Биринчидан, масаланинг илмий ҳал этилиши миллатнинг бевосита тақдири, тараққиётини белгилаб, қомила қизлар соғлом она сифатида барқамол авлодларнинг гўзал фазилатларини нафосат билан омухталаб кўяди. Қизлар нафақат оналик, балки *ҳаётнинг ижтимоий гўзаллигини* ҳам белгилаб, ёшларда она-Ватан туйғусини барқарорлигини таъминлайди. Билакс, қизлар йигитларнинг *эрлик фазилатларини* ҳам руҳан шакллантиришининг бирдан бир етакчи омилидир [8].

Иккинчидан, қиз бола тарбияси миллий жиҳат ва хусусиятга эга нозик масала эканлигидан сиёсат ва фан, миллий қадрият ва сиёсат, умуминсоний ва миллий тамойилларнинг ўзаро мослиги ва фарқланиши (хатто зидлиги) каби нозик муаммо билан мураккаблашади. Етук уламолардан У. Олимовнинг тарбия миллий бўлиб, ўзининг анъана ва қадриятлари қиз боланинг насли билан аслига ҳам таъсири борасидаги фикрларига ҳамфикрмиз. Уламо ўз баёнотида “... барча нарса асли билан боғланганда мустаҳкам бўлади, аслидан узилган ҳар бир нарса хорлик ва харобликка маҳкум”лиги хусусида жуда ҳақ гапни айтганлар. Зеро миллий қадриятлар миллатнинг ота-онасидек мукаддасдир [1]. Биз эркак ва аёлнинг ҳуқуқий жиҳатдан Ўзбекистон фуқаролиги маъносида тенглигини ҳақиқий тарафдори эканлигимизни таъкидлаб ўтамиз. Айни пайтда ислом динидаги аёлга меҳр-мурувватлилик миллий-диний илоҳий қонун даражасида эркакдан юқори қадрлангани миллий маданиятлигига иймон келтирамиз.

Тадқиқотлар қиз бола тарбиясида “Оммавий маданият” ва миллий маданият зиддияти ҳорижий феминизмнинг радикаллашган шаклини юртимизга кириб келиши туфайли оила ва никоҳ деградациясини тасдиқлади. Фикримизни ижтимоий фанларда “толерантлик”ни бағрикенглик таржимаси ўзга миллат ва диндаги фуқарони хурматлаш, унга ўз фикр-мулоҳазаси билан яшашга ҳақли эканлигини англатади. Бизда эса уни “ўзбекона” бағрикенглик маъносида қабул қилиниши гендер тенглигида ҳам аёл ва эркакларнинг тенглиги “синхрон” тушуниш ҳам чалкашликка сабаб бўлган. Биз ижтимоий фанларда гендер тенглигига бағишланган илмий тадқиқотларни ўта бахсли мазмунда эканлигини эътироф этамиз [9].

Мустақиллик йилларида давлатнинг ижтимоий сиёсатида учинчи “ҳужум” хотин-қизларнинг феминизм байроғи остида “оммавий маданият”, “феминизм” шиори билан эркакларга қарши “уруши” бошланди Социологик тадқиқотларда эрлар руҳиятини “синдириш” билан бирга уларни сунъий равишда айблашга ҳаракат кузатилмоқда. Унинг оқибатларини оила ва никоҳ муносабатларидаги ҳалокатли ҳолат билан изоҳлаймиз [7, 35 б].

Учинчидан, маънавий кучли миллат ўзининг камчиликларини тан олган ҳолда тузатишга эришади. Юртимизда оила ва никоҳ муаммоларини барқарорлигига эришишда ижобий ечимларни билган уламоларимиз миллий

тараққийетимизга хавф-хатарни илмий жамоатчиликка олиб чиқишда “оч қорним...” ғоясида турадилар. Миллатнинг миллий руҳиятидаги “этикет” олимларнинг илмий тадқиқотлари билан далиллаймиз [10].

Россия халқлари қадимдан қиз бола тарбияси жиддий ватанпарварлик, бўлғуси миллат авлодларини соғлом ва баркамоллиги, йигитларнинг оилавий ҳаётга муносиб йўлдош тарбиясини кўзлагани билан далиллаш мумкин. Русда қизларнинг тарбияси онасининг оилавий ҳаётга қобилликка тайёрлаши, уй бекаси мақомини тўла эгаллаши билан амалий оилавий педагогикадир. Жамиятдаги бой табақалар ўз қизларига бошланғич таълим беришга имкон берган. Қиз бола тарбиясига доир манба “Домострой”да оилавий ҳаётга тайёрлаш ёзма ёдгорлиги мавжуд. У асосан христиан қонун қоида, славян қадриятларига асосланган қиз бола таълими ҳисобланган [8]. Ундаги ўзига хос жиҳат рус оиласидаги қиз балоғатга етиши уй-рўзғор билан бирга тиббий маърифатли бўлиши меъёр эди.

Глобаллашув, ахборот технологияларининг беқиёс даражада ўсиши ўзбек жамиятида миллийлик (анъанавийлик) ва умуминсонийлик (замонавийлик) муносабатига ўзининг таъсирини кўрсатди. Фикримизни ОАВда оила ва никоҳ муносабатларининг қизғин муҳокамаси, ёш оилаларни мустаҳкамлигининг барқарорлиги муаммосини миллий сиёсат даражасида долзарблашуви билан изоҳлаш мумкин. Тошкент вилояти “Оила” марказининг тадқиқотларида “Оилавий никоҳ муносабатида томонларнинг ҳиёнатини кечириш мумкинми?” саволига 30% ёшларнинг ижобий “бағрикенглик” жавоби қиз бола тарбияси ахлоқий ўзига хос кўрсаткичи деб ҳисоблаймиз. Боз устига “Севимли” телеканалда “Сетора” ансаблининг икки етакчи кўшиқчисига жажи қизалоқ “Оллоҳ Сизларни бошқа жонзотга айлантурса қайси жонзотни танлайсиз – саволига бири “Фил”, иккинчиси эса “От” дейишига нима дейсиз? Болалар боғчасида эса қизлар ўғил болалар ўйинчоқларини ўйнаши феминизм “шарпа”сидир

Ижтимоий ҳаёт, оила ва никоҳнинг бардавомлигида қиз боланинг ўрни ҳал қилувчи аҳамияти баҳс талаб этмас ҳақиқатдир. Билакс, қиз боланинг тарбияси илдиз отаётган жиноятчиликни олдини олишда ҳам **миллий профилактика** асосидир. Педагогик тажриба гендер тарбияси миллий қолипдан либерализм қолипларга трансформацияси туфайли миллий ижтимоий муносабатларнинг деградациясини тасдиқлади.

XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Ғарбий Европани **феминизм** ҳаракати қоплаб олди. Жамиятда хотин-қизларнинг тенг ҳуқуқчилиги, уларнинг давлат бошқаруви, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида фаол иштирокини таъминлаш, бузилган ҳуқуқларини муҳофаза этиш мақсади аёлнинг миллий мақомига таъсир этмай қолмайди. Бу ҳаракат аста-секинлик билан Осиё

қитъасида ёйилиб, аёлларнинг ижтимоий мақомини белгилашда ўзбек аёлида европалашиш, ҳатто миллий-диний кадриятларни феминизмга коррективровкаси минтақада демографик “жинс” назария ва амалиётида янги парадигма шаклланимоқда [5].

Жамиятда аёлнинг ижтимоий мақоми, аёлларнинг хоҳиш-иродаси, кайфияти, ижтимоий мўлжаллари билан боғлиқ масалалар ҳалқ оғзаки ижодида асосий мавзулардан бирига айлансада, лекин ижтимоий фанларда миллий-ғоявий долзарб масала сифатида ўз илмий тадқиқотини кутмоқда. Айни вақтда ОАВда ўғил болаларнинг мақомида **ижтимоий оғиш** билан боғлиқ муаммолар ҳам қиз боланинг маънавий қиёфасидаги трансформацион ўзгариши аёлнинг “эркаклашган” гибрид зотини тарбияламоқда. Бу ерда гап миллий маданий кадриятларни сақланиши, миллий феъл-атворимизни ахлоқий меъёр сифатида постиндустриал жамиятда ривожлантириш муаммоси ҳақида бормоқда.

Қиз боланинг ижтимоийлашуви ўғил болаларникидан жиддий фарқланиб, аёллашув жараёни ўғил болаларга нисбатан тезлашган жараёндир. Уларнинг фикрлаш шакли ҳам ўғил боланикига нисбатан чуқурроқ ва кенгроқдир. Шу бирга унинг турмуш тарзида нафосатлилик марказий ўринни эгаллаганидан феъл-атворида артистизмга мойиллик яққол намоён бўлади. Маҳаллий аҳоли орасида аёл кишининг “макру-хийласи қирқ туяга юк бўлиши” ҳақида хикматлар сақланиб қолган. Инсоният тарихидаги барча урушларнинг келиб чиқишида аёлларнинг нозик бармоқларини иштироқи хусусида фактлар бисёрдир [6].

Афтидан хотин-қизларнинг ижтимоий мақоми ва роли режали равишда узоқ йиллар давомида миллий қолиплардан чиқарилди. Қизларнинг қизлик тарбияси оиланинг базавий муносабатларини шакллантириши билан миллат ва ҳалқни муаммоли жараёнларига сабаб бўлди. Гап ижтимоий тармоқларда оилавий, айниқса келин ва қизларнинг ота-она, қайнота-қайнона алоқаларидаги нохуш ҳодисалар ҳақидаги хабарларни **меъёрга** айланиб қолаётгани хусусида бормоқда.¹

Ота маконимизда ижтимоий баркамоллик қиз боланинг ўз жинсига мослиги (половая идеантичность) ҳал қилувчи аҳамиятга эга муаммодир. Жамият тирик организм бўлиб, ундаги ҳар бир аъзо ўз моҳият мазмунига эга бўлиши тизимни барқарорлигини таъминлаши билан бирга унинг функциясини амалга ошириши қонуниятдир. Ижтимоий муносабатлар қатлам, гуруҳ, тоифа, жамоалар каби аҳолининг ижтимоий-демографик категорияларидан ташқари ижтимоий-биологик жинс белгисига кўра бўлинади. Инсоният тарихида жинсий муносабатлар туб бурилиш ва бўҳронли ҳодисаларга сабаб бўлиши билан ижтимоий фанларда ўта мураккаб муаммо сифатида бахс-мунозараларга сабаб бўлган [14].

¹Daryo uz., Kun uz., Sof uz сайтларидаги хабарлар назарда тутилмоқда

Қиз боланинг маънавиятини тушунмоқ учун ибтидоий жамоа тузуми даврида уруғчилик тузуми муносабатларида аёлнинг мақоми белгиланиши билан инсоният цивилизациясига тамал тоши қўйилди. Чунки, аёл номи (матриархат) билан маънавий-ахлоқий меъёрлар ишлаб чиқилган. Натижада, кўп никоҳликдан бир никоҳга ўтиш, оила томон қадам қўйилиши ижтимоий тараққиёт сари йўл солинган. Патриархатда эса меҳнат функциялари аниқланиб, эркак овчи, аёл эса уй ишлари билан шуғулланиши тақсимланди. Бу ҳол аёлнинг уй ишлари билан шуғулланиши нафосат, латофат каби нозик туйғуларини, эркакда овнинг мураккабликлари остида жисмоний **мускуллашуви** билан қуввати ортган. Қабилада қизларнинг тарбияси алоҳида тартиб ва интизомга юмшоқлик, қабилавий жангу-жадал, йиртқич хайвонларни овлаш, зироатчилик машаққатлари эркакни **агрессив, жахлдор феълини** шакллантирди.

Тарихий манбаларда буюк боболаримиз қизлар тарбиясига алоҳида эътибор қаратиб, билимдон зукко момоларимизга ишониб топширган. Улар қизларнинг соғломлигини миллатнинг маънавий баркамоллиги билан уйғун ҳолда тушунган. Шу маънода буюк Темурбек бобомиз келин танлашда насл-насаби, соғломлигига эътибор берганлиги барчамизга чиройли васиятдир.

Шарқона қиз тарбияси боланинг покиза, хушмуомала, либосда танасининг тўла кийимда яшириш, рўзғорда моҳир чевар ва пазандалиги, оилавий алоқаларда халималик, отаси, ака укаларига беғараз саранжом саришталик хизматини бажо этиши, уларнинг сўз ва шаънини ҳар қадамда ҳис этиши, онасининг ёнида меҳрибон ёрдамчи сифатида уй юмушларини тоқат ила эгаллаши “қизлар одобномаси” эди. Энг муҳими қиз тарбиясидаги жиҳат бегона эркак у тенгдоши бўлса ҳам кўришиши тақиқланган эди. Балоғат ёшига етган қиз одатда ўзининг яқинларидан ташқари бегона эркакни кўрмаган. Айни вақтда уларга кўринмаган, тўғриси улар билан учрашувдан “қочган”. Эркак киши деганда уларга эртаклардаги бир пахлавон йигитни тасаввур этган. Бу ҳол фикримизча, мусулмон аёлининг оилавий турмушида барқарор оилавий никоҳни кафолатлаган [9].

Шўролар тузуми болалар боғчасидан тортиб барча соҳаларда тенглаштириш сиёсатида ўғил болалар билан қизларни боғчада ёнма-ён ётиши, бир партада ўтириши, маросимларда қучоқлашиб валсга тушиши, аслида жинсий уйғунлашувда муҳим омил десак бўлади. Чунки қиз бола ўғил болалар билан бирга яшаш ва ўқиши натижасида **нафосатидан жасорат** томон шаклланди. Ўғил болалар эса феълидаги зарурий **жасоратлиликдан** мосуво бўлиб, “тўзал йигитча”га айланди. Айниқса ёшлар ташкилоти қизларни фаолликка ундовчи чақириқлари билан ота-оналарининг измидан чиқариб, қиз болани сиёсий йўлга солди. Биз сунъий асосда хотин-қизлардан турли қаҳрамонларни ясаганлигимизни ҳеч ким инкор этолмаймиз.

Қиз бола конституциясида охир-оқибат тамаки ва алкогольга майл билан қизларнинг ахлоқида жасоратлилик ҳолатида юриш, либосда очиқ овропачалаш иш юз берди. Ўғил болалар билан бирга ўтириш, жамоавий ҳаётда таналарини бир-бирига “тегиб кетиши”, қўл бериб, қучоқлашиб, айниқса ўпишиб кўришиш қиз болани нафосат дунёсидан айириб эстетик рухий ҳиссиётида жиддий ўзгаришлар ясади. С.Айнийнинг “Эски мактаб”ида қизлар алоҳида ўқиши, ўғил болаларнинг мактабидан етти паҳса девор билан ажратилгани, танафусда қизлар деворни митти тешикларида ўғил болаларни кузатгани ҳақида ҳикоя қилади. Бу ака ва укасида бошқа эркак зотини кўрмаган қизлар учун “зўр томоша” эди.

Замонавий ижтимоий ҳаётда қизларнинг уй-рўзғор ишлари, айниқса ошхона маликаси, бичиш-тикиш санъатини эгалламаганлигидан оилавий муносабатларда низо можаролар ўсмоқда. Замонавий оила қизларимизни келинликдагина “Ифбатли келин”, “Дилором” каби ўқув курсларида ўқитиши ҳам масалани ижтимоий қимматини кўрсатади. Шу ўринда нафосатга жиддий эҳтиёж туғилганини қизларнинг “оқ тўй кўйлаклари” ила изоҳлаймиз. Энг қизиғи қизларни ўғил болалардан ўзини олиб қочиш, бегона кўзлардан асраш каби хислат ўрнига намоишкороналикда намоён бўлмоқда. Биз шоира Ф.Камоловнинг қизлар келганда “Гул тутган забардаст қўллар титрайди” ибораси, йинитларджа эркакликдан кўра аёлликка мойилликка олиб келиши тасдиқланмоқда [8, 83 б].

Ўзбекистонда қизлар спортининг ривожини, аслида аёллар спорти эркаклар спорти билан айқаш-уйқаш бўлиб кетгани, европанинг бизнес муаммолари қизлар спортига алоҳида эътибор бермоқда. Спортнинг қизлар учун оғир бўлган соҳаларида иштироки ҳам қиз бола миллий киёфасида ўзгариш билан миллий кадриятларга ошқора таҳдидир деб ўйлаймиз. Қиз боланинг қўл-оёқ мушаклари эрсимон, муомаласи “алпомишона” хайқириқ ва дўриллаш, Отабекнинг феъл-атвордаги эрлик фазилятларини жиддий синдиради. Нобель мукофоти соҳиби Ч. Ломбразье эркакда ҳақиқий эрлик фазилятларини аёлдан бошқа киши тарбиялай олмайди, аёл ўзининг унга тегишли экани, унда ўз ҳимоячи-боқувчисини кўриши билан эркакни эркак қилади деганда минг бора ҳақ эди. Қиз бола уч ёшидан бошлаб ўз жинсини англаб, ўғил болалар билан муносабатини тартибга солади. Оилада қиз тарбияси нозиклиги, унинг ўғил болалар билан муносабатини шакллантиришга қаратилган. Тадқиқотлар ўтган асрнинг 80-йилларида олдин она ўғлига мактабда қизларга қўполлик қилма, дея кузатган бўлса, бугун она қизига худди шу гапни айтишини тасдиқлади.

Ўзбек қизлари тарихан меҳнатсевар, илм-фанга қизиқувчан, бадиий адабиёт ва санъатга чанқоқ, нафосат бобида боболаримиз билан баҳрибайт юритган. Ахборотлашаган жамиятда қизларнинг уяли алоқаси ўзига хос тарбиявий муҳитда

ота-оналарнинг назоратидан чиқиши, “кўча” тарияси қизларимизни ижтимоий тармоқ (миллениум) авлодини шакллантирди. Натижада уларнинг таълим ва тарбияси издан чиқиб, “қиз жинси” жинс сифатида ўзгарди.

Ғарбона цивилизациянинг миллий турмушга “инновация” шаклида тадбиқ этилиши миллий ўзликни англаш (идентификация) билан “Закат Европы” ҳолатини миллий турмушимизга олиб китрди. Мутахассислар аёлларнинг “эркакларга хужуми”, ОАВда аёлларнинг эркаклар билан фиктив никоҳ орқали фарзандли бўлиш ва боланинг алименти ва ўзга моддий таъминотга эришиб ёлғиз ҳаёт кечирish модели шаклланиши ҳақида хабар бермоқда. Аёлнинг ижтимоий ҳаётдан “совуши” турли оғир жиноят ва ахлоқий “қизлар жанги” каби сайтларда намоён бўлмоқда [12, 180 б].

Ғарбнинг феминизми туфайли расмий оила ўрнига муобили, “ЛБГТ” юртимизда оммалашуви ҳам ёлғиз она, ташландиқ болалар сони, бир жинсли никоҳ каби ижтимоий касалликлар қиз бола тарбиясининг издан чиқишини кўрсаткичидир. Биз ҳар қандай садоқатли эр ўз оиласи, фарзандларини ташлаб, ўзга аёл билан турмуш қуриб яшашига иқрор бўлсақда, аёл боласини (метрода, хилватда) ташлаб, ўзга эркак билан турмуш қуришини девиантлик (ёки қиёматни) кўрсаткичи деб ҳисоблаймиз. Қиз бола тарбиясининг ижтимоий жиҳати оналарнинг ўз фарзандини сотишининг “чақалок” савдоси янги товар брендига айланиб, фарзандга нисбатан қотилликкача жиноятлар аёл жинсининг деградациясининг ижтимоий мезонидир. Биз республикамизда никоҳни бекор қилишнинг рекорд натижалари билан бирга никоҳга кирувчиларнинг камайиш тенденцияси демографик салбий оқибат деб ўйлаймиз. Шу маънода социология соҳасида етарли даражада илмий тадқиқот ва таҳлилларни ўтказишга қодир, давлат тараққиётига таъсир этувчи омилларни очиб берадиган мутахассисларга эҳтиёж борлигини юқоридаги далиллар тасдиқлайди.

Хулосамиз шуки, тарихан қизлар оилавий турмуш доираси оналари ва бувиларининг қарамоғида, ўғил болалар оиладан ташқарида махсус мактаб, устоз ва муаллимлар иштирокида тарбияланган. Антик давлатларда мактаб таълимида қатъий тартиб-интизом, тан жазоси ила ўғил болалар тарбияланган. Шундай бўлсада мактаб деганда кўп вақт оилавий мактаб тушунилиб, “инсондаги ҳамма яхши фазилатлар оиладандир”-деган рим фалсафасига асосланган.

Давлатимиз тинчлиги, халқимизнинг осойишталигида ўғил ва қиз болаларнинг жинсий мақомига мослиги миллий ўзликни англаш, инсон ҳаёти маъно-мазмунини англаш, ижтимоий муносабатларга киришишда фуқаролик позицияси ва ижтимоий маънавий мақсад-муддаоларини қарор топишида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Зеро инсон ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида миллий жинсий ўзлигида бўлса, оилавий муносабатларнинг барқарорлиги, унга

бўладиган таҳдидларни бартараф этиш асосида оила ва маҳалла институтини ғоявий бирликдаги маънавий маконлиги кафолатланарди деб ҳисоблаймиз.

Миллатни миллий мақоми ва тараққиётида қизларнинг бўлғуси она – тарбиячи бўлиши билан ҳал қилувчи роль ўйнаши нафиса, латифа, нарғиза, гулнора, гулбахор, гулсевару-гулчирой каби сифатларни бўлишини шартлайди. Аини вақтда оила ва никоҳ устунлари давлатимизнинг барқарорлигини таъминлаб, қизларнинг ижтимоий тенглик муаммоларини таъминлайди. Тенглик ғояси қизлар тарбиясидаги ўта нозик масала бўлиб, уни илмий-ижтимоий тушунишга эҳтиёж бор. Хотин-қизларнинг эркалар билан тенглиги деганда **жисмоний тенгликни** назарда тутмаслик, аёлни маънавий-ахлоқий муносабатларда фуқаролик тенглигини назарда тутиш зарур. Юртимизда қизлар ажойиб тадбиркор бўлиб, ўғилларимиз яхшигина “уй бекаси” бўлиб, ижтимоий мақом ва функциясидаги фожиалар бартараф этилиши миллатнинг эртасини белгилайди. Улар пиширган таомлар таъмининг оғзингизда қолиши, тиккан чокларининг доврўғи Чинга етиши ҳақида шоиру-носирнинг киноясида ҳақиқат бор...

Биз аёлни муҳофаза этиш, унинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимояси давлат миқёсида аниқ ижтимоий муҳофаза бўйича давлат йўл харитаси давлат ва нодавлат ташкилотларида иш соатларини эркалардан кўра жиддий қисқартиришни таклиф этамиз. Чунки ҳозирги ҳолатда аёл шахсининг психологиясида латифа ва лобарликка таъсир этади. Биз республика миқёсида **аёл қандай ҳаётни хоҳлаши** ҳақида социологик тадқиқотларни ўтказмаганмиз. Мактаб таълимида қизларга ҳафтада икки соат “Маликалик сабоқлари” ташкилига эҳтиёж ортиб бормоқда. Ўғил болаларга эса “Темурбеклар” ҳарбий таълими эркак фазилатини шакллантириб, жиддий ижобий таъсирга эгадир*.

Мавзуни кўтарилишига шахримизнинг бир неча оммавий жойларида ёш сингилларимизни эркалар билан “даханаки жанги”ни гувоҳи бўлиш, можарода йигитнинг беғуноҳлиги, лекин бўй қизларнинг сўқиш, ҳақоратларидан илон нафақат пўстини, балки гўштини ҳам ташлаши сабаб бўлди.

Адабиётлар

1. Алимов У. Оилада фарзанд тарбияси -Т.: Мовороуннахр, 2014. – 456 б.
2. Арапбаева Д.К. Арапбаева Д.К. Шарқ мутаффақирларининг оила ва тарбия ҳақидаги қарашлари // *Замонавий таълим/ Современное образование.* -2015. -№7. -Б.66-72
3. Йегер В. Пайдейя. Воспитание античного грека. –Т.1. –М.: Греко-латинский кабинет Щичалина, 2001 -С. 11-12 - 610 б.

---

*Биз миллий ватанпарварликни шакллантиришни назарда тутмоқдамиз.

4. Жўраева С. Қизлар тарбияси. Рухшунос суҳбати (<https://islom.uz>. Мурожаат: 27.01.24)
5. Иномхужаева С. Мирзахмедов А. Гендерная культура в Узбекистане// Молодежный научный форум: общественные и экономические науки. – 2016. –№ 5. –С. 33-37.
6. Мирзахмедов А. Молодежная политика Республики Узбекистан: философский анализ// Alma mater . –2018. –№ 6. –С. 33-37
7. Мирзахмедов А. Толерантность как базовая ценность ислама// Педагогика ва психологияда инновациялар. –2019. –№12 (2).- С. 16-22.
8. Мирзахмедов А., Абдуҳолиқова Н. Ёшлар маданияти фалсафий тадқиқот предмети сифатида //Международный журнал Консенсус.– 2020. –№ 1(3). - Б.83-88
9. Мирзахмедов А., Мирзахмедов Х. Семейная жизнь: проблемы отцов и детей// Хронос. – 2021. – № 2(22) – С. 20–30.
10. Мирзахмедов А., Ташбаева Г., Абдухаликова Н. Проблемы профессионального статуса педагога// Глобус. –2021. –№ 3 (60). –С. 31-36
11. Mirzakhmedov A., Mirzakhmedov Kh. On the issue of freedom of conscience// E3S Web of Conferences. -2023. -№ 389(28). -P. 548-556
12. Мирзахмедов А. Ахборот маданиятининг заруриятига доир қарашлар// УзАА журнали. –2024. -№ 1. -Б. 180-185
13. Мирзахмедов А. М. Правовые парадигмы государственного языка//The International Journal of Eurasia Social Sciences, 2024. -№ 4(1). -Б.34-46
14. Назарова М. махсус, касб-хунар таълими муассасалари ўқувчи-қизларини оилавий ҳаётга тайёрлаш муаммолари// Замонавий таълим/ Современное образование. -2016. -№ 10. -Б.34-39
15. Хожи М. Ёшларимиз ва қизлар тарбияси // Мехнаткашлар овози. -1918. -28 июнь
16. Фитрат А. Оила -Т.; Маънавият, 2000, -102 б.

**TURLI SOHA MUTAXASSISLARIGA MATEMATIKA FANINI
KASBGA YO'NALTIRIB O'QITISHNI AHIMYATI**

Kaxxorova Saodat Baxodirovna

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Matematika kafedrası assistenti

Anatatsiya Matematika fanini kasbga yo'naltirib o'qitish – bu o'quvchilarga matematik bilimlarni amaliy kontekstda o'rgatish, ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlashga qaratilgan ta'lim yondoshuvini anglatadi. Ushbu o'qitish usuli matematikaning nazariy jihatlari bilan birga, uning turli kasblarda qo'llanilishini ko'rsatishga yo'naltirilgan. O'qitishda matematik kontentni kasbiy sohalarga moslashtirish, amaliy mashqlar va topshiriqlarni bajarish, kasbiy jarayonlarni matematik tarzda modellashtirish kabi elementlar o'z aksini topadi.

Kirish "Matematika fanini kasbga yo'naltirib o'qitish" faniga kirish, matematika ta'limini kasb-hunar sohasiga yo'naltirishni, o'quvchilarga matematika bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini o'rgatishni maqsad qilgan bir fanga kirishdir. Bu fan ta'limning ilmiy va amaliy jihatlarni birlashtirib, matematika tushunchalarini kasbga yo'naltirish, o'quvchilarni turli kasb sohaslarida matematikaning ahamiyatini tushunishga yordam berishga qaratilgan.

Matematika o'quv dasturlari kasbiy ta'limga integratsiyalashgan holda, quyidagi maqsadlarni ko'zda tutadi:

1. **Kasbga mos matematika bilimlarini berish:** Bu fan o'quvchilarga matematika sohasida kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'rgatadi. Masalan, iqtisodchi, muhandis, quruvchi, dasturchi kabi kasblarda matematikaning o'rni va ahamiyatini ko'rsatib o'tadi.

2. **Amaliyotga yo'naltirish:** Matematikaning nazariy bilimlarini real hayotdagi vaziyatlarda qanday qo'llashni o'rgatadi. Masalan, texnik hisob-kitoblar, statistika, optimallashtirish, iqtisodiy modellashtirish kabi sohalarda amaliy mashqlarni bajarish.

3. **Kasb-hunar faoliyatiga tayyorlash:** O'quvchilarni o'z kasblarida matematikani samarali qo'llay olishga tayyorlash. Bu kasbiy masalalar va muammolarni hal qilishda matematika bilimlaridan foydalanishni o'rgatadi.

4. **Matematika va texnologiyalarni integratsiyalashgan holda o'qitish:** Zamonaviy texnologiyalar yordamida matematika fanini o'rgatish va unga mos dasturlar, ilovalar orqali amaliy mashqlarni bajarish.

5. **Matematika tushunchalarini kasbga yo'naltirish:** Masalan, arxitektura, qurilish, elektronika, informatika kabi sohalarida matematikaning qo'llanilishiga oid darslar.

Kasbga yo'naltirilgan matematika ta'limi o'quvchilarga nafaqat matematikani o'rganishni, balki uni kelajakdagi kasbiy faoliyatida qanday qo'llashni ham o'rgatadi, bu esa ta'limning amaliy jihatini kuchaytiradi.

Kasbga yo'naltirilgan matematika o'qitishining maqsadi, talabalarni nafaqat matematik bilimlar bilan ta'minlash, balki ularni bu bilimlarni amaliy muammolarni hal qilishda samarali qo'llay olishga o'rgatishdir. Buning uchun matematik modellashtirish, analitik fikrlash, matematik usullarni kasbiy sohalarida qo'llash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish zarur. Ushbu yondoshuv o'quvchilarga o'z kasbiy sohalaridagi muammolarni matematik yondoshuvlar yordamida hal qilishda yordam beradi va ularning kelajakdagi ish faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishlariga ko'maklashadi. Matematika fanini kasbga yo'naltirib o'qitish — bu talabalarga matematikaning amaliy va kasbiy tomonlarini o'rgatish orqali, ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlashni maqsad qilgan ta'lim usulidir. Bu jarayon, matematikani faqat nazariy jihatdan o'rganishdan ko'ra, uni kundalik hayotda va kasbiy ish faoliyatida qanday qo'llash mumkinligini ko'rsatadi. Matematika fanini kasbga yo'naltirib o'qitishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish muhimdir:

1. Kasbga moslashtirilgan matematik content

Talabalarga ularning kelajakdagi kasbi bilan bog'liq bo'lgan matematik uslublar va bilimlarni o'rgatish kerak. Masalan, iqtisodchilar uchun statistika va ehtimollik nazariyasini, muhandislar uchun algebra va geometriyani, dasturchilar uchun esa algoritmlar va sonli metodlarni o'rgatish.

Matematikani kasbga yo'naltirib o'qitishning maqsadi—talabalarni nafaqat matematik tushunchalar va metodlarni bilish, balki ularni amaliy kasbiy vazifalarni hal qilishda qo'llashga tayyorlashdir.

„Hosila“ mavzusi ham matematikaning asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, ayniqsa turli kasblarda, masalan fizika, geometriya, biologiya, tibbiyot va boshqalarda keng qo'llaniladi. Ushbu maqolada hosilaga oid kasbiy kontekstdagi masalalar bilan qanday bog'lash mumkinligi ko'rib chiqamiz.

I. Fizikada hosilaga oid masalalar:

1. Agar nuqta harakatining $S(t)$ qonuni

$$a) S(t) = \frac{3}{2}t^2 \qquad b) S(t) = 5t^2$$

formula bilan berilgan bo'lsa, uning harakatining oniy tezligini toping.

Yechim: Bilamizki, $S'(t) = v(t)$ va $S''(t) = a(t)$

(Bu yerda mos ravishda $v(t)$ – tezlik, $a(t)$ – tezlanish tenglamasi)

Demak,

$$a) v(t) = S'(t) = \left(\frac{3}{2}t^2\right)'_t = \frac{3}{2} \cdot 2t = 3t$$

$$b) v(t) = S'(t) = (5t^2)'_t = 10t$$

2. $S(t) = 3t^2 + 5t - 1$ qonun bo'yicha harakat qilayotgan jismning a) $t = 5$ b) $t = 10$ vaqt momentidagi tezligini aniqlang.

Yechim:

$$a) v(t) = S'(t) = (3t^2 + 5t - 1)'_t = 6t + 5 \quad , \quad v(5) = 35$$

$$b) v(t) = S'(t) = (3t^2 + 5t - 1)'_t = 6t + 5 \quad , \quad v(10) = 65$$

3. $S(t) = 2t^3 - 3t + 4$ m bo'lsa $t = 2$ s dagi jismning tezligini va tezlanishini toping.

Yechim:

$$v(t) = S'(t) = (2t^3 - 3t + 4)'_t = 6t^2 - 3 \quad , \quad v(2) = 21 \text{ m/s}$$

$$a(t) = S''(t) = (2t^3 - 3t + 4)'' = 12t \quad , \quad a(2) = 24 \text{ m/s}^2$$

2. Amaliy topshiriqlar va mashqlar O'qitishda amaliy mashqlar va topshiriqlarni qo'llash kerak. Masalan, qurilish sohasidagi talabalar uchun geometriya, moliya bo'yicha talabalarga esa foiz, chegirma va kredit hisoblashlarni o'rgatish.

II. Geometriyadagi hosilaga oid masalalar:

1. Agar $y = kx + b$ to'g'ri chiziq (x_0, y_0) nuqta orqali o'tsa va Ox o'q bilan α burchak hosil qilsa, k va b ning qiymatini toping.

a)

$$\alpha = \frac{\pi}{4} \quad , \quad x_0 = 2 \quad , \quad y_0 = -3$$

b)

$$\alpha = \frac{\pi}{3} \quad , \quad x_0 = 1 \quad , \quad y_0 = -2$$

Yechim:

$$a) \quad k = \tan \alpha = \tan \frac{\pi}{4} = 1 \quad , \quad y = x + b \quad , \quad -3 = 2 + b \quad , \quad b = -5$$

$$y = x - 5$$

$$b) \quad k = \tan \alpha = \tan \frac{\pi}{3} = \sqrt{3} \quad , \quad y = \sqrt{3}x + b \quad , \quad -2 = \sqrt{3} + b \quad , \quad b = -\sqrt{3} - 2$$

$$y = \sqrt{3}x - 2 - \sqrt{3}$$

2. Funksiya grafigiga x_0 absissali nuqtadan o'tkazilgan urinma tenglamasini yozing.

$$a) \quad f(x) = x^2 \quad , \quad x_0 = 2$$

$$b) \quad f(x) = x^2 + 4x + 3 \quad , \quad x_0 = 1$$

Yechim: Bizga ma'lumki funksiyaga (x_0, y_0) nuqtadan o'tkazilgan urinma tenglamasi quyidagi formula orqali topiladi:

$$y - f(x_0) = f'(x_0)(x - x_0) \quad , \quad y_0 = f(x_0)$$

a) $f(x) = x^2 \quad , \quad x_0 = 2$

$$f(x_0) = 2^2 = 4 \quad , \quad f'(x) = 2x \quad , \quad f'(x_0) = 4$$

$$y = 4x - 4$$

b) $f(x) = x^2 + 4x + 3 \quad , \quad x_0 = 1$

$$f(x_0) = 1 + 4 + 3 = 7 \quad , \quad f'(x) = 2x + 4 \quad , \quad f'(x_0) = 6$$

$$y = 6x + 2$$

3. Kasbiy jarayonlarni matematik tarzda model qilish Talabalarga o'z kasbiy faoliyatlarida matematik modellashtirishni o'rgatish muhimdir. Bu, masalan, iqtisodiyotda talab va taklifni, muhandislikda konstruksiyalarni, yoki informatika sohasida algoritmlar va ma'lumotlar bazalarini modellashtirishni o'z ichiga olishi mumkin.

Biologiya va Tibbiyotdagi hosilaga oid masalalar:

1. Agar $P(t) = 100 \cdot e^{0,03t}$ bo'lsa, ya'ni populatsiya eksponensial o'sayotgan bo'lsa, o'sish tezligini topish uchun hosila olish kerak.

$$r(t) = P'(t) = (100 \cdot e^{0,03t})'_t = 100 \cdot 0,03 \cdot e^{0,03t} = 3 \cdot e^{0,03t}$$

Bu tenglama populatsiyaning o'sish tezligini har bir vaqtda ko'rsatadi.

2. Agar dori vositasining qon tarkibidagi konsentratsiyasi $C(t)$ vaqt bilan o'zgarishini ifodalasa, dori tarkibining qancha tezlikda o'zgarayotganini bilish uchun uning hosilasini olish kerak, ya'ni

$$v(t) = \frac{dC(t)}{dt}$$

Masalan, dori vositasining qon tarkibidagi konsentratsiyasi

- $C(t) = 10 \cdot e^{-0,5t}$ bo'lsa, unda qon tarkibidagi konsentratsiyaning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini bilish uchun hosilasini olish kerak.

$$v(t) = \frac{dC(t)}{dt} = \frac{d}{dt}(10 \cdot e^{-0,5t}) = -5 \cdot e^{-0,5t}$$

4. Maqsadga yo'naltirilgan o'qitish Har bir kasbga mos o'quv rejalarini tuzish va shu kasb uchun zarur bo'lgan matematik bilimlarni alohida ta'lim dasturlarida taqdim etish zarur.

5. Tadqiqot va analitik fikrlashni rivojlantirish Talabalarga matematikani kasbiy muammolarni hal qilish vositasi sifatida ko'rsatish, shuningdek, ularni tadqiqotlar olib borishga va tahlil qilishga undash kerak. Bu, masalan, muammolarni matematik usullar bilan tahlil qilish, natijalarni baholash va qarorlar qabul qilish jarayonida matematik yondoshuvlarni qo'llashni o'z ichiga oladi.

6. Innovatsiyalarni o'z ichiga olgan o'qitish Yangi texnologiyalar, masalan, kompyuterlar va matematik dasturlarni (Excel, MATLAB, Python kabi) o'rgatish orqali talabalarni amaliy kasbiy jarayonlarga tayyorlash zarur.

7. Kasbga yo'naltirilgan loyiha ishlarini amalga oshirish Talabalar bilan birgalikda kasbiy loyihalar asosida matematika fanini o'rganish: masalan, sanoat tarmoqlarida yoki o'quv dasturlarida amaliy vazifalarni yechish, bu ularning bilimini mustahkamlashga yordam beradi.

Qishloq xo'jaligida hosilaga oid masalalar:

1. O'simliklarning o'sish tezligi: O'simlikning o'sish sur'atini bilish uchun uning o'sishiga bog'liq formulasining hosilasini olish kerakk. Agar o'simlikning balandligi $H(t)$ vaqtda bog'liq bo'lsa, o'sish tezligini quyidagicha ifodalash mumkin.

$$v(t) = H'(t)$$

Misol uchun, agar $H(t) = 5t^2 + 3$ bo'lsa,

$$v(t) = H'(t) = (5t^2 + 3)'_t = 10t$$

2. Hosilning yig'ish tezligi, ya'ni qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yig'ish jarayonining sur'ati vaqtga bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, $Q(t)$ –hosilning yig'ilish tezligini topish uchun hosila olinadi.

$$v(t) = Q'(t)$$

$$Q'(t) = 100t^3 - 50t^2 + 30$$

$$v(t) = Q'(t) = (100t^3 - 50t^2 + 30)'_t = 300t^2 - 100t$$

Matematika fanini kasbga yo'naltirib o'qitish, talabalarning nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishini, balki bu bilimlarni amaliyotda qo'llay olishlarini ham ta'minlaydi. Bu o'qitish usuli, o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshiradi va ularni ishga joylashishda, masalalarni hal qilishda samarali bo'lishiga yordam beradi.

XULOSA

Hosila, matematikaning nazariy asoslarini kundalik hayotimizga tatbiq etish imkonini beradi. U nafaqat ilm-fan va texnologiyada, balki iqtisodiyot, transport, tibbiyot va boshqa sohalarda ham zaruriy vosita sifatida ishlatiladi. Hosila yordamida o'zgarishlarning tezligini yoki vaqtga bog'liq ravishda qanday yuz berishini aniq bilib olish mumkin. Bu, o'z navbatida, muayyan jarayonlarni optimallashtirish, samaradorlikni oshirish va resurslardan maksimal darajada foydalanish imkonini yaratadi.

Masalan, iqtisodiy tahlil qilishda, kompaniyalar hosila yordamida ishlab chiqarish hajmini, xarajatlarni yoki foyda o'zgarishini hisoblaydilar. Transportda esa avtomobillarning tezligini, yo'l harakati o'zgarishlarini va xavfsizlikni hisoblashda hosila juda muhim. Tibbiyotda, masalan, yengil asoratlarning paydo bo'lish tezligini yoki dori vositalarining ta'sirini tahlil qilishda hosila qo'llanilishi mumkin.

Shuningdek, hosila orqali bizning kundalik turmush tarzimizda yuzaga keladigan ko'plab o'zgarishlar aniqroq va tushunarli bo'ladi. Misol uchun, uyquning davomiyligi yoki ishning samaradorligi qanday o'zgarayotganini o'rganishda hosiladan foydalanish mumkin. Boshqa tomondan, hosila yordamida yangi texnologiyalar yaratishda va ilmiy yutuqlarga erishishda katta imkoniyatlar mavjud. Shunday qilib, hosilaning kundalik

hayotdagi roli muhim va juda keng. U nafaqat matematikani tushunishga, balki uni amaliy jihatdan qo'llashga yordam beradi. Hosila o'zgarishlarni aniq ifodalash va tahlil qilishda asosiy vosita bo'lib, dunyodagi ko'plab jarayonlarni tushunishda va boshqarishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matematikaning kasbiy sohalarda qo'llanilishi: Toshkent davlat pedagogika universiteti yoki O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti kabi ta'lim muassasalarining matematikani kasbga yo'naltirilgan o'qitish bo'yicha o'quv dasturlari va metodik qo'llanmalari. Sh. T. Teshaboev va boshqalar tomonidan yozilgan matematika o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma, bu kitobda matematikani kasbga yo'naltirib o'qitishning nazariy va amaliy jihatlari bayon etiladi.

2. Kasbga yo'naltirilgan matematik metodika: B. V. Venkov — "Matematika va uning amaliy qo'llanilishi" (Bu asar kasbiy va amaliy matematika bo'yicha ta'limni rivojlantirishga qaratilgan).

P. A. Tarasov — "Matematika metodikasi: kasbiy yondashuv" (Kasbiy faoliyatga yo'naltirilgan matematik metodika va uning o'qitish jarayonidagi o'rni).

3. Amaliy matematika va uning kasbdagi roli: S. I. Golovey — "Matematika va kompyuter texnologiyalarini o'qitishda integratsiya" (Bu kitob amaliy matematikani va uning kasbiy sohalarda qo'llanilishini tahlil qiladi).

A. M. Kolmogorov — "Matematika va uning amaliy qo'llanilishini o'rganish" 4. Kasbiy matematikani o'qitish metodikasi:

M. A. Kirpichnikov — "Matematika o'qitish metodikasi: Kasbiy tayyorgarlik"

N. I. Zaytseva — "Kasbiy faoliyatda matematika metodikasi"

5. O'qitishning innovatsion yondoshuvlari:

N. A. Makarov — "Innovatsion metodlar va amaliy matematika" (Innovatsion metodlar orqali kasbiy matematika o'qitishning yangi yondoshuvlari haqida).

T. V. Semyonova — "Matematikaning kasbiy faoliyatdagi ahamiyati va uning innovatsion yondoshuvlari" (Kasbiy o'qitishda matematikaning yangi metodlari va texnologiyalarini o'rganishga qaratilgan ish).

**ЖАНУБИЙ КОРЕЯНИНГ ИСТЕЪМОЛЧИЛИК МАДАНИЯТИ:
МУАММО ВА ЕЧИМЛАР**

Сардорбек Жаббаров

*Наманган муҳандислик-технология институтининг
«Ижтимоий фанлар ва спорт» кафедрасининг таянч докторанти*

Абдирашид Мирзахмедов

*Наманган муҳандислик-технология институтининг
«Ижтимоий фанлар ва спорт» кафедрасининг профессори, илмий рахбар*

Аннотация: Ушбу мақола Шарқий Осиё минтақасининг ривожланган давлатларидан бири Жанубий Кореяда замонавий истеъмолчилик маданиятининг намоён бўлиши муаммолари, аҳолининг истеъмол кайфиятининг жамият тараққиётига таъсири умуминсоний тамойилларда ижтимоий тахлилга бағишланган. Муаллиф Жанубий Корея тажрибаси асосида Ўзбекистонда истеъмолчилик жамиятининг салбий тахдидларини олдини олишга доир хулосалар қилишга интиланган.

Калит сўзлар: Постиндустриал жамият, ижтимоий онг, истеъмолчилик ахлоқи, мол-мулк муносабатлари, истеъмолчилик меъёри ва маънавият

Аннотация: Данная статья посвящена социальному анализу проблем проявления современной потребительской культуры в Южной Кореи, одной из развитых стран восточноазиатского региона, и влиянию потребительских настроений населения на развитие их потребительской культуры. На основе опыта Южной Кореи автор попытался сделать выводы о предотвращении негативных угроз потребительского общества в Узбекистане.

Ключевые слова: Постиндустриальное общество, общественное сознание, потребительская этика, частная собственность, потребительская норма и духовность.

Abstract: This article is devoted to the social analysis of the problems of manifestation of modern consumer culture in South Korea, one of the developed countries of the East Asian region, and the influence of consumer sentiments of the population on the development of their consumer culture. Based on the experience of South Korea, the author tried to draw conclusions about preventing negative threats of consumer society in Uzbekistan.

Keywords: Post-industrial society, public consciousness, consumer ethics, private property, consumer norm and spirituality.

Кириш

Жанубий Корея жаҳон техноген цивилизацияси, глобал ахборот тизими ютуқларида ўзига хос ва мос тараққиётнинг замонавий постиндустриал даражасига эришиб, жаҳон иқтисодиёти ва молиявий муносабатларида етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Шу боис унинг қисқа вақтдаги эришдан саноат инқилобининг тажрибалари, истеъмолчилик жамиятига оид ижтимоий жиҳат ва хусусиятларининг тадқиқи ижтимоий фанларда долзарб муаммолардан ҳисобланади. Жамият тараққиётида аҳолининг истеъмолчилик кайфияти ва мўлжалларига юксак технология, электроника, ахборот ва автомобил ишлаб чиқариш инновациялари бевосита таъсир этади. Биз ижтимоий истеъмолчилик жиҳат ва хусусиятларини илмий адабиётлардаги манбалар билан далиллаймиз [1, с.40; 11, с. 28].

Жанубий Кореянинг давлат сиёсатида ишлаб чиқариш ва истеъмол муаммоларида энергия захираларининг иқтисодий тежамкорлиги муҳим масала ҳисобланади. Шу билан бирга, истеъмолчилик жамиятининг муҳим белгиси саноат маҳсулотларини ишлаб чиқиш ва сотишда рақобатнинг кескинлиги туфайли савдо-тижорат сервиси такомиллашганлиги билан ажралиб туради. Ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулот, товарларни аҳолига етказиб беришда реклама индустрияга айланган. Сеул шаҳрининг кўча ва хиёбонлари турли туман маълумот, ахборот ва эълонлар билан тўлиб кетганлиги ҳам истеъмолчиликка хос хусусиятдир [4; 5].

Истеъмолчилик жамиятининг жиҳатлари

Истеъмолчилик жамиятининг маънавий ахлоқий жиҳат ва хусусиятлари капитал ва даромад билан бевосита боғлиқ бўлиб, ахлоқийлик ижтимоий қадрсизланишидир. Натижада, шахснинг ижтимоий мақоми нарса ва буюмларнинг истеъмоли билан белгиланади. Чунки, иқтисодий ўсиш беқиёс юксак даражаси одамда бойликни кўз-кўз қилишни ёқтирадиган «янги-бой» маданиятни шакллантиради [7; 9]. Айни вақтда Корея фуқаросининг бахт саодатга эришуви мамлакатни истеъмол товарлари билан тўлиб тошиши, шаҳарнинг метро бекатлари ҳам савдо-тижорат ва хизматларни таклифи билан фуқаронинг ҳаёти «улкан савдо маркети»да кечиши шаклида ифодаланади. Социологик тадқиқот сифатида биз Гангнам йўли Гарзидек метро бекати билан далиллаймиз.

1- сурат.

Ахоли маънавий-ахлоқий феъл атворида иқтисодий ўсишдан ғурур билан моддий-маданий муваффақиятларга берилиб, мол-дунё, ашё-неъматларга эгалик ҳиссидан завқланиш, ўз мавқеини тасдиқлаш ва намоёнишига берилиш кузатилади. Жанубий Кореяда оилавий кооператив ва компаниялар кўплигидан ахоли ижтимоий онгида одамларнинг иқтисодий истеъмол қатлами (стратаси) ҳам ажралиб қолган. Маҳаллий ахолининг оммавий муסיқий маданиятнинг «К-рор» жанри ҳукумат томонидан муайян маънода сиёсий мақсадда қўллаб-қувватланиши туфайли хусусий секторда истеъмол маҳсулот ва хизматларининг салмоғи жиддий ўсишига давлатнинг стимули бўлиб қолмоқда [3; 6].

Жанубий Кореяда истеъмолчилик жамиятига хос ижтимоий тараққиёт босқичи ўтган асрдаги жаҳон урушлари, сиёсий тўнтариш, ижтимоий бўҳронлар ва давомли «совуқ уруш»лар муҳити жамиятни капиталистик тараққиёт йўлида табиий равишда истеъмолчиликка майл уйғотади. Капиталистик ишлаб чиқариш иқтисодий ўсишни таъминлашда режасиз истеъмол билан капиталистик жамиятни ҳаётини таъминлаш концепциясини илгари суриб келишган. Истеъмолчилик тенденцияси афсуски борган сари бу мамлакатда материалистик хулқ-атвори авж олишига драйвер бўлиб хизмат қилмоқда. Жанубий Корея минтақа капитализмининг ривожига ўзга давлатларни ҳам истеъмолчилик материализми хавотирга солган [2; 10]. Мисол учун, Рим папаси Френсис 2014 йилги ташрифи чоғида жанубий корейлик ёшларни материализм хавфидан огоҳлантирган .

2-сурат

Жанубий Корея ўзининг янги бой маданияти билан Яқин Шарқ, айниқса Осиёда тез иқтисодий ўсиш суратлари билан машҳур бўлиб, бойлик асосан йирик бренд товарларни рекламаси орқали истеъмолчилар руҳиятига салбий таъсир остида эришилган. Биз Лоуис Вуиттон сумкалари "уч сонияли сумкалар" (2-сурат) брендида Сеулнинг маҳаллаларида ҳар уч сонияда биттасини кўриш билан оммавий истеъмоли таъминланган.

3-расм: Гангнам метро бекатидаги билборд

Жанубий Корея бойликнинг кўзга кўринмас намоишларидан воз кечган бўлса-да, лекин Япония, Европа ва АҚШдан фарқли камёб ёки нодир товарлар савдоси барқарор ўсиши кузатилмоқда. Реклама манипуляцияси таниқли брендлардан нозик заргарлик буюмлари билан бирга машҳур бўлмаган брендларни оммалаштириш тенденциялари аниқланди (3-расм).

Жанубий Кореянинг минтақада иқтисодий ўсишининг манбаи шиддатли рақобати туфайли ёшларнинг ўз Ватани ва хорижий давлат тараққиётини қиёсий таққослаш билан миллийлик қадрлашида ҳам ўз ифодасини топган. Жанубий Кореянинг таълим ва тарбиясида боланинг ёшлигидан танқидий тафаккур, ўзаро соғлом танқидий руҳият марказий масаладир. Натижада, болада тенгдоши, оиласи, ҳатто ўзга одамлардан кўра кўпроқ креатив ижодий бунёдкорлик учун рағбатлантирилади. Ҳар бир йигит ва қиз "Онам дўстининг ўғли"дан кўра кўпроқ ютуқларга эришгани, ўзини ўзгалар билан интеллектуал рақобатида миллатпарварликка интилиш билан бирга истеъмолчилик ҳам кузатилади. Оила аъзолари вояга етган қизнинг туғилган кунига пластик жарроҳлик амалиёти (4-расм) ёки косметик маҳсулотларни совға қилиши билан истеъмолчилик ахлоқини намоиш этади [15; 17]. Чунки, шахснинг жамиятда ташқи кўриниши билан боғлиқ истеъмолчилик маданиятини салбий жиҳатларини оммалашуви каби факторлар деб баҳоланмоқда. Шаҳар кўчаларининг автобус бекатларида турли туман истеъмолчилик кайфиятига

туртки берувчи товарлар ва хизматлар жарчилиги (4- сурат), хатто пластик жарроҳлик реклама баннерлари билан жиҳозланган.

4-сурат

Фуқаролик муносабатларида шахснинг моддий неъматларга эгаллиги ижтимоий мавқенинг белгиси бўлиб, мол-мулк ва сарф-харажатлар “каламус пойга»сидек шахс ижтимоий қиёфаситнинг муваффақиятни намоишига ёрлик бўлмоқда. Корейс жамиятида шахснинг имиджи ва обрўси истеъмол қилаётган товар, хизматлар, мулкдорлик ҳуқуқий эгалик асосида ижтимоий тармоқларда намоишкорлик билан белгиланади. Натижада ижтимоий ҳаётда одамларнинг моддий бойликлари билан бирга оилавий, эр-хотинликда ҳам муносабатлар бир-бирларига совғалар, кундалик турмушда ресторан ва ўзга таомланиш имкониятлари, кунлик ва байрамларни ўтказишда сарф-ҳаражатларига қараб ижтимоий мавқеи баҳоланади [13; 14].

Жамиятнинг алоҳида бой-бадавлат табақаси қимматбаҳо турар-жой, машина, ёлланма хизматкорлар хизматидан фойдаланиши ажралиб туради. Улар дунё автомобил саноатининг бренд автолари, шаҳар ҳудудининг алоҳида элита қисмида яшаши, либосланиши билан “кибрили” табақани ҳам ҳосил қилади. Биз фикримизни Германиядан ҳам кўра кўпроқ оммалашган Кореядаги машҳур автомобил “Мерседес-Бенз” бренди билан далиллаймиз. Сеулнинг баъзи ҳудудлари, айниқса, Гангнам ахалиси “янги бой” ва насл-насаби билан таниқли мулкдорлар яшайдиган ҳудуддир.

Хулоса

Жанубий Кореянинг иқтисодий ўсиш “мўжиза”си Ўзбекистон давлатининг Тараққиёт стратегияси учун илмий-назарий, амалий тажриба сабоқларини ўташи мумкин. Шу билан бирга Кореянинг капиталистик постиндустриаллашуви юртимизда иқтисодий саноат тараққиёти, товар хизматлар ишлаб чиқаришда юксак технологияларнинг қишлоқ ҳужалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш тажрибалари муҳим тажриба бўлиши мумкин.

Корея ахолиснинг истеъмолчилик жамияти ўзига хос бўлиб, унда ахолининг моддий неъматларни ишлаб чиқариш ва истеъмоли ижтимоий тараққиёт омили сифатида қабул қилинган. Одамларнинг мулкдорлик кайфияти маҳсулотларни харидида фойдали ёки фойдасиз эмас, эгалик ҳисси муҳимлигидадир. Жамият маънавиятида одамларнинг ижтимоий алоқаларига истеъмолчилик таъсири бошланғич синф ўқувчиси ҳам уй-жойга эгаллиги, оналарининг мол мулки ва автомобилларининг марка ёки бренди билан мағрурланиш ҳисси таълим коммуникациясида ҳам намоён бўлади.

Корея жамиятида одамларнинг истеъмол кайфияти материалистик мойилликлар сусайиши билан бирга ўзгача шакл ва тенденцияга айланиб бормоқда. Биз “Sibal Biyong” ёки "Fuchs is an expense" каби турмуш истеъмоли оммалашуви туфайли ёшларнинг турли туман маҳсулотларни ўринсиз хариди билан ҳпаражати истеъмолчилик жамиятининг молпарастлик кайфияти деб ҳисоблайш мумкин. Бу ҳол уларнинг ҳаёт фаровонлиги, ўзини ижтимоий тўқлик ва бахт даражасида ҳис қилиш билан ижтимоий маънавий муносабатларда салбий ҳолатдир.

Жанубий Кореяда шахснинг ахлоқий камтарлиги чин маънавий кадрятлар тизимига кирмайди. Шахснинг моддий имкониятлари молиявий ҳолатидаги барқарорлик муваффақият ва ижтимоий мавқеини эътироф этиш ва тан олишда ифодаланган. Одамларнинг моддий неъматлар дунёсига кўмилиб, ўзларини ҳам мулкчилик исканжасига тушиши билан маънавий-ахлоқийлик фазилатларидан мосуво бўлиши жамиятдаги энг хатарли ҳолатдир. Натижада, ёшларнинг молпарастлик кайфияти, уларнинг ижтимоий кадрятларида янги субмаданият билан ўзга мамлакат ва халқларнинг ахолисига «домино эффект»ини тамойилларида тарқалиши миллий маънавий кадрятларга эътиборни талаб этади.

Адабиётлар

1. Белых О. Ю. Южная Корея: оценка экономического положения и перспектив развития страны//Мировая экономика и мировые финансы. –2023. – № 2(1) –С. 40-46.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления -М.: Республика 2006. -256 с.
3. Gershon A. Understanding Korean Hyper Consumerism//Empiricist Atsia, Understanding Korean Hyper Consumerism. - 2018. -24 october.
4. Why Is South Korean Culture So Materialist?// Jieyun Choi January 11, 2018
5. Korean Beauty Trends Continue to Capture Consumers in APAS//Mintel, "Mintel" MChZh. – 2024. -26 september.
6. South Korea: Living it up in luhury //McQuinsey August 1,
7. Мирзахмедов А. М. Терпимость как исламская правовая культура// Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования. –2017.

–№ 1(37). –С. 36-44

8. Мирзахмедов А. Молодежная политика Республики Узбекистан: философский анализ //Alma mater . –2018. –№ 6. –С. 33-37

9. Мирзахмедов А. Толерантность как базовая ценность ислама// Педагогика ва психологияда инновациялар. –2019. –№12 (2) С. 16-22.

10. Mirzakhmedov A., Mirzakhmedov Kh. On the issue of freedom of conscience// E3S Web of Conferences. -2023. -№ 389(28). -P. 548-556

11. Мирзахмедов А., Мирзахмедов Х. Семейная жизнь: проблемы отцов и детей// Хронос. – 2021. – № 2(22) – С. 20–30.

12. Мирзахмедов А. Элмиров К. Философия воспитания//Алма матер. –2021.– № 4. -С.24-31

13. Мирзахмедов А. Пардаева С. Миллий маданиятимизда совчилик омили // ЎзМУ Хабарлари. -2022. - № 1. –Б.32-36.

14. Садовникова Н. О. Андрюхина Л. М. А. Мирзахмедов. Актуальные смысловые состояния педагогов, переживающих кризисных состояний //Образование и наука. –2019. № 2. –113-132 с.

15. Consumer Protection Cooperation Network// <https://commission.europa.eu/live-work-travel-eu/consumer>

16. Ўзбекистон Республикасининг “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида” Қонуни// <https://lex.uz/docs/4704>

17. Фромм Э. Человек одинок. -М.: Иностранная литература, -1966, -№1. - С.230-233.

IJODIY KANSTRUKTORLIK FAOLIYATINING
INNOVATSION AHAMIYATI

*Andijon davlat pedagogika instituti
Fizika va texnologiya kafedraasi texnologiya fani o`qituvchisi*

Zuhriddinova Nilufar Nusrat qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Texnologik ta'lim yo'nalishi 302 guruh talabasi

G'ulomjonova Mo'tabarxon Umidjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Texnologik ta'lim yo'nalishi 302 guruh talabasi

Abdumutallibova Marhabo Murodjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ijodiy konstruktorlik faoliyatining innovatsion ahamiyati haqida ko'proq ma'lumot keltirgan holda, quyidagi nuqtalarni batafsilroq ko'rib chiqamiz. Ushbu faoliyatning ta'lim, iqtisodiyot, ijtimoiy tizimlar va texnologiya sohalaridagi o'rni va roli juda katta. Keling, buni har bir soha nuqtai nazaridan tahlil qilaylik.

Kalit so'zlar: Kreativlik, ta'lim oluvchilar, qobiliyat, kreativlik, interfaol metodlar, innovatsiya, ta'lim.

THE INNOVATIVE IMPORTANCE OF CREATIVE
TEACHING ACTIVITIES

Annotation: in this article, we will consider the following points in more detail, bringing more information about the innovative importance of creative design activities. The role and role of this activity in the fields of education, economics, social systems and technology is enormous. Let's analyze this from the point of view of each area.

Keywords: creativity, learners, ability, creativity, interactive methods, innovation, education.

ИННОВАЦИОННОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ
КОНСТРУКТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В этой статье мы более подробно рассмотрим следующие моменты, предоставив более подробную информацию об инновационной важности творческой конструкторской деятельности. Роль и роль этой деятельности в образовании, экономике, социальных системах и технологиях огромна. Давайте проанализируем это с точки зрения каждой отрасли.

Ключевые слова: креативность, обучающиеся, способности, креативность, интерактивные методы, инновации, образование.

Ijodiy Konstruktorlikning Ta'lim Sohasidagi Innovatsion Ahamiyati

Ijodiy konstruktorlikning ta'limdagi innovatsion ahamiyati shundaki, u o'quvchilarga va talabalarga faqat bilimlarni olishni emas, balki bilimlarni yaratishni ham o'rgatadi. Bu yangi ta'lim metodologiyalarini ishlab chiqishga olib keladi.

a. Interaktiv Ta'limni Rivojlantirish

Ijodiy konstruktorlik o'quvchilarga passiv ravishda bilim qabul qilishdan ko'ra, interaktiv tarzda bilim olishni taqdim etadi. O'quvchilar o'zlari yaratadigan loyihalar orqali nafaqat amaliy ko'nikmalarni o'rganadilar, balki innovatsion fikrlashni rivojlantiradilar. Masalan, arxitektura, texnologiya yoki san'at darslarida loyihalar ishlab chiqish orqali o'quvchilar haqiqiy hayotdagi muammolarni hal qilishga o'rganadilar.

b. Kreativ Fikrlash va Tahlil Qilish Ko'nikmalarini Rivojlantirish

Ijodiy konstruktorlikning asosiy xususiyatlaridan biri — bu o'quvchilarning kreativ va tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdir. O'quvchilar o'z bilimlarini va ko'nikmalarini yangi, o'zgacha shakllarda qo'llashga o'rganadilar, bu esa ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlaydi.

c. Kengaytirilgan Realitet va Virtual Realitetni Integratsiya qilish

Ijodiy konstruktorlikda virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etish orqali o'quvchilarga ijodiy va amaliy tajribalar taqdim etiladi. Masalan, tarix yoki biologiya darslarida o'quvchilar 3D modellarda eski davrlarni ko'rishlari yoki inson tanasining tuzilishini interaktiv tarzda o'rganishlari mumkin. Bularning barchasi innovatsion ta'lim texnologiyalarining integratsiyasi orqali amalga oshiriladi.

2. Ijodiy Konstruktorlikning Iqtisodiyotdagi Innovatsion Ahamiyati

Ijodiy konstruktorlik iqtisodiyot sohasida ham innovatsiyalarni yaratishda katta ahamiyatga ega. Bu faoliyat yangi mahsulotlar, xizmatlar yoki biznes modellarini ishlab chiqishga yordam beradi, shuningdek, texnologik va iqtisodiy rivojlanishning asosi sifatida xizmat qiladi.

a. Startaplar va Yangi Biznes Modelarini Yaratish

Ijodiy konstruktorlik faoliyati orqali o'quvchilar yoki tadbirkorlar yangi biznes modellarini yaratishadi. Bu startaplar yoki innovatsion kompaniyalar shaklida namoyon bo'ladi. Masalan, yangi dasturiy ta'minotlar, mobil ilovalar yoki xizmatlar o'quvchilarning yaratgan loyihalaridan kelib chiqishi mumkin. Bunday innovatsion bizneslar iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirishga xizmat qiladi.

b. Raqamli Texnologiyalarni Qo'llash

Ijodiy konstruktorlik faoliyatida yangi raqamli texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt, blokcheyn, IoT (Internet of Things) kabi texnologiyalarni integratsiya qilish innovatsiyalarni amaliyotga joriy etishga yordam beradi. Bu texnologiyalarni iqtisodiyotga tatbiq etish orqali yangi sohalar va imkoniyatlar yaratiladi.

c. Sanoat 4.0 va Raqamli Transformatsiya

Ijodiy konstruktorlik sanoat sohasida ham katta innovatsiyalarni yaratishga yordam beradi. Sanoat 4.0 konsepsiyasi bo'yicha yangi ishlab chiqarish tizimlari, avtomatlashtirish va raqamli ishlab chiqarish jarayonlari tashkil etiladi. Bunda, masalan, 3D printerlar, robototexnika va raqamli fabrikalar o'quvchilar yoki tadbirkorlar tomonidan ishlab chiqilgan loyihalar asosida rivojlanadi.

3. Ijodiy Konstruktorlikning Ijtimoiy Innovatsion Ahamiyati

Ijodiy konstruktorlik faoliyati ijtimoiy tizimlarni takomillashtirish va jamiyatdagi muammolarni hal qilishda ham muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy muammolarga innovatsion yondashuvlar yaratish, ularni hal etishda kreativ va ilg'or yechimlarni izlash ijodiy konstruktorlikning asosiy jihatlaridan biridir.

a. Yashil Texnologiyalarni Rivojlantirish

Ijodiy konstruktorlik ekologik muammolarni hal qilishda innovatsion echimlarni ishlab chiqishda qo'llaniladi. O'quvchilar yoki tadbirkorlar yashil energiya, qayta tiklanuvchi manbalar yoki atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan texnologiyalarni yaratishga yordam beradi. Bu jarayonlar ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

b. Ijtimoiy Tizimlarda Innovatsiyalar

Ijodiy konstruktorlik ijtimoiy tizimlarni modernizatsiya qilishda, masalan, ta'lim, sog'liqni saqlash yoki ijtimoiy yordam sohaslarida innovatsion yechimlar yaratishga yordam beradi. Bunda jamiyatdagi ehtiyojlarga mos ravishda yangi xizmatlar yoki dasturlar ishlab chiqiladi, masalan, onlayn ta'lim platformalari yoki sog'liqni saqlash xizmatlarini raqamli platformalarda taqdim etish.

c. Muammolarni Hal Qilish va Ijtimoiy Mas'uliyat

Ijodiy konstruktorlik orqali o'quvchilar ijtimoiy mas'uliyatni anglab, jamiyatdagi dolzarb muammolarni hal qilishga qaratilgan loyihalar yaratadilar. Bu orqali ularni ijtimoiy tadbirlarga faol jalb etish, jamiyatda ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkin.

4. Ijodiy Konstruktorlikning Texnologiya Sohasidagi Innovatsion Ahamiyati

Ijodiy konstruktorlik texnologiya sohasida yangi texnologiyalarni ishlab chiqishga, texnologik innovatsiyalarni amaliyotga joriy etishga yordam beradi. Bu yangi texnologiyalar, yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratish jarayonini boshlaydi.

a. Texnologik Yangi G'oyalar va Prototiplarni Ishlab Chiqish

Ijodiy konstruktorlik faoliyati orqali yangi texnologik g'oyalar ishlab chiqiladi va ularni dastlabki prototiplarga aylantirish mumkin. Bu jarayon o'quvchilarga yoki tadbirkorlarga haqiqiy texnologik yangiliklarni yaratishda tajriba va ko'nikmalarni beradi. Masalan, 3D modellashtirish, robototexnika yoki yangi dasturiy ta'minotlar yaratish.

b. Yuqori Texnologiyalarni Integratsiya qilish

Ijodiy konstruktorlik yuqori texnologiyalarni integratsiya qilish, ya'ni bir nechta

ilg'or texnologiyalarni birlashtirishga yordam beradi. Bu, masalan, sun'iy intellekt (AI) va blokcheyn texnologiyalarining birgalikda qo'llanilishi orqali yangi mahsulotlar yoki xizmatlar yaratishdir.

c. Yangi Innovatsion Platformalar

Ijodiy konstruktorlik yangi onlayn platformalar yaratish imkoniyatini yaratadi. Bunday platformalar o'zaro fikr almashish, kreativ g'oyalarni ishlab chiqish va loyihalarni amalga oshirish imkonini beradi. Misol uchun, onlayn ta'lim, dizayn va texnologiya platformalarini yaratish.

Ijodiy konstruktorlik faoliyatining innovatsion ahamiyati ta'limdan tortib iqtisodiyot va ijtimoiy tizimlargacha bo'lgan keng qamrovli sohalarda sezilarli. Bu faoliyat yangi g'oyalar, texnologiyalar va yechimlar yaratishga yordam beradi, shuningdek, jamiyatda va iqtisodiyotda ijobiy o'zgarishlarni amalga oshiradi. Ijodiy konstruktorlik innovatsiyalarning rivojlanishida asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алёхина Е.И. Инновационная деятельность как элемент стратегического развития предприятия // Эффективное управление экономикой: проблемы и перспективы: сборник трудов IV Всероссийской научно-практической конференции; научн. ред. В. М. Ячменева. Симферополь: ИТ АРИАЛ, 2019. С. 362.

2. Бездудный Ф.Ф., Смирнова Г.А., Нечаева О.Д. Сущность понятия «инновация» и его классификация // Инновации, 1998. № 2-3. С.25

3. Васильев А.Н. Анализ динамики инновационной активности экономики Российской Федерации за 2003 – 2016 годы // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2018. - №1. - т.2. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-dinamiki-innovatsionnoy-aktivnostiekonomikirossiyskoy-federatsii-za-2003-2016-gody>

TA'LIMDA IJODIY KONSTRUKTORLIKNING O'RNI

*Andijon davlat pedagogika instituti
Fizika va texnologiya kafedrasida texnologiya fani o'qituvchisi
Zuhriddinova Nilufar Nusrat qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Texnologik ta'lim yo'nalishi 302 guruh talabasi
Kamoldinova Dilafruz Valijon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Texnologik ta'lim yo'nalishi 302 guruh talabasi
Mirkomilova Zulfiya Mirzoxidjon qizi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kreativlikning mohiyati, kreativlik atamasi, kreativlik sifatlarini rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar, ta'lim oluvchilarni faolligi, bundan tashqari ta'lim oluvchilarda tanqidiy va kreativ tafakkurni shakllantirish yo'llari va shakllari, kreativlikni rivojlantirish bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Kreativlik, ta'lim oluvchilar, qobiliyat, kreativlik, interfaol metodlar, innovatsiya, ta'lim.

ROLE OF CREATIVE CONSTRUCTOR IN EDUCATION

Annotation: this article describes the essence of creativism, the term creativism, social factors affecting the development of creativism qualities, the activity of educators, as well as ways and images of the formation of critical and creative thinking in educators, the development of creativism.

Keywords: creativity, learners, ability, creativity, interactive methods, innovation, education.

РОЛЬ ТВОРЧЕСКОГО КОНСТРУИРОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: В данной статье излагается сущность креативности, термин креативность, социальные факторы, влияющие на развитие качеств креативности, активности обучающихся, а также пути и формы формирования критического и креативного мышления у обучающихся, развития креативности.

Ключевые слова: креативность, обучающиеся, способности, креативность, интерактивные методы, инновации, образование.

KIRISH

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari hamda interfaol usullarni o'jarayonida qo'llash bo'lgan qiziqi kundan kunga ortib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil fikrlash va o'rganish hamda tahlil qilish, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatish.

Ta'limda ijodiy konstruktorlikning o'rni haqidagi mavzu keng va chuqur tahlilni talab qiladi. Keling, bu haqida batafsilroq tushuntiraylik.

Ijodiy Konstruktorlik nima?

Ijodiy konstruktorlik (yoki ijodiy loyihalash) — bu o'quvchilarning bilim olish

jarayonida faqat tayyor bilimlarni qabul qilishdan ko'ra, ularni faol ravishda yaratish, muammolarni hal qilish va yangi g'oyalar ishlab chiqishda ishtirok etishiga imkon beradigan pedagogik yondashuvdir. Bunda o'quvchilar faqatgi topshiriqlarni bajarish yoki savollarga javob berishdan ko'ra, o'zlarining bilimlarini va ijodkorlik qobiliyatlarini qo'llashadi.

Ijodiy Konstruktorlikning Ta'limda Ahmiyati

Ta'limda ijodiy konstruktorlikning ahamiyati katta, chunki bu o'quvchilarga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

Mustaqil Fikrlash va Muammolarni Hal Qilish Ko'nikmalarini Rivojlantirish

Ijodiy konstruktorlik o'quvchilarga mustaqil fikrlashni o'rgatadi. O'quvchilar turli muammolarni hal qilishda yangi g'oyalarni ishlab chiqishadi, mavjud bilimlarni amaliyotga tatbiq etishadi va keng doirada fikrlashadi. Bu ularni kelajakda ijtimoiy, ilmiy va texnologik muammolarga yondashishda tayyor qiladi.

Yangi G'oyalar va Innovatsion Yechimlar Ishlab Chiqarish

Ijodiy konstruktorlik o'quvchilarga yangi g'oyalar yaratish imkoniyatini beradi. Masalan, biror muammoni hal qilish uchun yangi texnologiyalarni ishlab chiqish yoki ijtimoiy masalalarga innovatsion yondashuvni taklif qilish. Bunday yondashuv nafaqat o'quvchilarning kreativligini rivojlantiradi, balki ularni haqiqiy hayotdagi masalalarga tayyorlaydi.

cYaratilish va Loyihalash Ko'nikmalarini Oshirish

Ta'limda ijodiy konstruktorlik ko'pincha loyiha asosida o'qitish bilan bog'liq bo'ladi. Bu o'quvchilarni jamoaviy ishga, rahbarlik qilishga, muvofiqlikni saqlashga va rejalashtirishga o'rgatadi. O'quvchilar o'zlarining ishlari ustida ishlash orqali yaratish jarayonini boshqarishni va o'zlarini samarali ifodalashni o'rganadilar.

Tadqiqot va O'z-o'zini O'rganish Qobiliyatini Rivojlantirish

Ijodiy konstruktorlik nafaqat yaratishga, balki o'quvchilarga o'z bilimlarini mustahkamlashga va yangi ma'lumotlarni izlashga imkon beradi. O'quvchilar tadqiqotlar olib borib, turli manbalardan ma'lumotlar to'playdi, ular o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab boradilar. Bu mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik Yondashuvlar va Usullar

Ijodiy konstruktorlikni ta'lim jarayoniga joriy etish uchun pedagogik yondashuvlar va usullarni qo'llash muhim. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Problemaviy Ta'lim

Problemaviy ta'limda o'quvchilarni mavjud muammolarni tahlil qilish va ular uchun echimlar ishlab chiqishga undaydi. Bu usulda o'quvchi muammoning turli jihatlarini o'rganadi, muqobil yechimlarni ko'rib chiqadi va kreativ fikrlash orqali o'z yechimini taklif etadi.

Loyiha Asosida Ta'lim

Loyiha asosida ta'lim, o'quvchilarni aniq bir loyiha yaratishga yoki amalga oshirishga yo'naltiradi. Bunda ular guruhlariga bo'linib, birgalikda ishlashadi va loyiha yaratishda ijodiy yondashuvni qo'llashadi.

Kritik Fikrlash va Reflexiv Fikrlash

Kritik fikrlash, o'quvchilarga mavjud bilimlarni tanqidiy ravishda tahlil qilishga yordam beradi. Reflexiv fikrlash esa o'quvchilarning o'z o'rganish jarayonini kuzatish

va o'zgarishlarni aniqlashga yordam beradi. Bu yondashuvlar ijodiy konstruktorlikni samarali ravishda qo'llashga yordam beradi.

Interaktiv va Kollaborativ Ta'lim

Ijodiy konstruktorlikni rivojlantirishda interaktiv va kollaborativ ta'lim usullari muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar bir-birlari bilan fikr almashib, yangi g'oyalarni ishlab chiqadilar, bu esa ijodiy jarayonni samarali qiladi.

Ijodiy Konstruktorlikning Ta'limga Keltiradigan Foydalari

Kompleks ko'nikmalarni rivojlantirish: Ijodiy konstruktorlik nafaqat ijodkorlikni, balki mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot qilish va jamoada ishlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Jahonqarashni kengaytirish: O'quvchilar dunyoqarashini kengaytirib, yangi ideallar va istiqbollarni shakllantiradilar.

Shaxsiy rivojlanish: O'quvchilar o'zlarining kuchli tomonlarini kashf etishadi, yangi ko'nikmalarni o'rganadilar va shaxsiy rivojlanishga erishadilar.

Asosiy qism

Bugungi zamonaviy dunyoning innovatsiyasiga moslashish, doimiy yangilanuvchi jamiyat hayotiga yosh avlodni tayyorlash va ularni zamon talablariga muvofiq takomillashtirish, jarayonlarda faol ishtirok etish qobiliyatini rivojlantirish ta'lim beruvchi pedagogning muhim vazifasi hisoblanadi. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik" tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi. "Kreativlik" tushunchasini quidagicha sharhlash mumkin: "Kreativlik" tushunchasini quidagicha sharhlash mumkin:

Kreativlik (lot., ing. "create" – yaratish, "creative" –yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati. Mamlakatimizda inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlarini ro'yobga chiqarish sharoitlarini yaratish, ta'lim sifatini va samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish borasidagi izchil islohotlar natijasida interfaol o'qitish metodlari asosida o'quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishni keng tadbiiq etish imkoniyatlari yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish" kabi ustuvor vazifalar belgilanib berilgan. Shunga muvofiq interfaol o'qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativlik mohiyati shundan iboratki – intellect insonning aqliy salohiyati bo'lsa, kreativlik anashu aqliy salohiyatni maqsadga yo'naltirilgan holda erkin ishlata olish qobiliyati hisoblanadi. Ijodkor shaxsning shakllanishini shaxsning o'zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi rivojlanishi sifatida belgilash mumkin. Ushbu jarayonning sur'ati va qamrovi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi va kreativ sifatleri, shuningdek, mavjud shart-sharoit, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga bog'liq. Zamonaviy sharoitda pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi taqozo etadi. So'nggi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimida talaba va talabalarda kreativlik sifatlarini

shakllantirish masalasiga alohida, jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Mutaxassislar ta'kidicha, oliy ta'lim muassasalarida talabalar kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning reproduktiv, ijodiy-izlanish va novatorlik bosqichlari samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijodiy yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va talabalarning kreativ ko'nikma va malkalarini rivojlanishining o'zgarishini baholab borish lozim.

Oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kreativ kompetentligini uzluksiz rivojlantirishga yo'naltirilgan o'qitish dasturlarini va texnologiyalarini takomillashtirib borish, shuningdek talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy axborot-metodik ta'minotni yaratish jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ijodiy konstruktorlik ta'lim jarayonida o'quvchilarning innovatsion fikrlash va yaratish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuv nafaqat akademik bilimlarni oshiradi, balki o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi. Ijodiy konstruktorlik pedagogik jarayonlarga kengroq va chuqurroq yondashishni ta'minlaydi, bu esa ta'limni yanada samarali va zamonaviy qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari" to'g'risidagi qonun. //O'zbekiston ixtirochilar va ratsionalizatorlar jamiyatining Respublika Kengashi. Rasmiy xujjatlar to'plami. № 2.-T.,1994 . 4-28 b.
2. Turaqulov X.A., Sharipov Sh.S. Talabalar ixtirochilik ijodkorligini rivojlantirish . metodiy tavsiyanoma. - Jizzax, 1998. 36 b.
3. Andrianov P.N. Maktab o'quvchilari texnik ijodkorligini rivojlantirish // O'quvchilarning texnik ijodkorligi. Tuzuvchi P.N.Andrianov. - T .:"O'qituvchi", 1989.128 b.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA KASBIY
DEFORMATSIYANI SHAKLLANTIRUVCHI IJTIMOIIY
PSIXOLIK OMILLAR**

*Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika psixalogiya kafedrası o`qituvchisi
To`Lanova Maxliyoxon Murotali qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Matematika va informatika y`onalishi 2-bosqich talabasi
Alijonov Shohruhbek
Andijon davlat pedagogika instituti
Matematika va informatika y`onalishi 2-bosqich talabasi
Solijonova Madinabonu*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy psixologik omillar bir nechta asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu omillar o'qituvchilarning o'z kasbiga bo'lgan munosabatini, ularning ishiga nisbatan motivatsiyasini va umumiy psixologik holatini shakllantirishi mumkin. Quyidagi ijtimoiy psixologik omillarni ko'rib chiqqanmiz Ijtimoiy bosim va talablar, Ijtimoiy izolyatsiya va qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi, O'qituvchining kasbiy identifikatsiyasi, Stress va emosional charchoq, Tashkiliy va metodik yondashuvlar, Kasbiy faoliyatdagi monotoniya va shu kabi dozart masalalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy deformatsiya, shaxs deformatsiyasi monotoniya, hissiy charchash, boshqaruv eroziyasi, Ijtimoiy va tashkiliy omillar, sindromi, Emotsional charchoq va "burnout". kognitiv holsizlik.

KIRISH

Respublikamiz mustaqil davlat sifatida demokratik jamiyat qurish, dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan ekan, bu xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi oldiga ham muayyan vazifalar qo'yadi. Mazkur vazifalar umumiy o'rta ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish bilan belgilanadi. O'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o'z-o'zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohalarida aks etadi. Bu esa o'z navbatida, o'qituvchining o'z fanini o'qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta'lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish vabaholash uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarni egallashi, shuningdek, o'qitish va tarbiyalash jarayonini ta'lim sohasidagi innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etish, uzluksiz va tizimli o'z-o'zini rivojlantirishni talab etadi.

Asosiysi, o'qituvchini uzluksiz kasbiy rivojlantirish va shu asosda uning kasbiy va metodik tayyorgarligini takomillashtirishga erishish mumkin. O'z-o'zini kasbiy rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj, bir tomondan, o'qitishning o'ziga xos xususiyati, uning

ijtimoiy roli, ikkinchi tomondan, pedagogik faoliyatning doimiy o'zgarib turadigan sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan "hayot davomida o'qish" tamoyili bilan belgilanadi. O'z o'zini rivojlantirish uzluksizlik, universallik, maqsadga muvofiqlik, integrativlik, umumiylik, individuallashtirish, o'zaro bog'liqlik va doimiylik, past darajadan yuqori darajaga o'tishning doimiyliigi, o'zgaruvchanlik kabi tamoyillarga asoslanadi. O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omilardan biri sifatida ta'lim muassasasida uzluksiz malaka oshirish jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish zaruriyatini keltirish mumkin. Ilmiy asoslarda tashkil etilgan uzluksiz malaka oshirish jarayonlarining ilmiyligi - yangiliklarni izlash, o'rganish va ularga asoslanish hamda ilmiy asoslangan ma'lumotlardan foydalanish, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini o'zlashtirish, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga innovatsion yondashuv texnologiyalarini joriy etish kabi vazifalarni belgilaydi. Pedagogik tajribalardan ma'lumki, pedagog faoliyati o'ziga xos murakkab jarayon bo'lib, u o'qituvchidan nafaqat oliy ma'lumotga, balki yetarli kasbiy tayyorgarlikka, pedagogik va kasbiy tayyorgarlik yo'nalishida bilim, ko'nikma va malakalarga, shuningdek, ma'lum tajribaga ham ega bo'lishni talab etadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchilarning eng asosiy va muhim ahamiyat kasb etuvchi funksiyalarini amalga oshirish jarayoni bir qancha vazifalarning bajarilishini, ya'ni pedagogik jarayon sub'yektlariga zaruriy shart sharoitlarni yaratish, ularning faoliyatini tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish, tahlil qilish va baholash, shuningdek, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari bilan qurollantirish kabi qator vazifalarni ham amalga oshirishni nazarda tutadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirish tizimida metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirishning ko'p jihatdan nazariy yoritilishiga qaramay, jamiyat, fan va ta'limning yangi yo'nalishlari o'qituvchini innovatsion metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirish zaruriyatini kuchaytiradi. Shundan kelib chiqib, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirish muammosini ilmiy jihatdan tahlil qilish natijasida quyidagi qarama-qarshiliklar mavjudligi aniqlandi:

- zamonaviy ta'limni innovatsion jarayonlarga yo'naltirish va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion o'quv jarayonini amalga oshirishga doir nazariy va uslubiy tayyorgarligi o'rtasida;

- boshlang'ich sinf o'qituvchisini uzluksiz kasbiy rivojlantirish zarurati va mavjud holatda bu jarayonga ilmiy-metodik yondashuvlar yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasida;

- o'qitishning an'anaviy bilimga asoslangan yondashuvi va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirishda kompetentlikka asoslangan, faol va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarni talab qiladigan ta'limdagi zamonaviy innovatsion tendensiyalar o'rtasida;

- o'qituvchilarning innovatsion metodik tayyorgarligi sifatini oshirish zaruriyati va boshlang'ich sinf o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish uchun rivojlantiruvchi texnologiyalar va mexanizmni resursli qo'llab-quvvatlashning

yetishmasligi o'rtasida. ¹

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish zaruriyatini belgilovchi bosh mezon bu inson oldiga qo'yilgan maqsad bo'lib, unga erishish uchun vazifalar belgilash, tashkil etiladigan faoliyatni oldindan rejalashtirish, amalga oshirish yo'l-yo'riqlarini tanlash va loyihalashtirish, maqsad va natijani muvofiqlashtirish zarur hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy psixologik omillarni yanada chuqurroq tahlil qilish mumkin. Kasbiy deformatsiya, o'qituvchilarning o'z kasbiga nisbatan salbiy munosabatlarini, ularning ishiga bo'lgan ijobiy motivatsiyasini yo'qotishlarini, ba'zan esa shaxsiy va professional hayotidagi nizolarni anglatadi. Bu jarayon turli ijtimoiy psixologik omillar orqali rivojlanishi mumkin. Quyidagi omillarni batafsil ko'rib chiqamiz:

Ijtimoiy va madaniy bosim. O'qituvchilarning ishiga doir qo'yilgan ijtimoiy talablar ko'pincha juda yuqori bo'ladi. O'qituvchilarning akademik muvaffaqiyatlari, ota-onalar bilan muloqot, jamiyatning ta'lim sifatiga bo'lgan kutishlari o'qituvchilarga kuchli bosim o'tkazadi. Bu bosim ko'pincha o'qituvchilarning o'z ishi bilan bog'liq ichki qoniqarsizlikka va kasbiy deformatsiyaning rivojlanishiga olib keladi. O'qituvchilar doimiy ravishda mukammallikka erishish talabida bo'lishadi, bu esa ularning professional yondashuvini buzadi.

Emotsional charchoq va "burnout". O'qituvchilar kuniga ko'plab o'qituvchilar bilan ishlashadi, bu ularning psixologik va emotsional resurslarini sarflaydi. Emotsional charchoq yoki "burnout" kasbiy deformatsiyaning keng tarqalgan shaklini tashkil etadi. O'qituvchilar uzoq vaqt davomida ta'lim jarayonining barcha stresslariga qarshi kurashganda, ularning motivatsiyasi pasayadi, ishga qiziqishlari kamayadi va o'z kasblariga bo'lgan e'tiborlarini yo'qotadilar. Bu holat ularning emotsional holatiga, ba'zan esa ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kasbiy motivatsiyaning pasayishi. Kasbiy deformatsiyaning yana bir muhim omili bu o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasining kamayishidir. O'qituvchilar ishga yangi boshlaganida, ular ko'pincha o'qituvchilarga yordam berishga va ta'limni samarali o'tkazishga katta ehtiros bilan yondashadilar. Ammo vaqt o'tishi bilan, tashqi va ichki omillar ta'sirida ularning motivatsiyasi pasayishi mumkin. Tashqi omillarga ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlar, davlat tomonidan taqdim etilgan mukofotlar yoki qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi kiradi. Ichki omillar esa o'qituvchilarning o'z-o'zini baholashiga, o'z kasblariga bo'lgan qiziqishlariga va yuksak maqsadlar sari intilishlariga ta'sir qiladi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi. Ba'zan boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z ishlarida hamkasblari yoki rahbariyat tomonidan kerakli yordamni yoki qo'llab-quvvatlashni his qilmaydilar. Yangi metodikalar va yangiliklarni o'rganish, muammolarni hal qilish yoki oddiy kundalik ishlarni bajarishda hamkasblarning qo'llab-quvvatlashi katta ahamiyatga ega. Agar o'qituvchilar o'zlarining ish joyida yolg'iz qolishsa va qo'llab-quvvatlashni sezmasalar, bu ularning

¹ Shaymardanova, D. (2019). Kasbiy deformatsiya va uning oldini olishning psixologik aspektlari. Toshkent: "O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti".58-bet

kasbiy deformatsiyaga uchrashiga sabab bo'lishi mumkin.

Kasbiy va shaxsiy hayot o'rtasidagi chegara yo'qolishi

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari ko'pincha o'z ishlarini uyda ham davom ettiradilar, masalan, uy vazifalarini tekshirish, dars tayyorlash yoki ta'limga oid boshqa vazifalarni bajarish. Bu holat shaxsiy va kasbiy hayot o'rtasidagi chegaraning yo'qolishiga olib keladi. O'qituvchilar doimiy ravishda o'z ishlarini o'ylashga majbur bo'ladilar, bu esa ularning shaxsiy hayotiga va o'zlariga bo'lgan e'tiborlarini kamaytiradi. Bunday holat kasbiy deformatsiyaning boshlanishiga olib kelishi mumkin.²

Ijtimoiy izolyatsiya . O'qituvchilar, ayniqsa kichikroq jamiyatlarda yoki o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash tizimi kuchsiz bo'lgan maktablarda ishlaganda, ijtimoiy izolyatsiyani sezishlari mumkin. Bu izolyatsiya ularning o'z kasbiga bo'lgan munosabatini salbiy tarzda o'zgartirishi mumkin. O'qituvchilar ko'pincha o'z ishlariga yoki o'quvchilarga qarshi hissiyotlar uyg'onishi mumkin, chunki ular o'zlarining hissiy va psixologik ehtiyojlarini qondirishda muammolarga duch keladilar.

Kasbiy tajriba va yondashuvlar. O'qituvchilarning kasbiy tajribasi ham kasbiy deformatsiyaga ta'sir ko'rsatadi. Yangi boshlagan o'qituvchilar ko'pincha yuqori energiya va motivatsiya bilan ish boshlashadi, lekin vaqt o'tishi bilan ularning tajribasi oshishi bilan kasbiy monotoniya yuzaga keladi. O'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik, seminarlar yoki metodik yondashuvlar kabi imkoniyatlarning yetishmasligi kasbiy deformatsiyaning rivojlanishiga sabab bo'ladi.³

Xususiyati va motivatsion salohiyat .Ba'zi o'qituvchilarning kasbiy deformatsiyaga chalinishi ularning shaxsiy xususiyatlariga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Agar o'qituvchi doimiy ravishda yuqori darajadagi perfektsionizmga ega bo'lsa, u o'zini doimiy ravishda ishlashga va muvaffaqiyatga erishishga majbur his qilishi mumkin. Bu holat o'qituvchini kasbiy deformatsiyaga olib kelishi mumkin.

MAVZUNING OBYEKTI

"Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy psixologik omillar" mavzusining obyekti — boshlang'ich sinf o'qituvchilari va ularning professional faoliyatida yuzaga keladigan kasbiy deformatsiyaga olib keluvchi ijtimoiy va psixologik omillardir.

Kasbiy deformatsiya – o'qituvchining kasbiy faoliyatida o'zgarishlar, salbiy holatlar va salbiy munosabatlarning shakllanishi. Bu holatlar o'qituvchining ishga nisbatan qiziqishi, energiyasi, o'ziga bo'lgan ishonchi va umumiy ruhiy holatiga ta'sir qiladi. Kasbiy deformatsiyaning rivojlanishi esa o'qituvchining o'z kasbiga bo'lgan salbiy munosabatini keltirib chiqaradi va o'qituvchilarning emotsional charchoq (burnout) yoki ijtimoiy izolyatsiya kabi holatlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Mavzuning obyekti quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

O'qituvchilar va ularning kasbiy faoliyati

Obyekt sifatida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'z kasbiy faoliyatiga bo'lgan munosabati va har kunlik ish jarayoni tushuniladi. O'qituvchining kasbiy faoliyati o'z ichiga dars o'qitish, o'quvchilarga ta'lim berish, ota-onalar bilan muloqot qilish, o'qitish

² Ibragimov, I. (2017). Ta'lim tizimi va o'qituvchilarning kasbiy faoliyati: ijtimoiy-psixologik tahlil. Tashkent: Fan va texnologiya.

³ Mavlonova, G. (2020). Boshlang'ich ta'limda o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.

metodikalarini amalga oshirish va ta'lim jarayonining boshqarilishini o'z ichiga oladi. Bu faoliyatdagi stress, jismoniy va emotsional yuki, o'qituvchining o'ziga bo'lgan talablar va o'z ishiga bo'lgan e'tibor muhim psixologik omillardir.

Ijtimoiy psixologik omillar

Ijtimoiy va psixologik omillar o'qituvchilarning kasbiy deformatsiyasiga bevosita ta'sir qiladi. Bu omillar o'qituvchilarni o'z kasbiga nisbatan qanday munosabatda bo'lishini, ishga qanday motivatsiyalanganligini, ularning emotsional holatini va umumiy ruhiy holatini shakllantiradi. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Jamiyatning ta'limga bo'lgan talab va kutishlari: O'qituvchilar jamiyat tomonidan belgilangan yuqori talablar, o'qituvchilarning akademik muvaffaqiyatlari va boshqa kutishlar ta'sirida kasbiy deformatsiyaga uchrashlari mumkin.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi: O'qituvchilarning hamkasblari yoki rahbariyatdan yetarli qo'llab-quvvatlash olishmasligi ularni ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin, bu esa kasbiy deformatsiyaning rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Stress va emosional charchoq: O'qituvchilarning doimiy ish yuklari, o'qituvchilarga ta'lim berishdagi kuchli stress va o'quv jarayonidagi yuqori talablar kasbiy deformatsiyaga olib keladi. Bu holat o'qituvchining ishga bo'lgan qiziqishini kamaytiradi.⁴

Motivatsiyaning kamayishi: O'qituvchilar ko'pincha o'z ishlariga motivatsiya yo'qotishadi, bu esa kasbiy deformatsiyaning keng tarqalgan omili hisoblanadi.

O'qituvchining shaxsiy xususiyatlari va psixologik holati

Shaxsiy psixologik xususiyatlar, ya'ni o'qituvchining stressga qarshi turish qobiliyati, emosional barqarorligi, perfektsionizm darajasi va boshqa psixologik omillar, kasbiy deformatsiyaning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Ba'zi o'qituvchilar o'zlarini juda yuqori darajadagi talablar va mukammallikka erishish majburiyatida his qilishadi, bu esa ularda ruhiy va jismoniy charchoqni kuchaytiradi.

Ijtimoiy va tashkiliy omillar

O'qituvchilar ish joyida ijtimoiy va tashkiliy sharoitlar ta'sirida o'z faoliyatini qanday amalga oshirishini shakllantiradilar. Tashkiliy omillar (masalan, o'qituvchilar uchun qo'yilgan metodik me'yorlar, o'qituvchining ish vaqti, maktabda ishlash shartlari) va ijtimoiy omillar (masalan, o'qituvchilarning o'zaro munosabatlari, hamkorlik yoki qo'llab-quvvatlashning mavjudligi) kasbiy deformatsiyaning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Kasbiy identifikatsiya va professional yondashuv

O'qituvchilarning kasbiy identifikatsiyasi, ya'ni o'zini o'qituvchi sifatida qanday ko'rishlari va ishga qanday munosabatda bo'lishlari kasbiy deformatsiyaga olib kelishi mumkin. O'qituvchilar o'z vazifalarini bajarishda doimiy ravishda o'zlarini mukammallikka yetaklashni maqsad qilib qo'yishsa, ularning professional yondashuvlari kasbiy deformatsiyani kuchaytirishi mumkin.

Xulosa

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy deformatsiyani shakllantiruvchi ijtimoiy psixologik omillar juda ko'p va ularning har biri o'ziga xos tarzda o'qituvchining ruhiy va kasbiy holatiga ta'sir qiladi. Kasbiy deformatsiyaning oldini

⁴ Ko'rpasi, L. (2018). Ijtimoiy-psixologik omillar va ularning ta'lim tizimidagi o'rni. Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti.

olish uchun o'qituvchilarga stressni boshqarish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlash, kasbiy motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratish zarur. Shu bilan birga, o'qituvchilarga kasbiy va shaxsiy hayotlari orasidagi muvozanatni saqlashga yordam berish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.P.Anikeev Jamoada ruhiy muhit.-.: T "O'qituvchi", 1993 y.
2. SH.A.Do'stmuhammedova O'qituvchilarning o'quv faoliyatlarini boshqarish psixologiyasi.-.: T , 2000 y.
3. Z.T.Nishanova Psixologik xizmat.-.: T, 2015 y.
4. Boynazarovna, A. S. (2022). Innovatsion faoliyat va axborotlar bilan ishlashga ijtimoiy-madaniy adaptatsiya hosil qilish muammosining psixologik asoslari. Ta'lim fidoyilari, 21, 73-77.
5. Oqilova, K. (2021). PEDAGOGLARDAGI EMOTSIONAL TOLIQISH VA UNI BARTARAF ETISH YO 'LLARI. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 307-310.

XIV–XVI ASRLARDA G‘ARBIY YEVRONA HARBIY SAN‘AT
TAKTIKASINING RIVOJLANISHI

DEVELOPMENT OF MILITARY ART TACTICS IN WESTERN
EUROPE IN THE 14TH–16TH CENTURIES.

РАЗВИТИЕ ТАКТИКИ ВОЕННОГО ИСКУССТВА В ЗАПАДНОЙ
ЕВРОПЕ В XIV–XVI ВЕКАХ.

G‘aniyev Ulug‘bek Mahammadsalmon o‘g‘li

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIV–XVI asrlarda G‘arbiy Yevropada harbiy san‘at va taktikaning rivojlanish jarayonlari o‘rganiladi. Feodal tizimning zaiflashuvi, yollanma qo‘shinlarning paydo bo‘lishi va o‘qotar qurollarning ommalashuvi jang maydonidagi asosiy o‘zgarishlarni belgiladi. Shveysariya pikenerlari, longbow va artilleriyaning paydo bo‘lishi, shuningdek, qal‘a arxitekturasi yangi shakllari tahlil qilinadi. Ushbu davrda professional qo‘mondonlikning rivojlanishi va strategik rejalashtirishning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Abstract: This article examines the development of military art and tactics in Western Europe during the 14th–16th centuries. The weakening of the feudal system, the emergence of mercenary troops, and the proliferation of firearms marked key changes on the battlefield. The analysis focuses on the role of Swiss pikemen, longbows, artillery, and the evolution of fortification architecture. The paper highlights the significance of professional command and strategic planning during this period.

Аннотация: В статье изучается развитие военного искусства и тактики в Западной Европе в XIV–XVI веках. Ослабление феодальной системы, появление наёмных войск и распространение огнестрельного оружия стали ключевыми изменениями на поле боя. Анализируется роль швейцарских пикинёров, длинных луков, артиллерии и развитие фортификационной архитектуры. Особое внимание уделено развитию профессионального командования и стратегического планирования в этот период.

Kalit so‘zlar: G‘arbiy Yevropa, harbiy taktika, Shveysariya pikenerlari, o‘qotar qurollar, longbow, artilleriya, qal‘a arxitekturasi.

Keywords: Western Europe, military tactics, Swiss pikemen, firearms, longbow, artillery, fortification architecture.

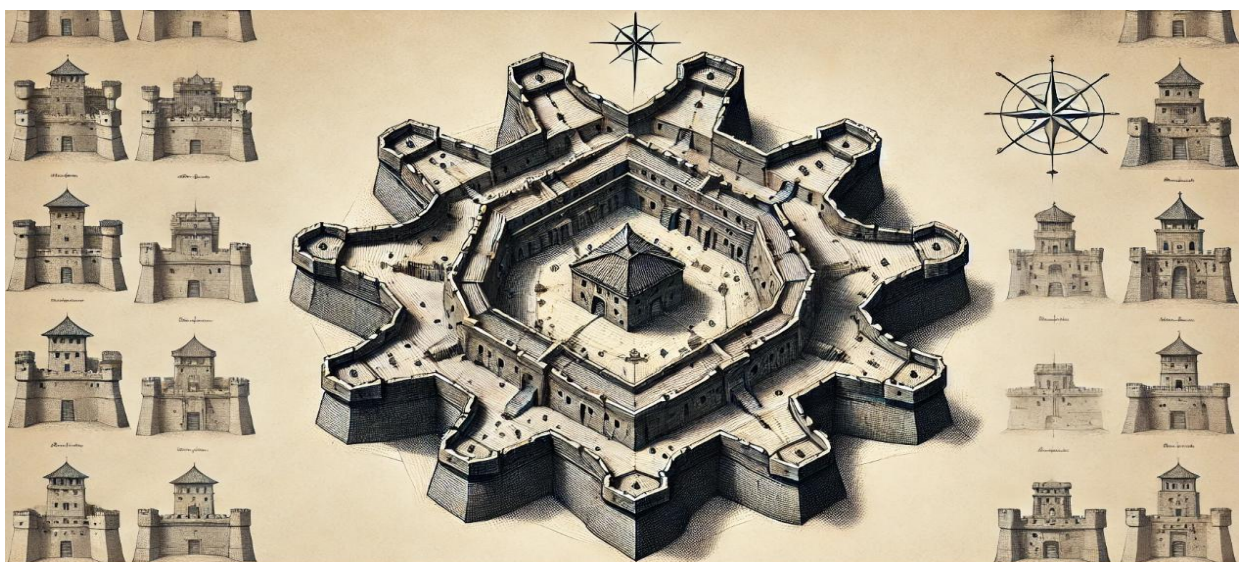
Ключевые слова: Западная Европа, военная тактика, швейцарские пикинёры, огнестрельное оружие, длинный лук, артиллерия, фортификационная архитектура.

XIV–XVI asrlarda G‘arbiy Yevropa harbiy san‘ati va taktikasining rivojlanish yo‘li feodal tuzumning zaiflashuvi, yollanma qo‘shinlarning ko‘payishi, shuningdek, qurol-yarog‘ texnologiyasidagi inqilob bilan chambarchas bog‘liq. Ammo bu davr urushlar ko‘pincha iqtisodiy resurslar ustidan nazorat uchun olib borilgan. Ushbu maqsad G‘arbiy Yevropada belvosita harbiy san‘ati va taktikasining rivojlanishida kata turtki bo‘ldi va iqtisodiy hukumronlik negizida ushbu davrda harbiy taktika va strategiyada quydagi bir qancha muhim o‘zgarishlar yuz berdi, jumladan:

Yangi jangovar tuzilmalar - kvadrat va falanga tizimlari tuzilmalar otlig

qo‘shinlarga qarshi himoya uchun samarali bo‘lsa, ritsarlik va piyoda qo‘shinlar tizimlari birgalikda yaxshi qurol-yarog‘ bilan ta‘minlangan holda katta muvaffaqiyatga erishgan. Feodal tuzumda asosiy kuch ritsarlar edi. Biroq, bu davrda piyodalar (masalan, ingliz longboumenlari yoki Shveysariya pikenerlari) jang maydonida muhim ahamiyat kasb etgan. Qo‘shinlarning tarkibi feodal lashkarlardan yollanma qo‘shinlarga o‘tish natijasida professional askarlarning sonini oshirgan. Yollanma askarlar qo‘llagan zamonaviy taktikalar jang maydonida muvaffaqiyat keltirgan. Masalan, italyan shahar-davlatlarida (Florensiya, Venetsiya) yollanma askarlar keng qo‘llanilgan.

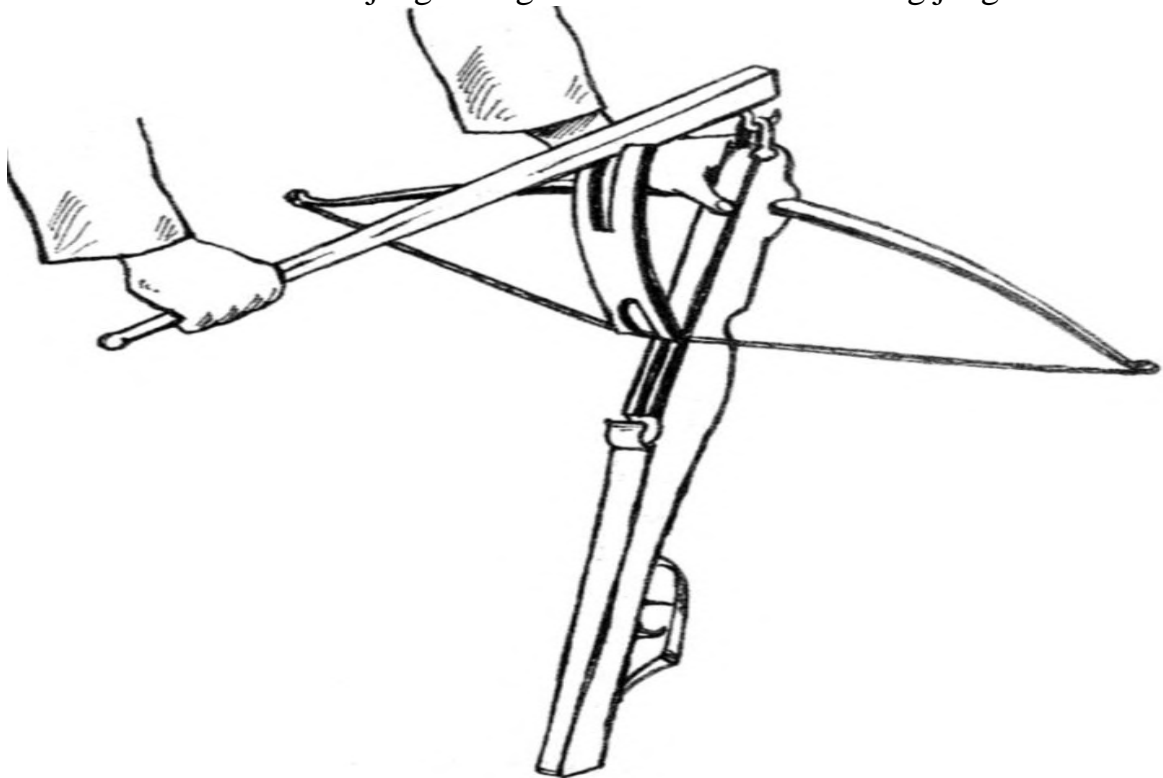
Ushbu davrda tuzilmalar bilan bir qatorda yangi o‘qotar qurollarning paydo bo‘lidi va rivojlandi. Longbou va arbalet qurollari uzoq masofadan dushmanni yo‘q qilish imkonini berdi. Angliya-Fransiya o‘rtasidagi yuz yillik urushda (1337–1453) ingliz longboumenlarining roli bu qurollarning samaradorligini isbotladi. Portlash qurollari XV asr oxirlariga kelib rivojlana boshladi. Bu qal’alarni himoya qilish tizimlariga ta’sir qildi va hujum taktikalarini o‘zgartirdi. Qal’alar ko‘rinishi qurollarning rivojlanishiga moslashtirildi. XV–XVI asrlarda "yulduz shaklidagi qal’alar" va past profilli, qalin devorli qal’alar keng tarqaldi. Bular to‘plarga qarshi kuchli himoya taktikasi edi. Qal’alarga hujum qilishda esa tunnellar qazish va portlatish taktikasi keng qo‘llanila boshlandi. Jang paytida mohir qo‘mondonlarning roli oshdi. Janglar rejalashtirilgan taktikalarga asoslangan holda olib borildi. Masalan, Burgundiyalik Karl (Karl the Bold) va Shveysariya pikenerlari strategik jihatdan yaxshi tashkil etilgan qo‘shinlar yetakchilari sifatida tanilgan. XVI-asrga kelib dengiz floti taktikasi rivojlana boshladi. Karavella va galleon kabi yirik kemalarning paydo bo‘lishi dengiz janglarida yangi texnologiyalar va strategiyalarni joriy etdi. Bu ayniqsa, ispanlar va portugal kemalarida sezildi. Ispaniya va Portugaliyaning kuchli flotlari dunyo okeanlarida hukmronlik qilish uchun yangi taktikalardan foydalandi va savdo yo‘llarini himoya qilish hamda mustamlakalarni egallashda muhim vosita bo‘ldi. Bu o‘zgarishlar Yevropaning harbiy san’atida barqaror inqilobni boshlab berdi.

1-rasm. XVI asrga oid yulduz shaklidagi qal’ a diagrammasi (bastion tizimi).

2-rasm. Azinkur jangida ingliz uzun kamonchilarining jang sahnasi.

3-rasm.Arbalet o'q otar quroli tasviri

XIV - XVI asrlar G'arbiy Yevropaning harbiy san'ati va taktikasidagi o'zgarishlar tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, bu davrda yuzaga kelgan harbiy innovatsiyalar keyingi asrlarda butun dunyoda harbiy strategiya va urushlar rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Yevropada yuzaga kelgan yangi jangovar texnologiyalar, boshqaruv tizimlari, jangovar birliklar va taktikalar, shuningdek, o'sha davrda yuzaga kelgan urushlar hamda ularning natijalari, bugungi kunning harbiy san'atiga ta'sir etdi. XIV asrda G'arbiy Yevropada harbiy san'at va taktikaning yangi bosqichga o'tish davri bo'ldi.

O'sha davrda Yevropa mamlakatlari o'rtasidagi urushlar, xususan, Yuz Yillik Urush (1337–1453), yangi jangovar usullarni va texnologiyalarni sinovdan o'tkazdi. Angliya va Fransiya o'rtasidagi urushda otliq qo'shinlar va piyodalarning birgalikda jang olib borishi o'zgaruvchan strategiyalarga talabni orttirdi. XIV asrning boshlarida otliq jangchilar muhim jangovar birlik bo'lib, janglarda dominant ro'l o'ynashdi. Ammo otliqlar faqat jangda harakatlanish va hujum qilish bilan kifoyalanmay, ayni paytda jang maydonida boshqaruvni kuchaytirish, yirik hujumlarni amalga oshirish uchun asosiy quvvatni tashkil etdi. Piyodalar va yangi qurollar XIV asrda janglarda samarali qo'llanildi. Arbaletlarning tezkorligi va kuchliligi ular uchun jangovar afzallik berdi. Bunda, otliq qo'shinlar va piyodalarning o'zaro aloqasi va koordinatsiyasi o'zgardi. Yuz Yillik Urushda yangi jangovar taktika masofadan zarba berish (arbaletlar, o'qotarlar) usullari muvaffaqiyatli sinovdan o'tdi. Fransuzlarning og'ir otliqlari Angliya piyodalari va arbaletchilari tomonidan yengildi. XV asrda harbiy san'atda portlovchi moddalar va to'pponlar ning rivoji muhim o'zgarishlarga olib keldi. Ular nafaqat qurol sifatida, balki jangovar strategiyaning asosiy qismlaridan biriga aylandi. XV asrning boshlarida, G'arbiy Yevropada portlovchi moddalarning ishlatilishi kengayib, to'pponlar va o'qotar qurollar jang maydonida asosiy o'rinni egallay boshladi. Bu otliq va piyodalar jangovar birliklarining o'zaro muvofiqligini o'zgartirdi va janglarda yangi taktikalar ishlab chiqishga olib keldi. O'rta asrlarning oxirida bombardalar va og'ir to'pponlar jang maydonida muvaffaqiyatli qo'llanildi. Bu yirik qurollar dastlab qal'alarni yuritishda ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik ochiq maydonlarda qo'llanildi. To'pponlarning joriy etilishi jangovar strategiyaning asosan masofali zarbalarga asoslanishiga imkon berdi. Yangi tipdagi jangovar qalpoq va zirhlar shuningdek, to'pponlardan himoya qilish uchun mo'ljallangan maxsus zirhlar ishlab chiqildi. Bu davrda qurol-aslahaning sifati va samaradorligi oshdi. XVI asrda harbiy san'at va strategiya sezilarli darajada rivojlanib, yangi jangovar birliklar va boshqaruv tizimlari tashkil etildi. Yangi qurollar va taktikalar jang maydonini butunlay o'zgartirdi, profesional armiya tuzilmalari shakllana boshladi. Yangi boshqaruv tizimlari jangda qatnashayotgan birliklarning samarali va muvofiqligini ta'minladi. Jangovar rahbarlar o'z qo'shinlarini strategik nuqtalarda joylashtirishni va jangni boshqarishni o'rgandilar. Bu davrda janglar tezkor va samarali bo'lib, hujumlarni keskinlashtirish va mudofaa choralari kuchaytirish zaruriyati yuzaga keldi. Harbiy rahbarlar masofali zarba berish va piyoda hamda otliq jangchilarni samarali muvofiqlashtirish bo'yicha yangi strategiyalarni ishlab chiqdilar. Yangi jangovar birliklarda zirhli piyodalar, og'ir otliq jangchilar va pikadorlar harbiy harakatlarda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu jangchilar artilleriya bilan birgalikda jangda qulay pozitsiyalarni egallashda yordam berdi.

Yuz Yillik Urush 1337–1453 yillarda Angliya va Fransiya o'rtasida sodir bo'lib, harbiy san'at va strategiyaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Ushbu urush davomida qo'llanilgan jangovar texnologiyalar va taktikalar yangi strategik yondashuvlarning paydo bo'lishiga turtki berdi. Angliyaning yengil, ammo yaxshi tashkil etilgan piyodalar va artilleriyaga asoslangan jangovar taktikasi Fransuz armiyasini yengdi. Angliyada arbaletchilar va og'ir otliq jangchilar yuqori samaradorlikni ko'rsatdi. Fransiya yangi harbiy boshqaruv va jangovar tuzilmalarga o'tkazdi. Fransuzlar pikadorlar va otliqlarning yirik birlashmasini yaratdilar. Bu yangi

tizim jangda aniq g'alabalarga erishishga imkon berdi.

XV - XVI asrlarda harbiy birliklar va jangovar tashkilotlar jiddiy o'zgarishlarga uchradi. Yangi turdagi jangchilar va qo'shinlar tashkil etildi, bu esa urushlarning yangi strategiyalarini shakllantirdi. XV asrda pikadorlar (uzun nayzalar bilan jihozlangan piyodalar) va yengil o'tliq jangchilar samarali qo'llanildi. Bu birliklar o'zining moslashuvchanligi va tezkorligi bilan jang maydonida muhim rol o'ynadi. O'qotarlar, arbaletchilar, piyodalar va o'tliq qo'shinlarning yangi birliklari o'zaro hamkorlikda jangovar tuzilmalarni yaxshiladi. Bu davrda G'arbiy Yevropa harbiy san'at taktikasining rivojlanishida asosiy omil mashhur sarkardalar katta hissa qo'shgan. Ularning har biri o'ziga xos strategiya va taktikalar bilan jang maydonini o'zgartirgan. Katolik cherkovining Rim papasi bo'lgan Julius II o'z armiyasi uchun Shveytsariya yollanma qo'shinlarini jalb qildi. Shveytsariya piyodalari birlashgan va tartibli falanga usulidan foydalangan. Bu tartibni saqlash orqali dushman hujumlariga qarshi kuchli himoya va hujumni amalga oshirish imkonini berdi. Ular ko'pincha pikener (nayzador)lardan foydalanib, yevropalik armiyalarning jang taktikasini o'zgartirishga sabab bo'ldi. Gustav Adolf 16-asrning oxirida va 17-asr boshlarida Yevropa harbiy san'atini inqilob qilgan shved sarkardasi bo'lib, u yangi jangovar uslublarni joriy qildi. Qattiq tartib-qoidalarga asoslangan piyoda qo'shinlar hamda piyodalar va artilleriya o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni kuchaytirgan. Kichik va tezkor bo'linmalarni joylashtirish orqali esa dushmanni mag'lub etgan. Gustav Adolf kichik artilleriya qurollarini ishlab chiqqan va ulardan samarali foydalangan va bu taktikalar zamonaviy harbiy strategiyalarning asosini yaratgan. Burgund gersogi Sharl Burgundskiy o'z armiyasi bilan Yevropa davlatlariga qarshi janglarda ishtirok etgan. U piyoda askarlar, artilleriya va o'tliq askarlar o'rtasidagi muvozanatni saqlab, jangovar tartibni takomillashtirgan. Sharlning mag'lubiyatlari Burgund armiyasining qulashiga olib kelgan bo'lsa-da, uning tajribalari keyinchalik fransuz armiyasida qo'llanilgan. Angliya qiroli Genrix VIII o'zining harbiy islohotlari bilan mashhur bo'lib, ingliz armiyasining rivojlanishiga hissa qo'shgan. U uzun kamonchilarni qo'llab-quvvatladi, bu esa Angliya qo'shinlariga ko'plab janglarda ustunlik berdi. Genrix qal'a qurilishi va dengiz flotiga ham katta e'tibor qaratdi natijada esa bu islohotlar Angliyaning mudofaa va hujum imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirdi. Maksimilian I — Rimliklar imperatori, Yevropa harbiy taktikasida o'zgarishlarga sababchi bo'lgan. Maksimilian halqa shaklidagi himoya tartibiga asoslangan landsknechtlar (yollanma askarlar)ni shakllantirgan. Yangi qurollar va zirhlardan foydalanish orqali jang usullarini takomillashtirgan. Yollanma askarlar tizimi va landsknechtlar boshqa davlatlar armiyalariga namuna bo'lgan. Bu sarkardalarning jangovar uslublari va innovatsion taktikalari G'arbiy Yevropada harbiy san'atning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ular zamonaviy harbiy texnologiyalar va strategiyalar uchun mustahkam poydevor yaratgan.

Xulosa:

XIV–XVI-asrlar G'arbiy Yevropada harbiy san'atning rivojlanishi uchun o'tish davri hisoblanadi. Ushbu davrda feodal ritsarlardan muntazam yollanma qo'shinlarga, so'ngra milliy armiyalarga o'tildi. O'qotar qurollarning rivoji, artilleriyaning jang maydonida keng qo'llanilishi va qal'a arxitekturasi jang taktikalarini tubdan o'zgartirdi. Professional qo'mondonlik va strategik rejalashtirishning ahamiyati oshdi.

Ushbu o'zgarishlar keyingi yuz yilliklarda Yevropaning harbiy madaniyatiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Manbalar:

1. Black, Jeremy. *European Warfare, 1494–1660*. Routledge, 2002.
2. Oman, Charles. *The Art of War in the Middle Ages*. Methuen & Co, 1924.
3. Parker, Geoffrey. *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge University Press, 1988.
4. "The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece" by Victor Davis Hanson
5. "The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800" by Geoffrey Parker
6. "Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies" by Jared Diamond
7. "The Encyclopedia of Medieval Warfare" edited by Gregory T. G. S.
8. "The Art of War in the Renaissance" by Stephen Turnbull
9. "Medieval Warfare: A History" by Maurice Keen
10. "The Oxford History of the British Army" edited by David Chandler
11. "A History of Warfare" by John Keegan

ПРОБЛЕМА УПРАВЛЕНИЯ ЛИКВИДНОСТЬЮ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Зуннунова Хулкар Мухторовна

*PhD, и.о доцент кафедры « Banking and accounting»
Ташкентского Международного Университета КИМЁ*

Асатуллаева Сарвиноз Хаёт кизи

*Студентка 4-курса группы Вап-55R
Ташкентского Международного Университета КИМЁ*

Аннотация: В статье рассмотрены и проанализированы теоретические и практические аспекты управления ликвидностью коммерческих банков Республики Узбекистан, учитывая изменения в подходах к экономическому содержанию ликвидности и её обеспечению на практике коммерческих банках в сложившихся условиях глобальной экономической ситуации. Выявлены ключевые проблемы, связанные с обеспечением ликвидности коммерческих банков Узбекистана, и предложены рекомендации для их усиления.

Ключевые слова: ликвидность банков, коммерческие банки, доходы банков, ликвидные средства, управлению ликвидностью, депозиты, доходы банков

Введение

Финансовая устойчивость банковской системы играет важнейшую роль в обеспечении стабильности любой экономики. В условиях современных глобальных вызовов управление ликвидностью банков приобретает особую значимость. Примером того, как недостаточная ликвидность может привести к масштабным последствиям, служит недавний кризис в Китае, где свыше 40 банков были вынуждены прекратить свою деятельность из-за неспособности удовлетворить нормативные требования.

Этот случай демонстрирует критическую важность эффективного подхода к управлению финансовыми ресурсами, особенно в условиях увеличения кредитных рисков, изменений в законодательстве и усиления конкурентного давления на рынке. Исследование факторов, приведших к закрытию банков в Китае, позволяет выявить ключевые недостатки в их работе и рассмотреть практические уроки, которые могут быть полезны для других государств, особенно тех, что развивают свои финансовые системы.

Теория управления ликвидностью коммерческих банков эволюционировала через несколько этапов, отражающих изменения в экономике, развитии технологий и усложнении финансовых структур. Управление ликвидностью играет ключевую роль в банковской деятельности, так как её дефицит может привести к банкротству, а избыток – снизить прибыльность.

На ранних этапах XIX века развития банковской системы управление ликвидностью основывалось на принципе консервативного подхода¹. Банки

¹ Консервативный подход – это метод управления рисками, основанный на осторожном распределении ресурсов и снижении вероятных рисков. Такой подход применим как в управлении личными финансами, так и в

стремились иметь крупные денежные резервы и высоколиквидные активы, чтобы обеспечить немедленное удовлетворение требований вкладчиков и кредиторов. Особое внимание уделялось краткосрочным депозитам и кредитам с минимальным риском.

Во второй половине XX века, по мере усиления финансового кризиса и глобализации экономики, теории управления ликвидностью коммерческих банков были дополнены новыми подходами, такими как:

1. Управление буфером ликвидности - создание резервов в виде высоколиквидных активов, таких как государственные облигации, для предотвращения дефицита ликвидности в стрессовых ситуациях.

2. Мониторинг ликвидности стресс-тестирование - регулярное тестирование банковских моделей для выявления уязвимых мест в условиях кризиса или внезапных изменений на рынке. Это стало особенно актуально после мирового финансового кризиса 2008 года.

3. Регулятивные требования - международные стандарты, такие как Базель III, устанавливают строгие правила в отношении коэффициентов ликвидности, включая коэффициент покрытия ликвидности (LCR) и коэффициент чистого стабильного финансирования (NSFR). Эти требования направлены на то, чтобы банки всегда имели достаточные резервы для покрытия краткосрочных обязательств и обеспечивали стабильное финансирование долгосрочных активов.

В настоящее время управление ликвидностью основывается на применении современных информационных технологий, искусственного интеллекта и блокчейна, что позволяет банкам в режиме реального времени контролировать уровень ликвидности и принимать более обоснованные решения. Развитие финтех-компаний и цифровых активов также привело к трансформации подходов в этой области, создавая новые возможности и риски для банковского сектора.

Таким образом, эволюция управления ликвидностью в коммерческих банках прошла путь от простых методов хранения ликвидных активов до комплексных систем, включающих стресс-тестирование, управление временными несоответствиями и соблюдение международных регуляторных норм.

Обзор литературы

Зарубежные авторы подчеркивают важность управления ликвидностью в условиях нестабильной экономической среды и необходимость применения адекватных регуляторных мер.

Джозеф Стиглиц — в своих трудах, таких как "Globalization and its Discontents", исследует влияние глобализации на финансовые системы развивающихся стран. Он утверждает, что глобальные экономические изменения могут оказать серьезное давление на банковские системы этих стран, особенно в отношении управления ликвидностью. Стиглиц подчеркивает важность адаптации к международным стандартам и указывает на

необходимость усиления регулирования для повышения устойчивости банков в нестабильной экономической среде. [1]

Хайман Мински — в своих работах, включая "Stabilizing an Unstable Economy", рассматривает концепцию "финансовой нестабильности" и ее влияние на ликвидность банков. Мински утверждает, что банковские системы склонны к нестабильности из-за цикличности финансовых рынков, и подчеркивает важность создания резервов ликвидности для защиты от кризисов. Эти идеи могут быть применимы к банкам Узбекистана, учитывая их подверженность внешним экономическим факторам. [2]

Роберт Мертон и Зви Боди — в своих исследованиях, включая "Finance" и "The Design of Financial Systems", рассматривают вопросы управления ликвидностью в условиях изменяющейся экономической среды. Они предлагают стратегический подход к управлению активами и обязательствами банков, выделяя важность долгосрочного финансирования и минимизации краткосрочных рисков. Их рекомендации могут быть полезны для улучшения коэффициента стабильного финансирования (NSFR) в узбекских банках. [3]

Дуглас Даймонд и Филип Дибвиг — авторы классической модели банковского кризиса, представленной в статье "Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity". Их исследование показывает, как нестабильность банков может возникать из-за нехватки ликвидности и приводит к массовым изъятиям вкладов (bank runs). Они подчеркивают важность ликвидных резервов и страхования вкладов для обеспечения устойчивости банков, что также является актуальным для узбекской банковской системы. [4]

Бен Бернанке — в своей работе "The Courage to Act" Бернанке, бывший председатель Федеральной резервной системы, делится опытом преодоления финансового кризиса 2008 года и подчеркивает роль центральных банков в управлении ликвидностью и предотвращении кризисов. Он акцентирует внимание на необходимости гибкости и быстрого реагирования центральных банков для обеспечения финансовой стабильности. Эти подходы могут быть полезны для Центрального банка Узбекистана при разработке эффективных мер для регулирования ликвидности. [5]

Ш.Абдуллаева в своей работе рассматривает основы управления ликвидностью коммерческих банков, уделяя внимание механизмам обеспечения ликвидности и оценке рисков, с которыми сталкиваются банки в условиях нестабильной экономической ситуации. Автор подчеркивает, что эффективность управления ликвидностью напрямую влияет на финансовую устойчивость банковской системы Узбекистана. [6]

А.Каримов. анализирует проблемы управления ликвидностью в контексте изменяющейся экономической среды. Он выделяет ключевые факторы, влияющие на ликвидность банков, такие как государственное регулирование и изменения в международной экономике. Автор предлагает стратегические решения для укрепления ликвидности, включая улучшение риск-менеджмента и оптимизацию структуры активов и обязательств банков. [7]

Р.Тожиев. подчеркивается роль стратегий управления ликвидностью, адаптированных к волатильности глобальной экономики. Тожиев выделяет

необходимость диверсификации активов и применения механизмов внутреннего контроля для обеспечения устойчивости банковских структур. [8]

М.Саидов. анализирует влияние глобальных экономических условий на ликвидность банков Узбекистана. Он подчеркивает роль Центрального банка в обеспечении стабильности банковской системы и приводит рекомендации по улучшению управления ликвидностью, включая внедрение новых стандартов отчетности и развитие инструментов мониторинга и прогнозирования ликвидности.[9]

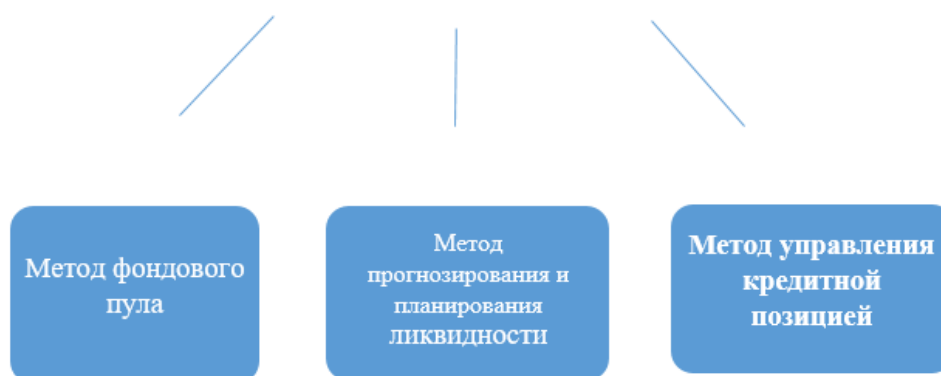
У.Нурматов. исследует современные подходы к управлению ликвидностью, анализируя как зарубежный опыт, так и особенности банковской системы Узбекистана. В своей работе он отмечает важность адаптации международных стандартов ликвидности, таких как LCR и NSFR, к национальным условиям, и предлагает меры по усилению контроля за ликвидностью, такие как проведение регулярных стресс-тестов и совершенствование системы управления рисками. [10]

Метод и методология

Управление ликвидностью коммерческих банков представляет собой совокупность методов, обеспечивающих способность банка своевременно исполнять свои обязательства перед вкладчиками и кредиторами.

При рассмотрении различных методов оценки ликвидности кредитной организации следует отметить, что методика представляет собой совокупность аналитических инструментов и правил, направленных на изучение показателей деятельности банка, подчиненных целям анализа.

МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ

Метод фондового пула (cash pooling) представляет собой современный способ управления ликвидностью, широко используемый в крупных финансовых учреждениях и коммерческих банках. Он предусматривает централизованное управление денежными средствами, находящимися на различных счетах подразделений или филиалов. Суть данного подхода заключается в объединении остатков денежных средств с разных счетов в единый пул, управление которым осуществляется центральной структурой, например, головным офисом или управляющей компанией. В зависимости от выбранной схемы, объединение средств может быть реализовано как физически, так и виртуально.

Цель метода состоит в оптимизации использования ликвидности внутри организации. Он дает возможность перераспределять излишки средств из одних подразделений для покрытия дефицита в других, что снижает потребность в привлечении внешних ресурсов и минимизирует затраты на обслуживание задолженности. Такой подход позволяет эффективно управлять денежными потоками, повышать финансовую гибкость и уменьшать риски, связанные с нехваткой ликвидности.

Фондовый пул может реализовываться в двух вариантах: посредством фактического перевода остатков на централизованный счет или через виртуальное объединение (нотциональный пул), когда средства остаются на локальных счетах, но их балансы учитываются как единый консолидированный остаток. Это обеспечивает более эффективное управление процентными доходами и расходами, а также упрощает контроль над финансовыми потоками в масштабах всей организации.

Этот метод особенно полезен для крупных банков с широкой филиальной сетью, так как он упрощает управление ликвидностью, снижает зависимость от внешних заимствований и способствует концентрации ресурсов для реализации стратегических задач.

Метод прогнозирования и планирования ликвидности является важным инструментом, который позволяет обеспечивать финансовую устойчивость организации, включая коммерческие банки, посредством анализа и предсказания движения денежных средств. Его основная цель состоит в предотвращении недостатка ликвидности, своевременном выявлении возможных финансовых разрывов и оптимизации распределения денежных ресурсов для выполнения текущих и будущих обязательств.

Процесс прогнозирования ликвидности базируется на анализе денежных поступлений и расходов, охватывающих как краткосрочные, так и долгосрочные периоды. Это включает учет всех потенциальных источников поступления средств, таких как депозитные вклады, доходы от операций, кредитные линии и инвестиции, а также всех предстоящих расходов, включая обязательства перед клиентами, операционные затраты и процентные выплаты. На основе этих данных разрабатываются прогнозы, которые позволяют определить периоды избытка или дефицита ликвидности.

Планирование ликвидности предполагает разработку стратегических и оперативных мер, направленных на поддержание необходимого уровня ликвидных средств. Оно включает управление активами и обязательствами, регулирование сроков их погашения, а также формирование планов по привлечению дополнительных ресурсов в случае возникновения дефицита. Одним из ключевых элементов планирования является проведение стресс-тестов, которые позволяют моделировать различные кризисные ситуации, такие как массовый отток вкладов или снижение стоимости активов, и разрабатывать меры для снижения негативных последствий.

Использование метода прогнозирования и планирования ликвидности способствует снижению рисков нехватки денежных средств, увеличению эффективности использования финансовых ресурсов, а также поддержанию

стабильности и устойчивости организации в условиях нестабильного экономического окружения. Метод управления кредитной позицией представляет собой комплекс мер и стратегий, направленных на поддержание равновесия между объемом предоставленных кредитов и доступными финансовыми ресурсами, а также на снижение рисков, связанных с возможным невыполнением заемщиками своих обязательств. Этот метод играет ключевую роль в управлении ликвидностью, поскольку эффективность работы с кредитным портфелем напрямую влияет на финансовую устойчивость и платежеспособность кредитных организаций, особенно коммерческих банков.

Основой метода является систематический анализ и контроль состояния кредитного портфеля, включая оценку качества активов, уровень просрочек и дефолтов. Особое внимание уделяется установлению лимитов на выдачу кредитов с учетом финансовой устойчивости заемщиков, их категории и уровня риска. Также проводится диверсификация кредитного портфеля по секторам экономики, валютам и срокам погашения, что позволяет снизить концентрацию и распределить риски. Для оценки кредитоспособности заемщиков применяются современные инструменты, такие как скоринговые модели, стресс-тесты и детальный финансовый анализ.

Эффективное управление кредитной позицией способствует не только снижению риска невозврата средств, но и обеспечивает устойчивость денежных потоков, необходимых для выполнения обязательств перед вкладчиками и инвесторами. Оно укрепляет доверие клиентов и регулирующих органов, улучшает финансовые показатели и обеспечивает стабильность банка в условиях изменяющейся рыночной среды. Метод управления кредитной позицией является важным элементом общей стратегии риск-менеджмента и интегрируется в комплексный подход к управлению активами и ликвидностью банка.

Оценка ликвидности банка является одним из ключевых аспектов управления банком и обеспечения его финансовой устойчивости. В современной практике выделяют два основных подхода к оценке ликвидности. Когда ликвидность рассматривается как определенный "резерв", анализ проводится с использованием коэффициентов ликвидности. Рассмотрим основные методы анализа ликвидности в рамках этого подхода.

Таблица-1

Параметры коэффициентов ликвидности по методу ЦБ РУз²

Показатели ликвидности		Формула расчета	Норма
Доля высоколиквидных активов в итоге активов		Высоколиквидные активы	Мин 0,10
		Итого активы	
Коэффициент нормы покрытия ликвидности	Итого В национальной валюте В иностранной валюте	Высоколиквидные активы	Мин
		Чистые расходы за 30 дней	1,00
Коэффициент нормы чистого стабильного финансирования	Итого В национальной валюте В иностранной валюте	Доступная сумма стабильного финансирования	Мин
		Необходимая сумма стабильного финансирования	1,00

² Источник ЦБ РУз [url](http://www.cbr.uz)

Существует ряд способов калькуляции коэф.ликвидности. Мы для анализа будем пользоваться национальным методом предложенным ЦБ РУз (смт. Табл.-1), а также рекомендацией предложенным (зарубеж) (смт. Табл-2).

Таблица-2

Параметры коэффициентов ликвидности по методу (Казахстана)³

Коэффициент	Минимальное требование	Примечания
Коэффициент покрытия ликвидности (LCR)	100% (с 1 января 2024 года)	Оценка способности банка покрывать свои краткосрочные обязательства в условиях стрессовых сценариев.
Коэффициент нетто стабильного фондирования (NSFR)	100% (с 1 января 2024 года)	Определяет степень использования стабильных источников финансирования для долгосрочных активов.
Коэффициент ликвидных активов к краткосрочным обязательствам	15% (по состоянию на 2024 год)	Данный показатель помогает оценить достаточность ликвидных активов для покрытия краткосрочных долгов.

Анализ

В период с 1 ноября 2023 года по 1 ноября 2024 года наблюдается существенное укрепление показателей ликвидности банковского сектора. Объем высоколиквидных активов увеличился с 78 334 млрд сум до 134 809 млрд сум, что отражает прирост на 56,3%. Этот рост свидетельствует об усилении способности банков своевременно выполнять свои обязательства, что говорит о постепенной стабилизации финансовой системы.

Доля высоколиквидных активов в структуре совокупных активов выросла с 12,6% до 17,9%. Увеличение данного показателя указывает на усиление внимания банков к управлению активами с целью минимизации рисков ликвидности и повышения финансовой устойчивости.

Коэффициент покрытия ликвидности, который характеризует способность банков покрывать краткосрочные обязательства, поднялся с 146,7% до 196,2%. Значительный запас ликвидности, превышающий нормативное значение в 100%, демонстрирует готовность банков справляться с неблагоприятными условиями на рынке.

Также был зафиксирован рост коэффициента чистого стабильного финансирования с 111,1% до 116,3%. Это свидетельствует о том, что банки активно работают над улучшением структуры своих источников финансирования, обеспечивая их стабильность и долгосрочную надежность.

Коэффициент мгновенной ликвидности увеличился с 80,0% до 114,6%, значительно превысив минимальное нормативное значение в 25%. Это отражает высокую готовность банков к выполнению краткосрочных обязательств даже в

³ Источник <https://nationalbank.kz/>

условиях рыночной нестабильности.

Таким образом, в течение анализируемого периода банки существенно улучшили свои показатели ликвидности, что свидетельствует об их устойчивости и способности успешно реагировать на изменения экономической ситуации. Эти изменения положительно влияют на общую финансовую стабильность и снижают вероятность возникновения кризисных явлений в банковском секторе.

Таблица-4

Коэффициент ликвидности Kapital Bank за 2023 год⁴

Наименование показателя	01.11.2023 г.	01.11.2024 г.
Высоколиквидные активы (млрд. сум)	78 334	134 809
Отношение высоколиквидных активов к совокупным активам, %	12,6%	17,9%
Коэффициент покрытия ликвидности (мин. значение 100%)	146,7%	196,2%
Коэффициент чистого стабильного финансирования (мин. значение 100%)	111,1%	116,3%
Коэффициент мгновенной ликвидности (мин. значение 25%)	80,0%	114,6%

Параметры коэффициентов ликвидности Народный банк Казахстан за 2023 год⁴

№ п/п	Наименование банков второго уровня	Коэф. текущей ликвидности (К4)	Коэф. срочной ликвидности (К4-1)	Коэф. срочной ликвидности (К4-2)	Коэф. срочной ликвидности (К4-3)	Коэф. срочной валютной ликвидности (К4-4)		Коэф. срочной валютной ликвидности (К4-5)		Коэф. срочной валютной ликвидности (К4-6)		Выполнение пруденциальных нормативов ⁵
						по ин. валютам стран, имеющих суверен. рейтинг не ниже "А" и валюте "Евро"	Российский рубль	по ин. валютам стран, имеющих суверен. рейтинг не ниже "А" и валюте "Евро"	Российский рубль	по ин. валютам стран, имеющих суверен. рейтинг не ниже "А" и валюте "Евро"	Российский рубль	
1	2	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	30
1	АО "Народный Банк Казахстана"	1,523	1,459	1,204	1,120	3,436	0,000	1,636	0,000	1,713	0,000	Да
2	АО "Kazpi Bank"	1,723	7,405	2,906	2,111	10,784	0,000	6,245	0,000	2,711	0,000	Да
3	АО "Банк ЦентрФинанс"	1,240	12,215	3,541	1,831	43,026	41,337	14,551	18,203	6,755	17,681	Да
4	АО "Отбасы Банк"	2,072	127,068	31,269	11,918	5,653	0,000	5,653	0,000	5,653	0,000	Да
5	АО "FortisBank"	1,863	3,575	2,571	1,829	12,913	0,000	6,373	0,000	2,442	0,000	Да
6	АО "First Heartland Jusan Bank"	2,092	7,053	2,712	2,003	9,364	0,000	4,150	0,000	3,593	0,000	Да
7	АО "Евразийский банк"	1,622	21,845	5,233	1,905	97,170	80,617	16,510	122,330	5,686	21,396	Да
8	АО «Фридон Банк Казахстан»	1,673	8,806	5,194	3,210	13,117	2,162	7,300	9,756	6,583	8,591	Да
9	АО "Beizek Bank"	4,401	9,909	2,683	1,619	10,067	14,95	10,216	5,955	3,901	5,437	Да
10	АО "Банк "Bank RBK"	2,091	17,372	5,974	2,949	73,726	456,176	13,748	422,283	5,588	15,517	Да
11	АО "Ситибанк Казахстан"	0,876	4,122	2,949	3,651	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	Да
12	АО "Allyou Bank" (DB China Citic Bank Corporation Limited)	1,099	3,139	2,172	1,520	7,908	0,000	3,441	0,000	2,737	0,000	Да
13	АО "Home Credit Bank"	2,386	12,814	3,142	1,717	86,343	3,774	10,155	3,402	4,456	3,797	Да
14	АО "Штрас Банк Казахстан"	20,935	187,537	161,811	14,993	34,322	0,000	68,063	0,000	24,734	0,000	Да
15	АО "Нурбанк"	2,583	33,200	8,284	2,627	70,048	0,000	24,958	0,000	5,988	0,000	Да
16	АО ДВ "Банк Куга в Казахстане"	1,523	12,813	4,682	3,909	16,980	0,000	4,185	0,000	3,819	0,000	Да
17	АО "Торгово-промышленный Банк Куга в Алматы"	1,130	18,736	9,925	6,242	20,246	0,000	9,459	0,000	9,338	0,000	Да
18	АО "ДОЧЕРНИЙ БАНК "КАЗАХСТАН-ЗИРААТ ИНТЕРНЭШЛ БАНК"	1,663	13,586	5,322	3,306	1,708	0,000	3,215	0,000	2,361	0,000	Да
19	ДО АО "Банк ВТБ (Казахстан)"	2,342	60,971	25,026	8,866	464,248	243,215	221,051	65,565	71,379	13,457	Да
20	АО "Исламский банк "ADCB"	1,040	4,447	2,295	2,322	1,198	0,000	1,217	0,000	1,860	0,000	Да
21	АО "Исламский банк "Zaman-Bank"	1,174	42,226	42,770	163,598	257,419	19,238	294,086	22,450	330,828	25,256	Да

⁴ На основе открытых данных из официального сайта <https://www.nationalbank.kz/ru/news/banks-performance/rubrics/2186>

На основе предоставленных данных можно провести анализ ликвидности банков второго уровня, представленных в таблице. Коэффициенты текущей и срочной ликвидности (k4-1, k4-2, k4-3) показывают, что большинство банков соответствуют установленным нормативам, что подтверждает их способность своевременно выполнять краткосрочные обязательства. Значения коэффициентов существенно различаются между банками, что свидетельствует о различиях в структурах их активов и обязательств. Например, наиболее высокий коэффициент текущей ликвидности наблюдается у банка "Шинхан Банк Казахстана" (20,935), что говорит о значительном объеме ликвидных активов относительно обязательств. В то же время у некоторых банков, таких как "Kaspi Bank" (1,723), коэффициент текущей ликвидности заметно ниже, но остается в пределах допустимых значений.

С точки зрения срочной валютной ликвидности (k4-5, k4-6), банки демонстрируют различные подходы к управлению валютными рисками. У ряда банков, таких как "Евразийский банк" и "Jusan Bank", показатели превышают минимальные нормативы, что свидетельствует об их устойчивости к изменениям валютного курса. Однако разрыв между коэффициентами указывает на разницу в объемах валютных обязательств и активов. Например, "Банк ЦентрКредит" показывает устойчивые показатели по иностранной валюте стран с высоким суверенным рейтингом, что снижает валютные риски, тогда как другие банки демонстрируют зависимость от российского рубля.

Кроме того, выполнение пруденциальных нормативов подтверждается для всех представленных банков. Это говорит о том, что они придерживаются установленных регуляторных стандартов, что способствует повышению доверия к банковской системе. Однако различия в коэффициентах указывают на необходимость совершенствования управления ликвидностью для ряда банков, особенно в части срочных обязательств.

В целом, анализ показывает, что банки второго уровня в значительной степени соответствуют регуляторным требованиям, что свидетельствует о достаточной ликвидности и финансовой устойчивости. Однако выявленные различия между банками указывают на необходимость дальнейшего изучения их стратегий управления ликвидностью и оптимизации валютных позиций для снижения рисков и повышения эффективности.

Обсуждение и рекомендации

Анализ показателей ликвидности банковского сектора демонстрирует общее состояние стабильности и способность финансовых организаций выполнять свои краткосрочные обязательства. Однако существенные различия в уровнях текущей и срочной ликвидности между банками свидетельствуют о различиях в подходах к управлению активами и обязательствами, а также о специфике их операционной деятельности. Например, высокие значения текущей ликвидности, как у "Шинхан Банк Казахстана", указывают на значительные резервы ликвидных активов, что повышает устойчивость, но одновременно может негативно отражаться на доходности из-за меньшей эффективности использования этих активов. В то же время более низкие

показатели, как у "Kaspi Bank", показывают стремление к повышению прибыльности за счет активного управления ликвидностью, что сопровождается повышенными рисками.

Срочная валютная ликвидность выявляет различия в подходах к управлению валютными активами. Зависимость ряда банков от российского рубля создает дополнительные риски, тогда как банки, ориентированные на валюты с высоким суверенным рейтингом, демонстрируют более стабильные позиции. Различия в показателях валютной ликвидности обусловлены особенностями структуры обязательств и активов каждого банка, что требует более эффективного управления и диверсификации. Несмотря на это, выполнение всеми банками пруденциальных нормативов подчеркивает их соответствие регуляторным требованиям и способствует укреплению доверия к банковскому сектору.

Для улучшения управления ликвидностью банкам рекомендуется усилить контроль над краткосрочными обязательствами, особенно тем, кто имеет низкие показатели ликвидности, а также пересмотреть структуру активов для увеличения их доходности у организаций с избытком ликвидных средств. Важно также минимизировать валютные риски путем диверсификации активов, увеличивая долю высоконадежных валют с высоким рейтингом. Использование современных инструментов, таких как стресс-тестирование и прогнозирование денежных потоков, поможет повысить эффективность управления ликвидностью.

Прозрачность финансовой отчетности должна стать приоритетом, чтобы укрепить доверие клиентов и регуляторов. Банкам необходимо развивать долгосрочные стратегии финансирования, включая привлечение стабильных источников, таких как долгосрочные депозиты и институциональные инвестиции. Это позволит улучшить структуру финансирования и снизить зависимость от внешних факторов. Дополнительно рекомендуется активное сотрудничество с регуляторами для своевременного учета новых требований и внедрения лучших практик по управлению ликвидностью.

Таким образом, укрепление финансовой устойчивости банков требует внедрения комплексных решений, направленных на улучшение управления ликвидностью, снижение валютных рисков и оптимизацию управления активами и обязательствами. Эти меры повысят эффективность банковской деятельности, снизят вероятность кризисных ситуаций и усилят их роль в обеспечении экономической стабильности.

Заключение

Для решения проблем ликвидности коммерческих банков в Узбекистане можно рассмотреть стандарты и рекомендации Базельского комитета по банковскому надзору, что поможет повысить устойчивость и финансовую стабильность банков. Применение принципов Базель III, включая коэффициент покрытия ликвидности (LCR) и коэффициент чистого стабильного финансирования (NSFR), может способствовать улучшению финансовой устойчивости банков в Узбекистане. Эти коэффициенты помогают банкам поддерживать достаточные резервы ликвидности для покрытия краткосрочных

обязательств и обеспечивать долгосрочное финансирование, что особенно важно в условиях нестабильной экономики.

Кроме того, банки должны внедрять методы стресс-тестирования и моделирования рисков, чтобы предсказать потенциальные угрозы для ликвидности и принимать необходимые меры для их минимизации. Важно повысить уровень капитала банков, чтобы улучшить их способность противостоять экономическим потрясениям и повысить доверие со стороны клиентов и инвесторов. Диверсификация источников финансирования, например, через выпуск облигаций или привлечение международных кредитов, может снизить зависимость от краткосрочных обязательств и усилить финансовую стабильность.

Развитие внутренней системы мониторинга ликвидности, включая использование современных информационных технологий, таких как искусственный интеллект и блокчейн, также будет способствовать более оперативному и точному прогнозированию потребностей в ликвидности. Это обеспечит возможность быстрого реагирования на изменения внешней экономической среды и повысит гибкость в управлении рисками.

Важным моментом является также сотрудничество с Центральным банком Узбекистана, который может помочь в разработке нормативных требований и предоставить рекомендации по улучшению управления ликвидностью. Это взаимодействие позволит банкам своевременно адаптироваться к изменениям в экономической среде и обеспечить стабильность финансовой системы страны.

Таким образом, применение международных стандартов и внедрение современных технологий управления ликвидностью, а также диверсификация источников финансирования и повышение капитала, может стать эффективным решением для укрепления ликвидности коммерческих банков в Узбекистане.

Список использованной литературы

1. Joseph Stiglitz. Globalization and its discontents. Great Britain: Allen Lane The Penguin Press, 2000.
2. The Financial Instability Hypothesis by Hyman P. Minsky The Jerome Levy Economics Institute of Bard College May 1992
3. Цви Боди и Роберт Мертон (Нобелевский лауреат по экономике 1997 г.) ISBN 978-5-8459-0946-6, 0-1331-0897-X; формат 70x100/16; твердый переплет CD-ROM; 2007, 4 кв.; Вильямс
4. Journal of Political Economy, 1983, vol. 91, no. 3 (C) 1983 by The University of Chicago. All rights reserved. 0022-3808/83/9103-0004\$01.50
5. HOOVER, HERBERT Название: The Crusade Years, 1933-1955: Herbert Hoover`s Lost Memoir of the New Deal Era and Its Aftermath ISBN: 0817916741 ISBN-13(EAN): 9780817916749 Издательство: Eurospan
6. Abdullayeva Sh.Z. Pul va banklar: O`quv qo`llanma / - T.: "Iqtisod-Moliya", 2018. - 756 b.
7. Каримов И.А. Наша главная цель – решительно следовать по пути широкомасштабных реформ и модернизации страны. //Народное слово, 19 января 2013 года.

8. Тоџиев. Р. (2020). А Банкларда ликвидлиликни бошқариш стратегиялари
9. Банковское дело: Учебник / У.Азизов, Т.Каралиев, Т.Бобокулов, Ш.Абдуллаева, О.Сатторов, З. Холмахмадов, У. Ортиков, Д. Саидов, И. Куллиев, И. Рахмонов, М.Эгамова, Ш.Давирова, Ш.Азимова; - Т.: «IqtisodMoliya», 2019. -7 2 0 с.
10. Journal of Political Economy, 1983, vol. 91, no. 3 (C) 1983 by The University of Chicago. All rights reserved. 0022-3808/83/9103-0004\$01.50

**O‘ZBEKISTON MAKTABLARIDA TEXNOLOGIK TA‘LIMNI
MODERNIZATSIYA QILISH YO‘NALISHLARI**

*Andijon davlat pedagogika instituti Texnologik ta‘lim yo‘nalishi
Fizika va Texnologik ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi vb dotsent*

Mamajonova Guluzro Abdurashitovna

*Andijon davlat pedagogika instituti Texnologik ta‘lim yo‘nalishi
302 guruh talabasi - Ikromidinova Dildora*

*Andijon davlat pedagogika instituti Texnologik ta‘lim yo‘nalishi
302 guruh talabasi - Xusanova Mohira*

*Andijon davlat pedagogika instituti Texnologik ta‘lim yo‘nalishi
302 guruh talabasi - Zaynobidinova Xonzoda*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston maktablarida texnologik ta'limni modernizatsiya qilish yo‘nalishlari bir necha asosiy tamoyillarni o‘z ichiga oladi. Bu jarayonning maqsadi – o‘quvchilarga zamonaviy texnologiyalarni samarali o‘rgatish, ta'lim sifatini oshirish va global raqobatbardoshlikni ta'minlash. Bu yo‘nalishlar O‘zbekistonning ta'lim tizimini global darajada raqobatbardosh qilishga, o‘quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorlashda katta yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Doir Darslar, **inson kapitaliga**, "Eduikator", "Moodle", "Google Classroom", STEAM (ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika).

Annotation: In this article, the directions of modernization of technological education in schools of Uzbekistan include several basic principles. The goal of this process is to effectively teach students modern technology, improve the quality of education, and ensure global competitiveness. These directions will greatly help to make Uzbekistan's education system globally competitive, prepare students for future professional activities.

Keywords: Related classes, to human capital," Eduikator"," Moodle"," Google Classroom", STEAM (science, technology, engineering, art and mathematics).

Аннотация: В данной статье направления модернизации технологического образования в школах Узбекистана содержат несколько основных принципов. Целью этого процесса является эффективное обучение учащихся современным технологиям, повышение качества образования и обеспечение глобальной конкурентоспособности. Эти направления будут иметь большое значение для повышения конкурентоспособности системы образования Узбекистана на глобальном уровне, подготовки учащихся к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Круг занятий, человеческий капитал, "Educator", "Moodle", "Google Classroom", Steam (Наука, техника, инженерия, искусство и

математика).

Kirish

“... Bunday sharoitda **inson kapitaliga** yo‘naltirilayotgan investitsiya va qo‘yilmalarning o‘rishini, hozirgi zamonda demokratik taraqqiyot, modernizatsiya va yangilanish borasida belgilangan maqsadlarga erishishda eng muhim qadriyat va hal qiluvchi kuch bo‘lgan bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash vazifasini doimo o‘zining asosiy ustuvor yo‘nalishlari qatoriga qo‘yadigan davlatgina o‘zini namoyon eta olishi mumkin”

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezident Islom Karimovning “Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti” mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqidan. 17.02.2012

Asosiy qism

O‘zbekiston maktablarida texnologik ta‘limni modernizatsiya qilish jarayoni keng qamrovli bo‘lib, davlat tomonidan ta‘lim tizimini raqamlashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirishga qaratilgan bir nechta asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Quyida bu yo‘nalishlarning har biri haqida batafsilroq ma‘lumot keltirilgan:

Raqamli ta‘lim infratuzilmasini yaratish

Internet va raqamli jihozlar: O‘zbekistonning maktablarida internetga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, o‘quvchilar va o‘qituvchilarga zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan ta‘minlashni o‘z ichiga oladi. Maktablarda interaktiv ta‘lim platalari, kompyuterlar, smartfonlar va boshqa elektron qurilmalardan foydalanish imkoniyatlari yaratish zarur.

Platformalar va dasturlar: Maxsus ta‘lim platformalarining joriy etilishi, masalan, "Edukator", "Moodle", "Google Classroom" va boshqa onlayn tizimlardan foydalanish o‘quvchilarga masofaviy ta‘lim olish imkonini beradi. Shuningdek, elektron darsliklar va raqamli resurslar ishlab chiqilishi orqali o‘quv jarayonini boyitish maqsad qilinmoqda.

STEAM (ilm-fan, texnologiya, muhandislik va matematik) ta‘limining rivojlanishi STEAM markazlari va laboratoriyalar: O‘quvchilarga zamonaviy texnologiyalarni o‘rgatish maqsadida maktablarda STEAM markazlarini tashkil etish ko‘zda tutilgan. Bu markazlar o‘quvchilarga robototexnika, dasturlash, 3D modellashtirish va boshqa texnologik sohalarida amaliy ko‘nikmalarni o‘rgatadi.

Dasturlash va kodlash: O‘zbekistonda dasturlash va kodlashni o‘rgatish sohasida jiddiy ishlar olib borilmoqda. Maktablarda o‘quvchilarga Python, JavaScript kabi dasturlash tillarini o‘rgatish kurslari tashkil etilishi, shuningdek, “robototexnika” kabi yo‘nalishlar rivojlanmoqda.

O‘qituvchilarning malakasini oshirish

Treninglar va kurslar: O'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar va metodologiyalardan foydalanishga o'rgatish uchun maxsus treninglar, seminarlar va onlayn kurslar tashkil etiladi. Bu o'qituvchilarni pedagogik va raqamli ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan.

Xalqaro tajriba almashinuvi: O'qituvchilarni xalqaro tajriba bilan tanishtirish, chet eldagi o'qituvchilarning metodologiyalari va innovatsion uslublarini o'rgatish uchun xalqaro seminarlar va konferensiyalar tashkil etiladi.

Interaktiv va masofaviy ta'lim usullarini tatbiq etish

Interaktiv ta'lim resurslari: Maktablarda raqamli o'qitish usullari joriy etiladi, masalan, interaktiv ta'lim dasturlari, o'quvchilarni masofaviy ta'lim tizimlariga yo'naltirish. Bu o'quvchilar uchun individual o'rganish imkoni yaratadi va darslarni interaktiv ravishda o'tkazishga yordam beradi.

Masofaviy ta'lim: Pandemiya davrida masofaviy ta'lim tizimi rivojlangan bo'lib, hozirda bu tizimni kengaytirish va mustahkamlash rejalashtirilmoqda. Buning uchun, o'quvchilarga onlayn platformalar orqali bilim olish imkoniyatlari yaratiladi. Innovatsion va kreativ yondashuvlar

Kreativ loyihalar va startaplar: O'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun maktablarda kreativ va innovatsion loyihalar o'tkazilishi, startaplar va ixtirolar uchun maxsus ko'riklar tashkil etilishi rejalashtirilmoqda. Bu o'quvchilarning texnologik va ijtimoiy yondashuvlarini kengaytiradi.

Interaktiv o'quv materiallari: O'quvchilarga vizual va audiovizual materiallar yordamida darslarni o'rgatish, interaktiv darsliklar va simulyatorlardan foydalanish, texnologik jihatdan ilg'or metodlarni qo'llash o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilaydi.

Global hamkorlik va tajriba almashinuvi

Xalqaro o'quv dasturlari: O'zbekiston maktablarida texnologik ta'limni modernizatsiya qilishda xalqaro o'quv dasturlarini tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Masalan, PISA (Programme for International Student Assessment) va boshqa xalqaro testlar orqali o'quvchilarning global darajadagi bilim darajasini o'lchash.

Hamkorliklar: O'zbekistonning ta'lim tizimi xalqaro ta'lim muassasalari, kompaniyalar va startaplar bilan hamkorlik qilib, o'quvchilarga dunyo tajribasini o'rgatishda yordam beradi.

Yangi metodologiyalar va o'qitish usullari

Blended Learning (aralash ta'lim): Traditsion va onlayn ta'limni birlashtirish orqali o'quvchilarga yanada samarali ta'lim berish. Blended learning yondashuvi o'quvchilarni raqamli va an'anaviy metodlarni o'rganishga yo'naltiradi.

Flipped Classroom (aylanma darslar): O'quvchilar uyda yangi mavzularni o'rganib, darsda o'qituvchi yordamida masalalarni hal qilishadi. Bu usul o'quvchilarning o'z-o'zini o'rganish qobiliyatini oshiradi.

Xulosa

O'zbekiston maktablarida texnologik ta'limni modernizatsiya qilish jarayoni o'quvchilarni global mehnat bozoriga tayyorlash, innovatsion fikrlash va texnologik ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Bu jarayon o'qituvchilarning malakasini oshirish, zamonaviy infratuzilma yaratish, STEAM (ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) sohasini rivojlantirish kabi keng ko'lamli tashabbuslarni o'z ichiga oladi. Texnologik ta'limni modernizatsiya qilishning muvaffaqiyati o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bo'lajak texnologiya ta'limi o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni oshirish va amaliy mashg'ulot darslarini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish Savurova Shahrizoda Abdumalik qizi , Mo'minov Sarvar Qo'chqorovich
2. M.Z.Murtazayev. Bo'lajak texnologiya ta'limi o'qituvchilarini keng diapozonda o'z mahoratini ta'minlashni ilmiy uslubiy asoslari. Jizzax . 2020. 130 bet.
3. Asadov Y.M. O'quvchilarni ongli kasb tanlashga tayyorlashning psixologik omillari. Maktab va hayot. -T. 2004. №3.
4. Olimov .Q. T. Kasb ta'limi uslubiyati. o'quv qo'llanma. –T.: 2006. 164 b.

**NOGIRONLIKKA EGA BO'LGAN INSONLARNI
REABILITATSIYA QILISHNING ASOSLARI**

Zikiryoyeva Marjona

SamDUKF ijtimoiy ish yo'nalishi talabasi

Annotatsiya

Maqolada nogironlar ijtimoiy-psixologik reabilitatsiya qilish bosqichlari tahlil qilingan. Reabilitatsiya salohiyatining psixologik komponentini, ijtimoiy reabilitatsiya sohasidagi nogironlarning reabilitatsiya imkoniyatlarini baholash yuqori aqliy vazifalarning operatsion va dinamik xususiyatlari, aqliy faoliyatni o'zboshimchalik bilan tartibga solish darajasi, kasallik va nogironlik holatiga shaxsiy xususiyatlar va reaktsiyalar holatidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar.

Nogironlar, ijtimoiy-psixologik reabilitatsiya, psixologik tashhis.

THE BASICS OF REHABILITATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Abstract:

The article analyzes the stages of social and psychological rehabilitation of disabled people and children with disabilities. The assessment of the psychological component of rehabilitation capacity, rehabilitation opportunities for people with disabilities in the field of social rehabilitation is based on the operational and dynamic characteristics of high mental functions, the degree of arbitrary regulation of mental activity, personal characteristics and reactions to illness and disability.

Keywords. Disability, social and psychological rehabilitation, psychological diagnostics

KIRISH

Nogironlarni reabilitatsiya qilish-nogironlarning maishiy, ijtimoiy, kasbiy va boshqa faoliyatga qobiliyatini to'liq yoki qisman tiklash tizimi va jarayonini tashkil qilish bo'yicha O'zbekiston Respublikasida bir qator qonunlar ishlab chiqilgan. Nogironlarni reabilitatsiya qilish-nogironlarning maishiy, ijtimoiy, kasbiy va boshqa faoliyatga ega bo'lmagan qobiliyatlarini shakllantirish tizimi va jarayoni jamiyat uchun muhim omildir. Ushub yaratilgan shart sharoitlar va ishlab chiqilgan qonunlar nogironlarni reabilitatsiya qilish va abilitatsiya qilish nogironlarning ijtimoiy moslashuvi uchun, shu jumladan, moddiy mustaqillikka erishish va jamiyatga integratsiyalashuvini cheklash yoki imkon qadar to'liq qoplashga

qaratilgan. Nogironlarni reabilitatsiya qilish va reabilitatsiya qilishning asosiy yo'nalishlari

quyidagilardan iborat: tibbiy reabilitatsiya, rekonstruktiv jarrohlik, protez va ortez, Kurortni davolash; kasb-hunarga yo'naltirish, umumiy va kasb-hunar ta'limi, kasbhunar ta'limi, ishga joylashishda ko'maklashish (shu jumladan maxsus ish joylarida),

ishlab chiqarishni moslashtirish; ijtimoiy-ekologik, ijtimoiy-pedagogik, ijtimoiypsixologik va ijtimoiy-madaniy reabilitatsiya, ijtimoiy moslashuv; jismoniy tarbiya va

dam olish faoliyati, sport qismlarini tashkil etish muhim masaladir.

Nogiron (nogiron bola) reabilitatsiya yoki abilitatsiyasi individual dasturi, ishlab chiqish va nogiron reabilitatsiya yoki abilitation individual dasturi, reabilitatsiya yoki davlat muassasalari tomonidan berilgan nogiron bola abilitation individual dasturi amalga oshirish uchun tibbiy-ijtimoiy ekspertiza va ularning shakllari, "ijtimoiy reabilitatsiya chora-tadbirlari" bo'limida quyidagi bo'limlarda taqdim etiladi: ijtimoiy-muhitni tiklash yoki abilitatsiya; ijtimoiy-psixologik reabilitatsiya yoki abilitatsiya; ijtimoiy-madaniy reabilitatsiya yoki abilitatsiya; ijtimoiy-maishiy moslashuv dastrulari shular jumlasidandir [1].

moslashuvi uchun, shu jumladan, moddiy mustaqillikka erishish va jamiyatga integratsiyalashuvini cheklash yoki imkon qadar to'liq qoplashga qaratilgan.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari va tashkilotlar ijro etuvchi hokimiyat organlari bilan ta'minlash tartibi qat'I nazar, ularning individual reabilitatsiya dasturi yoki nogiron abilitation va reabilitatsiya yoki davlat muassasalarida nogiron bola faoliyatini abilitation individual dasturi tomonidan ularga ishonib topshirilgan .

Psixologik maslahat o'z ichiga oladi:

- nogironlar uchun muhim ijtimoiy – psixologik muammolarni aniqlashshaxslararo munosabatlar, muloqot, oiladagi xatti-harakatlar, guruh (ta'lim, mehnat), jamiyatda, turli xil ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishda, shaxsiy o'sish muammolari, ijtimoiylashuv va boshqalar;
- nogironkishining (nogironbolaning) o'z muammolarini mustaqil ravishda hal qilaoladimi yoki yo'qligini aniqlash uchun o'rganish;
- keyinchalik ularni hal qilish uchun ichki resurslarni ochish va safarbar qilish maqsadida nogiron kishilar bilan aniqlangan muammolarni muhokama qilish;
- nogironni muammo mohiyati, uning jiddiyligi haqida xabardor qilish;
- aniqlangan ijtimoiy-psixologik muammolarni hal qilishda, yetarli ijtimoiy munosabatlarni tiklashda va ijtimoiy-psixologik reabilitatsiya bo'yicha ijobiy munosabatni shakllantirishda asosiy psixologik yordam ko'rsatish;
- kelajakda ijtimoiy-psixologik reabilitatsiya qilish bo'yicha zarur xizmatlar

turini (turini) dastlabki aniqlash, har bir alohida holatda uning mazmunini aniqlashtirish.

□ Nogironlik patologiyasi turiga, hayotiy cheklovlar darajasiga va turiga qaramasdan, nogiron (nogiron bola) ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiylashuv va integratsiya sohasidagi muammolarni hal qilishda mutaxassisga yordam berishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, nogiron (nogiron bola) uchun maslahat masalalari bo'yicha mutaxassis-psixologdan yordam so'rab murojaat qilish istagi yo'qligi nogironning qisman tavsiyalari yo'qligi uchun asos bo'la olmaydi. Ijtimoiy-psixologik rehabilitatsiya, shu jumladan, kognitiv, hissiy, vosita

tizimlarini tuzatish uchun maxsus uskunalar yordamida amalga oshiriladi. Bunga sensorli xona, 3D-anatomic geribildirim usuli, kompyuterlashtirilgan CogniPlus tizimi texnikasi va boshqalar yordamida hissiy-kognitiv tuzatish usullari kiradi.

Nogironlarga (nogiron bolalarga) psixologik yordam ko'rsatishning o'ziga xos xususiyati kasallikning o'ziga xos ko'rinishlari va unga shaxsiy reaksiyalar, shuningdek, uning yuqori harakatlanishi bilan bog'liq. Ta'riflangan rehabilitatsiya tadbirlari aniq belgilangan chegaralarga ega emas va ularning ishlarida psixolog turli xil birikmalarda yotadigan usullardan foydalanishi mumkin [13-15].

Patologik jarayonlarning turlari va tana funktsiyalarining buzilishi muayyan turdagi ijtimoiy-psixologik rehabilitatsiyani amalga oshirish yo'nalishini belgilaydi, ijtimoiy-psixologik rehabilitatsiya yoki abilitatsiyani tegishli usullarini tanlashda umumiy yo'nalishni belgilaydi, ammo ijtimoiy-psixologik rehabilitatsiya jarayonini aniqlamaydi. Shu patologik sharoitlarda, organizmning funktsiyasi buzilishi bir xil darajada etakchi, mutaxassis psixolog rehabilitatsiya usullari tomonidan ishlatiladigan tarkibi tufayli nogiron (nogiron bola) va mutaxassis psixolog (turli psixologik maktablar texnikasi foydalanish) imtiyozlarni individual-shaxsiy xususiyatlari, shu jumladan, farq qilishi mumkin.

Ijtimoiy-psixologik rehabilitatsiya usullari orasida muayyan patologik jarayonlar va funktsional buzilishlarga xos bo'lgan, bu asosan nuqson strukturasi o'ziga xos xususiyati va patologik jarayon bilan bog'liq bo'lmagan o'ziga xos bo'lmagan, ammo uning oqibatlari, jumladan, nogiron shaxsning (nogiron bolaning) kasallik. shaxsning (nogiron bolaning) kasallik.

XULOSA

Nogironlarni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish yoki abilitatsiya qilish tibbiy rehabilitatsiya, kasbiy rehabilitatsiya, psixologik-pedagogik rehabilitatsiya jismoniy tarbiya, sport bilan yaqin hamkorlikda amalga oshiriladi. Ichki psixologik amaliyotda psixologik rehabilitatsiya yoki abilitatsiya dasturini tuzishda boshlang'ich printsip asosiy, ikkinchi darajali va uchinchi nuqsonlarni va aqliy faoliyatning saqlanib qolgan yo'nalishlarini, shuningdek, reabilitantning shaxsiy

xususiyatlarini hisobga olgan nuqson tarkibini hisobga olish hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- [1] Социальная работа с инвалидами. Настольная книга специалиста / Под ред. Е.И. Холостовой, А.И. Осадчих. М 2016.
- [2] Сорокин П.А Человек. Цивилизация. Общество. М., 2012.
- [3] Бастрыкина А.В. Центры независимой жизни // Инвалиды: к независимой жизни. М., 2010.
- [4] Меликьян Г.Г. Инвалидность устанавливается по-новому // Социальное обеспечение. 2016. № 10. С. 2 - 5.
- [5] Khajieva, I., Khujaniyazova, G., Kenjaeva, K., & Jumaniyozov, F. (2020). Foreign language competence formation of the future teacher of vocational education in the information and educational environment. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(2), 360-365.
- [6] Zhabborova, O. I., & Kenjaeva, N. P. (2018). Bases of gender equality of rights in Uzbekistan. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, (5-2).
- [7] Жабборова, О. И., & Кенжаева, Х. П. (2018). Экологические мировоззрения Ибн Сины. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, (5-2).
- [8] Кенжаева, Х. П., Тожиев, Ф. И., & Жураев, Б. Н. (2014). РОЛЬ ЖЕНЩИН В СОЗДАНИИ И РАЗВИТИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ. In *Инновации в технологиях и образовании* (pp. 119-123).
- [9] Кенжаева, Х. П. (2021). ФУҚАРОЛИК МАДАНИЯТИ МЕЗОНЛАРИ ШАРҚ ФАЛСАФАСИ ТАЛҚИНИДА. *Academic research in educational sciences*,

ASSESSMENT OF ELECTROCHEMICAL PROPERTIES OF A BIOGALVANIC SYSTEM FOR TISSUE CHARACTERISATION

Yo'lchiyev Mash'albek Erkinovich (PhD),

Yo'lchiyeva Sevara Tojimatovna (PhD)

Andijan Machine-Building Institute,

Andijan State Medical Institute

Abstract

Bio galvanic characterization is a promising method for obtaining health-specific tissue information. However, there is a dearth of understanding in the literature regarding the underlying galvanic cell, electrode reactions and their controlling factors which limits the application of the technique. Our findings suggest that the prominent reaction at the cathode is that of oxygen-reduction, not hydrogen-evolution. Results indicate that cell potentials are influenced by the concentration of dissolved oxygen at low currents and maximum closed cell currents are limited by the rate of oxygen diffusion to the cathode. Characterized internal resistance values for the salt solutions did not correspond to theoretical values at the extremes of concentration (1.71 and 154 mM) due to electrode resistance and current limitation. Existing bio galvanic models do not consider these phenomena and should be improved to advance the technique and its practical application.

Keywords: Biogalvanic, Tissue resistivity, Zinc–copper galvanic cell, Oxygen-reduction reaction, Tissue sensing

1. Introduction

There is a clinical need in many medical interventions to obtain specific information regarding the health of biological tissues. This is particularly pertinent to minimally invasive surgery, where the loss of haptic feedback has limited the information available to the surgeon during a procedure. Research spanning a number of sensing modalities has looked to address this problem. Such proposed techniques include: determination of tissue mechanical properties through force sensing surgical probes [1] or ultrasound based elastic imaging [2]; time-dependent electrical properties in the field of Bioimpedance Spectroscopy (BIS) [3]; and most recently chemical composition analysis through near-real-time spectroscopic analysis of cauterised tissue vapour [4], [5]. Although research within these modalities has shown potential, some application-specific issues remain making alternative sensing strategies desirable. In addition, aggregation of multiple sensing modalities can often lead to an improved depiction of the region of interest through exploitation of the individual technique strengths. biogalvanic characterisation technique proposed by Golberg et

al. [6] combines electrochemical and electrical principles to allow passive determination of a tissue's resistive properties. Dissimilar metal electrodes (copper and zinc) are coupled to the tissue of interest creating a galvanic cell. Subsequent connection of the system through external resistors allows regulation of cell current (I). The voltage measured across the external resistor (R_{EXT}) can be applied to a mathematical model of the system (Eq. (1)) allowing an internal resistance (R_{INT}) to be determined. Extension of this technique proposed by Chandler et al. [7] uses a full set of measured voltages across the range of external resistors to allow more accurate determination of the internal resistance. In addition, this technique allows the Open Circuit Voltage (OCV), which is the potential difference between the galvanic cell electrodes when no current flows, to be determined without direct measurement.

For characterisation, a zinc and copper galvanic cell is established and used as the current generating power source with the cell current being passively regulated using external resistors. This reduces measurement system complexity as external power supply and current control electronics are not required, in contrast to BIS measurement. The simplicity of the biogalvanic method makes it an attractive sensing modality. However, with the infancy of this technique comes a dearth of scientific understanding. Previous application to porcine tissues *ex vivo* and *in vivo* showed sensitivities to mechanical contact condition (strain levels) and resistor switching direction as well as presenting unexpected transient currents between resistor switching [7]. In addition, and crucially, little is known of the electrochemistry that governs the characterisation process. The actual half-cell reaction potentials are influenced by the cell conditions in accordance with the Nernst equation, where the actual reduction potential, E_{red} is a function of the standard half-cell reduction potential E^0 and the chemical activity of the reducing agent, a_{red} and the oxidising agent, a_{ox} . For dilute solutions the activity coefficient tends to unity leaving the chemical activity interchangeable with ionic concentration. For the hydrogen evolution reaction (Eq. (3)) to be thermodynamically favourable at pH 7, a potential more negative than -0.41 V (SHE) is required at the cathode. The measured Open Circuit Potential (OCP) of copper under comparable conditions, and measured in this study is $+0.1$ V (SHE), making hydrogen evolution unfavourable [9]. The oxygen reduction reaction (Eq. (5)) at pH 7 is however thermodynamically feasible at potentials lower than $+0.81$ V (SHE), suggesting that this is the primary reaction at the copper cathode under open cell conditions. Therefore the full cell reaction within the galvanic cell would be that of Eq. (6) Biogalvanic characterisation within the range of expected tissue resistivity (0.2 – 50 Ω m [10]) using the proposed external resistance range will necessitate moving the cell from near open cell conditions towards short circuit. For high current levels the electrode potential must shift away from the equilibrium potential by an amount ΔV , in accordance with the Tafel Eq. (7). The term α represents the charge transfer coefficient and the

terms F , R and T represent the Faraday constant, the universal gas constant and absolute temperature, respectively [11]. The sign within Eq. (7) indicates the reaction type with positive representing an anodic process and a negative representing a cathodic process. It is possible that the required potential shift for the cathodic reaction supporting the anodic dissolution of the zinc metal will become sufficient to cause change from solely oxygen-reduction to a mixed system also including hydrogen-evolution.

1.2. Corrosion considerations

The measurement system is fundamentally based on the corrosion of zinc metal. As such, the corrosion mechanisms for zinc dissolution as well as the supporting cathodic reactions should be considered. Electrochemical studies have been conducted looking at zinc and copper in isolation, and as part of a galvanic cell. In neutral and basic solutions the anodic polarisation of zinc produces oxides and hydroxides, although passivation of the electrode is not achieved [12]. García-Antón et al. [13] suggest that these oxide regions may cause reduced reaction kinetics for the zinc oxidation reaction. This could lead to increasing resistance of the zinc electrode with time. However, shorter time scales and surface treatment between tests should mitigate or at least reduce the effect of this potential issue. Cathodic polarisation of copper in neutral aqueous solution will be dominated by the reduction reactions of water and of dissolved oxygen; Eqs. (3), (5), respectively. In particular, the rate of the oxygen-reduction reaction, Eq. (5), has been shown to be limited at a high overpotential by the mass transport of dissolved oxygen to the electrode surface [14]. As part of a Zn–Cu galvanic couple, the copper electrode has been shown to be highly polarisable with respect to the zinc electrode [15]. Therefore the behaviour of the copper electrode under cathodic polarisation will be likely to dominate the behaviour of the galvanic cell.

1.3. NaCl solution model

In order to characterise the electrochemical properties of the system, tests have been conducted within salt solutions (NaCl (aq)) of varied concentration. This offers improved control over the system parameters in comparison to testing with biological tissue. In particular, a salt solution model allows control over the salt bridge conductivity giving meaningful validation to the biogalvanic characterisation system. The applicability of using an aqueous sodium chloride system is based on a number of assumptions: (1) the primary tissue current pathway is through extracellular fluid, (2) the dominant ionic components of extracellular fluid are Na^+ and Cl^- , and (3) the electrochemistry is dominated by the NaCl medium and the electrode properties. It is common within BIS characterisation to consider biological cells in a capacitive nature, due to their non-conductive lipid bilayer cell membrane [16], [17]. At low frequency the current pathway will therefore be predominantly through the extracellular fluid

surrounding the cells. The major ionic species within extracellular fluid are Na^+ and Cl^- making the use of NaCl solution an appropriate model [16], [18]. Initial comparisons between the NaCl solution and tissue results have been made within this study to understand further the efficacy of this model. The analysis of a salt solution system can thus help to validate the biogalvanic system and demonstrate the influence of electrochemical factors that may need to be addressed for reliable use in tissue characterisation. Specific testing of OCV, closed cell currents and transition currents was undertaken. This paper reports the influence of salt solution conductivity within a physiological range on these independent aspects of the galvanic cell. Additionally, comparisons have been made between the independent electrochemical findings and the applied characterisation process, with reference made to published tissue data.

4.3. Galvanic characterisation

The internal resistance values predicted using the biogalvanic characterisation method show discrepancies with theoretical values determined using conductivity data for the corresponding solution concentrations. For the 1.71 mM solution, the measured internal resistance is much lower than theory (25%). This is due to the method of characterisation not being specific to the internal resistance, and thereby measuring the influence of electrode activation. For the 154 mM solution, internal resistance values were measured as being larger than those predicted theoretically. This can be accounted for through the mass transport limited current under closed cell conditions being a dominant factor over the solution resistance. In addition the characterised resistance is highly variable within the same conductivity of solution which corresponds with the fluctuation seen at closed cell current levels. The resistance of the electrodes are also not accounted for within the characterisation model which will inevitably lead to a larger prediction of internal resistance if the system is assessed over the full current range. The internal resistance determined of the 17.1 mM solution shows agreement with theory, and also indicates little variation with repeat testing.

5. Conclusions

There are potential benefits to biogalvanic characterisation although application of this modality requires repeatable and accurate results across a range of operating conditions. To fully assess the efficacy of this method, tissue assessment incorporating the findings presented in this paper is of primary importance. Mitigation of the issues demonstrated may be achieved through optimisation of the characterisation system, specifically selection of electrode material and geometry, and through appropriate selection of external resistive loads to limit the cathodic overpotential to the activation and internal resistance control regimes, thereby avoiding current limiting oxygen diffusion effects. Additionally, inclusion of the OCV parameter during assessment may yield more reliable metrics pertaining to tissue health, as this parameter is linked to the known variations in tissue oxygen concentrations..

References

1. Yulchieva S.T., Smanova Z.A. Sorption-spectroscopic possibilities of copper (II) ions using immobilized organic reagents// Композицион материаллар. 2021, №4 – 11 б. (02.00.02; №4)
2. Эрматова О.А., Йўлчиева С.Т., Гафурова Д.А., Сманова З.А. Разработка сорбционно-спектроскопического метода определения ионов свинца иммобилизованным сульфарсазеном // O'zbekiston kimyo jurnali. 2021- №4 -79-б. (02.00.02; №6)
3. Йўлчиева С.Т., Эрматова О.А., Сманова З.А. Сорбционно- фотометрическое определение меди с помощью 1-(5-метил-2-пиридилазо)-5-диэтиламинофенола // O'zbekiston kimyo jurnali. 2021- №6- 67-б. (02.00.02; №6)
4. Юлчиева С.Т., Сманова З.А. Сорбционно-фотометрическое определение ионов меди (II) в объектах окружающей среды с новым иммобилизованным реагентом // Фан ва технологиялар тараққиёти. Илмий - техникавий журнал №5/2021- 108-112 б. (02.00.02; №14)
5. Юлчиева С.Т., Сманова З.А. Иммобилизованные органические люминесцентные реагенты для определения некоторых тяжелых металлов// Развитие науки и технологий. Научно-технический журнал. 2021, №6. 46-50 б. (02.00.02; №14)
6. Юлчиева С.Т., Исакулов Ф.Б., Янгиева С.Б., Сманова З.А. Разработка сорбционно-спектрофотометрической методики определения ионов железа (III) // Universum: химия и биология: электрон. научн. журн. 2021. №11-Т.89. URL: https://7universum.com/ru/nature/archive/item/12488_55-бет (02.00.02; №2)
7. Юлчиева С.Т., Кулдашев Л.С., Сманова З.А. Мониторинг загрязнений химическими веществами объектов окружающей среды// Научно-технический журнал ФерПИ. 2021. Том 25. (05.00.00 № 20)
8. Yulchiev, M. E., & Qodirov, A. A. O. (2020). Electricity Quality And Power Consumption In Low Power (0.4 Kv) Networks. *The American Journal of Engineering and Technology*, 2(09), 159-165.
9. Yulchiev, M. E. (2023). POWER QUALITY IN THE LOW-VOLTAGE AIR NETWORK. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 15, 79-84.
10. Эралиев, А. Х., Юлчиев, М. Э., & Латипова, М. И. (2020). ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ МЕТОДЫ И ОБЪЕМ ИСПЫТАНИЙ ТРАНСФОРМАТОРОВ ТОКА. *Universum: технические науки*, (12-5 (81)), 39-43.
11. Mash'albek, E. (2022). CONTENTS, PROBLEMS AND DIDACTICAL BASIS OF TEACHING THE SUBJECT" ELECTRIC NETWORKS AND

- SYSTEMS" IN THE ELECTRONIC EDUCATIONAL ENVIRONMENT. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2(04), 341-349.
12. Yulchiyev, M. E., & Salokhiddinova, M. (2023). ORGANIZATION OF MULTI-STAGE ENHAT FOR MEDIUM AND LARGE POWER INDUSTRIES OR ENERGY SYSTEM. World scientific research journal, 20(1), 13-18.
  13. Erkinovich, Y. M. A., & Sirojiddin, X. (2024). WHAT DOES IT DEPEND ON TO ENSURE THE CONTINUITY OF ELECTRICITY CONSUMPTION. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 14(2), 100-104.
  14. Erkinovich, Y. M. A., & Umurzoqbek, D. (2024). APPLICATION OF HYBRID SYSTEM IN MULTIFUNCTIONAL DEVICES USING BOTH RENEWABLE AND CONVENTIONAL ENERGY RESOURCES. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 14(2), 226-233.
  15. Erkinovich, Y. M. (2024). TYPES OF LIGHTING LAMPS AND THEIR CHARACTERISTICS. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 14(2), 28-34.
  16. Igual-Muñoz A., García-Antón J., Guiñón J.L., Pérez-Herranz V. Galvanic study of zinc and copper in lithium bromide solutions at different temperatures. *Corrosion*. 2001;57:516–522. [[Google Scholar](#)]
  17. Grimnes S., Martinsen O.G. Academic Press; New York: 2000. Bioimpedance and Bioelectricity Basics. [[Google Scholar](#)]
  18. Halter R.J., Hartov A., Paulsen K.D., Schned A., Heaney J. Genetic and least squares algorithms for estimating spectral EIS parameters of prostatic tissues. *Physiol. Meas.* 2008;29:S111–S123. doi: 10.1088/0967-3334/29/6/S10. [[DOI](#)] [[PubMed](#)] [[Google Scholar](#)]
  19. Yo‘lchiyev Mash’albek Erkinovich, Xolmirzayev Jasurbek Yuldashboyevich OLIY TA‘LIM MUASSASALARIDA “FIZIKA” FANINI O‘QITISHNING USLUBIYOTI. —PEDAGOGIK MAHORAT| ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 6

CLASSIFICATION AND COMPOSITION OF EXPENSES
OF ECONOMIC ENTITIES

Habibullayev Javohir Abdulla ugli

Master's student at Namangan Institute of Engineering and Technology

E-mail: habibullayevjavohiraccaf3@gmail.com

Tel: +99893 409 46 43

Abstract. This article is devoted to the analysis of the costs of economic entities. The article examines in detail the composition, classification, different types of expenses and their impact on the activities of economic entities. Various methods of cost classification are analyzed, including functional, economic, and others. Also, methods of cost management, keeping them at an optimal level and increasing efficiency are discussed. The article also shows the practical aspects of analyzing the costs of economic entities, planning and controlling them.

Keywords. Business owner, subject, expense, classification.

Business entity-BE

The terms "production costs" and "production outputs" do not mean the same thing. The second of these concepts is broader than the first, and from the point of view of society, it includes the entire volume of living and commodified labor and is equal to the value of the product. The concept of "production output" is, in most cases, associated with a certain sector of the economy (for example, production output, transaction output, etc.). Production outputs can be initially divided into two groups:

- specific or actual outputs;
- unclear outputs.

Exact or actual costs consist of specific costs incurred by BE - wages, costs of raw materials and materials, payment for rent, etc. Implicit, exchanged outputs or missed, missed opportunity outputs are related to the fact that BE uses capital to produce a product, and therefore misses out on its alternative use. Limited funds force BE to use options of available opportunities depending on their usefulness. There will always be elements of foregone benefits, hence elements of uncertain outcomes. Any management decision to continue production of this or that product or expand it further is based on the calculation of specific and non-specific costs [1]. The choice between one or another economic decision always characterizes consciously lost or rejected opportunities to achieve other goals. The concept of "expenditures of BE" differs from the concept of "outputs of BE" in that they are directly connected with financial categories and, first of all, the cost of products. Therefore, the costs of BE can be defined as follows: the monetary value of resources used to obtain profit or achieve

other goals of BE is called BE costs [2]. The concept of "costs" is broader than the concept of "cost". Because the cost reflects a part of the total costs (normal production costs). The cost of the product (work and service) consists of the value of raw materials, materials, fuel, energy, fixed assets, labor resources and other costs of their development and realization used in the production process of the product (work and service). In practice, the concepts of "total product cost" and "product unit cost" are widely used. In various sectors of the economy (industry, agriculture, trade, catering, construction, etc.), there are specific features of reflecting expenses in the cost structure of the manufactured product [3]. The composition of costs included in the cost depends, on the one hand, on the tax policy applied to the economy and on the other hand, on the state and structural structure of the economy. Depending on the conditions and directions of BE activity, expenses are divided into the following two large groups:

- expenses related to production and realization;
- non-realization expenses; Costs associated with production and sales usually

include:

- costs of preparation, storage and delivery of products, execution of work, provision of services, purchase and sale of goods (work, service, property rights);
- the costs of maintenance and operation, repair and maintenance of fixed assets and other assets, as well as their maintenance in a corrected state;
- expenses of development of natural resources;
- expenses related to research and experimental development;
- mandatory and voluntary insurance costs;
- other costs related to production and sales. In addition to the above, these costs

can be further classified as follows:

- material costs;
- labor costs;
- calculated depreciation amounts;
- other expenses.

total costs of BE, includes:

- material expenses;
- amortization allowances;
- labor costs;
- allocations for social needs;
- changes in work-in-progress balances and other costs;
- costs of the next period;
- reserves for future expenses and payments, etc.

Non-realization costs will not be related to the production and sale of the product. In order to ensure effective management of resources, the cost of the product is calculated according to the separately obtained units of BE. It includes the expenses of

this department and becomes the basis for drawing up a planned calculation, that is, a budget (estimate) of BE expenses for a certain period. All expenses of BE can be classified in different directions (depending on what is the basis of this or that classification) [5].

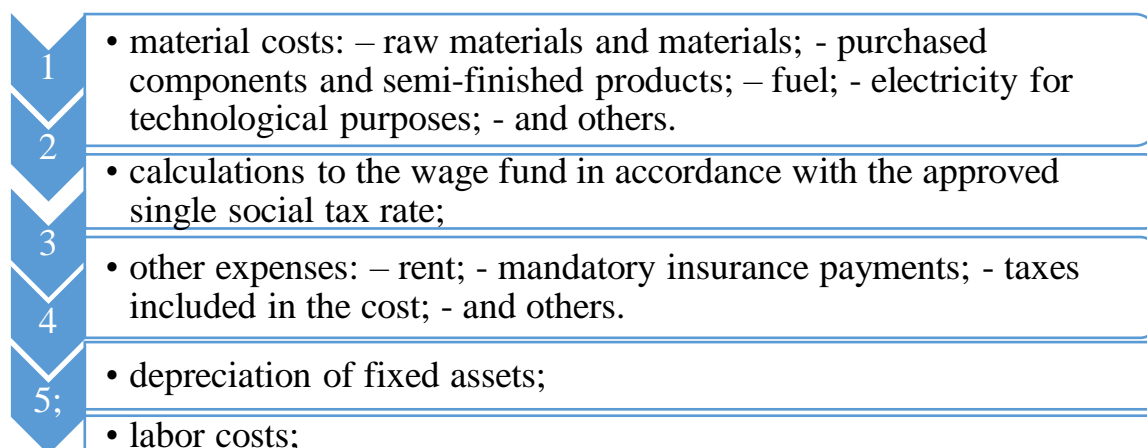
Usually, the classification of costs includes their division into groups according to the following characteristics:

- in relation to the volume of production;
- according to economic elements;
- on calculation items;
- in accordance with the method of transfer to the cost of the product;
- depending on the level of regulation by the state, etc.

Production are classified into the following groups:

- permanent expenses;
- variable costs.

Fixed costs will not depend on the volume of production. These costs will be available even in cases where the activity of BE is stopped or during its establishment. Such expenses include depreciation of its fixed assets, rent of buildings, salaries of administrative and service personnel, some forms of taxes, etc. Variable costs change proportionally to the volume of production. The composition of such costs consists of costs related to raw materials, components and semi-finished products, fuel and energy for technological needs, salaries of key workers, etc. At the same time, the division of BE costs into fixed costs and variable costs is conditional. The reason for this is that over a long period of time all costs of BE change. Therefore, they are often referred to as contingent-fixed and contingent-variable costs. This division of costs is used in the analysis of break-even, in the optimization of the structural structure of the manufactured product, as well as in the implementation of financial planning. The sum of fixed costs and variable costs is the total cost of production and sale of the product. According to their economic elements, costs can be divided into the following groups:

Fig 1. Economic elements in Business entity

Economic elements are cost representations that perform a specific task in the

production and sale of a product. The division of costs into economic elements is used to estimate the production costs of the entire volume of the product. The elemental structural structure of the cost price differs by branch of industry, depending on the weight of one or another appearance of costs. If material costs play a decisive role in the cost of production in material-intensive industries, the main contribution to labor-intensive industries corresponds to labor costs. There are also energy-intensive networks, the costs of energy resources (non-ferrous metallurgy, chemical industry, light metal production) take a large part in their cost. On the other hand, in networks with fund capacity, a large amount falls on the costs related to the amortization of the main funds and their storage. Expenses on calculation items can be divided into:

- raw materials and materials;
- returnable waste;
- and energy for technological purposes ;
- basic and additional wages of key production workers;
- Single social tax calculations;
- maintenance costs of machines and tools;
- general production costs;
- general expenses;
- other production costs;
- business expenses.

Classification of costs by calculation items is carried out by individual types of products taking into account their unique characteristics. According to this sign, the expenses of BE are divided into two:

- correct costs;
- curve costs.

Direct costs include costs associated with the production of a specific type of product. They can be directly included in the cost of this product. For example, costs related to raw materials, basic material costs, purchased semi-finished products and components for a specific type of product are such costs. Curved costs are associated with the implementation of the production process in the entire BE or the production of several types of products. For example, these include the maintenance of buildings and machinery, the costs of their repair, the costs of labor related to the management apparatus, and others. These costs are included in the cost of specific types of goods in proportion to some conditional basis, in most cases, in direct proportion to the correct costs.

Depending on the level of regulation by the state, expenses are divided into two:

- adjustable costs;
- non-standard costs.

Such a division of costs is usually used when a relevant decision is made in the

field of taxation. Standardized expenses include expenses within the framework of standards established for the purpose of calculating taxable profit. Cost reduction is one of the most important ways to increase the efficiency of BE work. Usually, the following main ways of reducing costs are distinguished:

- use of innovative production technologies that save resources;
- increase labor productivity;
- to improve the quality of production organization and management;
- increase the qualification level of personnel;
- Justification of the strategic goals of the development of BE and accurate implementation of the adopted strategy;
- Improving the management technique and technology of BE, ensuring the validity of the adopted management decisions;
- reducing the weight of raw materials and material costs, achieving continuous operation of providing services;
- effective operation of marketing service, development and implementation of marketing strategy of BE;
- Reduction of all forms of losses in BE, use of waste, secondary materials and energy resources, passenger products, etc.

such expenses. Curved costs are associated with the implementation of the production process in the entire BE or the production of several types of products. For example, these include the maintenance of buildings and machinery, the costs of their repair, the costs of labor related to the management apparatus, and others. These costs are included in the cost of specific types of goods in proportion to some conditional basis, in most cases, in direct proportion to the correct costs.

Depending on the level of regulation by the state, expenses are divided into two:

- adjustable costs;
- non-standard costs. Such a division of costs is usually used when a relevant decision is made in the field of taxation. Standardized expenses include expenses within the framework of standards established for the purpose of calculating taxable profit. Cost reduction is one of the most important directions for improving the efficiency of BE work.

Usually, the following main ways of reducing costs are distinguished:

- use of innovative production technologies that save resources;
- increase labor productivity;
- to improve the quality of production organization and management;
- increase the qualification level of personnel;
- Justification of the strategic goals of the development of BE and accurate implementation of the adopted strategy;
- Improving the management technique and technology of BE, ensuring the

validity of the adopted management decisions;

- reducing the weight of raw materials and material costs, achieving continuous operation of providing services;

- effective operation of marketing service , development and implementation of marketing strategy of BE;

- Reduction of all forms of losses in BE, use of waste, secondary materials and energy resources, passenger products, etc. Budgeting (development of estimates, cost planning and variance control) serves as the basis for the analysis of BE costs.

Conclusion

Discussed the costs of economic entities, their composition and classification. It was noted that expenses have a great impact on the efficiency of economic activity, profit and income. It was shown that costs can be grouped according to functional, economic and other criteria. The importance of cost control, planning and improving efficiency was emphasized. Cost analysis helps businesses optimize business strategies, increase profit margins, and strengthen competitiveness. Proper cost management of economic entities is important for achieving economic efficiency, strengthening competitiveness and ensuring long-term sustainable development.

Literatures.

1. Auzan, A. A. (2005). *Institutsionalnaia ekonomika:novaia institutsionalnaia ekonomicheskaiia teoriia*[Institutional Economics: A New Institutional Economic Theory]. Moskow: INFRA-M [in Russian].
2. Williamson, O. E. (2016). The transaction cost economics project: origins, evolution, utilization. *The Elgar Companion to Ronald H. Coase*. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=SnKNCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>
3. Nakaz Ministerstv finansiv Ukrainy Prozatverdzhennia Polozhennia (standartu) bukhhalterskohoobliku 16 «Vytraty»: vid 31.12.1999, No318 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine on Regulation (Standard) of Accounting 16 "Expenses": from 31.12.1999, No318]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>
4. Mironova N.N., Mironov S.V. Classification of Cost in the Enterprise Management System // *Bulletin of the National of Business*. – 2018. – № 34. – P. 168-173.
5. Kogdenko V.G., Melnik M.V., Bykovnikov I.L. *Short-term and Long-term Financial Policy: a manual*. M.: Unity-Dana, 2017. – 471 p.
6. Voronova E.Yu., Vekshina A.A. A model of Accounting and Analytical Support of Cost Optimization in the Context of new Institutionalism. – 2022. – № 12. – P. 1360-1381.

ECONOMY HOST IN SUBJECTS MAIN ACTIVITY BENEFIT ACCOUNT

Habibullayev Javohir Abdulla ugli

Master's student at Namangan Institute of Engineering and Technology

E-mail: habibullayevjavohiraccaf3@gmail.com

Tel: +99893 409 46 43

Annotation. Article farm host in subjects main activity benefit account to the subject dedicated. In it household host of subjects financial stability and in development main activity benefit account importance is emphasized. In the article main activity benefit account structural parts and him of calculation importance statement will be done. Also in the article household host in subjects main activity benefit account to improve directed important issues, including automation, standardization, analysis make, expenses manage and development discussion will be done. Article, economy host from subjects own activities more efficient organize to reach and financial stability to provide demand doer main activity benefit account about current data present is enough.

Keywords: costs, profit, CVP analysis, activity efficiency, optimization.

Introduction. Household host of the subject main purpose is this financial stability provide and benefit is to get the benefit is that of the subject activity efficiency reflection bringer important indicator is the future development determines. Main activity benefit account household host of the subject main from the activity received income and expenses reflection makes and of the subject real financial situation to determine enable gives.

However, today in the day economic of circumstances fast change, competition increase and technology development household host from subjects own activities more efficient organize to achieve, that's it including the main one activity benefit account improvement demand is doing.

Main activity benefit account:

Main activity benefit account household host of the subject main from the activity received income and expenses reflection makes. This is the report the following elements own into take can:

- Revenues: Product from selling received income, services from showing received income, property from rent received revenues and another revenues.
- Costs: Raw material and materials cost, work right cost, depreciation cost, marketing and advertising cost, energy and communal expenses, taxes and another expenses [1].

Main activity benefit account household host to the subject the following data

present to do help gives:

- Subject's main from the activity received income and expenses to determine
- Basic of activity profitability evaluation.
- Financial the situation analysis to do and future planning for basis create

Main activity benefit account improvement issues:

Current in the day household host in subjects main activity benefit account improvement for the following issues solution to do required:

- Automation: Financial accounts automation household host to the subject data faster and more precisely to get , errors to reduce and work the time to save help gives
- Standardization: Calculation methods standardization household host of the subject different departments between data exchange relieves and of the report correctness provides.
- Analysis: Basic activity benefit account analysis to do household host to the subject activities more efficient organize to do and necessary measures to see possibility gives
- Costs Management: Expenses manage system improvement household host to the subject efficiency increase and benefit level to raise help gives.
- Development: Technology and economic of conditions fast change because of household host from subjects own activities constant respectively improvement and new technologies current reach demand is done [2].

Economy host of subjects main in the activity profit increase and new product work release, perform being increased expenses optimization and product sell volume with dependent calculations based on done is increased. In this analytical calculations past period data and to the experience is based on In enterprises held main analysis clearly data place press if not, it is different management decisions and they are brings consequences about to questions answer in finding very useful. Enterprises operational activity of analysis this aspects light up giver the model is called "Cost - Volume - Profit" (CVP analysis). CVP analysis, first next, operational of activity of the enterprise financial to the results effect to evaluate directed. Work issued product and product sales to the size main attention of our giving reason is the product work while being released expendable resources and work expenses usually known level clearly if so, the product price and to the product has been demand while, is variable will be [3].

CVP- analysis main duties being the following is:

- enterprise by done increased expenses covering product work release size - harmless the point to determine;
- production issued product and him the minimum (breakeven) volume of sales size to determine;
- in the future intended benefit to the amount have to be on the surface work release and him the optimal size of realization set;

- marked this to volumes according to done to be increased expenses the norm set;
- planned expenses norm according to real expenses over control done increase;
- cost-volume-profit according to excess done increased expenses, excess work issued product the size is enough amount not sold product volume compatibility learning and assessment;
- defined shortcomings eliminate reach according to analytical things done increase

Operational in activity CVP of analysis main purpose expenses to the specified optimum size according to done increase reach is considered In general cost, volume, profit (revenue) indicators in growth compatibility study CVP- analysis main direction is our purpose.

Conclusion

Main activity benefit account household host of the subject financial situation to determine and future development designation for important Activity improvement for automation, standardization, analysis, costs manage and to development attention towards the main activity benefit account improvement necessary. This is a farm host from subjects own activities more efficient organize to reach and financial stability to provide demand does Costs, product from selling income and main activity benefit indicators between dependence studied , this of indicators different growth level have when condition is evaluated. This is it from the situation come out operational activity analysis organize reach directions designation possible showing given Summary by doing in other words, work release enterprises main activity efficiency evaluation and analysis right organize to be made, operational activity efficiency determiner indicators right. Systematize them to determine and analysis to do according to work developed invite to practice application, product work optimal output volume mark, current and future enterprise potential to determine according to done increased studies the results to practice current reach in enterprises positive financial to the results reach opportunity creates.

Literature

1. Ahmad, E., Albino-War, M., & Singh, R. (2006). Subnational Public Financial Management: The Public Financial Management Process. *Washington: Fondo Monetario Internacional*.
2. Klichev , BP, & Choriev , IX (2021). The Issues Of Business Activity Organization In Uzbekistan. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TAJQI)*, 12(7), 4587-4593.
3. Mironova N.N., Mironov S.V. Classification of Cost in the Enterprise Management System // *Bulletin of the National of Business*. – 2018. – № 34. – P. 168-173.

**ПОНЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИКЛА СТИХОТВОРЕНИЙ
«ЛЕБЕДИНЫЙ СТАН» МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ В ЛИТЕРАТУРЕ**

Калбаев Амир Сапаргалий-улы

E-mail: amirkalbaev5@gmail.com

Ташкентская медицинская академия

Кафедра узбекского и иностранных языков

Аннотация

Статья посвящена анализу цикла стихотворений «Лебединый стан» Марины Цветаевой, который является значимым произведением в русской литературе начала XX века. Рассматриваются особенности композиции цикла, ключевые темы и образы, а также их связь с историческими событиями Гражданской войны в России. Особое внимание уделено символике, эмоциональной насыщенности текста и авторскому восприятию трагедии эпохи. В статье исследуется роль цикла в творческом наследии Цветаевой и его значение для понимания ее поэтического мира.

Ключевые слова: Марина Цветаева, «Лебединый стан», цикл стихотворений, символизм, Гражданская война, поэтический образ, историческая тематика, эмоциональная насыщенность, русская литература XX века.

Цикл «Лебединый стан» – одна из вершин творчества Цветаевой и творение, резко отличающееся идейно и поэтологически от других произведений поэтессы. Этот цикл требует литературоведческого исследования, теоретические и методологические аспекты которого мы рассмотрим в данной главе.

В первую очередь при анализе цикла «Лебединый стан» важен биографический аспект: необходимо обратиться к изучению судьбы поэтессы, которая на момент написания цикла складывалась трагически: разлука с мужем, воевавшим за «белых», голод и смерть ребенка. Многие образы и ощущения Цветаева заимствует из своей жизни и из жизни русского народа в те времена.

Чтобы дать характеристику циклу Цветаевой, необходимо дать определение самому термину «цикл» в литературе. Цикл – сложный жанр, имеющий глубокую историю, но полноценно оформившийся только в XX в., в России – преимущественно в рамках символистской традиции, имевшей значительное влияние на цикл Цветаевой. Кроме того, мы кратко обозначаем место «Лебединого стана» в творчестве Цветаевой и читательскую реакцию на него.

Начиная собственное исследование, необходимо обозначить уже существующие. Отдельный параграф первой главы посвящен обзору научных

работ по вопросу: диссертаций, статей и др. Рассматриваются ключевые идеи работ и выводы, к которым пришли исследователи.

Определяя методологию исследования, мы рассмотрели существующие теоретические подходы к поэтическому тексту и выбрали адекватную объекту исследовательскую программу.

Согласно словарю терминов и понятий под ред. Н.Д. Тamarченко, цикл в литературе – это «группа произведений, составленная и объединенная самим автором по тем или иным принципам и критериям (жанры, тематика, сюжеты, персонажи, хронотоп) и представляющая собой своеобразное художественное единство. К числу обязательных признаков цикла относят заглавие, данное автором, и устойчивость текста в нескольких изданиях»¹. Цикл – понятие, относящееся не только к поэзии; цикл может существовать в любом роде литературы – в лирике, эпосе, драме.

Понятие «цикл» формируется на стыке XIX-XX вв.: до этого хоть и существовали произведения, включенные в циклы, но они так не назывались. Первые попытки осмысления понятия «цикл» по отношению к поэзии в России относятся к творчеству поэтов Серебряного века: В.Я. Брюсова, А. Белого, А.А. Блока и др. Исследуя поэтические циклы, М.М. Бахтин выдвинул идею двухмерности отдельного произведения в цикле: «каждое произведение совершенно автономно, и оно может быть частью целого»². В список поэтов, в чьем творчестве большое значение играли циклы, безусловно, следует включить и М. Цветаеву, исследованию чьего цикла «Лебединый стан» посвящена наша работа.

«Лебединый стан» – это один из самых известных циклов стихотворений Марины Цветаевой, написанный в 1920-е годы. Тематически посвящен любви и утрате, одиночеству и поиску смысла жизни. Стихотворения цикла отличаются сложной метрикой, образностью и символизмом, что делает их необычайно глубокими и многоплановыми. В центре произведения стоит образ России, воплощенный в образе лебедя, который символизирует страну, пострадавшую от революции и Гражданской войны. Особое место в цикле «Лебединый стан» занимают такие произведения, как «Царю – на Пасху», «Дон», «Где лебеди?», «Плач Ярославны». В этих стихотворениях Цветаева обращается к темам и мотивам русской литературы и культуры, сочетая их с собственными переживаниями и эмоциями. Каждое стихотворение цикла можно рассматривать как отдельную поэтическую композицию, но их единое настроение и связь

¹ Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н.Д. Тamarченко. – М.: Издательство Кулагинной; Intrada, 2008. – С. 292.

² Дарвин М.Н. Понятие лирического цикла в научном творчестве М.М. Бахтина // Новый филологический вестник. – 2005. – № 1. – С. 214

между собой формируют общий смысл цикла. Цикл также можно считать высшим достижением поэтического творчества Цветаевой, который считается одним из главных произведений русской поэзии XX века.

Важно отметить, что «Лебединый стан» не был опубликован в России во время жизни Цветаевой, и только в 1934 году был издан в Париже. В связи с этим, многие литературоведы и критики утверждают, что «Лебединый стан» не был раскрыт во всей своей красе и значимости в своё время. Однако в последующие годы цикл стал считаться одним из наиболее значимых произведений русской поэзии, и многие известные литературоведы, писатели и поэты оценивали его по достоинству. Например, Борис Пастернак считал, что «в Лебедином стане у Марины Ивановны знаменательно все. Пусть она не любит пафоса, но его не избежать, ибо у нее нет мелких мыслей»³, а Андрей Белый называл его «самым красивым и загадочным циклом Цветаевой»⁴.

Особенностью цикла является его единообразие и замкнутость, каждый стихотворный текст в нем тесно связан с другими, образуя общую сюжетную линию. Об этом говорила и крупный исследователь творчества Цветаевой, Т.Б. Кирюнина: «Основной чертой символистского лирического цикла является именно контекстуальная обусловленность всех составляющих его стихотворений, их неразрывное единство, вне которого отдельное стихотворение не просто теряет художественные достоинства и смысловое наполнение, но и вообще перестает существовать»⁵. Цветаева использовала разнообразные поэтические приемы, такие как анафора, повторы, метафоры и аллегории, чтобы создать эмоционально насыщенный и многогранный образ. Также характерной чертой цикла является его поэтическое многообразие. Поэтесса использует разные стихотворные формы и жанры, такие как лирические монологи, песни, элегии и драматические монологи, чтобы выразить свои эмоции и мысли.

Цикл «Лебединый стан» вызвал много дискуссий и споров среди литературных критиков и читателей. Некоторые критики видели в нем символическое отражение истории России и ее культуры, другие же считали его лишь продуктом личной эмоциональной жизни автора. Однако все согласны в том, что «Лебединый стан» – это произведение, которое оставило неизгладимый след в истории русской литературы.

³ Пастернак Б.Л. Письма: В 2 т. – М.: Художественная литература, 1988. – Т. 2. – С. 367.

⁴ Белый А. Материалы к биографии Андрея Белого. – М.: Художественная литература, 1994. – С. 281.

⁵ Кирюнина Т.Б. Сюжет, деталь и способы символизации в лирическом цикле М. Цветаевой «Лебединый стан»: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2000. – С. 11.

Использованная литература:

1. Пастернак Б.Л. Письма: В 2 т. – М.: Художественная литература, 1988. – Т. 2. – С. 367.
2. Белый А. Материалы к биографии Андрея Белого. – М.: Художественная литература, 1994. – С. 281.
3. Кирюнина Т.Б. Сюжет, деталь и способы символизации в лирическом цикле М. Цветаевой «Лебединый стан»: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2000. – С. 11.
4. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко. – М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – С. 292.
5. Дарвин М.Н. Понятие лирического цикла в научном творчестве М.М. Бахтина // Новый филологический вестник. – 2005. – № 1. – С. 214
6. Трессидер Дж. Словарь символов. – М.: Файр-Пресс, 1999. – 448 с.
7. Фокин П.Е., Князева С. Серебряный век. Портретная галерея культурных героев рубежа XIX–XX веков: В 3 т. – М.: Амфора, 2008. – 517 с.
8. Цветаева М. Лебединый стан. – Munchen: ImWerdenVerlag, 2006. – 31 с.
9. Цветаева М. Ремесло: книга стихов. – М.: Берлин, 1923. – 204 с.
10. Цветаева М.И. Неизданное. Записные книжки: В 2 т. – М.: Эллис Лак, 2000. – Т. 1. – 542 с.

**ASINXRON MOTORNING MEXANIK ISROFLARINI ENERGIYA
ISTE'MOLI ME'YORLARI MONITORING QILISH ASOSIDA
NAZORAT QILISH**

Hoshimov Ural Hoshimovich, Abdug'aniyev Otabek Shuhratbek o'g'li

Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti,

"Elektr mashinalari va yuritmalari muhandisligi" kafedrasida dotsenti.

Hoshimovu83@gmail.com

ANNOTATSIYA

“Asinxron motorni ishlash uchun texnik talablari” mavzusidagi asinxron motorlar sanoatda elektr energiyasini mexanik energiyaga aylantiruvchi eng asosiy vosita hisoblanib, ularga qo'yiladigan texnik talablar GOST standartlariga muvofiq belgilangan. Bunda motorlarning iqlim sharoitlariga mosligi, tashqi mexanik va issiqlik ta'sirlariga bardoshliligi, izolyatsiya xususiyatlari va xavfsizlik ko'rsatkichlari batafsil ko'rib chiqilgan. Ishda asinxron motorlarning ishonchliligini oshirish usullari, xususan, profilaktik xizmat ko'rsatish tizimi, nosozliklarni erta aniqlash usullari hamda ekspluatatsiya jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularning yechimlari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: asinxron motor, ventilyator, po'lat qism, rotor, stator, algoritim.

ANNOTATION

Asynchronous motors on the topic "Technical requirements for the operation of an asynchronous motor" are considered the most basic means of converting electrical energy into mechanical energy in industry, and the technical requirements for them are defined in accordance with GOST standards. In this, the compatibility of motors with climatic conditions, resistance to external mechanical and thermal effects, insulation properties and safety indicators were considered in detail. The work describes methods of increasing the reliability of asynchronous motors, in particular, the system of preventive maintenance, methods of early detection of faults, and problems that arise during operation and their solutions.

Kalit so'zlar: asynchronous motor, ventilator, steel part, rotor, stator, algorithm.

KIRISH

Jahonda shu jumladan O'zbekistonda iqtisodiyotning real sektori, sanoat, konchilik, qishloq xo'jalik va boshqa tarmoqlarida ishlab chiqarishdagi elektr energiya iste'molining 80 % dan ortig'i asinxron elektr motorlariga to'g'ri keladi. Shu sababli bugungi kunda, asinxron elektr motorlarini ekspluatatsiya qilish jarayonida ularning samarali ishlashini ta'minlaydigan, elektr energiyadan oqilona foydalanish, resurs tejashiga erishiladigan elektr tizimlar, nosozliklarni oldindan aniqlash va ortiqcha energiya va moddiy resurslarni tejash, texnik vositalar va ilg'or texnologiyalarni ishlab

chiqish tadbig'iga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Har qanday ishlab chiqarish jarayonida uskunalarning ishdan chiqishi ish jarayonni to'xtab qolishiga olib keladi.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarishning hozirgi rivojlanish bosqichida asinxron motorlar eng keng tarqalgan motor turi va elektr energiyasini mexanik harakatlarga aylantirish uchun asosiy iste'molchisi bo'lib xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mexanik nosozliklar harakatlanuvchi qismlarda rotor valining deformatsiyasi yoki sinishi, stator po'lat o'zagining korpusdan uzilishi, rotor po'lat o'zagining siqilishi, podshipniklarning erishi, separator buzilishi, halqa yoki sharning sinishi, chang va mexanik aralashmalarning to'planishi kabi turli muammolarni o'z ichiga oladi.

Asinxron motorda sterjenlar va halqalarda uzilganda yoki ishdan chiqishi sababli ayniqsa ishga tushirilganda juda ko'p shovqin chiqaradi. Elektr motori ishlamay qolganda, statorning qizib ketishi kuzatiladi.

Bir qator tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, kompressor qurilmalarining samarali ishlashini ta'minlashda umumlashtirilgan nazorat omillariga asoslangan yagona usulning o'zi mavjud emas.

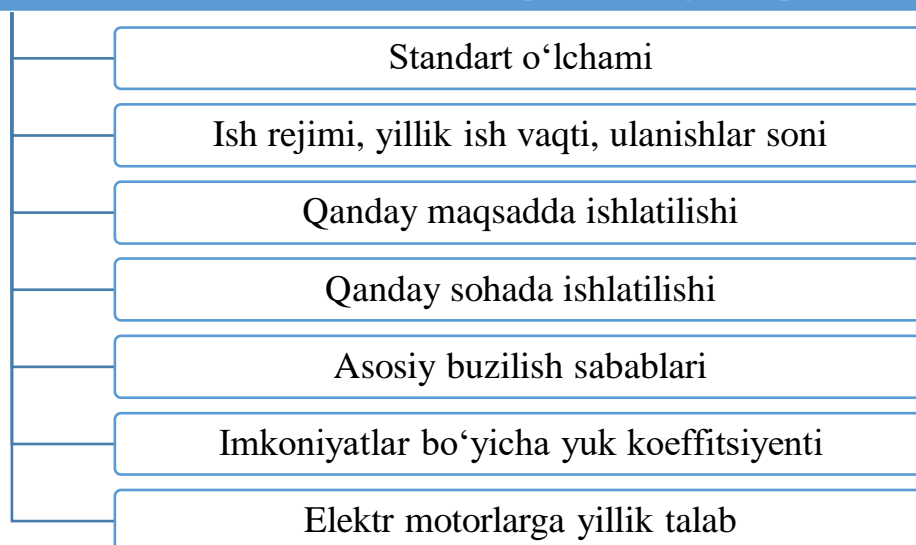
MUHOKAMA

Sanoat korxonalarida elektr motorlarining ishlash sharoitlari ularning ishonchligiga ta'sir qiluvchi bir qator omillar mavjud. Ushbu omillarning asosiylari quyida keltirilgan:

1. Haroratning keskin o'zgarishi
2. Yuqori namlik
3. Agressiv muhit
4. Elektr motorlarning korroziyaga chidamliligiga
5. Izolyatsiyaning elektr kuchi
6. Atrof-muhitning chang miqdori ortishi
7. Yuklamaning ortishi
8. Motorning qizishi.

Elektr motorlarni qo'llashning to'liq tavsifi uchun uni quyidagi asosiy xususiyatlar bilan tavsiflash kerak:

Elektr motorlarni sanoat korxonalarida qo'llashning to'liq talablari

1-rasm. Asinxron motorlardagi nosozliklar turlari

Asinxron motorlarda quyidagi nosozliklar kuzatilishi mumkin:

- elektr ta'minoti tarmog'idagi nosozliklar bilan bog'liq tarmoq buzilishlari;
- mexanik nosozliklar, stator va rotor o'zaklaridagi o'tkazgichlarning sinishi, chulg'amlarning ezilish va fazalararo yopilishi, kontaktlarning uzilishi va payvandlash orqali qilingan ulanishlarning sinishi bilan bog'liq joriy buzilish hodisalar;
- ortiqcha yuklama oqimlari yoki qisqa tutashuv oqibatida qizish natijasida izolyatsiyaning buzilishiga olib keladigan buzilish hodisalar;
- eskirishi yoki namlik tufayli izolyatsiya chidamliligining pasayishi bilan bog'liq bo'lgan buzilish holatlari.

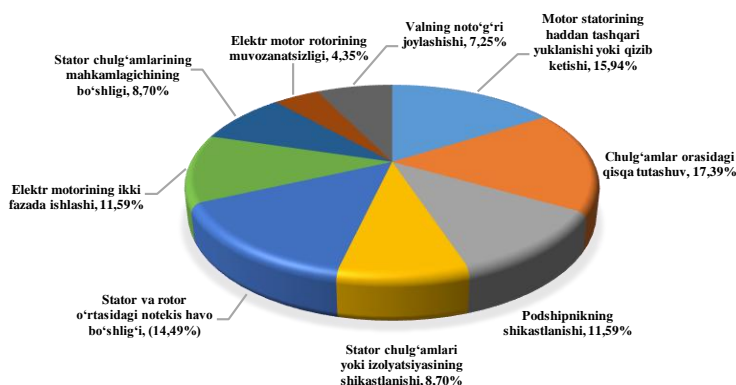
1-jadval. Asinxron motor qismlarida kuzatiladigan mexanik nosozliklar

Motor qismi	Nosozlik turi
Stator	Po'lat o'zakni bosilishning zaiflashishi; Chulg'amda sinish yoki qisqa tutashuv; Rotor va statorni noto'g'ri notekis o'rnatish; Chulg'amlarni uchburchak shaklda ulashda bitta fazaning uzilishi
Rotor	Asinxron motorda sterjenlar va halqalarda uzilishi yoki ishdan chiqishi; Po'lat qismning butun paketini yoki faqat tishlar sohasidagi mustaxkamlikning kamayishi;
Asos, korpus	Sovutish qismining ishlamasligi sabab elektr motorning butun qismini qizishi
Stator chulg'ami	Stator o'zagida qatlamlararo izolyatsiyaning shikastlanishi;
Podshipnik	Rotorning bir tomonga tortilishi, valning noto'g'ri

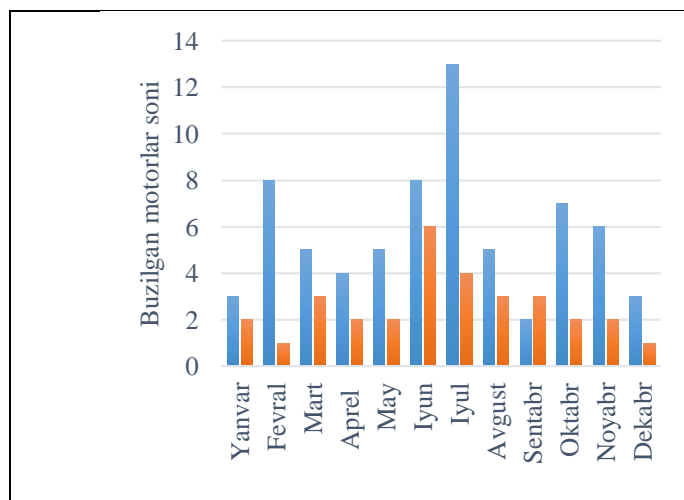
	joylashuvi; Moyning ifloslanishi; Valning noto'g'ri aylanishi;
Klemmlar, vintlar, qisqichlar	Ochiq havoda yoki namlik natijasida zanglashi va eskirishi;
Chulg'am izolyatsiyasi	Chulg'am izolyatsiyasi shikastlanganda tishlarning qizishi tufayli bir-biriga yopishishi; Lakning erishi;
Val	Birlashtiruvchi yarim tugunlarning noto'g'ri joylashishi

Uch fazali motorlar uchun ta'sir teskari ketma-ketlikning kuchlanish fazalarining teskari almashinishi bilan bog'liq. U_1 kuchlanish U_2 kuchlanishdan ancha katta bo'lgani uchun elektr motori oldinga ketma-ketlikning o'zgaruvchan fazalariga muvofiq aylanadi va teskari u tormoz ta'siriga ega.

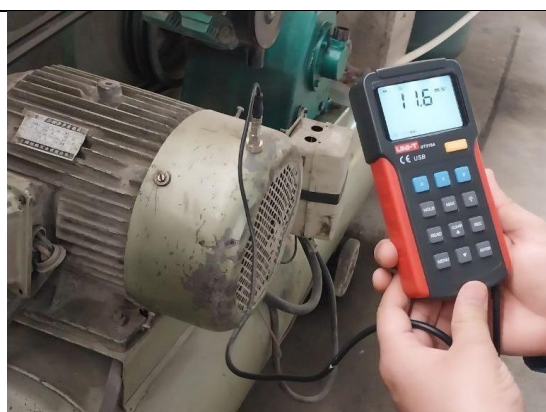
O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida elektr motorlarda kuzatilgan buzilishlar ko'rsatkichlari 2-rasmda keltirilgan va 3-rasmda ushbu buzilishlar soni oylar kesimida ko'rsatilgan.

2-rasm. Korxonadagi elektr motorlarning buzilish sabablari

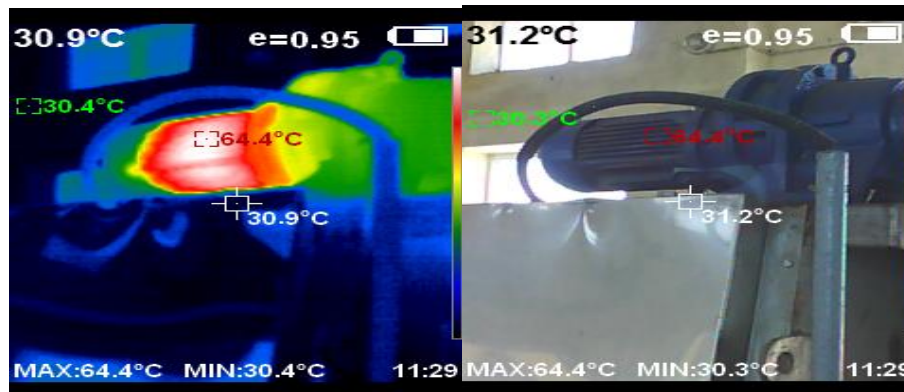

3-rasm. Elektr motorlarining buzilishlar soni oylar kesimida

4-rasm. Elektr motori vibratsiyasini aniqlash jarayoni

Vibratsiya diagnostikasining maqsadi: tebranish, haroratni o'lchash va asinxron motorlarning podshipniklarida yuzaga kelayotgan va mavjud bo'lgan nuqsonlarni aniqlashdan iborat.

5-rasm. Elektr motor termogrammasi

Elektr motorlarini teplovizion diagnostika qilishda (5-rasm) quyida keltirilgan termogramмага asosan 2-jadvaldagi elementlarga maksimal darajada e'tibor berish kerak.

2-jadval. Tekshirish sohalari

T/r	Elektr motor qismi	Sabablar
1.	Podshipniklar	Ularning nuqsonlarini harorat bo'yicha baholash
2.	Shamollatish kanallari	Havo o'tkazuvchanligini tekshirish
3.	Chulg'amlar	Qisqa tutashuvlar yo'qligiga ishonch hosil qilish
4.	Parraklar	Soz holatda ekanligini aniqlash

NATIJALAR

Asinxron motor parametrlarini pasport ma'lumotlar asosida hisoblash. Asinxron motor parametrlarini o'lchashdan oldin yoki keyin hisobiy qiymatlari bilan taqqoslash maqsadga muvofiq. Asinxron motorni pasport ma'lumotlari bilan parametrlarini hisoblaymiz. Yurgizish toki bo'yicha qo'zg'almas rotorli asinxron motorni to'la qarshiligini aniqlaymiz:

$$z_{k1} = \frac{U_{1nom}}{\sqrt{3} \cdot k_{yur} \cdot I_{1nom}}$$

Bu erda: k_{yur} -yurgizish toki karraligi; I_{1nom} -motor nominal toki, A; U_{1nom} -statorning liniya kuchlanishi, V. $S=1$ bo'lganda rotorning aktiv keltirilgan qarshiligi:

$$r_2' = \frac{(P_{nom} + \Delta P_{mex}) \cdot \lambda_{yu}}{3 \cdot (1 - S_{nom}) \cdot k^2 \cdot I_{1nom}^2}$$

Bu erda: λ_{yu} -yurgizish momenti karraligi; $S=0$ bo'lganda rotorning aktiv qarshiligi:

$$r'_{20} = \frac{U_{1nom}^2 \cdot (1 - S_{nom})}{2 \cdot C_1 \cdot (P_{nom} + \Delta P_{mex}) \cdot \lambda_{max} \cdot \left[1 + \frac{C_1}{S_{nom} \cdot \lambda_{max}} + \sqrt{\lambda_m^2 - 1} \right]}$$

Bu erda: λ_m -maksimal moment karraligi; ΔP_{mex} -mexanik isroflar odatda 1 % olinadi; S_{nom} -nominal sirpanish. Stator va rotorning induktiv qarshiligi:

$$X_1 + X'_2 \approx \sqrt{Z_{k1}^2 - (r_1 - r'_{21})^2}$$

Motor statoridagi nominal isroflar:

$$\Delta P_{nom} = P_{1m} + 0,005 \cdot P_{nom} = 3 \cdot I_{1nom}^2 \cdot r_1 \cdot 10^3 + 0,005 \cdot P_{nom}$$

Rotordagi isroflar:

$$\Delta P_{2nom} = \frac{1.01 \cdot P_{nom} \cdot S_{nom}}{1 - S_{nom}}$$

Motordagi umumiy isroflar:

$$\sum \Delta P_{nom} = \frac{P_{nom} \cdot (1 - \eta_{nom})}{\eta_{nom}}$$

Po'latdagi isroflar

$$\Delta P_{1c} = \sum \Delta P_{nom} - \left(3 \cdot I_{1nom}^2 \cdot r_1 \cdot 10^{-3} + 0.005 \cdot P_{nom} + 0.01 \cdot P_{nom} + \frac{0.01 \cdot P_{nom} \cdot S_{nom}}{1 - S_{nom}} \right)$$

Real sharoitda quvvat isroflarini hisoblash

1. Po'latdagi asosiy isroflar:

$$P_{po'las} = \rho_0 \left(\frac{f}{50} \right)^\beta (k_{da} B_a^2 m_a + k_{dz} B_{z1}^2 m_{z1})$$

$$= 2.6(1.6 \times 1.5^2 \times 12.46 + 1.8 \times 2^2 \times 3.58) = 183.6vt$$

Bu yerda 2013 markali po'lat uchun $\rho_0 = 2.6 \text{ vt/kg}$ va $\beta = 1.5$; k_{da} va k_{dz}

magnit oqimni notekis taqsimlanishning isroflarga ta'sirini hisobga oluvchi koefitsentlar. Quvvati 250 kVt gacha bo'lgan mashinalar uchun $k_{da} = 1.6$ va $k_{dz} = 1.8$; undan kata bo'lsa $k_{da} = 1.4$ va $k_{dz} = 1.7$.

2. Yarmosi po'latning massasi:

$$m_a = \pi(D_a - h_a)h_a l_{po'l} k_{po'l} \gamma_{po'l} = 3.14(0.225 - 0.0225)0.0225 \times 0.115 \times 0.97 \times 7800 = 12.5kg$$

$$\text{Bunda } h_a = 0.5(D_a - D) - h_{p1} = 0.5(0.225 - 0.145) - 0.0175 = 0.0225$$

3. Stator o'zagidagi tishlar massasi:

$$m_{z1} = h_{z1} b_{z1} l_{ort} Z l_{po'l} k_{po'l} \gamma_{po'l} = 0.0175 \times 0.0066 \times 36 \times 0.115 \times 0.97 \times 7800 = 3.58kg \text{ bunda } \gamma_{po'l} = 7800 \text{ kg/m}^3 - \text{po'latning solishtirma massasi.}$$

4. Rotor sirti yuzasidagi isroflar ya'ni sirti isroflar:

$$P_{c2} = p_{02} 7800(t_{z2} - b_{sh2})Z_2 l_{po'l} = 296.4 \times 13.3 \times 34 \times 0.115 = 15.4 \text{ Vt}$$

bunda $b_{sh2} = 0$;

$$p_{sirt2} = 0.5k_{sirt2}(Z_1 n_1 / 10000)^{1.5} (B_{sirt2} t_{z1} \times 10^3)^2 = 0.5 \times 1.5 \times (36 \times 1500 / 10000)^{1.5} (0.444 \times 12.6)^2 =$$

296.39 Vt/m², bunda havo oralig'idagi pulslanuvchi magnit induksiya amplitudasi: $B_{sirt2} = \beta_{sirt2} k_{\delta} B_{\delta} = 0.4 \times 1.226 \times 0.905 = 0.444 \text{ Tl}$;

$$k_{sirt2} = 1.5; b_{sh1} / \delta = 3.5 / 0.35 = 10 \text{ uchun } \beta_{sirt} = 0.4$$

5. Rotor tishlaridagi pulslanuvchi maydon tufayli vujudga keladigan isroflar:

$$P_{po'l2} = 0.11(Z_1 B_{pul2} n / 1000)^2 m_{z2} = 0.11(36 \times 1500 \times 0.160 / 1000)^2 \times 4.26 = 34.9 \text{ Vt}$$
 bunda tishning o'rta kesimidagi induksiya:

$$B_{po'l2} = \gamma_1 \delta B_{z2o'rt} / (2t_{z2}) = 6.67 \times 0.35 \times 1.8 / (2 \times 13.3 \times 10^{-3}) = 0.158 \text{ Tl}$$

$$\text{Rotor o'zagidagi tishlar massasi: } m_{z2} = Z_2 h_{z2} b_{z2o'rt} l_{po'l2} k_z \gamma_{po'l} = 34 \times 20.9 \times 6.9 \times 0.1150.97 \times 7800 = 426 \text{ kg}$$

6. Po'latdagi qo'shimcha isroflar yig'indisi:

$$P'_{po'l.qo'sh} = P_{sirt2} + P_{po'l2} = 15.4 + 34.9 = 50.3 \text{ Vt.}$$

7. Po'latdagi to'la isroflar:

$$P_{po'l} = P_{po'l.as} + P_{po'l.qo'sh} = 183.6 + 50.3 = 233.9 \text{ Vt}$$

8. Mexanik isroflar:

$$P'_{mex} = K_T (n/10)^2 D_a^4 = 1.01(1500/10)^2 \times 0.225^4 = 58.1 \text{ Vt,}$$

$$D_a \leq 0.25 \text{ m va } 2p = 2 \text{ bo'lganda } K_T = 1 \text{ agar } 2p \geq 4 \text{ bo'lsa, } K_T = 1.3(1 - D_a) = 1.3(1 - 0.225) = 1.01$$

9. Nominal rejimdagi qo'shimcha isroflar:

$$P_{qo'sh.N} = 0.005 P_{1N} = 0.005 P_{2N} / \eta = 0.005 \cdot 7500 / 0.875 = 42.9 \text{ Vt}$$

10. Matorning salt ishlash toki:

$$I_0 \approx \sqrt{I_{0.a}^2 + I_{\mu}^2} = \sqrt{0.51^2 + 5.07^2} = 5.09 \text{ A, bunda salt ishlash rejimidagi tokning}$$

$$\text{aktiv tashkil etuvchisi: } I_{0.a} = \frac{P'_{po'l} + P'_M + P'_{\text{31}(0)}}{mU_{1N}} = \frac{233.9 + 58.1 + 58.1}{3 \cdot 220} = 0.53 \text{ A}$$
 bunda

$P'_{\text{31}(0)}$ – salt ishlash rejimida stator chulg'amidagi elektr isroflari:

$$P'_{\text{31}(0)} \approx 3I_{\mu}^2 r_1 = 3 \cdot 5.07^2 \cdot 0.75 = 58.1 \text{ Vt}$$

11. Salt ishlash rejimidagi quvvat koeffitsienti:

$$\cos \varphi_0 = I_{0.a} / I_0 = 0.53 / 5.09 = 0.1$$

3- jadval. Ikki xil sharoitda quvvat isrofi

<i>Nominal sharoitda quvvat isrofi</i>	<i>Real sharoitda quvvat isrofi</i>
$P_{po'l.as} = 170.9kVt$	$P_{po'l.as} = 183.6kVt$
$m_a = 12.5kg$	$m_a = 12.5kg$
$m_{z1} = 3.58kg$	$m_{z1} = 3.58kg$
$P_{c2} = 15.4Vt$	$P_{c2} = 15.4Vt$
$P_{porl2} = 33.9Vt$	$P_{porl2} = 34.9Vt$
$P'_{po'l.qo'sh} = 49.3Vt$	$P'_{po'l.qo'sh} = 50.3Vt$
$P_{po'l} = 220.2Vt$	$P_{po'l} = 233.9Vt$
$P'_{mex} = 58.1Vt$	$P'_{mex} = 58.1Vt$
$P_{qo'sh.N} = 42.9Vt$	$P_{qo'sh.N} = 42.9Vt$
$I_0 = 5.09A$	$I_0 = 5.09A$
$\cos\varphi_0 = 0.1$	$\cos\varphi_0 = 0.1$

Motorlarning korxonalarda nominal sharoitda quvvat isrofi va real sharoitda quvvat isrofilari solishtirilganda yuqoridagi jadval asosida baholash mumkin bo'ladi. Real sharoitlarda po'lat o'zakkdagi isroflarning ortiq ekanligi ko'rinadi

XULOSALAR

Tadqiqotda olib borilgan ishlar bo'yicha bir qator natijalar olindi. Asinxron motorni shikastlanish turlari tasniflanib o'rganildi va ularni oldini olish tadbirlari tahlil qilindi. Asinxron motorni ta'mirlash texnologiyasi tahlil qilindi va unga to'la rioya qilmaslik oqibatlarini o'rganildi. Asinxron motorni ta'mirdan keyingi tekshiruvlari tahlil qilindi va ularni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi, motorlarni ishdan chiqish holatlarini kamaytirish uchun va oqilona ekspluatatsiya qilish uchun tavsiyalar ishlab chiqildi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бельский И.О., Куприянов И.С., Лукьянов А.В. Способ диагностики асинхронных двигателей с короткозамкнутым ротором. Патент на изобретение №2716172 РФ. Опубликовано: 2020.03.06.

2. V.V. Kalekin //Development and research of reciprocating pneumatic motors and pneumatic motor-compressor units with self-acting valves the subject of the dissertation and abstract //Candidate of Technical Sciences / Specialty of the Higher Attestation Commission of the Russian Federation 05.04.06. 2005.

3. U.Kh. Khoshimov, S.M. Khushiev, and Sh.Yu. Karakulov //Study on energy consumption regulation of devices in industry enterprises// E3S Web of Conferences 434, 01042 (2023)<https://doi.org/10.1051/e3sconf/202343401042> 2023.

4. O.Kh. Ishnazarov, U.H. Hoshimov [Mathematical modeling of electric consumption of the gas cooling process](#) E3S Web of Conferences 264, 04088.

5. U.H. Hoshimov, O.Kh. Ishnazarov [Group control of air-cooled gas apparatuses](#) Journal of Physics: Conference Series 2094 (5), 052051.

6. Копылов И.П. Электрические машины: Учебник для вузов. -М.: Энергоатомиздат, 1986. -360 с.

**HOZIRGI KUNDA IJTIMOIIY TARMOQLARNING
BOLALAR RUHIYATIGA TA'SIRI**

Gapparova Mastona Safaraliyevna

Ipak yo'llari innovatsiyalari universiteti Pedagogika-psixologiya

va umumta'lim fanlar kafedrasida o'qituvchisi

m-gapparova@umail.uz

Аннотация: в данной статье рассмотрены проблемы формирования зависимости от социальных сетей школьников подросткового возраста. Проанализированы характерные особенности общения подростков в социальных сетях. На основе проведенного исследования автором предлагается выделить особенности социальных сетей с точки зрения их привлекательности для подростков и причин формирования аддиктивного поведения. Выявлена и обоснована необходимость профилактики зависимости от социальных сетей школьников подросткового возраста.

Abstract: this article deals with the problems of dependence on social networks of adolescent students. We analyzed the characteristics of adolescents to communicate in social networks. On the basis of research by the author proposed to allocate features of social networks in terms of their attractiveness for young people and the causes of the formation of addictive behavior. The necessity of prevention, depending on the social networks of adolescent students is identified and justified.

Keywords: social networks, addiction to social networks, psychological characteristics of personality.

Ключевые слова: социальные сети, зависимость от социальных сетей, психологические характеристики личности.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, shaxsiyatning psixologik xususiyatlari.

Ijtimoiy tarmoqlar dinamik va o'zgaruvchan kuch sifatida paydo bo'lib, yosh shaxslarning muloqot qilish, o'zini namoyon qilish va tarkibni iste'mol qilish usullarini tubdan o'zgartirdi. Ushbu raqamli soha jonli madaniy ekotizimga aylanib, texnologik innovatsiyalarni rag'batlantirdi va korxonalar landshaftini va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni o'zgartirdi. Asosan, ijtimoiy media ulanish uchun kuchli vosita bo'lib, misli ko'rilmagan darajadagi global aloqa va hamkorlikni ta'minlaydi.

Biroq, uning ko'p foydali tomonlari orasida, ijtimoiy media ham tabiiy murakkabliklarni va muammolarni bandargohlaridir. Eng dolzarb tashvishlardan biri uning yosh foydalanuvchilarning ta'sirchan ongiga ta'siri bilan bog'liq. Ushbu maqolada biz ijtimoiy tarmoqlarning bolalarga ta'sirini ko'rib chiqamiz.

Ijtimoiy tarmoqlarning bolalarga ijobiy ta'siri

Ijtimoiy tarmoqlar haqida asosan salbiy nuqtai nazardan gapirilsa-da, uning foydasiga kuchli ijobiy dalillar mavjud. Bolalar uchun ijtimoiy tarmoqlarning afzalliklari:

Internetda vaqt o'tkazish yosh avlod uchun kelajakda o'z yo'llarini bosib o'tishlari uchun zarur bo'lgan texnik ko'nikmalarni olishlari uchun muhimdir. Bu ularga raqamli asrda vakolatli fuqarolar bo'lishga imkon beradi, bu erda ular kengroq jamiyatda to'liq ishtirok etishlari va o'sha avlodning ijtimoiy ko'nikmalarini o'rganishlari mumkin. Shuningdek, ular do'stlar va tanishlarning batafsil onlayn tarmog'iga ega bo'lishga moslashishni o'rganadilar.

Ijtimoiy tarmoqlardan yoshlar ilgari o'ylamagan ijobiy usullarda foydalanmoqdalar. Bu nafaqat muloqot qilish vositasi, balki bolalar va o'smirlar o'zlarini ijodiy ifoda etishning yangi usulini topdilar va kengroq auditoriya bilan muloqot qilish va o'rganish. Talabalar undan o'quv guruhlarini shakllantirish uchun foydalanmoqdalar, bu erda ular osongina va bir zumda fikr va o'quv materiallarini baham ko'rishlari mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar bolalarning o'rganish usullarini ham o'zgartirdi. Unda talabalar tengdoshlaridan o'rganishga undaydigan tengdoshlarga asoslangan ta'lim usuli joriy etildi. Ular har doim o'zaro ta'sir o'tkazadilar va bir-birlariga fikr bildiradilar, bu ularning o'quv jarayonini yaxshilaydi. Shuningdek, ular kattalarga qaraganda bir-birlaridan o'rganishga ishtiyoqlidir. Endi o'rganish nafaqat ularning ota-onalari yoki o'qituvchilari, balki yangi manbalardan kelib chiqishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar nafaqat muloqot qilish vositasi, balki o'smirlar va yoshlar hayotining muhim qismidir. Bu ularga sport jamoalari, faoliyat klublari va darslardagi tengdoshlari bilan aloqada bo'lish imkoniyatini beradi, shu bilan birga ularga o'xshash qiziqishlarga ega bo'lgan boshqalar bilan aloqa o'rnatishga imkon beradi. Bu bolalar uchun eng kam baholangan ijtimoiy media effektlaridan biridir. Ijtimoiy tarmoqlar odamlarni yanada hamdard, e'tiborli va munosabatlarga yo'naltirishi kuzatilgan. Ular o'zlarining his-tuyg'ularini do'stlari tomonidan joylashtirilgan rasmlar, videolar yoki holat yangilanishlarini sharhlash yoki yoqtirish orqali ifoda etadilar. Ular, shuningdek, har qachongidan ham ko'proq odamlarni tilayman, ularning tug'ilgan kunini nishonlash kabi ishlarda ko'proq ishtirok etadilar.

Bolalar boshqalar bilan uzoq muddatli do'stlikni saqlab qolishadi, hatto ular endi bir-birlari bilan shaxsan uchrasha olmasalar ham, ular bilan onlayn aloqada bo'lishadi. Yoshlar tomonidan ko'rsatiladigan virtual empatiyani ijtimoiy tarmoqlardagi qayg'uli do'stlari ijobiy qabul qilishlari kuzatildi. Ijtimoiy tarmoqlar ularning kayfiyatini yaxshilaydi va muammolarga yechim topishga yordam beradi. Virtual hamdardlik ham haqiqiy dunyoga o'tishi va yoshlarga qanday qilib rahmdil bo'lishni o'rgatishi mumkin. Ijtimoiy media yoshlarga o'xshash qiziqishlarga ega bo'lgan boshqalar bilan bog'lanish

uchun platformani taklif etadi. Bu musiqa, san'at, o'yinlar va bloglar bilan bog'liq sevimli mashg'ulotlar yoki kasblar bilan bog'liq har qanday narsa bo'lishi mumkin. Bolalar, shuningdek, ijtimoiy tarmoq guruhlarini orqali o'z jamoalariga ta'sir o'tkazishadi va ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam berishadi. Ba'zi misollar — mablag' yig'ish kampaniyalari va siyosiy tadbirlar hamda munozaralarda qatnashish. Ijtimoiy media yoshlar dunyo bo'ylab odamlar bilan tarmoq imkonini beradi, madaniyatlar va g'oyalar almashinuvi uchun imkon yaratadi, ularni aks holda bo'ylab kelishi mumkin emasdi. Bu ularga hayotga va umuman odamlarga nisbatan kengroq nuqtai nazarga ega bo'lishga yordam beradi.

Ijtimoiy tarmoqlar introvert bolalarga Internet orqali ochilish imkoniyatini beradi va ularga ishonchni oshiradi. Ko'pgina yoshlar ijtimoiy media platformalarida ular bilan muloqot qilgandan so'ng, odamlar bilan shaxsan gaplashishni osonlashtiradi. Bu, shuningdek, ularga butun dunyo bo'ylab odamlar bilan muloqot qilishda, boshqa madaniyatlarni, taomlarni, musiqani va boshqalarni tushunishda yordam beradi.

Ko'pgina yoshlar hozirgi voqealardan xabardor bo'lishni yaxshi ko'radilar va ijtimoiy tarmoqlarda bir nechta yangiliklar akkauntlari bilan bu bolalarga qisqa va dolzarb yangiliklarni etkazishda kuchli vositaga aylandi. Bu ularga umumiy bilimlarini kengaytirishga yordam beradi va ularni dunyodagi so'nggi voqealar bilan aloqada qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlarning bolalarga ta'siri haqidagi mashhur fikr shundaki, u yaxshilikdan ko'ra ko'proq zarar keltiradi. Xo'sh, ijtimoiy tarmoqlar bolalarga qanday ta'sir qiladi? Ijtimoiy tarmoqlarning bolalarga salbiy ta'siri:

Ijtimoiy tarmoqlarning eng taniqli salbiy tomoni bu yaratadigan giyohvandlikdir. Turli xil ijtimoiy media saytlarining yangiliklar lentasini doimiy ravishda tekshirish odatiy holga aylanadi. Mutaxassislarning fikricha, "yoqtirishlar" va "aksiyalar" kabi ba'zi xususiyatlar miyadagi mukofot markazini faollashtiradi. Ushbu mukofot sxemasi o'smirlar davrida juda sezgir va o'smirlar nima uchun kattalarga qaraganda ko'proq ijtimoiy tarmoqlarga kirishini qisman tushuntirishi mumkin. Bu xususiyatlar bizning kayfiyatimizga yanada ta'sir qiladi. Ijtimoiy mavjudot bo'lib, biz o'zaro ta'sir va aloqani qadrlaymiz, ikkalasi ham o'zimiz haqimizda qanday fikrlashimizni belgilaydi. Bu ijtimoiy media atrofida joylashgan kundan-kunga bizning xatti-harakatlarimizni boshqaradi. Ijtimoiy tarmoqlarga qaram bo'lgan yoshlar har kuni soatlab, o'zlari kuzatadigan akkauntlarda joylashtirilgan video, fotosurat va boshqa tarkibni tomosha qilishadi. Ushbu giyohvandlik maktab ishi, sport, o'qish va boshqa samarali tartiblar kabi boshqa faoliyatni buzadi. Ular har kuni katta vaqtni behuda sarflaydilar, natijada maktabda yomon baholar paydo bo'ladi. Ijtimoiy tarmoqlarning ba'zi og'ir foydalanuvchilari o'z tasmalarini kuniga 100 marta, ba'zan esa maktab soatlarida ham tekshirishni tan olishadi. Ba'zi bolalar, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda ko'p vaqtni behuda sarflayotganliklarini tushunishadi, bu ularning kayfiyatiga salbiy ta'sir qiladi.

Bu, shuningdek, ularda mag'lubiyatga uchragan munosabatni shakllantiradi. Psixologlar ijtimoiy tarmoqlarning bolalarning ruhiy salomatligiga yomon ta'sirini uzoq vaqtdan beri kuzatib kelishgan. Bir topilma shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarda kuniga uch soatdan ko'proq vaqt sarflaydigan bolalar ruhiy salomatlikdan ikki baravar ko'proq azob chekishadi. Ularning virtual dunyoga sho'ng'ishi ularning hissiy va ijtimoiy rivojlanishini kechiktiradi. O'smirlarga ta'siri ancha kuchli. IZA mehnat iqtisodiyoti institutining bir hisobotiga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlarda kuniga atigi bir soat sarflash o'smirni baxtsiz qilishi mumkin. Bu ijtimoiy taqqoslashlar, kiberhujumlar va odamlarning o'zaro munosabatlarining pasayishi ta'siri bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Facebook-dan foydalanish, shuningdek, yoshlarning sub'ektiv farovonligining pasayishiga olib kelishi ma'lum. Ular Facebook-dan qanchalik ko'p foydalansalar, umuman hayotlaridan norozi bo'lishadi. O'smirlar, shuningdek, boshqa ijtimoiy tarmoqlarni ham ko'proq ishlatish orqali o'zlarini yaxshi his qilmaydigan va o'z farovonliklarini pasaytiradigan holatga tushishadi.

Ijtimoiy tarmoq saytlarida juda ko'p vaqt sarflaganidan keyin "Facebook depressiyasi"dan aziyat chekayotgani kuzatilmoqda. Ba'zi o'smirlar tashvishli va kayfiyati o'zgarib turadi, ular o'z do'stlari hayoti ularnikidan yaxshiroq ekanligini ko'rishadi. Shuningdek, ular do'stlarining ijtimoiy tarmoqdagi aks etgan hayotlarini idealizatsiya qilishlari mumkin. Biroq, zaif o'smirlar o'ziga ishongan hamkasblariga qaraganda bunga ko'proq moyil.

5. Haqiqiy hayot munosabatlari va ijtimoiy ko'nikmalarning eroziyasi Ekran orqali o'zaro munosabatlar, bolalar va o'smirlarning haqiqiy hayotdagi munosabatlari va ijtimoiy ko'nikmalarini pasaytiradi. Chunki ular og'zaki bo'lmagan signallarni va odamlarning yuz imo-ishoralari o'qishni o'rganmasdan o'sadi. Ijtimoiy o'zaro ta'sir boshqa odamlarning kayfiyati va his-tuyg'ularini tushunish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shunday qilib, asosan ijtimoiy tarmoqlar bilan o'zaro aloqada bo'lgan bolalar hamdardlik ko'rsatmasliklari va og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot qilishda zaif bo'lib qolishlari mumkin.

FOMO va ijtimoiy bosim

Ba'zi o'smirlar do'stlarining xabarlariga javob berish yoki xabarlarni tekshirish bosimidan ta'sirlanadi, boshqalari esa FOMO (yo'qolish qo'rquvi) deb ataladigan ijtimoiy tsiklda bo'lmaslikdan qo'rqishadi. Yoshlar obsesif ravishda o'z media do'stlaridan yangiliklarni tekshiradilar, ular hazil qilishni, faoliyatlarni, partiyalarni va g'iybatlarni o'tkazib yubormaslik uchun. FOMO shuningdek, depressiya va xavotirga olib kelishi ma'lum, shu bilan birga o'spirinlarning ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari foydalanishiga katta hissa qo'shadi.

Narsisizm va o'ziga obsesyon

O'z-o'ziga obsesyon va ijtimoiy tarmoqlarda cheksiz yangilanishlar va selfilarni

joylashtirish yoshlarda narsisizmni oshiradi. Ularning kayfiyati, fotosuratlarining ijtimoiy tarmoqlarda qanchalik qadrlanishiga bog'liq bo'ladi va ular kutgan e'tiborni jalb qilmasa, xavotirga tushishadi. O'z sahifalariga ega bo'lish bolalarni o'ziga qaratadi. Ba'zi zaif bolalar hamma narsa ularning atrofida aylanadi degan tushuncha ostida yashaydilar. Bu disfunktsional hissiy holatlarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin, keyinchalik ularning hayotida va boshqalarga hamdardlik etishmasligiga sabab bo'ladi.

Xavfli xatti-harakatlar va xavfli tendentsiyalar

Kamera telefonlari paydo bo'lishi bilan selfi eng mashhur narsaga aylandi. Har soatda selfi olish va uni ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirish narsisizm bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tashqi ko'rinishga obsesyonni keltirib chiqarishi mumkin. Ba'zi selfiga qaramlar xavfli ishlarni qilishlari, masalan, osmono'par binolar, yovvoyi hayvonlar yoki qurollar bilan suratga tushishlari yoki halokatli yakunlangan "salqin" selfi olish uchun poezdlar kabi harakatlanuvchi transport vositalariga yaqin turishlari ma'lum bo'lgan. Xavfli xatti-harakatlar o'spirinlarda ham kuzatiladi, chunki ular o'zlarini suratga olish paytida bema'ni yoki xavfli faoliyatlarni amalga oshirishga moyil bo'lishadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning kognitiv ta'siri

Facebook va boshqa ijtimoiy media platformalari yoshlarning miyasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bu qisqa e'tibor qarichi bilan bog'liq, chunki yorqin ranglar va g'uvullash tovushlar bolalarni o'ziga tortadi, ular esa bevosita fikrlash yoki diqqatni jamlashdan ko'ra tezkor reaksiyalarga o'rganib qolishadi. Ijtimoiy tarmoq saytlarini ko'rib chiqish uchun hech qanday konsentratsiya yoki chuqur fikrlash jarayoni talab qilinmaydi.

Sayoz jalb qilish va o'tkazib yuborilgan tajribalar

Ko'pincha ijtimoiy tarmoqlarning bola rivojlanishiga ta'siri yuzaki stimullar bilan o'sib, bolalar boshqalar va o'zlari bilan chuqur muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'lmaydilar. Ular dam olish yoki do'stlar yoki oila a'zolari bilan tushlik qilishda bo'lishi mumkin bo'lgan tadbirning haqiqiy tajribasini o'tkazib, mukammal Instagram fotosuratlari uchun yashaydilar.

Kiberxavfsizlik xavfi va onlayn yirtqichlik

Ijtimoiy tarmoq saytlarining bolalar uchun boshqa xavflariga kiberjinoyatchilik va kiberhujum kiradi. Ijtimoiy media platformalarida tahdidli xabarlar yoki ma'lum bir shaxsga qaratilgan haqoratli tarkibga ega nozik postlar ko'rinishida bezorilik osonroq. Yosh bolalar, shuningdek, zarar etkazmoqchi bo'lgan yirtqich shaxslar tomonidan ta'qib qilish nishoniga aylanishi mumkin.

Zararli tarkibga ta'sir qilish

Internetda tajovuzkor, aniq va zo'ravon tarkibga osongina kirish mumkin, bu yosh ongga ta'sir qiladi. Ushbu tarkib ularning ongini noto'g'ri shakllantirishi yoki ruhiy bezovtalanishiga olib kelishi mumkin, keyinchalik ularning hayotining boshqa

yo'llariga, ta'limdan shaxsiy munosabatlarga va boshqalarga ta'sir qilishi mumkin.

Ota-Onalar Bolalarga Ijtimoiy Tarmoqlarda Aqlli Bo'lishga Qanday Yordam Berishlari Mumkin?

Ota-onalar har doim farzandlari uchun eng yaxshisini xohlashadi, shu bilan birga ularni eng yomon narsalardan himoya qilishadi. Ota-onalar bolalarga yomon vaziyatlarni hal qilishga harakat qilishadi va ularga birinchi navbatda ulardan uzoqroq turishni maslahat berishadi. Shunday qilib, ota-onalar ijtimoiy tarmoqlardan foydalangan holda farzandlari haqida qanday qilib aqlli bo'lishlari mumkin:

Ijtimoiy tarmoq saytlarining bolalarga ta'sirini o'rganish va ularning ijobiy va salbiy tomonlari haqida ma'lumot berishdan boshlang. Dastlab, ular qaysi saytlarda va qancha vaqt bo'lishi mumkinligi haqida chegaralarni belgilang.

Farzandlaringizni onlayn tarmoqqa emas, balki odamlar bilan ko'proq real hayotda muloqot qilishga undang. Ularga haqiqiy do'stlik va tadbirlarda ko'proq vaqt sarflash muhimligini o'rgatish kerak.

Ijtimoiy tarmoqlarning bolalarga yomon ta'siri haqida ularga doimiy ravishda ma'ruza qilish o'rniga, ular bo'lishi mumkin bo'lgan boshqa qiziqish yoki ehtirolarni rag'batlantiring. Bu sevimli mashg'ulotlar, sport, ijtimoiy ish yoki virtual bo'lmagan narsalar bo'lishi mumkin.

Ularni ijtimoiy media platformalaridan o'rganishni yaxshilash uchun konstruktiv foydalanishni yoki qiziqishlari o'xshash boshqalar bilan hamkorlik qilishni taklif qiling. Ularga mazmunga ega bo'lgan va vaqt sarflashga arzimaydigan narsalarni qanday farqlashni o'rgating.

Ularning onlayn faoliyatini nazorat qiling, shunda siz ularni onlayn yirtqichlar va bezorilardan himoya qilishga o'rgatishingiz mumkin. Ularga etarlicha erkinlik bering, lekin ularning onlayn odatlaridan xabardor ekanligingizni ta'minlang.

Ularning ijtimoiy tarmoq saytiga qo'shiling, shunda siz uning qanday ishlashini yaxshiroq bilib olasiz. Iloji bo'lsa, ularning xabarlarini ko'rish uchun ularni saytda kuzatib boring. Biroq, ularning postlarini sharhlashdan yoki ular bilan muloqot qilishdan saqlaning.

Agar bolangiz telefonlariga yoki internetdagi vaqtiga qarab tez-tez xafa bo'lsa, u bilan bu haqda gaplashing. Ular onlayn sodir bo'layotgan narsalarni olish uchun emas, balki qanday yo'l-yo'riq kerak bo'lishi mumkin, ularning qalbiga.

Bu foydali bo'lgani kabi, ular unga faqat etarli vaqt sarflashni ta'minlash. Siz hatto yaxshi xulq-atvor uchun mukofot sifatida ijtimoiy tarmoqlarga vaqt ajratishingiz mumkin.

- Facebook-da 500 ta do'stga ega bo'lish ularning salqin, ijtimoiy yoki mashhur ekanligini anglatmasligini tushunishlariga imkon bering.

- Ijtimoiy tarmoq va real hayot o'rtasidagi farqni ta'kidlang.

Ijtimoiy tarmoqlarda bolalar uchun to'g'ri yosh qancha?

Bolalarning ijtimoiy tarmoqlarda bo'lishlari uchun to'g'ri yosh odatda platforma yoshi talablariga muvofiq 13 atrofida. Biroq, ota-onaning ko'rsatmasi, etuklik darajasi va onlayn xavfsizlikni bilish juda muhim omillardir. Ota-onalar bolalarni mas'uliyatli foydalanishga o'rgatishlari va ularning xavfsizligi hamda farovonligini ta'minlash uchun ularning onlayn faoliyatini diqqat bilan kuzatishlari kerak.

Ota-onalar o'z farzandlari uchun ijtimoiy media platformalarida qanday xavfsizlik imkoniyatlarini o'rnatishi mumkin?

Ota-onalar farzandlarini ijtimoiy media platformalarida himoya qilish uchun bir nechta xavfsizlik variantlariga ega. Ular farzandining profili va kontentini kim ko'rishi mumkinligini nazorat qilish uchun maxfiylik sozlamalarini o'rnatishi mumkin, bu esa faqat ishonchli shaxslarga kirishiga ishonch hosil qilishi mumkin. Ota-ona nazoratini yoqish ota-onalarga farzandining onlayn faoliyatini kuzatish yoki cheklash, masalan, vaqt chegaralarini belgilash yoki ayrim funksiyalarni cheklash imkonini beradi. Bundan tashqari, bolalarni onlayn xavfsizlik haqida o'rgatish, ularga shaxsiy ma'lumotlarni almashish va begonalar bilan muloqot qilish xavfi haqida o'rgatish juda muhimdir. Ochiq muloqotni o'rnatish bolalarni onlaynda duch kelgan har qanday aloqalar yoki kontent haqida xabar berishga undaydi, bu esa xavfsizroq raqamli muhitni ta'minlaydi.

Bolalar o'rtasida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish yillar davomida qanday o'zgardi?

Yillar davomida bolalarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish landshafti sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Smartfon va planshetlarning ko'payishi bilan bolalar endi yoshligidanoq ijtimoiy media platformalariga misli ko'rilmagan kirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ushbu qulaylikning oshishi bolalarning ijtimoiy media bilan aloqasi o'zgarishiga olib keldi, mobil qurilmalar esa ularning asosiy ulanish vositasiga aylandi. Bundan tashqari, fotosuratlar va videolar kabi vizual kontentning o'sishi bolalarning onlayn muloqot qilish va o'zaro munosabatini o'zgartirib, Instagram va TikTok kabi vizual yo'naltirilgan platformalarni afzal ko'rdi.

Bolalar xavfsizligi uchun ijtimoiy tarmoqlarda tavsiya etilgan sozlamalar qanday?

Ijtimoiy tarmoqlarda bolalar xavfsizligini ta'minlash uchun ota-onalar bir nechta tavsiya etilgan sozlamalar va amaliyotlarni amalga oshirishlari kerak. Birinchidan, qat'iy maxfiylik sozlamalarini yoqish, kim o'z farzandining profili va kontentini ko'rishi mumkinligini nazorat qilish, begonalar bilan aloqa qilishni cheklash uchun muhim ahamiyatga ega. Ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish ularning hisoblariga ruxsatsiz kirishning oldini olish uchun qo'shimcha xavfsizlik darajasini oshiradi. Kontent filtrlari bolalarni potentsial zararli materiallardan himoya qilib, nomaqbul yoki zararli kontentni bloklashi mumkin. Farzandlarining onlayn faoliyatining muntazam monitoringi ota-onalarga ularning o'zaro munosabatlari haqida xabardor bo'lish va kerak bo'lganda aralashish imkonini beradi. Nihoyat, bolalarni

onlayn xavfsizlik amaliyotlari haqida o'rgatish ularga mas'uliyatli tanlov qilish va ijtimoiy tarmoqlarda xavfsiz harakat qilish imkonini beradi.

Xo'sh, bolalarga ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishga ruxsat berish kerakmi?

Deyarli hamma narsada bo'lgani kabi, zamon va tendentsiyalar bilan aloqada bo'lish uchun ijtimoiy mediadan o'rtacha darajada foydalanish kerak. Muammo faqat haddan tashqari indulgensiyanidan boshlanadi.

Adabiyotlar/Resurslar:

Bolalarni ijtimoiy tarmoqlar haqida aqlli bo'lishga o'rgatish; Nemours Kids Health; <https://kidshealth.org/en/parents/social-media-smarts.html>

Ijtimoiy tarmoqlar farzandingizga qanday salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin; Klivlend klinikasi; <https://health.clevelandclinic.org/dangers-of-social-media-for-youth>

Farzandim necha yoshda ijtimoiy tarmoqqa kirishi mumkin?; Internetmatters.org; <https://www.internetmatters.org/resources/what-age-can-my-child-start-social-networking/>

Yoshlar, ijtimoiy media va texnologiya 2018; Pyu tadqiqot markazi; <https://www.pewresearch.org/internet/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018/>

Ijtimoiy tarmoqlar va ruhiy salomatlik; HelpGuide.org; <https://helpguide.org/articles/mental-health/social-media-and-mental-health.htm>

Kiberhujum: bu nima va uni qanday to'xtatish kerak; UNICEF; <https://www.unicef.org/end-violence/how-to-stop-cyberbullying>

Doimiy ulangan: OAVdan foydalanish bolangizga qanday ta'sir qilishi mumkin; Amerika Pediatriya Akademiyasi; <https://www.healthychildren.org/English/family-life/Media/Pages/Adverse-Effects-of-Television-Commercials.aspx>

**UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI MATEMATIKA KURSIDA
HOSILA TUSHUNCHASI**

Nishonov T. - Andijon davlat universiteti dotsenti.

Qosimjonov D. - Andijon davlat universiteti

Matematika va mexanika fakulteti talabasi

Akbarov D. - Andijon davlat universiteti

Matematika va mexanika fakulteti talabasi

Hozirgi zamon matematikaning amaliy faoliyatga chuqur kirib borishi, uni fan-texnika va iqtisodda qo'llanishi bilan xarakterlanadi. Boshqacha aytganda, matematika amaliy masalalarni yechishda metodologik asos bo'lib qoldi. Shu bilan bir qatorda masalalar yechishda matematikadan tadqiqiy ko'nikma va malakalarni shakllantirmasdan turib, foydalanish mutlaqo mumkin emas. Tadqiqiy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar matematikaning nazariy qurilishi bilan uning amaliy muammolarini bog'laydi.

Differensial hisob — matematikaning hosilalar va differensiallarni hisoblash, ularning xossalarini o'rganish hamda funksiyalarni tekshirishga tatbiq qilish bilan shug'ullanadigan bo'limidir. 17-asrga kelib Yevropada ishlab chiqarish kuchlarining o'sishi, turli mashina va inshootlarning yaratilishi, kemasozlikning rivojlanishi, jumladan, matematika oldiga juda ko'p yangi masalalarni qo'yganligi munosabati bilan differensial hisob va integral hisob g'oyalari vujudga keldi. Differensial hisobning vujudga kelishidagi dastlabki ishlar egri chiziqqa urinma o'tkazish masalasini yechishda Ferma, René Descartes va boshqa matematiklar tomonidan qilingan.

Bugungi kunda hosilani maktab matematika kursining 11-sinfida eng avval ortirma kiritish orqali hisoblanib, keyin differensiallash qoidalari va hosila jadvali kiritilib o'rgatiladi.

Ta'rif:

$y = f(x)$ funksiyaning **hosilasi** deb quyidagi limitga (agar u mavjud bo'lsa) aytiladi:

$$\lim_{h \rightarrow 0} \frac{f(x+h) - f(x)}{h}.$$

Odatda $y = f(x)$ funksiyaning hosilasi $f'(x)$ kabi belgilanadi. Hosilani topish amali *differensiallash* deyiladi.

$f'(x)$ belgilash o'rniga $\frac{dy}{dx}$ kabi belgilash ham qabul qilingan.

Bu belgilashning "kasr" ko'rinishda ekanligini quyidagicha tushuntirish mumkin.

Agar orttirmalarni $h = \Delta x, f(x + \Delta x) - f(x) = \Delta y$ deb belgilasak, $f'(x) = \lim_{h \rightarrow 0} \frac{f(x+h) - f(x)}{h}$ dan quyidagiga ega bo'lamiz

$$f'(x) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{dy}{dx}.$$

Hosila ta'rifidan foydalanib, funksiyalarning hosilasini toping:

Misol 1.

1) $f(x) = x^3 - 7x + 5;$

2) $f(x) = \sqrt[3]{x}$

1) $h \neq 0$ bo'lgani uchun

$$f(x+h) = (x+h)^3 - 7(x+h) + 5 = x^3 + 3x^2h + 3xh^2 + h^3 - 7x - 7h + 5;$$

$$f(x+h) - f(x) = x^3 + 3x^2h + 3xh^2 + h^3 - 7x - 7h + 5 - x^3 + 7x - 5 = 3x^2h + 3xh^2 + h^3 - 7h.$$

$$\frac{f(x+h) - f(x)}{h} = \frac{3x^2h + 3xh^2 + h^3 - 7h}{h} = 3x^2 + 3xh + h^2 - 7.$$

$h \rightarrow 0$ da $3xh + h^2 \rightarrow 0$ bo'lgani uchun

$$f'(x) = \lim_{h \rightarrow 0} \frac{f(x+h) - f(x)}{h} = 3x^2 - 7$$

2. Ayirmali nisbatni tuzamiz:

$$\begin{aligned} \frac{f(x+h) - f(x)}{h} &= \frac{\sqrt[3]{x+h} - \sqrt[3]{x}}{h} = \frac{(\sqrt[3]{x+h} - \sqrt[3]{x}) (\sqrt[3]{(x+h)^2} + \sqrt[3]{(x+h)x} + \sqrt[3]{x^2})}{h (\sqrt[3]{(x+h)^2} + \sqrt[3]{(x+h)x} + \sqrt[3]{x^2})} = \\ &= \frac{x+h-x}{h (\sqrt[3]{(x+h)^2} + \sqrt[3]{(x+h)x} + \sqrt[3]{x^2})} = \frac{h}{h (\sqrt[3]{(x+h)^2} + \sqrt[3]{(x+h)x} + \sqrt[3]{x^2})} = \\ &= \frac{1}{\sqrt[3]{(x+h)^2} + \sqrt[3]{(x+h)x} + \sqrt[3]{x^2}}. \end{aligned}$$

$$h \rightarrow 0 \text{ da } \frac{1}{\sqrt[3]{(x+h)^2} + \sqrt[3]{(x+h)x} + \sqrt[3]{x^2}} \rightarrow \frac{1}{3\sqrt[3]{x^2}}. \text{ Demak, } (\sqrt[3]{x})' = \frac{1}{3\sqrt[3]{x^2}}$$

Hosilaning fizik ma'nosi quyidagicha tushuntirilgan.

Moddiy nuqtaning harakati $S = v(t)$ qoida bilan aniqlangan bo'lsin, bunda t vaqt, S bosib o'tilgan yo'l. Vaqtning t_0 va $t_0 + \Delta t$ qiymatlarida ($\Delta t > 0$). $S = v(t_0)$ funksiya qiymatlari $v(t_0)$ va $v(t_0 + \Delta t)$ ga teng, $v(t_0 + \Delta t) - v(t_0)$ ayirma Δt vaqt oralig'ida o'tilgan ΔS yo'lni aniqlaydi:

$\Delta S = v(t_0 + \Delta t) - v(t_0)$ Demak, Δt vaqt ichida moddiy nuqta ΔS yo'lni o'tadi. Unda

$\frac{\Delta S}{\Delta t}$ nisbat moddiy nuqta harakatining o'rtacha tezligini bildiradi, $\Delta t \rightarrow 0$ da $\frac{\Delta S}{\Delta t}$ ning limiti moddiy nuqtaning t_0 paytdagi oniy tezligini ifodalaydi.

$$v(t_0) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta S}{\Delta t} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{f(t_0 + \Delta t) - f(t_0)}{\Delta t} = f'(t_0)$$

Shunday qilib, $S = v(t)$ funksiyaning t_0 nuqtadagi hosilasi mexanik nuqtai –

nazaridan $S = v(t)$ qoida bilan harakatlanayotgan moddiy nuqtaning t_0 paytdagi oniy tezligini bildirar ekan, ya'ni $S'(t) = v(t)$. Moddiy nuqtaning oniy tezligidan olingan hosila esa, uning oniy tezlanishga teng bo'ladi, $v'(t) = a(t)$.

Misol. $S = 2t^2 + t$ (m) qonuniyat bilan harakatlanayotgan moddiy nuqtaning $t = 3$ (sek) dagi oniy tezligini toping.

Yechish.

$$v(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta S}{\Delta t} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{S(t + \Delta t) - S(t)}{\Delta t} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{2(t + \Delta t)^2 + (t + \Delta t) - 2t^2 - t}{\Delta t} = 4t + 1$$

Demak, $v(t = 3) = 4 \cdot 3 + 1 = 13$ m/sek, $v = 13$ m/sek.

Bugungi kunda hosila eng avvalo umumta'lim maktabi matematika kursida o'rgatilib, so'ngra oliy ta'limda davom ettiriladi. Funksiya hosilasi matematikaning bir qancha sohalarida keng qo'llaniladi. Hosilada funksiyaning turli qiymatlarida o'zgarish tezligini o'rganishda keng qo'llanadi. Yana hosilalar yordamida [optimizatsiya](#) masalalari yechiladi. Bunday masalalarda berilgan funksiyaning maksimum yoki minimum qiymatlari topiladi. Optimizatsiya masalalari [iqtisod](#) fanida juda keng ishlatiladi. Differensial va integral hisob bir-biri bilan chambarchas bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduxamedov A.U., Nasimov X.A, Nosirov U.M, Xusanov J.X. Algebra va matematik analiz asoslari. 1-qism. Akademik litseylar uchun darslik. Tuzatilgan 2-nashri.-T.:”O’qituvchi”, 2003.-416 b.
2. Abduxamedov A.U., Nasimov X.A, Nosirov U.M.,Xusanov J.X. Algebra va matematik analiz asoslari. 2-qism Akademik litseylar uchun sinov darsligi.-T.:”O’qituvchi”, 2002.-368 b.
3. Abduxamedov A. Nasimov X., Nosirov U.,Xusanov J. Algebra va analizdan masalalar to'plami. 1-qism. Akademik litseylar va kasb-xunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma.-T.:”SHarq”, 2003.-152 b.

DETERMINATION OF THE IMMUNE BACKGROUND IN NODULAR DERMATITIS VETERINARY SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE

Junior administrative officer - S.S.Tursunov

Abstract: During the research, cattle were examined in the conditions of the Regional Diagnostic Laboratory in the Khorezm region and some districts of the Republic of Karakalpakstan using the IFT method in order to determine the immune background against nodular dermatitis. For this, blood samples were taken from 109 cattle out of a total of 1034 cattle from cattle farms in the districts of the Khorezm region and the level of the immune background was determined, as a result of which it was found that it was 23%, with an average of 3% positive results. In the Republic of Karakalpakstan, samples were taken from 142 cattle out of a total of 344 cattle, of which 36 blood samples were invalid, 106 blood samples were tested and 46.2% with an average of 5% positive results.

Key words: immunoglobulin, district, region, nodular dermatitis, cattle, blood, serum, hemolysis, positive, negative.

The scope of the topic: Today, lumpy dermatitis in cattle is one of the most urgent problems facing veterinary science and practice. Because the disease is widespread, its diagnosis is quite difficult, and the course of the disease, clinical signs and pathological changes are similar to those of a number of other diseases. This, in turn, creates serious difficulties in the diagnosis of the disease. The development of pathomorphological diagnostics for the accurate diagnosis of this disease is one of the most urgent issues today. "High-yielding cattle are more susceptible to lumpy dermatitis, and up to 90% of animals on the farm are infected with the virus" [1, 2, 5, 7].

Materials and methods of research: Capripox Double Antigen Multi-species Innovative Diagnostics kit [3, 4]. For this, blood samples were taken from 109 cattle out of 1034 cattle in the districts of the Khorezm region and the level of the immunophenotype was determined. It was found that the level of immunity against nodular dermatitis in cattle in the areas of Shovot, Yangiariq, Gurlan, Urgench "Ak-yop" MFY of Khorezm region, other regions of this district, Khiva, Khanka and Kalakhishkala villages of Bogat district, "Saraykul" of Takhiatash district, "Orailyk" mahalla of Chimboy district was 3%, with a total average of 23%.

In various regions of the Republic of Karakalpakstan, including "Kashi" MFY of Kungirov district, "Dostloq" MFY of Qonliqo'l district, Nukus city, "Aq Oltin" veterinary department of Amudaryo district in "Toza Suv" neighborhood, "T. Guzari" of Chimboy district and "Janabozor" of Kegeyli district, a total of 344 heads as a result of random selection of cattle, blood samples were taken from 142 cattle, of which 106 blood samples were examined. Blood samples taken from 36 cattle were found to be

hemolytically unfit for examination. As a result of the research, it was found that the level of immunofon in blood serum is 46.2% and it is 5% on average.

Results of the study: Scientific research conducted in the Khorezm region and the Republic of Karakalpakstan to identify lumpy dermatitis in cattle farms in the following districts was tested in the VITI Regional Diagnostic Laboratory under laboratory conditions.

Blood samples tested from cattle belonging to citizens of Shavot district A total of 20 blood samples taken from cattle farms in the following districts were tested, of which 10 were positive, 6 were negative, and 4 were found to be unsuitable for testing because they were hemolyzed blood samples.

Out of 15 blood samples tested on cattle belonging to citizens of Yangiarik district, 8 were positive, 5 were negative, and 2 were found to be unsuitable.

A total of 5 blood samples were tested on the cattle belonging to the citizens of "Boldonli" MFY of Gurlan district, and it was found that 2 of them had positive and 3 negative results. No invalid blood samples were detected.

A total of 3 blood samples were examined from the cattle belonging to the citizens of "Aq-yop" MFY of Urganch district, and it was determined that 2 of them gave positive and 1 negative result. Also, no invalid blood samples were detected.

A total of 3 blood samples from cattle belonging to citizens of Urganch district were examined. Two of them were positive and 1 was found to be negative. No invalid blood samples were detected.

A total of 20 blood samples from cattle owned by citizens of Khiva district were tested; 9 were positive, 5 were negative and 5 were invalid.

A total of 18 blood samples were examined from cattle belonging to the citizens of Khanka district. Fifte of them were positive, 2 were negative, and 1 was found to be an invalid blood sample.

A total of 14 blood samples were taken from cattle belonging to the citizens of the village of Kalakhishkala, Bogot district, and 7 of them were positive, 6 were negative, and 1 was found to be an invalid blood sample (Table 1).

Table 1. According to the analysis, out of 98 blood samples taken randomly from cattle owned by the population in the districts of Khorezm region, the total level of immunity against lumpy dermatitis was 58, of which 36 were detected with IgG antibodies, and 22 with IgM antibodies. During the experiments, a total of 36 blood samples were negative, of which 15 were negative with IgG antibodies, and 14 were negative with IgM antibodies. As a result of the tests, the level of immunity in cattle vaccinated against lumpy dermatitis from cattle owned by the population in the districts of Khorezm region was found to be 23% on average, while in 8 districts this indicator was 3% of the immunity level.

1- table

Results of determination of the immune background in the blood serum of cattle vaccinated against lumpy dermatitis in the districts of Khorezm region

№	Farm name	Blood serum sample	Hemolysis	Test results			
				IgG		IgM	
				positive	negative	positive	negative
1	Shavat district	20	4	6	2	4	4
2	Yangiarik district	15	2	6	0	2	5
3	Gurlan district "Boldonli" MFY	5	0	5	3	0	0
4	Urganch district "Aq-yop" MFY	3	0	0	0	2	1
5	Urgench district	3	0	1	1	1	0
6	Khiva district	20	5	4	5	5	0
7	Khanka district	18	1	9	1	6	1
8	Kalakhishkala village, Bogot district	14	1	5	3	2	3
	Total	98	13	36,7	15	22	14

As a result of random selection of 344 head of cattle from different regions of the Republic of Karakalpakstan, blood samples were taken from 142 head of cattle, of which blood samples taken from 106 head of cattle were examined (Table 2).

According to the results of the immunophone analysis, the immunophone against the virus of nodular dermatitis was preserved in the cattle in the territories of the Republic of Karakalpakstan among the large horned animals vaccinated against the disease of nodular dermatitis. It was found that the level of the immunophone was 5% when the level of the immunophone was calculated from the examined blood sera of 46.2 percent.

Cross-section of districts in the Republic of Karakalpakstan

A total of 16 blood samples were examined from the cattle belonging to the citizens of the "Kashi" M.F.Y.

A total of 15 blood samples were examined from the cattle belonging to the citizens of "Dostloq" M.F.Y of Qonlikol district, of which 7 were positive, 1 was negative, and 7 were found to be invalid.

A total of 8 blood samples from cattle belonging to the citizens of Nukus city were examined, 3 of them were positive, 3 were negative, and 2 were found to be invalid.

15 blood samples from cattle belonging to the citizens of the "Toza Suv" neighborhood of the Amudarya district "Aq Oltin" veterinary department were tested.

Near of them were positive and 4 were found to be invalid. No negative blood samples were detected.

17 blood samples from cattle belonging to citizens of the Orta Qala neighborhood of Amudarya district "Orta Qala" veterinary department were checked, 11 of them had positive results, 1 negative result, and 5 of them were found to be invalid.

A total of 15 blood samples were examined in the cattle belonging to the citizens of the "Saraykol" veterinary point of Takhyatosh district, of which 2 were positive, 4 were negative, but 9 blood samples were found to be invalid.

A total of 3 blood samples were tested on cattle belonging to the citizens of "T. Guzari" neighborhood of Chimboy district, and it was found that all of them had positive results.

A total of 9 blood samples from cattle belonging to the citizens of "Orayliq" neighborhood of Chimboy district were examined. Four of them had positive results, 3 were negative, and 2 were found to be invalid blood samples.

A total of 19 blood samples from cattle belonging to the residents of the "Janabozor" neighborhood of Kegeili district were examined, of which 12 had a positive result, 3 were negative, and 4 were found to be invalid.

A total of 106 blood samples from vaccinated cattle were examined in the territories of the Republic of Karakalpakstan, of which 56 blood samples showed positive results, while 23 blood samples showed negative results. However, 36 blood samples were found to be invalid due to numerous errors in blood sampling (Table 2).

Table 2

The result of determining the immune background in the blood serum of cattle vaccinated against nodular dermatitis in the districts of the Republic of Karakalpakstan

T/ P	Farm name	Blood serum sample	Hemolysis	Test results			
				IgG		IgM	
				positive	салбий	ижобий	салбий
1	Call district "Kashi" M.F.Y.	16	3	3	5	2	3
2	"Dostloq" of Konlikol district	15	7	4	1	3	0
3	Nukus city	8	2	2	3	1	0
4	"Toza Suv" neighborhood, Amudarya district	15	4	7	0	4	0
5	O'рта Qala village, Amudarya district	17	5	8	1	3	0
6	Takhyatosh district	15	9	2	4	0	0

	"Saraykol"						
7	Chimboy district "T. Guzari"	3	0	2	0	1	0
8	Chimboy district Oraylyk M.F.Y	9	2	3	2	1	1
9	Kegeili district "Jamabozor" M.F.Y	17	4	6	2	4	1
	Total	142	36	30	18	19	5

According to the results of Table 2, 49 positive results were detected in the blood serum of the blood samples tested during the study, while IgG antibodies were detected in 30 of them, and IgM antibodies were detected in 19 blood samples. 23 of the tested blood samples were negative, of which 18 were negative for IgG antibodies and 5 were negative for IgM antibodies. Out of 106 blood samples, 49 blood samples were positive, which was 46.2 percent, and the average immunobackground level was 5%.

Conclusions:

1. According to the results of scientific research, when tested using the ELISA method, the average level of immunity against lumpy dermatitis in 8 regions of the Khorezm region was 3%.

2. The average level of immunity against lumpy dermatitis in 9 regions of some districts of the Republic of Karakalpakstan was 5%.

3. The average level of immunity against lumpy dermatitis in the Khorezm region was 36 IgG immunoglobulin positive blood samples from cattle, 22 blood samples were positive IgM positive.

4. The negative result of the titer of antibodies against lumpy dermatitis in the blood samples tested in this region was 15 IgG antibodies negative, 14 IgM negative.

5. In the blood samples tested in the districts of the Republic of Karakalpakstan, the level of the immune background against lumpy dermatitis was determined to be positive in 30 IgG antibodies, and positive in 19 IgM antibodies.

6. In cattle, the level of the immune background against lumpy dermatitis was determined to be negative in 18 IgG antibodies, and negative in 5 IgM antibodies.

List of references

1. Абдалимов, С.Х Турсунов С.С «О нодулярном дерматите крупного рогатого скота/ 2019 г. Московская обл., Городской округ Подольск, пос.Дубровицыд. 60.

2. Вацаев Ш.В. Черных О.Ю., Чернов А.Н., Лысенко А.А. Динамика эпизоотического процесса при нодулярном дерматите крупного рогатого скота в Чеченской Республике за 2015-2016 гг // Ветеринарный врач. г. Казань, № 3. 2018 г.-37-40 с.

3. Долгов В. В. Иммунохимический анализ в лабораторной медицине /-

М.-Тверь: ООО «Издательство» «Триада», 2015. С.-34-38

4 Егоров А.М., Осипов А.П., Дзантиев Б.Б., Гаврилова Е.М. Теория и практика иммуноферментного анализа-М: Издательство "Высшая школа", 1991.- С. 3-42.

5. Мищенко А.В., Караулов А.К., Мищенко В.А “Нодулярный дерматит крупного рогатого скота”/–Текст: непосредственный// Ветеринария. – 2016. – № 4.– 3-6 с.

7 Salimov Kh.S., Ismatova R.A., Tursunov C.S. Abdalimovlar S.H. On measures “Diagnosis, treatment, prevention and control of nodular dermatitis in cattle”. Methodological recommendations. Samarkand-2022 y 15 p.

**BAHOLASH TIZIMLARINING MILLIY TA'LIM
TIZIMLARIGA TA'SIRI**

Jumanazarov Shohruxbek Umidjon o'g'li

Andijon Davlat Chet Tillari Instituti, Ingliz filologiyasi,

o'qitish metodikasi va tarjimonshunoslik fakulteti,

Gid hamrohligi va tarjimonlik faoliyati(ingliz tili)

3-bosqich talabasi

jumanazarovshohruxbek@gmail.com

Ilmiy rahbar: Azimjon Axmedov

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim sohasida baholash tizimlarining talablari, ta'lim tizimiga joriy etishning tamoyillari va ta'lim jarayonini zamonaviy sifatli tashkillashtirishi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, baholash tizimlarining muhim ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Baholash tizimlari, milliy baholash tizimlari, PISA, PIRLS, global raqobatbardoshlik, xorijiy tajribalar, standartlashtirish, ta'lim talablari, ta'lim tizimi.

Аннотация: В данной статье говорится о требованиях к системам оценивания в сфере образования, принципах внедрения в образовательную систему и современной качественной организации образовательного процесса. Также раскрывается важность систем оценки.

Ключевые слова: Системы оценки, национальные системы оценки, PISA, PIRLS, глобальная конкурентоспособность, зарубежный опыт, стандартизация, образовательные требования, образовательная система.

Abstract: It explains the requirements of educational production systems, the processes of implementation in the education system, and the quality of education. The importance of work and support is revealed.

Keywords: Assessment systems, national assessment systems, PISA, PIRLS, global competitiveness, foreign experiences, standardization, educational requirements, education system.

Ta'limning jamiyat va mamlakat taraqqiyotidagi ustuvor ahamiyati ko'plab me'yoriy hujjatlarda yuqori darajada qayd etilgan. Ta'lim sohasidagi loyihalarni amalga oshirish jarayonida "innovatsion ta'lim"dan "sifatli ta'lim"ga e'tibor qaratila boshlandi. Hozirgi vaqtda ta'limni modernizatsiya qilish doirasida ta'lim xizmatlari sifatini boshqarish tizimini faol rivojlantirish davom etmoqda. Ta'lim siyosati sohasida jahonning yetakchi ekspertlaridan biri bo'lgan Maykl Barber bir maqolasida samarali maktab tizimini tavsiflovchi tarkibiy elementlardan biri yuqori

malakali o'qituvchilar jamoasi hamda ularning pedagogik fazilati va malakasini muttasil takomillashtirishdir, deb ta'kidlaydi. Haqiqatan ham, bugun tez o'zgarayotgan zamonda iqtisodiyot, fan va ta'lim mislsiz sur'atda rivojlanib bormoqda. Mavjud ilmiy axborotlar, shu jumladan, maktab fanlariga doir ma'lumotlarni har yili to'la yangilashga ehtiyoj sezilyapti. Ushbu munosabatlar tizimidagi baholash endi nafaqat aniqlash va sinovdan o'tkazish, balki shakllantiruvchi, aniqlovchi va rag'batlantiruvchi, motivatsion, maktab va kasbiy yo'riqnomadir. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda xorij tajribalarni o'rganish, tizimga xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizim bilan qiyosiy, xalqaro va xorijiy tashkilotlar bilan yaqindan hamkorlik qilish, tizimda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni joriy qilish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim sanaladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» gi

5712- son Farmoniga binoan PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish shu bilan birga xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarini tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida" gi 997-sonli farmonida eng oliy vazifa qilib quyidagilar olindi:

- xalqaro tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda o'qish;

- PISA, PIRLS, baholash dasturi yo'nalishidagi savollar milliy bazasini yaratish.

O'zbekiston Respublikasida xalq talimi tizimida olib borilayotgan amaliy ishlar, ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to'g'risida hukumat qarorining qabul qilinishi ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo'lga qo'yilishi ta'lim tizimida muhim ahamiyat kasb etadi.

Baholash tizimlari milliy ta'lim tizimlariga bir qancha jihatdan ta'sir ko'rsatadi. Ular ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, sifatni boshqarish, hamda global tendensiyalar bilan moslashishda muhim rol o'ynaydi. Quyida ushbu ta'sir yo'nalishlari batafsil bayon qilingan:

1. Ta'lim sifatini boshqarish va rivojlantirish:

•**Samaradorlikni baholash:** Baholash tizimlari o'quvchilarning bilim darajasi va o'qitish jarayonining natijalarini aniqlash imkonini beradi. Bu orqali milliy ta'lim tizimlarining zaif va kuchli tomonlari aniqlanadi.

•**Ta'lim standartlariga muvofiqlik:** Milliy va xalqaro baholash tizimlari ta'lim muassasalarini belgilangan standartlarga rioya qilishga undaydi.

2.Xalqaro raqobatbardoshlikni ta'minlash:

•**Xalqaro baholash dasturlariga moslashuv:** Milliy ta'lim tizimlari xalqaro dasturlar (PISA, TIMSS, PIRLS kabi) bilan uyg'unlashgan baholash tizimlarini tatbiq qilish orqali global miqyosda o'z o'rnini mustahkamlaydi.

•**Talabalar mobilligi:** Yagona baholash tizimlari xalqaro darajadagi diplomlarni tan olishni osonlashtiradi.

PISA - 1997 yilda joriy etilgan bo'lib, har uch yilda bir marta o'tkazib kelinadigan ushbu dastur o'quvchilarni ta'lim sohasidagi yutuqlarini jahon davlatlaridagi maktab o'quvchilarining bilimi va ularni amaliyotda qo'llay olish mahoratini baholash bo'yicha xalqaro dastur bo'lib, asosiy maqsadi - 15 yoshli o'quvchilarning o'qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlik darajalarini turli xil testlar ko'rinishida baholashdan iboratdir. Ushbu loyihalar o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashlariga, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olish qobiliyatlariga baho berish va keyinchalik bu ko'nikmalarni hosil qilishga undashdir. PISA dasturi ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga ta'sir ko'rsatib, har bir davlat o'tkazgan tadqiqot natijalari asosida o'zining ta'lim sohasidagi yutuq va kamchiliklarini aniqlab, boshqa davlatlarga nisbatan mavqeyini taqqoslaydi. Ta'lim tizimini takomillashtirish va rivojlantirishda o'z strategiyasini belgilab oladi.

PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) dasturi 2001-yilda "Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi" tomonidan tashkil etilgan bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot dasturidir. Mazkur xalqaro tadqiqotning maqsadi turli xil ta'lim tizimidan iborat bo'lgan davlatlardagi boshlang'ich maktab o'quvchilarining matnni o'qish va qabul qilish bo'yicha tayyorgarligi hamda o'quvchilarning har xil yutuqlarga erishishga sabab bo'luvchi ta'lim tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash va baholashdan iborat.

Ta'lim tengligi va Inklyuzivligini targ'ib qilish: Xalqaro baholash dasturlari turli xil o'quvchilar populyatsiyalari orasida kirish, imkoniyat va natijalardagi nomutanosibliklarga nur sohib, ta'lim tengligi va inklyuzivligini targ'ib qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ajratilgan ma'lumotlarni tahlil qilish orqali xalqaro baholash dasturlari ijtimoiy-iqtisodiy holat, jins, etnik kelib chiqishi va geografik joylashuvi kabi omillarga asoslangan tengsizliklarni aniqlaydi. Ushbu ma'lumot siyosatchilar va manfaatdor tomonlarga maqsadli aralashuvlarni amalga oshirish, resurslarni strategik ravishda taqsimlash va marginal va kam ta'minlangan jamoalarning ehtiyojlarini qondiradigan inklyuziv siyosatni ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Tenglik va inklyuzivlikni targ'ib qilish orqali xalqaro baholash dasturlari ijtimoiy adolatni rivojlantiradi va yutuqlar oralig'ini toraytiradi, bu esa barcha talabalarning ta'lim va undan tashqarida muvaffaqiyat qozonish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Ta'lim innovatsiyalari va takomillashtirishni boshqarish: Bundan tashqari, xalqaro baholash tizimi uzluksiz o'rganish va moslashish madaniyatini rivojlantirish orqali ta'lim innovatsiyalari va takomillashtirishning katalizatori bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim amaliyoti va natijalarini global standartlarga taqqoslash orqali xalqaro baholash dasturlari o'qituvchilar va siyosatchilarni yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganishga, rivojlanayotgan texnologiyalardan foydalanishga va o'qitish samaradorligi va talabalarning bilimlarini oshiradigan dalillarga asoslangan tadbirlarni qabul qilishga undaydi. Bundan tashqari, xalqaro baholash tomonidan taqdim fikringiz professional rivojlantirish dasturlari rivojlanishini ma'lum, o'quv islohotlar, va o'quv strategiyalar XXI asr o'quvchilar rivojlanayotgan ehtiyojlariga rohatlariga. Hamkorlikdagi sa'y-harakatlar va bilim almashish orqali IAS milliy va global darajada ta'lim innovatsiyalari, mukammallik va doimiy takomillashtirishni ilhomlantiradi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytish lozimki baholash tizimlari ta'lim jarayonini boshqarishning ajralmas qismi bo'lib, u ta'lim sifatini oshirish va ta'lim tizimining barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Milliy ta'lim tizimlari ushbu tizimlarni samarali qo'llash orqali nafaqat ichki, balki xalqaro miqyosda ham raqobatbardoshligini oshirishi mumkin. Ta'lim tengligi va inklyuzivligini targ'ib qilish va ta'lim innovatsiyalari va takomillashtirishni rag'batlantirish orqali xalqaro baholash dasturlari global miqyosda ta'lim mukammalligi, tenglik va sifat kafolatini rivojlantirishga hissa qo'shadi.

REFERENCES

1. B.R.Tursunov, "O'qituvchilar uchun baholash bo'yicha qo'llanma"-2021
2. O.T. Ismoilov, "O'quv jarayonida baholashning innovatsion usullari"-2021
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining —O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi 2019-yil 29-apreldagi PF-5217 sonli Farmoni
4. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018- yil 8-dekabrda 997-sonli qarori.

INFORMATION SOURCES

1. <http://en.wikipedia.org/wiki>
2. <http://www.lib.vsu.ru/elib/texs/217.pdf>
3. <http://www.gramota.ru/book/ritorika/index3.htm>

PROGRESS IN INTERNATIONAL READING LITERACY STUDY (PIRLS)

The teacher of Andijan State Institute of Foreign Languages

Azimjon Axmedov

The student of Andijan State Institute of Foreign Languages

Azizbek Dehqonboyev

Abstract: The Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) is a global assessment conducted every five years to evaluate reading literacy among fourth-grade students. Initiated in 2001, PIRLS is a benchmark for understanding trends in reading achievement and its underlying factors. It evaluates two main purposes of reading—literary experience and information acquisition—through a variety of comprehension processes. PIRLS collects comprehensive contextual data from students, parents, teachers, and schools to inform policy and improve education systems. The transition to digital assessments, including the innovative ePIRLS for online reading, has modernized its methodology. This paper provides an in-depth analysis of PIRLS, its objectives, methodology, key findings, and its role in shaping education policy globally.

Keywords: PIRLS, reading literacy, educational assessment, fourth grade, international comparisons, ePIRLS, digital learning, educational policy, student achievement, comprehension processes.

The ability to read effectively is fundamental for academic success and lifelong learning. PIRLS, organized by the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) and directed by Boston College's TIMSS and PIRLS International Study Center, provides valuable insights into how education systems support this critical skill. Conducted every five years, the study focuses on fourth-grade students as they transition from "learning to read" to "reading to learn," making it a pivotal point for evaluating reading proficiency.

Methodology

PIRLS employs a robust methodology that combines direct student assessments with contextual questionnaires. The reading assessment evaluates two purposes: literary reading and informational reading. It also examines four comprehension processes:

1. Retrieving explicit information,
2. Making inferences,
3. Interpreting and integrating ideas,
4. Evaluating content and structure.

Contextual data from teachers, schools, and families provide a comprehensive

view of the factors influencing reading outcomes. In recent cycles, PIRLS transitioned to digital formats, culminating in the ePIRLS assessment, which mimics an online environment to measure digital reading skills.

Key Findings: PIRLS 2021, the latest completed cycle, included 57 countries and regional entities. Results revealed significant variations in reading achievement:

Countries like Singapore, Hong Kong, and Russia consistently ranked high, showcasing strong education systems and supportive learning environments.

Socioeconomic factors, access to resources, and school climate emerged as critical determinants of student success.

Educational Implications

PIRLS data guide policymakers in identifying strengths and weaknesses in education systems. For instance, trends indicate that nations investing in early childhood education and teacher training see better outcomes. PIRLS also aligns with Sustainable Development Goal 4 (SDG 4), emphasizing inclusive and equitable quality education.

Transition to Digital Assessment: The upcoming PIRLS 2026 will fully transition to digital platforms, incorporating adaptive designs tailored to diverse populations. This shift aims to enhance engagement and provide nuanced insights into students' reading capabilities across varying levels of proficiency.

Challenges and Future Directions

While PIRLS offers valuable data, challenges remain in addressing disparities across countries and ensuring all participants have equal access to digital resources. The inclusion of longitudinal studies in PIRLS 2026 aims to provide deeper insights into educational progression.

Conclusion

PIRLS has established itself as an indispensable tool for evaluating reading literacy and informing education policy worldwide. Its evolution to include digital assessments reflects the changing landscape of learning and communication. As countries prepare for PIRLS 2026, the study continues to be a critical driver of educational improvement.

References:

1. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). "PIRLS Overview."
2. Wikipedia contributors. "Progress in International Reading Literacy Study."
3. PIRLS 2021 International Results.
4. IEA PIRLS Official Website: Overview, methodology, and data tools for PIRLS, including historical reports and the 2021 results. Available at IEA.nl.
5. Mullis, Ina V.S., et al. "PIRLS 2021 International Results in Reading." Comprehensive findings from the 2021 assessment, highlighting global trends and challenges.

TIMSS NING GLOBAL TA'LIM AMALIYOTI VA
SIYOSATIGA TA'SIRI

Akbarov Muhammadmirzo

*Andijon Davlat Chet Tillari Instituti, Ingliz filologiyasi, o'qitish
metodikasi va tarjimonshunoslik fakulteti, Gid hamrohligi va
tarjimonlik faoliyati (ingilis tili) 3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Bu maqola yurtimizda yoshlar uchun innovatsion ta'lim yaratishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan TIMSS test dasturi haqida. Unda bu tadqiqotning O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasiga kirib kelishining sabablari aytilgan. Bu tadqiqot 2024- yilga mo'ljallangan. Bizning davlatimiz bu loyihada 1-marta ishtirok etadi. Shu sababli unga alohida ishtiyoq bilan tayyorgarlik ko'rish zarur. Chunki rivojlangan davlatlar aynan xalqaro tadqiqotlarda yuqori ko'rsatkichga ega bo'lishadi. Biz ham Koreya Respublikasi o'qitish tizimidan zamonaviy tizim sifatida foydalanyapmiz. Ishonamanki, barcha xalqaro tadqiqotlarda o'zimizning yuqori natijamizga erishishimiz kerak.

Kalit so'zlar: TIMSS dasturi, tadqiqot, Xalqaro test tizimi va baholash, Xalqaro ta'lim.

Аннотация: Эта статья посвящена тестовой программе TIMSS, которая имеет важное значение в создании инновационного образования для молодежи в нашей стране. Упоминаются причины, по которым данное исследование вошло в сферу образования Республики Узбекистан. Это исследование запланировано на 2023 год. Наша страна участвует в этом проекте впервые. Поэтому готовиться к нему нужно с особым энтузиазмом. Потому что развитые страны имеют высокий индекс в международных исследованиях. Мы также используем систему образования Республики Корея как современную систему. Я считаю, что во всех международных исследованиях мы должны добиваться своего высокого результата. **Ключевые слова:** Программа TIMSS, исследования, международная система тестирования и оценки, международное образование.

Abstract: This article is about the TIMSS test program, which is of great importance in creating innovative education for young people in our country. It explains the reasons for the introduction of this study into the education sector of the Republic of Uzbekistan. This study is scheduled for 2024. Our country will participate in this project for the first time. Therefore, it is necessary to prepare for it with special enthusiasm. Because developed countries have high indicators in international studies. We also use the education system of the Republic of Korea as a modern system. I believe that we must achieve our own high results in all international studies.

Keywords: TIMSS program, research, International Testing and Assessment

System, International Education.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish

Milliy markazi tashkil etildi. Shu bilan birga, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi:

PIRLS- boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash;

TIMSS- 4-sinf va 8-sinf o'quvchilarining tabiiy-ilmiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonligini baholash;

TALIS- rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish;

PISA- 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash. Ushbu loyihalar o'quvchi-yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari, egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish layoqatiga turli xil topshiriqlar orqali baho berish va keyinchalik bu ko'nikmalar rivojlanishiga turtki berishga xizmat qiladi.

Ma'lumotlar to'plashning uchinchi o'n yilligi va yettinchi davriylikni boshlagan TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) - bu to'rtinchi va sakkizinchi sinflarda matematika va tabiiy fanlar bo'yicha keng joriy qilingan xalqaro baholash dasturi. TIMSS tadqiqoti doirasida birinchi baholash 1995-yilda o'tkazilgan va har to'rt yilda takrorlangan: 1999, 2003, 2007, 2011, 2015, 2019. TIMSS 2019 tadqiqoti TIMSS tadqiqotlari ketma-ketligining eng oxirgisidir. 60 ga yaqin mamlakat global kontekstda o'z ta'lim tizimining samaradorligini monitoring qilishda TIMSS trend ma'lumotlaridan foydalanadi va har bir davriylikda TIMSS tadqiqotiga yangi davlatlar qo'shiladi. Matematika va tabiiy fanlarni baholash bo'yicha TIMSS tadqiqoti ta'lim samaradorligini monitoring qilishda qimmatli manba hisoblanadi, chunki, odatda, STEM deb nomlanadigan tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik va matematika o'quv dasturining asosiy yo'nalishlaridir. Shubhasiz, hatto bugungi kunda ham ko'pgina ish o'rinlari uchun matematika va tabiiy fanlardan asosiy tushunchalarga ega bo'lish talab qilinadi va bu kelajakda ham o'z dolzarbligini yo'qotmaydi. STEM kasblarida ishlaydiganlar ochlikka qarshi kurash va yashash joylarining yo'qolishi kabi dunyo muammolariga yechim topish, shuningdek, global iqtisodiyotda o'sish va barqarorlikni qo'llab quvvatlashga mas'uldirlar. Shuningdek, matematika va tabiiy fanlar kundalik hayotning asosi hisoblanadi. Tabiiy fanlar - bu tabiat, jumladan, bizning ob-havo, yer va suv, oziqovqat va yoqilgi manbalarimiz. Matematika bizga kundalik vazifalarni bajarishga yordam beradi va biz tayanadigan

kompyuter, smartfon, televizor kabi texnologiyalarni yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini TIMSS xalqaro baholash dasturiga tayyorlash ayni vaqtda muhim hodisa.

Agar:

- Boshlang'ich sinf o'quvchilarini TIMSS xalqaro baholash dasturiga tayyorlash samarali tashkil etilsa;

- Boshlang'ich sinf o'quvchilarini TIMSS xalqaro baholash dasturiga tayyorlash usul va vositalari faollashtirilsa;

- O'qituvchi ta'lim jarayonida ijodiy ishlab, matematika va tabiatshunoslik darslarida hayotiy misollar, mantiqiy tushunchalardan o'rinli foydalanilsa, o'quvchilarning o'quv-bilim faoliyat samarali bo'ladi. 60 dan ortiq mamlakatlar o'quvchilarining bilim, ko'nikma, malakalari darajasini aniqlashning global resursi jahonning eng ilg'or tajribasi asosida ishlab chiqilgan. TIMSS yordamida o'quvchilarning ta'limiy yutuqlari: bilish, qo'llash, mulohaza yuritish baholanadi. TIMSS & PIRLS xalqaro o'rganish markazining TIMSS 2019ni ishlab chiqish, amalga oshirish va natijalarini hisobot qilish uchun foydalanilgan usul va tartiblar haqidagi texnik hisobotda (Maykl O. Martin, Matias fon Davier va Ina V.S. Mullislar) TIMSS 2019 ga o'tishning dastlabki bosqichi bo'lgani uchun turli xil texnik qiyinchiliklar mavjud edi. eTIMSSga, qariyb yarim mamlakatlar baholashni kompyuter orqali boshqaradi, qolgan mamlakatlar esa qog'oz va qalam formatidan foydalanadi. Shunday qilib, TIMSS 2019 baholash va so'rovnomalari "e" va qog'oz formatlarida ishlab chiqildi va boshqariladi. Keyinchalik, yutuqlarni masshtablashtirishga ko'p qirrali yondashuv TIMSS shkalasi bo'yicha har ikkala mamlakatlar to'plami uchun taqqoslanadigan tendentsiyalar haqida hisobot berishga imkon berdi. TIMSS 2019 muvaffaqiyati barcha ishtirokchilarga, jumladan, TIMSS & PIRLS xalqaro tadqiqot markazi, IEA Amsterdam, IEA Gamburg, Statistics Canada hamda ishtirokchi mamlakatlardagi Milliy tadqiqot koordinatorlari va ularning jamoalariga berilgan hurmatdir. 2023-yilda IEA va TIMSS & PIRLS xalqaro o'quv markazi to'rtinchi va sakkizinchi sinflarda TIMSS (Xalqaro matematika va fanlarni o'rganish tendentsiyalari) sakkizinchi siklini o'tkazib, o'quvchilarning matematika va tabiiy fanlar bo'yicha yutuqlari bo'yicha qariyb 30 yillik trend ma'lumotlarini taqdim etadi. TIMSS 2023 TIMSS ning TIMSS 2019 bilan boshlangan raqamli baholashga o'tishini yakunlaydi, bu texnologiya maktablar va jamiyatda keng qo'llanilishini aks ettiradi. TIMSS 2023 baholashlari o'quvchilarni rag'batlantiradigan va raqamli muhitdan foydalanadigan yangi va jozibador element formatlari, interfaol xususiyatlar hamda ssenariy asosidagi muammolarni hal qilish va so'rov vazifalarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, TIMSS tadqiqotida o'quvchilar, ularning ota-onalari yoki vasiylari, o'qituvchilari, maktab direktorlaridan ularning uydagi va maktabdagi faoliyati hamda

matematika va tabiiy fanlarni o'rganishdagi shart-sharoitlar haqidagi so'rovnomalarni to'ldirishlari so'raladi. So'rovnomalarni puxta ishlab chiqilgan qamrov doirasiga muvofiq holda tuziladi, u TIMSS milliy tadqiqot koordinatorlari va TIMSS so'rovnoma savollarini ko'rib chiqish qo'mitasining xalqaro ekspertlari tomonidan takroriy ko'rib chiqishlar orqali har bir baholashda yangilanadi. Ushbu so'rovnomalardan olingan ma'lumotlar ta'limni yaxshilash yo'llarini taklif eta oladigan va muhim masalalarni ko'tara oladigan ta'lim siyosati va amaliyotlarining amalga oshirilishi haqida tasavvur hosil qiladi. TIMSS tadqiqotida o'zlashtirish dinamikalarini muntazam baholashga, mazmun sohasi va ta'lim olish uchun kontekstlarda paydo bo'ladigan muammolarga e'tibor qaratiladi hamda samarali usul va faoliyat ishtirokchi mamlakatlarda ta'limga oid qarorlarni qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

TIMSS tadqiqotida o'zlashtirish to'g'risida olingan ma'lumotlar bilan kontekstli so'rovnomalarni shkalalari birgalikda quyidagi maqsadlarda qo'llanilishi mumkin:

- Tizim darajasidagi o'zlashtirish dinamikalarini global kontekstda monitoring qilish;
- TIMSS tadqiqotlari natijalaridan ta'lim siyosatini yurituvchilarni xabardor qilish va yangi yoki qayta ko'rib chiqilgan siyosatning samaradorligini monitoring qilishda foydalanish;
- Past natija ko'rsatayotgan har qanday hududlarni aniqlash va o'quv dasturlarini isloh qilishni rag'batlantirish;
- O'tgan davriylikdagi to'rtinchi sinf kogortasi keyingi davriylikda sakkizinchi sinfda qanday ishlashini kuzatish;
- Uy va maktabda ta'lim olish va ta'lim berish sharoitlariga bog'liq holda o'quvchilarning matematika va tabiiy fanlarni o'zlashtirishlari haqidagi muhim ma'lumotlarni olish.

Tadqiqotning har to'rt yillik davriyligida uzluksiz ravishda ishtirok etishi global miqyosda mamlakatimiz ta'lim tizimining samaradorligini kuzatib borish imkonini beradi. Ushbu dasturlar O'zbekiston Respublikasi milliy baholash tizimini takomillashtirish, kompetensiyaviy baholash tizimini joriy qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Oldimizdagi dolzarb vazifalar Xalqaro miqyosdagi test sinovlaridan o'tayotgan o'g'il-qizlarimiz shu talabga javob beradigan bilim, malaka, ko'nikmani egallagan va ularda shunga muvofiq kompetensiya shakllangan bo'lishi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston TIMSS va boshqa xalqaro tadqiqotlarda qatnashish orqali rivojlangan mamlakatlar tajribalarini O'zbekiston ta'lim tizimida qo'llash, o'z natijalarini boshqa davlatlar natijalari bilan qiyosiy taqqoslash imkoniyatlariga ega bo'ladi.

REFERENCES

1. Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi matbuot xizmati.
2. " Xalq so'zi " gazetasi
3. <http://timssandpirs.bc.edu> sayti-TIMSS&PIRLS International Study Center
4. <http://www.edu.uz>- O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi portali,
5. <http://www.uzedu.uz>- O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi veb sayti, 6. <http://www.eduportal.uz>- O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi axborot ta'lim portal.

O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH

Ilyosov Sherzod

Toshkent kimyo xalqaro universiteti, turizm fakulteti, talabasi

Turg'unov Mahkam

Toshkent kimyo xalqaro universiteti, turizm fakulteti, talabasi

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada mamlakatimizda ekoturizmning rivojlanishi nafaqat tabiatni muhofaza qilish, ekoturislarni ona tabiatimizga jalb etish, balki iqtisodiy sharoitni yaxshilash, aholini ish bilan ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilayotganligi, ekoturizm va uning rivojlanishi nafaqat o'rganilayotgan hududning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitiga bog'liq bo'libgina qolmasdan balki shu hududning tabiiy sharoitiga, unda ekoturistik ob'ektlarning mavjudligiga va ularning geografik o'rniga ham bog'ligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: ekoturizm, tabiat, ekoturistik xizmatlar, ekoturistik resurslar, atrof-muhit, toza turar joy variantlari, binolar.

АННОТАЦИЯ.

В данной статье развитие экотуризма в нашей стране служит важным фактором не только охраны природы, привлечения экотуристов к нашей матушке-природе, но и улучшения экономических условий, обеспечения занятости населения, а экотуризм и его развитие зависят не только о социально-экономических условиях изучаемой территории приводятся сведения не только о характере территории, но и о наличии объектов экотуризма и их географическом расположении.

Ключевые слова: экотуризм, природа, экотуристические услуги, ресурсы экотуризма, окружающая среда, экологически чистые варианты проживания, здания.

ABSTRACT:

In this article, the development of ecotourism in our country serves as an important factor not only in protecting nature, attracting ecotourists to our mother nature, but also in improving economic conditions, providing employment to the population, and ecotourism and its development depend not only on the socio-economic conditions of the studied area. information is provided not only on the nature of the area, but also on the existence of ecotourism facilities and their geographical location.

Key words: ecotourism, nature, ecotourism services, ecotourism resources, environment, clean accommodation options, buildings.

KIRISH

Bugungi kunda ekoturizm butun dunyoda eng serdaromad sohalardan biriga aylandi. Ekspertlarning fikricha, bu tarmoqni yanada rivojlantirish nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni samarali hal etish, balki ekologik muammolarni bartaraf qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon sayyohlik tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, hozirda turizm sanoatida 210 milliondan ortiq ishchi xizmat qiladi va undan olinadigan daromad yiliga 770 milliard AQSh dollarini tashkil etadi. Ta'kidlash joizki, O'zbekiston ham boy tabiiy resurslar, betakror o'simlik va hayvonot olamiga ega. Ushbu salohiyatni asrash va ko'paytirish maqsadida ko'plab milliy dastur va loyihalar hayotga tatbiq etilmoqda. Chunki tabiiy sharoit xususiyatlari hududning ekoturistik imkoniyatlarini va uning qaysi turlarini rivojlantirish mumkinligini aniqlashga imkon beradi. Respublikamiz o'zining turistik resurslari bo'yicha Markaziy Osiyoda oldingi, dunyoda noyob turistik potensialga ega bo'lgan 10-15 ta davlat orasida joy egallaydi. Uning hududida har xil tarixiy davrlarga mansub noyob arxitektura, tarixiy va tabiat yodgorliklari mavjud.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

So'nggi yillarda O'zbekiston barqaror turizm tashabbuslari orqali o'zining beg'ubor tabiati, an'anaviy turmush tarzi va biologik xilma-xilligini namoyish etishda sezilarli yutuqlarga erishdi.[6]

Tabiiy merosni asrash.

O'zbekiston tabiati xilma-xil, jumladan, tog' tizmalari, cho'llar, daryolar va yam-yashil vodiylarga ega bo'lib, u ekotizistlar va tabiatni sevuvchilar uchun boshpana qiladi. Hukumatning tabiiy merosini muhofaza qilish va asrab-avaylash borasidagi sa'y-harakatlari natijasida ideal ekoturizm yo'nalishlari bo'lib xizmat qiladigan qo'riqlanadigan hududlar, qo'riqxonalar va milliy bog'lar barpo etildi. Sayyohlar G'arbiy Tyan-Shan tog'larining noyob ekotizimlarini o'rganishlari, Qizilqum va Qoraqalpog'iston viloyatlarining cho'l landshaftlari bo'ylab sayr qilishlari yoki Orol dengizi havzasining yashirin xazinalarini kashf etishlari mumkin.[3]

Madaniy immersion va jamoatchilik bilan hamkorlik.

O'zbekistonda ekoturizm tabiatni qadrlashdan tashqariga chiqadi; Shuningdek, u madaniy suvga cho'mish va jamoatchilik ishtirokini o'z ichiga oladi. Sayohatchilar an'anaviy amaliyotlarni boshdan kechirish, mahalliy jamoalar bilan muloqot qilish va mahalliy xalqlarning turmush tarzini qo'llab-quvvatlovchi barqaror turizm faoliyatida ishtirok etish imkoniyatiga ega. Qishloq qishloqlaridagi uy-joylar, hunarmandchilik ustaxonalari, organik dehqonchilik sayohatlari va madaniy festivallar tashrif buyuruvchilarga O'zbekistonning rang-barang madaniy merosini ulug'laydigan va madaniyatlararo almashinuvni rag'batlantiradigan yaxlit tajriba taqdim etadi.[2]

Barqaror amaliyotlarni ilgari surish.

Barqaror tajribalarni ilgari surish O'zbekistonning ekoturizmni rivojlantirish

strategiyasining asosini tashkil etadi. Ekologik toza turar joy variantlari, mas'uliyatli turoperatorlar, chiqindilarni boshqarish bo'yicha tashabbuslar va tabiatni muhofaza qilish loyihalari turizm faoliyatining atrof-muhit va mahalliy hamjamiyatlarga minimal ta'sirini ta'minlashning ajralmas qismidir. Sayohatchilar va manfaatdor tomonlar o'rtasida ekologik madaniyat va ijtimoiy mas'uliyatni tarbiyalash orqali O'zbekiston kelajak avlodlar uchun mamlakatning tabiiy va madaniy merosini saqlaydigan barqaror turizm modelini yaratishni maqsad qilgan.[5]

Qiyinchiliklar va imkoniyatlar

O'zbekiston ekoturizmni rivojlantirishda maqtovgga sazovor yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, infratuzilmani rivojlantirish, salohiyatni oshirish va manfaatdor tomonlarning hamkorligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Hukumat, xususiy sektor, nodavlat notijorat tashkilotlari va mahalliy hamjamiyatlarning hamkorlikdagi sa'y-harakatlari ushbu muammolarni hal qilish va O'zbekistonda ekoturizm salohiyatini to'liq ochish uchun muhim ahamiyatga ega. Ekoturizm infratuzilmasiga sarmoya kiritish, barqaror turizm amaliyotini targ'ib qilish va mas'uliyatli turizmni rivojlantirishga jalb qilish orqali O'zbekiston mintaqadagi yetakchi ekoturizm yo'nalishi sifatidagi mavqeini oshirishi mumkin. O'zbekistonning ekoturizm orqali turizmni barqaror rivojlantirish yo'lidagi sayohati uning tabiiy va madaniy merosini asrab-avaylash, shu bilan birga tashrif buyuruvchilarga chinakam, hayratlanarli tajribalar taqdim etishga intilishidan dalolatdir. Ekologik barqarorlik, madaniyatni saqlash va jamiyat imkoniyatlarini kengaytirish tamoyillarini o'zlashtirgan holda, O'zbekiston sayyohlar uchun boyituvchi tajribalar taklif etuvchi hamda tabiiy va madaniy resurslarni asrashga hissa qo'shadigan yetakchi ekoturizm yo'nalishiga aylanishga tayyor. Sarguzasht, madaniyat va tabiatni muhofaza qilish uyg'unligi bilan O'zbekistonda ekoturizm tabiat ixlosmandlari va madaniyat tadqiqotchilarining qalbini zabt etishi kerak.[4]

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Ekoturizmni rivojlantirishdan ko'zlangan maqsad quyidagilardan iborat:

jahon turistik xizmat bozorida O'zbekistonning ekoturistik salohiyati, tabiiy potentsiali va resurslarini namoyish qilish;

hududlarning, ayniqsa tabiatning, geotizimlarning ekoturistik resurslari va imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borishni rag'batlantirish;

turizmni rivojlantirishda ekoturizmning ahamiyati va ulushini oshirish;

O'zbekistonda joriy etilgan turistik faoliyatda ekoturistik xizmatlar sifatini tubdan takomillashtirish va ekoturistik xizmatlar hajmini jadal oshirish;

istiqbolda ekoturizmni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy, innovatsion va metodik ishlanmalarni yaratish;

O'zbekistonning turizm sohasidagi ijobiy qiyofasini shakllantirishda ekoturizm

rolini oshirish va h.k.

O‘zbekiston ekoturistik resurs va imkoniyatlarga juda boy. Turoperatorlik firmalari tomonidan “Toshkent-Chorvoq-Toshkent”, “Toshkent-Bildirsoy-Chimyon-Toshkent”, “Toshkent-Zomin-Toshkent”, “Toshkent-Aydarko‘l-Toshkent” kabi marshrutlarda o‘tkazilgan ekoturlar, cho‘l hududlardagi tuyadagi sayr, nafaqat O‘zbekiston, balki butun dunyo turistlarining katta e‘tibor va e‘tiroflariga sazovor bo‘lmoqda. Tahlillarga ko‘ra, ekoturizm xizmatlarini ko‘rsatayotgan turoperatorlik firmalari asosan, Chimyon-Chorvoq rekreatsiya zonasi doirasida faoliyat ko‘rsatmoqda xolos. Biroq, O‘zbekistonning Hisor, Bobotog‘, Ko‘hitangtog‘ (Surxondaryo), Chaqchar (Qashqadaryo), Nurota (Navoiy-Jizzax), Zarafshon (Samarqand), Turkiston (Jizzax), Oloy (Farg‘ona), Qurama, Chotqol (Namangan) tog‘lari, Qizilqum cho‘lidagi qoldiq tog‘lar, Qizilqum cho‘li, Orol dengizining qurigan tubi va qodiq sho‘r ko‘llar, Ustyurt platosi, Borsa kelmas sho‘rxogi, Mingbuloq botig‘i, Aydarko‘l, Dengizko‘l, Amudaryo va Sirdaryo sohilidagi to‘qaylar, Muruntov kareri va tabiatning noyob yodgorliklari bo‘ylab majmual va mavzuli ekoturlar tashkil etish to‘laqonli yo‘lga qo‘yilmagan. O‘zbekistonda o‘ziga xos joziba va takrorlanmas manzaralarga boy bo‘lgan speleoturizm (g‘or turizmi) katta imkoniyatlarga ega. Ayni paytda O‘zbekistonda 500dan ortiq g‘orlar bo‘lib, ma‘lumotlarga ko‘ra, yetarli turistik infratuzilmaga ega bo‘lmaganligi sababli ularning birortasiga ham ekoturlar tashkil etilmayapti. O‘zbekiston cho‘llari va tekislik hudlarida barxan, dyuna, to‘qay, sho‘rxok, taqir, quduqlarni, shuningdek mahalliy cho‘ponlar yashash tarzini namoyon qiluvchi o‘tovlarni tomosha qilishga qaratilgan tuya sayrini tashkil etish katta imkoniyatlarga ega. Katta Chimyon, Zomin, Chotqol, Ko‘ksuv, Piskom, Turkiston, Hisor, Zarafshon, Oloy, Qurama, Nurota tog‘larida piyoda, trekking turlarini hamda alpinizmni tashkil etishga tabiiy geografik shart-sharoit mavjud. Shuningdek, tog‘lardan oqib tushuvchi ko‘plab serostona va sharqiroq daryo va soylar (Ugam, Chotqol, Piskom, Ko‘ksuv, To‘polondaryo, Shoximardon, Sangzor, Zarafshon va h.k.)larda rafting turizmini rivojlantirish imkoniyatlari katta. Ilmiy tadqiqot muassasalari va mutaxassislarning ma‘lumotlariga ko‘ra, bugungi kunda ekoturizmning rivojlanish yo‘nalishlari va istiqbollari tabiat qonuniyatlari va geotizimlar barqarorligi bilan bog‘liq holda shakllanmoqda. [1]

XULOSA

So‘ngi yillarda O‘zbekistonda ekoturizmning ilmiy va metodologik asoslarini ochib berishga qaratilgan bir qator ilmiy izlanishlar olib borildi, nomzodlik va magistrlik dissertatsiyalari himoya qilindi, ilmiy va o‘quv adabiyotlar nashr qilindi. An‘anaviy ustoz-shogird tizimida ekoturizm va o‘lkashunoslikning nazariy jihatlari o‘rganildi. Ammo, bu boradagi tahlillar ekoturizm yo‘nalishida tabiatni, geotizimlarni yaxshi biladigan, tabiatda va tabiatning ekstremal sharoitlarida guruhni boshqara oladigan, zurr bo‘lganda birinchi tibbiy yordamni ko‘rsatish malakasiga ega bo‘lgan

bakalavr kadrlar tayyorlash dolzarbligini ko'rsatmoqda. Sababi, tarixiy turizm, diniy turizm, tibbiyot turizmi, madaniy turizm kabi turizm turlari asosan shahar joylarda, turistik infrastruktura va servis obektlari yetarli joylarda o'tkazilsa, ekoturlar asosan tabiat qo'ynida va geotizimlarda olib boriladi, aksariyat ekoturlar ekstremalligi bilan xarakterlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://kun.uz/news/2017/03/08/uzbekistonda-ekoturizmni-rivozlantiris-imkoniatlari-kandaj?q=%2Fuz%2Fnews%2F2017%2F03%2F08%2Fuzbekistonda-ekoturizmni-rivozlantiris-imkoniatlari-kandaj>[1]
2. Dudura I.M. va boshqalar. O'zbekiston tabiat yodgorliklari. - Toshkent: O'zbekiston. 1980[2]
3. Tetyuxin G.F., Mamatqulov M.M., Batunskaya B.A. O'zbekistonning jonsiz tabiatidan oqilona foydalanish va muhofaza qilishning ayrim jihatlari. - Toshkent: Muxlis. 1987[3]
4. Shamuratova N.T. O'zbekistonda ekoturizm va uning tabiiy geografik jihatlari. Geografiya fanlari olishi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. - T.: 2011 yil.[4]
5. Shomurodova Sh. G. Chimyon-Chorvoq kurort-rekreatsion zonasida turizm rivojlashtirishning tabiiy geografik asoslari. Geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. - T.: 2020.[5]
6. Ergashev A., Yarulin R. O'zbekiston tabiatidagi noyob biologik yodgorliklar va ularni muhofaza qilish.-Toshkent: o'qituvchi. [6]

**«РЕАЛИЗАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ С УЧАСТИЕМ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ (МФИ) В
АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ
УЗБЕКИСТАН»**

Эргашев А.А.

Агропромышленный комплекс является одним из ключевых секторов экономики Узбекистана, обеспечивая продовольственную безопасность страны и играя важную роль в создании рабочих мест. Для достижения устойчивого развития и повышения конкурентоспособности агропромышленного комплекса (АПК) необходимы значительные инвестиции.

В этом контексте привлечение средств международных финансовых институтов (МФИ) играет все более важную роль. МФИ могут предоставить Узбекистану доступ к долгосрочному финансированию, передовым технологиям и ноу-хау, а также содействовать внедрению международных стандартов и лучших практик в АПК.

• Необходимость модернизации и технического переоснащения АПК Узбекистана.

Узбекистан является засушливым регионом, и неэффективное использование водных ресурсов является серьёзной проблемой для сельского хозяйства. Значительная часть сельскохозяйственной техники и оборудования морально устарела, что приводит к снижению производительности труда и увеличению себестоимости продукции. Неразвитость сельской инфраструктуры (дороги, ирригационные системы, хранилища) затрудняет сбыт продукции и увеличивает потери. Несмотря на диверсификацию сельскохозяйственного производства, хлопководство остается одной из основных отраслей, что делает АПК уязвимым к колебаниям мировых цен на хлопок.

Современная техника и технологии позволяют увеличить объёмы производства при меньших затратах труда. Новые технологии хранения и переработки позволяют снизить потери сельхозпродукции и повысить ее качество. Внедрение ресурсосберегающих технологий позволит оптимизировать использование воды, удобрений и других ресурсов.

Модернизация АПК позволит производить более качественную и разнообразную продукцию, способную конкурировать на мировых рынках. Развитие АПК позволит обеспечить население страны качественными и доступными продуктами питания. Широкое внедрение современной сельскохозяйственной техники, систем автоматического управления и роботизации. Применение цифровых технологий, спутниковой навигации,

систем точного земледелия, биотехнологий и других инноваций. Модернизация и строительство новых ирригационных систем, внедрение капельного орошения, рациональное использование водных ресурсов.

Международные финансовые институты могут оказать существенную поддержку в модернизации АПК Узбекистана, предоставляя долгосрочные кредиты, гранты и техническую помощь. Их участие позволит привлечь дополнительные инвестиции, ускорить внедрение инноваций и повысить эффективность использования ресурсов.

- **Ограниченность внутренних инвестиционных ресурсов.**

Внутренние инвестиционные ресурсы – это совокупность финансовых средств, аккумулируемых внутри страны и направляемых на развитие различных секторов экономики, в том числе и агропромышленного комплекса. Они играют важную роль в обеспечении устойчивого роста и развития. В Республике Узбекистан большинство населения сосредоточено в сельской местности, где уровень доходов значительно ниже среднего по стране. Это ограничивает возможности граждан инвестировать в сельское хозяйство. Отсутствие развитых финансовых инструментов, таких как долгосрочные кредиты, лизинг и страхование, затрудняет привлечение инвестиций в сельское хозяйство. Чрезмерная государственная регуляция экономики и сельского хозяйства в частности, создает барьеры для частных инвестиций. Отсутствие четкой и долгосрочной стратегии развития АПК снижает привлекательность отрасли для инвесторов. Неопределенность земельных отношений и отсутствие четких механизмов передачи прав на землю сдерживают инвестиции в сельское хозяйство.

Создание эффективных механизмов кредитования сельского хозяйства, развитие ипотечного кредитования для фермеров, расширение страховых услуг, развитие рынка сельскохозяйственной земли, создание специальных программ поддержки для малых и средних сельхозпредприятий, а также привлечение частных инвестиций в сельское хозяйство через механизмы государственно-частного партнерства и создание сельскохозяйственных кооперативов для повышения эффективности производства и сбыта продукции могут послужить путём решения проблем.

- **Наличие благоприятного инвестиционного климата в стране.**

Благоприятный климат способствует привлечению как отечественных, так и иностранных инвестиций в АПК, что позволяет финансировать модернизацию производства, внедрение новых технологий и создание современной инфраструктуры.

В Республике Узбекистан отсутствие политических потрясений и стабильная государственная политика создают условия для долгосрочного планирования

инвестиций. Чёткие и прозрачные законы, защищающие права инвесторов, способствуют снижению рисков и повышению доверия к инвестиционной среде.

Несмотря на достигнутые успехи, Узбекистан продолжает работать над улучшением инвестиционного климата. К основным вызовам относятся:

1. **Несовершенство законодательства:** Необходимость дальнейшего совершенствования законодательства в области сельского хозяйства.

2. **Ограниченный доступ к финансированию:** Многие сельхозпроизводители испытывают трудности с получением кредитов.

3. **Недостаток квалифицированных кадров:** Требуется расширение подготовки специалистов в области сельского хозяйства.

• **Активная позиция МФИ в поддержке развития АПК развивающихся стран.**

Международные финансовые институты (МФИ), такие как Всемирный банк, Азиатский банк развития, Японское агентство международного сотрудничества, Европейский банк развития и реконструкции и другие, играют ключевую роль в поддержке развития агропромышленного комплекса (АПК) в различных странах, включая Узбекистан. Их активная позиция обусловлена пониманием важности сельского хозяйства для обеспечения продовольственной безопасности, экономического роста и сокращения бедности.

МФИ предоставляют долгосрочные и льготные кредиты, которые позволяют финансировать крупные инвестиционные проекты. МФИ предоставляют экспертные консультации и передают технологии, что позволяет повысить эффективность сельского хозяйства. Сотрудничество с МФИ способствует созданию благоприятных условий для инвестиций в сельское хозяйство. Модернизация АПК и внедрение новых технологий позволяют повысить качество и конкурентоспособность сельскохозяйственной продукции на мировых рынках.

Более тесное взаимодействие позволит более эффективно использовать ресурсы и достигать поставленных целей. МФИ будут уделять больше внимания финансированию инновационных проектов в сельском хозяйстве и будут стимулировать привлечение частных инвестиций в сельское хозяйство. Их активное участие способствует модернизации сельского хозяйства, повышению его эффективности и конкурентоспособности, а также решению социальных проблем в сельской местности.

**TINISH BELGILARINI O'RGATISHDAGI QIYINCHILIKLAR
VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI**

Siddiqova Sabohat Sharofiddinovna

Navoiy Davlat Pedagogika universiteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolada tinish belgilarini o'rganish jarayonida duch kelinadigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llariga to'xtalib o'tiladi. Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar va innovatsion usullarning ta'lim jarayonida qo'llanilishi ko'rib chiqiladi.

Annotation: this article will dwell on the difficulties faced in the process of studying punctuation and ways to eliminate them. It also considers the application of modern approaches and innovative methods in the educational process.

Аннотация: в этой статье будут рассмотрены трудности, с которыми сталкиваются в процессе изучения знаков препинания, и способы их преодоления. Также будет рассмотрено применение современных подходов и инновационных методов в образовательном процессе.

Tinich belgilarini to'g'ri o'rganish va qo'llash o'quvchilarning yozma nutqini shakllantirishda, fikrni aniq va tushunarli ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mavzu ona tili darslarida nafaqat grammatik bilimlarni berish, balki til me'yorlariga rioya qilish, muloqot madaniyatini rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda tinich belgilarini o'rganish kelgusida o'quvchining barcha yozma va og'zaki faoliyatiga asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ta'lim sohasidagi islohotlari, xususan, 2017-yil 19-sentabrdagi "2017–2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish Davlat dasturi to'g'risida"gi qaror hamda 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim sifatini oshirish va ilm-fanni rivojlantirishga doir chora-tadbirlar" haqidagi qarori boshlang'ich ta'lim tizimida ona tili faniga e'tibor qaratish zaruratini ko'rsatib berdi. Shuningdek, 2020-yil 29-dekabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, o'qituvchilar obro'sini yuksaltirish va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga oid chora-tadbirlar" haqidagi qarorda ta'lim jarayonida lingvistik savodxonlikni oshirish, xususan, tinich belgilarini to'g'ri o'rgatishga alohida urg'u berilgan. Til madaniyatini rivojlantirish va davlat tilining mavqeini mustahkamlash masalasi ham doimiy e'tiborda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan "Davlat tili haqida"gi qonun (1989-yil, keyingi yillarda o'zgarishlar bilan boyitilgan) davlat tilining to'g'ri qo'llanilishi va madaniy nutqni shakllantirishda grammatik savodxonlikka e'tibor qaratishni talab qiladi. Tinich belgilarini noto'g'ri ishlatish natijasida fikr mantiqiyliqi buzilishi va mazmun noto'g'ri talqin qilinish xavfi borligi sababli, bu masalani o'qitishda chuqur yondashuv talab etiladi.

Shu sababli, maqolada tinich belgilarini o'rganish jarayonida duch kelinadigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llariga to'xtalib o'tiladi. Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar va innovatsion usullarning ta'lim jarayonida qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Bu orqali o'quvchilarning yozma nutq madaniyatini rivojlantirish va ularning savodxonligini oshirish masalalari yechim topadi.

Tinish belgilarini o'rgatishdagi qiyinchiliklar

Tinish belgilarini o'rgatishda bir qator muammolar va qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ushbu qiyinchiliklar nafaqat o'quvchilarning til o'rganish jarayoniga ta'sir qiladi, balki ularning nutq madaniyatini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

1. Nazariy tushunchalarni tushunmaslik

O'quvchilarning ko'pchiligi tinish belgilarining vazifasi va ularning qo'llanish prinsiplarini to'g'ri tushunmaydi. Masalan, nuqta, vergul, so'roq belgisi va boshqa tinish belgilari o'rtasidagi farqni ajratish, ularni to'g'ri qo'llashda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Tinish belgilarining har biri muayyan vazifani bajaradi va bularni o'rganish uchun tushunchalar o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi zarur. Shu sababli, o'qituvchilar ushbu belgilarni o'rganish jarayonida amaliy misollar bilan ta'minlab, ularni mavzuga jalb qilishlari lozim.

2. O'quvchilarning yozma nutqidagi kamchiliklar

Ba'zi o'quvchilar tinish belgilarini yozishda avtomatik tarzda ishlatishadi, ammo bu qo'llanilishi kerak bo'lgan joyda hammasi bir xilda bo'ladi. Masalan, nuqtani ham har doim gap oxiriga qo'llashadi, vergul esa hech qanday maqsadga xizmat qilmaydi. Bu kabi xatolarni bartaraf etish uchun o'quvchilarga to'g'ri misollarni ko'rsatib, mashqlarni amalga oshirish muhimdir. Yozma ishlarni muntazam ravishda tahlil qilib, xatolarni belgilash va to'g'rilashga e'tibor qaratish zarur.

3. Tinchlik va qiyinchilikka qarshi motivatsiya yetishmasligi

Ba'zida o'quvchilar tinish belgilarini o'rganish jarayoniga nisbatan kam motivatsiyaga ega bo'lishadi. Bu holatda, darsning monotonligi va izchil ishlov berilmagan usullar o'quvchilarning qiziqishini yo'qotishga olib keladi. O'qituvchining o'quvchilarni qiziqtiruvchi, interfaol va amaliy mashqlar bilan shug'ullantirishi kerak.

4. Yuqori darajadagi talaffuzdagi noaniqliklar

O'quvchilarning ba'zi hollarda grammatik jihatdan to'g'ri fikrlarni ifodalashlari mumkin, ammo tinish belgilarini qo'llashda muammolar yuzaga keladi. Bu nutqni to'g'ri yozishga va yozuvda fikrni to'g'ri ifodalashga qaratilgan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Tinish belgilarini o'rgatishdagi samarali yo'llar

Tinish belgilarini o'rgatishda bir qator samarali yondashuvlar mavjud bo'lib, ular o'quvchilarning savodxonligini oshirishga yordam beradi va bu qiyinchiliklarni bartaraf etishda samarali vosita hisoblanadi.

1. Didaktik materiallar va vizual vositalar yordamida tushuntirish

O'quvchilarga tinish belgilarining funksiyalarini ko'rsatish uchun didaktik materiallardan foydalanish, slaydlar, diagrammalar, vizual yordamchilarni yaratish juda muhimdir. O'quvchilarga to'g'ri tinish belgilarini qo'llashda nazariy tushunchalar va amaliy misollarni birgalikda ko'rsatish bu muammoni hal qilishda samarali yondashuv hisoblanadi.

2. Yozma mashqlar va topshiriqlarni ko'paytirish

O'quvchilarga tinish belgilarini o'rganishda eng samarali usullardan biri bu mashqlarni muntazam bajartirishdir. Yozma topshiriqlar, xususan, murakkab gaplar tuzish, matnlarni tahrir qilish va tinish belgilarini to'g'ri qo'llashga yo'naltirilgan mashqlar o'quvchilarning malakasini oshiradi. Shuningdek, guruhli ishlash va doimiy tahlil qilish o'quvchilarni yanada faolroq ishtirok etishga undaydi.

3. Amaliyotga yo'naltirilgan darslar

Yozma nutq va og'zaki nutq mashqlarini birlashtirgan holda tinish belgilarini o'rgatish kerak. Misol uchun, o'quvchilar o'rtasida nutqiy rolli o'yinlar o'tkazish, o'zaro muloqotlarni targ'ib qilish va muayyan mashqlarni bajarish orqali ularning amaliy ko'nikmalarini oshirish mumkin. Bu o'quvchilarga tinish belgilarini to'g'ri ishlatishning ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

4. O'qituvchining individual yondashuvi

O'quvchilarning o'zlashtirish darajasi turlicha bo'lishi mumkin, shuning uchun o'qituvchi har bir o'quvchining ehtiyojlariga qarab individual yondashuvni amalga oshirishi zarur. O'quvchining tinish belgilarini to'g'ri qo'llashni o'rganishda yordam berish uchun ularga maxsus qo'llanmalar va tavsiyalar berish lozim.

5. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish

Interaktiv texnologiyalar yordamida darslarni yanada samarali qilish mumkin. Elektron darsliklar, mobil ilovalar, onlayn mashqlar va o'yinlar orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish va ularga tinish belgilarini o'rgatish samaradorligini oshirish mumkin. Bu o'quvchilarga o'zgacha va qiziqarli muhitda bilim olish imkonini beradi.

Tinish belgilarini o'rganish va o'rgatish, o'zining nafaqat tilshunoslik, balki psixologik, pedagogik va kommunikativ ahamiyatiga ham ega. Ular nafaqat grammatika nuqtai nazaridan, balki fikrni to'g'ri ifodalash va o'quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun ham muhimdir. O'quvchilarga tinish belgilarining vazifasini va qo'llanishini chuqur o'rgatish, ular yozma nutqda aniq fikrlarni, mantiqiy bog'lanishni va o'qishning tushunarligini ta'minlaydi. Bu, ayniqsa, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni til va nutq madaniyatiga oid asosiy ko'nikmalar bilan tanishtirishda juda muhimdir. O'qituvchilar uchun esa bu masala yanada murakkabroq bo'ladi, chunki tinish belgilarini o'rgatishda ular o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishlari, darslarda ijodiy yondashuvni va zamonaviy texnologiyalarni qo'llashlari lozim. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularni faollashtiradi. Misol uchun, interfaol darslar, o'yinlar, yozma va og'zaki mashqlar yordamida tinish belgilarining o'rganilishini yanada samarali va qiziqarli qilish mumkin.

Bundan tashqari, tinish belgilarini to'g'ri qo'llash nafaqat tilni o'rganishda, balki o'quvchilarning umumiy nutq madaniyatini rivojlantirishda ham katta rol o'ynaydi. Bu o'quvchilarning nutqini aniq va tushunarli qilish, mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirish va o'zaro muloqotda ishonchli bo'lishlariga yordam beradi. Shuningdek, to'g'ri qo'llanilgan tinish belgilar o'quvchilarga yozma ishlarida yuqori baholar olishlariga, yozma nutqlarida izchillik va aniq fikrlarni ifodalashda muvaffaqiyatga erishishlariga xizmat qiladi. Shu bois, tinish belgilarini o'rganish va ularni o'rgatish — o'quvchilarning tilni va nutqni to'g'ri ishlatishdagi qobiliyatlarini oshirish, shuningdek, ularning umumiy savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik vazifadir. O'qituvchilar uchun tinish belgilarini o'rgatish jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lib, metodik yondashuvlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Amaliy mashqlar, interfaol darslar va vizual yordamchilardan foydalanish orqali o'quvchilar tinish belgilarining o'ziga xos vazifalari va qo'llanish prinsiplarini tushunib, ularni to'g'ri qo'llashga o'rgatilishi lozim.

O'quvchilarga tinish belgilarining ahamiyatini tushuntirishda individual yondashuv, doimiy tahlil va o'zaro muloqotning o'rni katta. Shuningdek, bu masala faqat boshlang'ich ta'limda emas, balki umuman, til o'rgatishda doimiy ravishda e'tiborda bo'lishi kerak. Shu tariqa, tinish belgilarini o'rganish va o'rgatish – o'quvchilarning umumiy savodxonligini, nutq madaniyatini va yozma ishlaridagi aniqlikni ta'minlashda muhim vazifadir. Buning uchun o'qituvchilar zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llab, interfaol va amaliy yondashuvlar orqali o'quvchilarning bilimni mukammallashtirishga harakat qilishlari zarur. Tinish belgilarini to'g'ri o'rganish va ulardan foydalanish, o'quvchilarga yozma nutqda izchillik va aniq fikrlarni ifodalashda yordam beradi, bu esa ularning ta'limdagi muvaffaqiyatiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2021). Ta'lim tizimini rivojlantirishga doir farmon. Toshkent.
2. Tashkent State Pedagogical University (2022). Boshlang'ich ta'limda o'qish va yozish savodxonligini o'rgatish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
3. O'rninqobilov, I. (2020). Tinish belgilarining grammatika va sintaksisdagi roli. Toshkent: O'quvchi.
4. Sharipov, F. (2015). Pedagogik texnologiyalar va metodik yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Jabborov, K. (2017). O'qitish metodikasi: nazariy va amaliy yondashuvlar. Toshkent: TDIU.
6. Shodmonova, M. (2018). O'qish va yozish savodxonligini o'rgatish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
7. Xolmatova, N. (2019). Boshlang'ich ta'limda tinish belgilarini o'rgatish. Toshkent: O'qituvchi.
8. Vygotsky, L.S. (2000). Psixologiya obucheniya i razvitiya. Moskva: Pedagogika.

**РЕАЛИЗАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ С УЧАСТИЕМ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ В
АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ
УЗБЕКИСТАН: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Эргашев А.А.

Введение

Агропромышленный комплекс (АПК) является одним из ключевых секторов экономики Республики Узбекистан, обеспечивая продовольственную безопасность страны и экспортную выручку. В последние годы наблюдается активное привлечение инвестиций в этот сектор, в том числе со стороны международных финансовых институтов (МФИ). Данная статья посвящена анализу реализации инвестиционных проектов в АПК Узбекистана с участием МФИ, а также перспективам развития этого направления.

Роль МФИ и ИПФО в развитии АПК Узбекистана

Международные финансовые институты, такие как Всемирный банк, Азиатский банк развития, Исламский банк развития и другие, играют важную роль в финансировании инвестиционных проектов в АПК Узбекистана. Их участие позволяет:

• **Привлечь дополнительные финансовые ресурсы:** МФИ предоставляют долгосрочные кредиты и гранты на выгодных условиях, что способствует расширению инвестиций в сельское хозяйство.

• **Передать технологический опыт:** МФИ оказывают техническую помощь, содействуют передаче современных технологий и знаний в области сельского хозяйства.

• **Улучшить инвестиционный климат:** Участие МФИ в проектах повышает привлекательность Узбекистана для иностранных инвесторов, способствует созданию благоприятной инвестиционной среды.

Основные направления инвестиций

Инвестиции МФИ в АПК Узбекистана направлены на решение следующих задач:

• **Модернизация ирригационных систем:** Строительство и реконструкция каналов, насосных станций, внедрение водосберегающих технологий.

• **Развитие сельскохозяйственной инфраструктуры:** Строительство и модернизация хранилищ, элеваторов, перерабатывающих предприятий.

• **Повышение плодородия почв:** Внедрение новых агротехнологий, использование органических удобрений, мелиорация земель.

- **Развитие животноводства:** Создание современных ферм, улучшение пород скота, внедрение ветеринарных мер.

- **Поддержка малых фермерских хозяйств:** Предоставление кредитов и микрофинансирование, обучение фермеров современным методам ведения сельского хозяйства.

Проблемы и вызовы

Несмотря на положительные результаты, реализация инвестиционных проектов в АПК Узбекистана сталкивается с рядом проблем:

- **Недостаточная координация:** Отсутствие эффективной координации между государственными органами, МФИ и частным сектором затрудняет реализацию проектов.

- **Кадровый дефицит:** Недостаток квалифицированных кадров в сельском хозяйстве сдерживает внедрение новых технологий.

- **Риски, связанные с климатическими изменениями:** Засухи, наводнения и другие природные катаклизмы создают дополнительные риски для сельскохозяйственного производства.

Перспективы развития

Для дальнейшего развития АПК Узбекистана с привлечением инвестиций МФИ необходимо:

- **Улучшить инвестиционный климат:** Продолжить либерализацию экономики, упростить процедуры регистрации и ведения бизнеса.

- **Усилить государственную поддержку:** Разработать долгосрочные программы развития АПК, обеспечить стабильность законодательства.

- **Развивать кооперацию:** Создавать сельскохозяйственные кооперативы, способные эффективно использовать ресурсы и внедрять инновации.

- **Укреплять кадровый потенциал:** Инвестировать в обучение и переподготовку сельскохозяйственных работников.

- **Усилить сотрудничество с МФИ:** Расширять партнерство с международными финансовыми институтами, привлекать новые источники финансирования.

Заключение

Реализация инвестиционных проектов с участием международных финансовых институтов играет важную роль в модернизации агропромышленного комплекса Узбекистана. Однако для достижения устойчивого развития необходимо решить ряд проблем и создать благоприятные условия для инвестиций.

**BOSHLANG‘ICH SINFDA INTERFAOL METODLAR ORQALI
TINISH BELGILARINI O‘RGATISH**

*Navoiy Davlat Pedagogika universiteti 2-kurs magistranti
Siddiqova Sabohat Sharofiddinovna*

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinfda tinish belgilarini o‘rgatishda samarali bo‘lgan interfaol metodlardan foydalanish tajribalari yoritiladi va dars jarayonida qo‘llanishi va ularning o‘quvchilarga ta’siri tahlil qilinadi.

Annotation: This article will highlight the experiences of using interactive techniques that are effective in teaching punctuation in the primary class and analyze their application in the course of the lesson and their impact on students.

Аннотация: В данной статье будет освещен опыт использования интерактивных методов, эффективных при обучении пунктуации в начальной школе, и проанализировано их применение в процессе урока и их влияние на учащихся

Boshlang‘ich ta’lim – o‘quvchilarda savodxonlikni shakllantirish va ularga o‘qish-yozish ko‘nikmalarini o‘rgatishning muhim bosqichidir. Aynan ushbu davrda o‘quvchilar til qonuniyatlarini o‘zlashtirishni boshlaydilar va bu ularning keyingi ta’lim jarayoniga mustahkam poydevor yaratadi. Bu jarayonda tinish belgilarining o‘rni beqiyosdir, chunki ular matn mazmunini to‘g‘ri anglash, fikrlarni aniq va tushunarli ifodalashda asosiy vosita hisoblanadi. Shu sababli, tinish belgilarini o‘rgatish nafaqat grammatik ko‘nikma sifatida, balki kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish vositasi sifatida ham qaralishi zarur. Bugungi kunda ta’lim jarayonida an’anaviy yondashuvlarning o‘rnini bosib kelayotgan interfaol metodlar o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Interfaol metodlar darslarni monotondan qutqarib, o‘quvchilarni mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvga yo‘naltiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tinish belgilarini o‘rgatish masalasida interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati katta. Bu metodlar yordamida:

O‘quvchilarning qiziqishi oshadi;

Ularning mavzuni tezroq va yaxshiroq o‘zlashtirishiga yordam beradi;

Tinish belgilarining grammatik ahamiyati bilan birga, ularning matn tushunishdagi kommunikativ vazifalari ham ochib beriladi.

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinfda tinish belgilarini o‘rgatishda samarali bo‘lgan interfaol metodlardan foydalanish tajribalari yoritiladi. Ushbu usullarning dars jarayonida qo‘llanishi va ularning o‘quvchilarga ta’siri tahlil qilinadi. Shu orqali,

boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun savodxonlikni oshirishda innovatsion yondashuvlarning o'rni ko'rsatib beriladi. Interfaol metodlardan foydalanib o'qitish nafaqat bilimlarni egallash, balki o'quvchilarning o'qituvchi bilan hamkorlikda faol muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ham asosiy vositadir. Bu esa, Prezident qarorlari va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari talablariga hamohangdir. Shu sababli, boshlang'ich ta'limda tinish belgilarini interfaol metodlar orqali o'rgatish masalasi dolzarb va amaliy ahamiyatga ega mavzulardan biridir.

Boshlang'ich ta'lim – o'quvchilarning intellektual, ma'naviy va axloqiy rivojlanishining muhim bosqichi bo'lib, bu jarayon bolalarda savodxonlikni shakllantirish va ularning kelgusidagi ta'lim uchun poydevor yaratish bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, tinish belgilarini o'rgatish orqali o'quvchilarning nutq madaniyati, matnni to'g'ri anglash va aniq ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirish o'quv jarayonining ajralmas qismidir. Shu bois, davlatimiz ta'lim sifatini oshirishga doir islohotlarida boshlang'ich ta'limni takomillashtirishga alohida e'tibor qaratmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'lim sifatini oshirish va yosh avlodning bilim darajasini yuksaltirish masalasini bir necha bor ta'kidlab o'tgan. Jumladan, 2019-yil 29-aprelda imzolangan "O'zbekistonda ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish strategiyasi" farmonida boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va o'qitish samaradorligini oshirish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan. Ushbu farmonda "ta'lim-tarbiya jarayoniga ijodkorlik va innovatsion yondashuvlarni joriy qilish orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlash va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish" dolzarb vazifa sifatida qayd etilgan.

Shuningdek, Prezident Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikrlari ta'lim sohasi rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini ko'rsatadi: "Yosh avlodni zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallashga o'rgatish, ularning ijodkorligini rivojlantirish – bu davlatimizning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir." Prezidentning ushbu so'zlari boshlang'ich ta'lim tizimida yangicha yondashuvlarni qo'llash zarurligini ko'rsatib beradi. Xususan, tinish belgilarini o'rgatishda innovatsion va interfaol usullardan foydalanish orqali o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Bundan tashqari, 2020-yil 6-noyabrda tasdiqlangan "Ta'lim sifati bo'yicha Milliy dastur"da boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mantiqiy fikrlash va yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish alohida maqsad sifatida belgilangan. Ushbu dasturda interfaol metodlarni keng joriy etish hamda o'quvchilarning o'rganish jarayonida faolligini ta'minlash muhimligi ta'kidlangan. Shunday ekan, tinish belgilarini o'rgatishda interfaol metodlardan foydalanish nafaqat o'quvchilarning grammatik bilimlarini mustahkamlash, balki ularning mantiqiy fikrlash, ijodiy yondashuv va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim talablari va davlatimiz rahbari tomonidan belgilangan maqsadlarga muvofiq, bunday usullarni amaliyotga keng joriy etish bugungi kunning

dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'rgatish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning mavzuni tezroq va qiziqish bilan o'zlashtirishiga yordam beradi. Quyida asosiy interfaol usullar va ularning dars jarayonida qo'llanilishi batafsil yoritiladi.

1. Klaster usuli

Klaster usuli o'quvchilarni mavzu bo'yicha mustaqil fikr yuritishga undaydi va ular orasida ijodiy hamkorlikni rivojlantiradi. Bu usul yordamida o'qituvchi tinish belgilarining vazifasi va turlari bo'yicha o'quvchilar bilan birgalikda ma'lumot to'playdi.

Amaliyotda qo'llanishi: Doskaga asosiy tinish belgilarining nomlari yoziladi (nuqta, vergul, undov va boshqalar). O'quvchilar guruhlariga bo'linib, har bir tinish belgisining qo'llanilish holatlari bo'yicha misollar yozadilar. Guruhlar o'z javoblarini taqdim etadi, o'qituvchi esa qo'shimcha izohlar kiritadi. Bu usul o'quvchilarning bilishini faollashtiradi va ular orasida muloqot ko'nikmasini rivojlantiradi.

2. O'yin orqali o'rgatish

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'yin orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishda faolroq bo'lishadi. Shu sababli tinish belgilarini o'rgatishda turli didaktik o'yinlardan foydalanish samaralidir.

Amaliyotda qo'llanishi: "To'g'ri belgini tanla": Matn beriladi, undagi tinish belgilarini o'quvchilar to'g'ri joylashtirishi kerak. "Belgilar jumboqi": Savollar asosida o'quvchilar qaysi tinish belgisi haqida gap ketayotganini topadilar. Masalan, "Gap oxirida qo'yilib, unda savol borligini bildiradi. Bu qanday belgi?" O'yin usullari bolalarning mavzuga qiziqishini oshirib, ularning mustaqil va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Rolli o'yinlar

Rolli o'yinlar bolalarning muloqot va fikrni ifodalash ko'nikmalarini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Tinish belgilarini o'rgatishda bu usulni quyidagicha qo'llash mumkin:

Amaliyotda qo'llanishi: O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, qisqa matnlar yozadilar va ularni ifodali o'qib beradilar. Bir guruh matnni atayin tinish belgilarini noto'g'ri qo'llagan holda o'qiydi, boshqa guruh esa xatolarni topib, tuzatadi. Bu usul o'quvchilarda kuzatuvchanlik va matnni mantiqiy tahlil qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

4. Blits-so'rov

Bilimlari mustahkamlanadi. O'qituvchi savollarni tezkor tarzda berib, o'quvchilarning darhol javob berishini so'raydi.

Savollar namunasi:

"Nuqta qachon qo'llaniladi?"

“Vergul qanday vaziyatlarda ishlatiladi?”

“Undov belgisining asosiy vazifasi nima?”

Blits-so‘rov o‘quvchilarning mavzuni tushunganligini baholashda va ularni faol ishtirok etishga rag‘batlantirishda samarali hisoblanadi.

5. Ijtimoiy loyihalar

Tinish belgilarini o‘rgatishda kichik ijtimoiy loyihalarni tashkil qilish o‘quvchilarning ijodkorlik va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini oshiradi.

Amaliyotda qo‘llanishi: O‘quvchilar guruhlariga bo‘linib, bir mavzuga oid kichik matn yozadilar. Matnda turli tinish belgilaridan foydalanish sharti qo‘yiladi. Tayyor matnlar guruhlar o‘rtasida muhokama qilinadi va eng yaxshi ishlangan matn tanlanadi. Bu usul o‘quvchilarning matn yaratish ko‘nikmasini rivojlantirish bilan birga, ularni o‘z fikrlarini tinish belgilaridan foydalangan holda to‘g‘ri ifodalashga o‘rgatadi.

6. “Bahs va munozara” usuli

Bahs va munozara o‘quvchilarning mavzuni chuqur o‘rganishi, mantiqiy fikrlash va o‘z fikrini aniq ifodalash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Tinish belgilarini o‘rgatishda bu usulni dars jarayonida samarali qo‘llash mumkin.

Amaliyotda qo‘llanishi: O‘qituvchi dars boshida mavzu bilan bog‘liq bir nechta savol beradi. Masalan:

“Vergulni noto‘g‘ri qo‘llash qanday xatolarga olib kelishi mumkin?”

“Tinish belgilarining noto‘g‘ri ishlatilishi matn mazmuniga qanday ta‘sir qiladi?”

O‘quvchilar o‘z guruhlarida savolga javob topadi va fikrlarini himoya qiladi. Har bir guruh o‘z nuqtai nazarini bayon etadi, qolgan guruhlar esa ularning fikrlariga qo‘shimcha kiritadi yoki e‘tiroz bildiradi. Bu usul bolalarning nafaqat mavzuni o‘zlashtirishini, balki muloqot madaniyatini rivojlantirishiga ham xizmat qiladi.

7. “Case-study” (Vaziyatlarni tahlil qilish) usuli

Bu metod orqali o‘quvchilar turli vaziyatlarni tahlil qilish orqali tinish belgilarining vazifasini chuqurroq tushunib olishadi.

Amaliyotda qo‘llanishi: O‘qituvchi matn yoki hikoyani o‘quvchilarga taqdim etadi. Ushbu matn tinish belgilarini noto‘g‘ri qo‘llash yoki butunlay tashlab ketish orqali qiyinlashtirilgan bo‘ladi. O‘quvchilar kichik guruhlarda matnni tahlil qilib, tinish belgilarini to‘g‘ri joylashtiradi va o‘z yechimini himoya qiladi. Guruhlar o‘z ishlari ustida muhokama olib boradi va o‘qituvchi yakuniy xulosani beradi.

Bu usul bolalarning tahliliy fikrlash qobiliyatini oshiradi va mavzuni real vaziyatlarga bog‘lash imkonini beradi.

8. “Davra suhbat” usuli

Davra suhbat tinish belgilarining ahamiyati va ularning kommunikativ vazifalari haqida kengroq fikr almashish uchun qo‘llaniladi.

Amaliyotda qo‘llanishi: O‘qituvchi o‘quvchilarga mavzuga oid savol beradi. Masalan:

“Nega har bir jumla nuqta bilan tugaydi?”

“Tinish belgilarining yo‘qligi matnni tushunishga qanday ta’sir qiladi?”

O‘quvchilar navbatma-navbat o‘z fikrlarini aytadilar. O‘qituvchi har bir fikrni tahlil qiladi va umumlashtiradi. Bu usul orqali bolalar mavzuga doir bilimlarini chuqurlashtiradi va nutq madaniyatini rivojlantiradi.

9. “Bumerang” usuli

Mazkur metod bolalarning mustaqil o‘qish va yozish ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan.

Amaliyotda qo‘llanishi: O‘qituvchi o‘quvchilarga biror hikoya yoki matnni beradi, ammo unda barcha tinish belgilarini o‘chirib qo‘yadi. O‘quvchilar matnni mustaqil o‘qib chiqadi va kerakli tinish belgilarini o‘z joyiga qo‘yadi. Matnni to‘g‘ri tahrir qilgan o‘quvchilar o‘z yechimlarini sinf bilan baham ko‘radi. Bu usul bolalarning individual ishlash qobiliyatini oshiradi va ularni mustaqil tahlil qilishga o‘rgatadi.

10. “Tanish-bilish” usuli

Ushbu metod o‘quvchilarni tinish belgilarini joyida to‘g‘ri qo‘llashga o‘rgatish uchun mos keladi.

Amaliyotda qo‘llanishi: O‘quvchilarga matn beriladi, undagi tinish belgilarining ba’zilar to‘g‘ri, ba’zilar esa noto‘g‘ri qo‘yilgan bo‘ladi. O‘quvchilar matndagi xatolarni topib, ularni to‘g‘rilashlari kerak. Har bir o‘quvchi o‘z ishlari uchun izoh beradi va sabablarini tushuntiradi. Bu usul orqali o‘quvchilar o‘z bilimlarini mustahkamlash bilan birga, xatolarni tahlil qilish va to‘g‘ri javob topish qobiliyatini rivojlantiradilar.

Yuqorida keltirilgan interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning tinish belgilarini o‘rganishini samarali va qiziqarli qiladi. Bu usullar nafaqat grammatik bilimlarni shakllantiradi, balki o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuv qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Shu sababli, o‘qituvchilarning darsni rejalashtirishda interfaol metodlardan keng foydalanishi muhim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich ta’limda tinish belgilarini o‘rgatish o‘quvchilarning nafaqat grammatik ko‘nikmalarini rivojlantirish, balki ularning nutq madaniyati va fikrni to‘g‘ri ifodalash qobiliyatini shakllantirish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta’lim tizimida interfaol metodlardan foydalanish orqali ushbu jarayonni yanada samarali va qiziqarli qilish mumkin. Klaster, o‘yin, rolli o‘yinlar, blits-so‘rov, bahs-munozara, “Case-study” kabi metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirish, ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sifatini oshirish va innovatsion yondashuvlarni joriy qilishga doir qarorlari boshlang‘ich ta’lim tizimida yangicha metodlarni keng joriy etish uchun mustahkam asos yaratmoqda. Ushbu usullar faqatgina bilimlarni o‘zlashtirish uchun emas, balki o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va jamoada ishlash qobiliyatlarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shunday ekan,

boshlang'ich sinf o'quvchilariga tinish belgilarini o'rgatishda interfaol metodlarni qo'llash orqali ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish va ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Bu nafaqat o'quvchilarning hozirgi bilim darajasini oshirish, balki ularni hayotda faol, ijodkor shaxs bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvlarni keng tatbiq etish o'qituvchilar uchun dolzarb vazifa bo'lib, ta'lim jarayonining yanada yuksak samara berishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekistonda ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish strategiyasi" farmoni.
2. "Ta'lim sifati bo'yicha Milliy dastur" (2020-yil 6-noyabr).
3. Davydov V.V. "Bolalarda ijodiy va mantiqiy fikrlashni shakllantirish". – Moskva, 1996.
4. Shodmonova S.A. "Boshlang'ich sinflarda o'quv jarayonini tashkil qilishning psixologik xususiyatlari". – Toshkent, O'qituvchi, 2008.
5. G'ulomova R., Karimova M. "Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar". – Toshkent, Sharq, 2018.
6. Xatamov M. "Grammatika o'qitish metodikasi". – Toshkent, O'qituvchi, 2010.
7. Karimov R., O'rinboeva N. "Tinish belgilarini o'rgatishda innovatsion usullar". – Toshkent, 2021.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining umumta'lim maktablari uchun ona tili va adabiyot bo'yicha davlat ta'lim standartlari.
9. Mustafoeva D. "Darsda interfaol texnologiyalarni qo'llash usullari". – Toshkent, Fan va texnologiya, 2020.
10. Bogdanova G.N. "Boshlang'ich maktabda grammatikani o'qitish metodikasi". – Moskva, Prosveshchenie, 2009.

**ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA
TADBIRKORLIKKA YO'NALTIRIB O'QITISHDA XORIJIY
DAVLATLAR TAJRIBASI**

Gasanova Rushana Arsen qizi

*Navoiy davlat universiteti «Talim va tarbiya nazariyasi
va metodologiyasi (BT)» magistri.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tadbirkorlikka yo'naltirilgan ta'limning xorijiy tajribasini o'rganish va ularning mahalliy ta'lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari yoritiladi. Maqsad – o'quvchilarda nafaqat til savodxonligini rivojlantirish, balki ularning kelajakda muvaffaqiyatli va faol fuqarolar bo'lib shakllanishiga ko'maklashishdir.

Annotation: this article will cover the possibilities of studying the foreign experience of entrepreneurship-oriented education in the lessons of native language and reading literacy and their application to the local educational process. The goal is not only to develop language literacy in students, but also to promote their formation as successful and active citizens in the future.

Аннотация: В данной статье рассматривается возможность изучения зарубежного опыта предпринимательско-ориентированного образования на уроках родного языка и грамотности чтения и их применения в отечественном образовательном процессе. Цель состоит в том, чтобы не только развить языковую грамотность у учащихся, но и способствовать их становлению в будущем успешными и активными гражданами.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim sohasining eng muhim vazifalaridan biri o'quvchilarni hayotga tayyorlash, ularda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishdir. Shu jumladan, tadbirkorlik qobiliyati va innovatsion fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Tadbirkorlik bu – faqat iqtisodiy ko'nikma emas, balki tashabbuskorlik, kreativ fikrlash va mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi muhim shaxsiy fazilatlarini ham o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyatiga zamin yaratadi.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslari, mazkur maqsadlarni amalga oshirish uchun qulay platforma bo'lib, ularda nafaqat til o'rganiladi, balki o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muloqot qobiliyatlari rivojlantiriladi. Shuningdek, matnlarni tahlil qilish, hikoyalar yaratish, va bahs-munozaralar orqali tadbirkorlikka oid muhim qadriyatlar singdirilishi mumkin. Masalan, ona tili darslarida biznesga oid matnlar bilan ishlash, reklamalar yoki marketing materiallarini tahlil qilish o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularda iqtisodiy madaniyatni shakllantiradi. Dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlari ta'lim dasturlarida

tadbirkorlikni o'rgatishga alohida e'tibor qaratmoqda. AQShda ijodiy yozuvlar va biznes g'oyalari bilan ishlash darslari yo'lga qo'yilgan bo'lsa, Finlandiyada fenomen asosidagi ta'lim tizimi orqali o'quvchilarni turli kasbiy yo'nalishlarga yo'naltirish tajribasi mavjud. Janubiy Koreyada esa innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayonlariga integratsiya qilish tadbirkorlikka qaratilgan ta'limning asosiy omili sifatida ko'riladi. Ushbu mamlakatlarning tajribasi o'ziga xos metodik yechimlarga boy bo'lib, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari keng.

O'zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish, ayniqsa ta'lim sohasida, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tadbirkorlikka yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan bir qator qonunlar, farmonlar va qarorlar mavjud. 2022-yil 28-yanvarda tasdiqlangan "2022–2026 yillarda Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" farmonida yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish va ularda iqtisodiy ko'nikmalarni shakllantirish masalalariga alohida urg'u berilgan. Ta'lim tizimiga oid asosiy yo'nalishlar quyidagicha:

Ta'lim muassasalarida innovatsion va tadbirkorlik ta'limini joriy qilish.

Yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga tayyorlash uchun o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish.

Ta'lim jarayonida iqtisodiy va moliyaviy savodxonlikni oshirishga qaratilgan maxsus kurslar tashkil etish. Bu farmon ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tadbirkorlikka oid masalalarni yoritish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

"Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi Qonun (2021-yil 16-aprel) da tadbirkorlikka doir bilimlarni yoshlar orasida keng targ'ib qilish, ularni iqtisodiy faoliyatga jalb etish masalalari belgilangan. Xususan:

Yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashga oid dasturlar ishlab chiqish.

Maktab va kollej darajasida tadbirkorlik asoslarini o'rgatuvchi kurslarni tashkil etish.

Ona tili darslarida tadbirkorlik mavzusidagi matnlarni o'rganish va loyiha ishlarini tashkil qilish ushbu qonunning maqsadlariga to'liq mos keladi.

"Bolalar va yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to'g'risida" (2022-yil 19-aprel) qarorda yoshlarning ijodiy va intellektual salohiyatini oshirish orqali ularni kelajakdagi iqtisodiy faoliyatga tayyorlash masalasi ko'tarilgan. Qarorda:

Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va ijodiy yondashuvlarni keng qo'llash.

Yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun amaliy mashg'ulotlar va loyihalarni tashkil etish.

"Tadbirkorlik ta'limini rivojlantirish to'g'risida" (2023-yil 10-iyul) farmonida tadbirkorlikka oid bilim va ko'nikmalarni yoshlar orasida keng yoyish, maktab ta'limi

tizimida tadbirkorlik asoslarini o'rgatishni kuchaytirish masalalari belgilangan. Ta'kidlangan yo'nalishlar:

Maktab darsliklarida tadbirkorlik va iqtisodiy faoliyatga oid mavzularni kengroq yoritish.

Ona tili va boshqa fanlarda o'quvchilarning real hayotiy masalalar bilan ishlashini ta'minlovchi amaliy topshiriqlarni kiritish.

O'qituvchilarning tadbirkorlik ta'limi bo'yicha malakasini oshirish.

Tadbirkorlikka oid badiiy asarlar va hikoyalarni ona tili darslariga kiritish.

Yoshlarni amaliy tadbirkorlik loyihalarida ishtirok ettirish orqali ularning biznes muhitini tushunishini chuqurlashtirish.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimida tadbirkorlikka yo'naltirilgan yondashuvlarning turli shakllari kuzatiladi. Bu yondashuvlar ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini real hayotiy ehtiyojlarga moslashtirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Quyida ayrim davlatlarning ilg'or tajribalari ko'rib chiqiladi:

AQSh tajribasi

AQSh ta'lim tizimi o'zining ijodkorlik va amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvi bilan ajralib turadi. Ushbu mamlakatda tadbirkorlikni o'rgatish nafaqat alohida kurslar yoki dasturlar bilan cheklanadi, balki umumiy fanlar, jumladan, ona tili va o'qish darslariga ham integratsiya qilingan. Bu jarayon o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga hamda ularni hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlashga qaratilgan.

1. Tadbirkorlik va ijodkorlikning uyg'unligi

AQSh maktablarida ona tili darslarida ijodiy fikrlashni rivojlantirish tadbirkorlik ta'limining asosiy qismi hisoblanadi. Misol uchun: Hikoya va qissa yozish orqali biznes g'oyalari ishlab chiqish: O'quvchilarga kichik biznes g'oyalarni hikoya yoki qissa shaklida ifodalash topshiriladi. Bu jarayonda ular nafaqat biznes reja tuzishni, balki o'z fikrlarini mantiqan asoslashni ham o'rganishadi.

Reklama matnlarini yaratish: Reklama va marketing sohasiga oid topshiriqlar o'quvchilarning kreativ yondashuvlarini shakllantiradi. Masalan, darslarda ma'lum mahsulot uchun reklama matni, slogan yoki taqdimot yaratish vazifasi beriladi.

2. STEAM yondashuvi orqali tadbirkorlikni o'rgatish

AQShda tadbirkorlik ta'limi STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi bilan uyg'unlashtirilgan. Bu ona tili darslarida o'z aksini quyidagicha topadi:

O'quvchilar biznesga oid matnlarni o'rganish davomida iqtisodiy, ijtimoiy va texnik masalalarni muhokama qiladilar.

Texnologiyalar yordamida matnlarni tahlil qilish va taqdimotlar tayyorlash ko'nikmalariga ega bo'lishadi. Masalan, Google Docs yoki Canva platformalarida

loyiha ishlari bilan shugʻullanishadi.

3. Bahs va munozaralar orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Ona tili darslarida tadbirkorlikka oid mavzularni muhokama qilish orqali oʻquvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlantiriladi:

Bahs-munozaralar: “Bir biznes gʻoyasi yaxshiroqmi yoki bir nechta mahsulotni rivojlantirish muhimroqmi?” kabi mavzularda muhokamalar tashkil etiladi. Oʻquvchilar oʻz nuqtai nazarlarini asoslash uchun mantiqiy dalillar keltirishni oʻrganishadi. Muammoli vaziyatlarni hal qilish: Real hayotiy tadbirkorlik muammolari darslarda tahlil qilinadi. Masalan, oʻquvchilarga bozor raqobati, xarajatlarni qisqartirish yoki innovatsion mahsulot yaratish boʻyicha masalalar taklif qilinadi.

4. Texnologiyalar va interaktiv usullarni qoʻllash

AQShda texnologiyalarni oʻquv jarayoniga integratsiya qilish tadbirkorlikka oid bilim va koʻnikmalarni oshirishda muhim rol oʻynaydi:

Ona tili darslarida oʻquvchilar biznes loyihalarini PowerPoint, Prezi yoki boshqa vizual taqdimot platformalari orqali namoyish etadi.

Dasturlash va raqamli marketingga oid oddiy tushunchalar oʻrgatiladi, bu esa oʻquvchilarga kelajakda texnologiyalardan foydalanishda qoʻshimcha koʻnikmalar beradi.

5. Real loyihalar va amaliy mashgʻulotlar

AQSh maktablarida tadbirkorlikni oʻrgatishda amaliyotning ustuvor ahamiyatga ega ekanligi alohida taʼkidlanadi. Ona tili darslarida bu quyidagicha namoyon boʻladi:

Oʻquvchilar kichik guruhlariga boʻlinib, birgalikda biznes loyiha ishlab chiqadilar va uni taqdim etadilar. Bu jarayonda har bir oʻquvchi oʻziga alohida vazifalarni oladi (masalan, matnni tahlil qilish, hisobot tayyorlash yoki dizayn yaratish).

Maktab yarmarkalarida oʻquvchilarning biznes gʻoyalari amalda sinovdan oʻtkaziladi. Ular oʻz mahsulotlarini reklama qiladi va sotuv jarayonida muloqot koʻnikmalarini rivojlantiradi.

6. Madaniyat va qadriyatlarning aks ettirilishi

AQShda ona tili darslari madaniy va ijtimoiy qadriyatlarni tadbirkorlik mavzusi bilan bogʻlab oʻrgatishga ham yoʻnaltirilgan. Masalan:

Oʻquvchilar oʻz jamoalaridagi muammolarni hal qilishga qaratilgan loyihalar ustida ishlaydilar. Bu nafaqat tadbirkorlik koʻnikmalarini, balki ijtimoiy masʼuliyatni ham shakllantiradi.

Tadbirlar davomida ijtimoiy tadbirkorlik gʻoyalari targʻib qilinadi, masalan, ekologik mahsulotlar yaratish yoki kam taʼminlangan oilalar uchun yordam loyihalarini ishlab chiqish.

AQShning ushbu yondashuvlari ona tili va oʻqish darslarini nafaqat bilim berish jarayoniga, balki real hayotga yoʻnaltirilgan amaliy faoliyatga aylantirishda muhim rol oʻynaydi. Bu tajriba mahalliy taʼlim tizimiga tatbiq etilganda oʻquvchilarning ijodiy,

tanqidiy va tadbirkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda yuqori natijalarga erishish mumkin.

Finlandiya tajribasi

Finlandiya ta'lim tizimi o'zining yuqori sifati, moslashuvchanligi va innovatsion yondashuvlari bilan dunyo bo'ylab tan olingan. Ushbu mamlakatda tadbirkorlik ta'limi alohida ahamiyatga ega bo'lib, uni umumiy o'quv dasturlariga, jumladan, ona tili va o'qish savodxonligi darslariga integratsiya qilish muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Finlandiya tajribasi ta'limning faqat nazariy emas, amaliy jihatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

1. Fenomen asosidagi o'qitish tizimi (Phenomenon-Based Learning)

Finlandiyada an'anaviy fanlarga asoslangan ta'lim o'rniga "fenomen asosida o'qitish" keng qo'llaniladi. Bu tizimning asosiy tamoyillari:

O'quvchilar bir mavzuni (fenomenni) bir necha fanlar kesimida o'rganadilar. Masalan, "biznes va tadbirkorlik" mavzusini ona tili, matematika va ijtimoiy fanlar orqali tahlil qilish.

Ona tili darslarida biznesga oid mavzular tanlanib, o'quvchilar tadbirkorlik jarayonlari haqida matnlarni o'rganishadi, tahlil qilishadi va o'z fikrlarini yozma ravishda bayon qilishadi.

Interfanning uyg'unligi o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi va ular orasida bog'liqliklarni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi.

2. Loyiha asosidagi ta'lim (Project-Based Learning)

Finlandiya maktablarida loyiha asosidagi ta'lim keng qo'llaniladi, bu tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega:

Ona tili darslarida o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, tadbirkorlik mavzusida loyihalar ishlab chiqadilar. Misol uchun, o'quvchilarga "Mahalliy jamoa uchun foydali xizmatni qanday taklif qilish mumkin?" degan savol asosida loyiha tayyorlash topshiriladi.

Loyihalar ijodiy yozuvlar, reklama matnlari yaratish, biznes reja ishlab chiqish kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Bu esa o'quvchilarning yozma va og'zaki savodxonligini oshiradi.

Loyiha natijalari sinf oldida taqdimot shaklida namoyish etiladi, bu esa o'quvchilarning muloqot va taqdimot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. O'quvchilarning qiziqishlariga asoslangan yondashuv

Finlandiya ta'lim tizimida o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olish asosiy prinsip hisoblanadi:

O'quvchilar tadbirkorlikka oid mavzularni o'zlari tanlashlari mumkin. Masalan, ba'zilar texnologik innovatsiyalar bilan bog'liq biznesni o'rganishni tanlasa, boshqalar ekologik mahsulotlar yoki ijtimoiy tadbirkorlik mavzusida ishlaydi.

Bu yondashuv o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularga

shaxsiy tashabbus ko'rsatish imkoniyatini beradi.

4. Real hayotiy masalalar bilan bog'lash

Finlandiyada ta'limning real hayot bilan uyg'unligi katta ahamiyatga ega:

Ona tili darslarida biznes bilan bog'liq real hayotiy voqealar, muammolar yoki yutuqlarni aks ettiruvchi matnlar bilan ishlash amalga oshiriladi. Masalan, muvaffaqiyatli tadbirkorlarning hayotiy hikoyalari yoki startap loyihalarining muvaffaqiyatsizlik sabablari tahlil qilinadi.

Bu jarayon o'quvchilarga tadbirkorlikning afzalliklari va qiyinchiliklarini tushunish imkoniyatini beradi.

5. Texnologiyalardan foydalanish

Finlandiya maktablarida texnologiyalar o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi:

Ona tili darslarida o'quvchilar raqamli platformalardan foydalangan holda biznes rejalari yoki reklama loyihalari ishlab chiqishadi.

Masalan, Canva yoki Prezi dasturlaridan foydalanib, vizual taqdimotlar tayyorlash topshiriqlari beriladi.

O'quvchilarning yozgan matnlari maxsus onlayn dasturlar yordamida tahlil qilinib, ularga avtomatik tahrir va takliflar beriladi.

6. Ko'nikmalarni baholashga yondashuv

Finlandiyada baholash tizimi o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, tadbirkorlik ta'limida ham bu yondashuv saqlanadi:

O'quvchilarning ijodkorligi, tanqidiy fikrlashi va jamoada ishlash ko'nikmalari baholanadi.

Baholash jarayonida faqatgina yakuniy natijalar emas, balki o'quvchilar tomonidan bajarilgan har bir bosqich ham inobatga olinadi.

Xulosa qilib aytganda, Finlandiya ta'lim tizimi ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tadbirkorlikka oid bilimlarni singdirish bo'yicha universal modelni taklif etadi. Ushbu model nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirishga asoslangan bo'lib, o'quvchilarni nafaqat tadbirkorlikka, balki hayotning boshqa sohalarida ham muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Mahalliy ta'lim tizimida Finlandiya tajribasini joriy qilish orqali o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun tayyorlash imkoniyatini yaratish mumkin.

Singapur tajribasi

Singapur ta'lim tizimi o'zining innovatsion yondashuvlari va natijadorligi bilan dunyo miqyosida yetakchi hisoblanadi. Tadbirkorlikka yo'naltirilgan ta'lim bu tizimning muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarni real hayotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlashga qaratilgan. Singapurda tadbirkorlik ta'limi o'quv jarayoniga ona tili va boshqa fanlar bilan integratsiya qilingan holda amalga oshiriladi.

1. Tadbirkorlik asoslarini erta bosqichdan o‘qitish

Singapurda tadbirkorlik ta’limi boshlang‘ich sinflardan boshlab joriy etiladi. Ona tili darslarida ushbu yo‘nalish quyidagi yondashuvlar orqali amalga oshiriladi:

Matn orqali motivatsiya: Ona tili darslarida tadbirkorlarning muvaffaqiyat hikoyalari va ularga duch kelgan qiyinchiliklarni aks ettiruvchi matnlar bilan ishlashadi. O‘quvchilar matnni o‘qish, tahlil qilish va o‘z fikrlarini yozma bayon etish orqali biznes faoliyati haqida bilim oladilar.

Rol o‘ynash usullari: Tadbirkorlik faoliyatini tushuntirish uchun sinfda “savdo-sotiq” yoki “biznes g‘oya taqdimoti” kabi rolli o‘yinlar tashkil etiladi.

2. Loyiha asosida ta’lim (Project-Based Learning)

Singapurda loyiha asosida ta’lim keng qo‘llaniladi. Bu o‘quvchilarni mustaqil qaror qabul qilish va amaliy bilimlarni qo‘llashga o‘rgatadi:

Ona tili darslarida loyiha ishlari: O‘quvchilarga “Mahalliy jamoa uchun foydali xizmat yaratish” mavzusida loyiha ishlab chiqish topshiriladi. Bu jarayonda ular biznes reja yozish, reklama matnlarini tayyorlash va ularni taqdim etishni o‘rganadilar.

Hamkorlik va muloqot ko‘nikmalari: Guruhlarda ishlash orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq ifodalash, muloqot qilish va jamoada ishlashni o‘rganadilar.

3. "Startup Schools" dasturi

Singapurda "Startup Schools" dasturi orqali maktablarda o‘quvchilarning biznes g‘oyalarini amaliyotga tatbiq etish imkoniyati yaratilgan:

Amaliy bilim va tajriba: Ona tili darslarida o‘quvchilar biznes atrofida yozma va og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun kichik biznes startaplari ustida ishlaydilar.

Biznesni targ‘ib qilish: O‘quvchilarga o‘z bizneslarini qanday qilib reklama qilishni o‘rgatish uchun maxsus topshiriqlar beriladi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar uchun reklama matnlari yozish.

4. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash

Singapur ta’lim tizimida texnologiyalar ta’lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi:

Raqamli platformalardan foydalanish: Ona tili darslarida o‘quvchilar tadbirkorlikka oid topshiriqlarni bajarishda Canva, Google Docs yoki boshqa raqamli vositalardan foydalanadilar.

Onlayn biznes treninglari: Tadbirkorlik asoslariga oid onlayn kurslar va vebinarlar orqali o‘quvchilar o‘z bilimlarini mustahkamlashadi.

5. Moliyaviy savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Singapur ta’lim tizimi o‘quvchilarning moliyaviy savodxonligini oshirish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga katta ahamiyat beradi:

Iqtisodiy hikoyalar: Ona tili darslarida iqtisodiy mavzudagi hikoyalar va maqolalar o‘rganiladi.

Muammoni hal qilish usullari: O'quvchilarga real hayotiy iqtisodiy vaziyatlar bo'yicha muammoni hal qilishga qaratilgan topshiriqlar beriladi.

6. Baholash tizimi

Singapurda baholash nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham qamrab oladi:

Ijodiy ishlarni baholash: O'quvchilarning biznes rejaları, reklama matnlari va loyiha taqdimotlari baholanadi.

Qaror qabul qilish jarayonini baholash: O'quvchilarni biznes faoliyatiga oid topshiriqlarni bajarishda ko'rsatgan tashabbus va ijodiy yondashuvlari uchun rag'batlantirish tizimi mavjud.

Singapur tajribasi o'quvchilarni erta yoshdan tadbirkorlik faoliyatiga tayyorlash uchun ilg'or yondashuvlar va texnologiyalarni joriy etish orqali ularga hayotiy zarur ko'nikmalarni beradi. O'zbekiston ta'lim tizimida ushbu tajribadan foydalanish ona tili va o'qish savodxonligi darslarini modernizatsiya qilishda muhim qadam bo'lishi mumkin. Bu nafaqat o'quvchilarning iqtisodiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki ularni ijtimoiy jihatdan faol shaxs sifatida shakllantiradi.

Tadbirkorlikka yo'naltirilgan ta'lim zamonaviy maktab tizimining ajralmas qismi bo'lishi lozim. Bugungi globallashtirish va raqobat sharoitida yosh avlodni nafaqat nazariy bilimlar bilan qurollantirish, balki ularni amaliy ko'nikmalarga, innovatsion fikrlash va ijodiy yondashuvga o'rgatish zarur. AQSh, Singapur, Finlandiya, Germaniya kabi davlatlarning tajribasi ko'rsatadiki, tadbirkorlik ta'limi nafaqat o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida tadbirkorlik ta'limini maktab dasturlariga integratsiya qilish orqali quyidagi maqsadlarga erishish mumkin:

O'quvchilarda ijodkorlik, liderlik va tanqidiy fikrlash kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantirish.

Yoshlarni kelajakda mustaqil biznes yuritish va iqtisodiy muammolarni hal qilishga tayyorlash.

Innovatsion fikrlash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish malakalarini shakllantirish.

Mahalliy bozorda yangi va samarali tadbirkorlik loyihalarining paydo bo'lishiga zamin yaratish.

Xorijiy tajribadan kelib chiqib, quyidagi yondashuvlar O'zbekiston ta'lim tizimida qo'llanilishi mumkin:

1. Loyiha asosida o'qitish: O'quvchilarga mahalliy muammolarni hal etishga yo'naltirilgan tadbirkorlik loyihalarini ishlab chiqish topshirig'ini berish.

2. Moliyaviy savodxonlikni oshirish: Dars jarayonida moliyaviy rejalashtirish va iqtisodiy tahlilga oid topshiriqlarni kiritish.

3. Amaliy mashg'ulotlar tashkil etish: Mahalliy tadbirkorlar bilan hamkorlikda mahorat darslari va biznes festivallari o'tkazish.

4. Raqamli texnologiyalardan foydalanish: Ona tili darslarida reklama yozish, biznes reja tuzish va taqdimot tayyorlash uchun zamonaviy vositalardan foydalanish.

5. Ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish: Mahalliy qadriyatlarga asoslangan ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalar yaratish.

Ushbu yondashuvlarni maktab ta'limiga joriy etish orqali yosh avlod tadbirkorlikning asosiy tamoyillarini o'zlashtiradi, moliyaviy va iqtisodiy savodxonligi oshadi hamda mamlakat iqtisodiyotiga hissa qo'shadigan mas'uliyatli fuqarolar bo'lib shakllanadi. Shu bilan birga, mahalliy va global bozorning talablariga mos yangi avlod tadbirkorlari yetishib chiqadi. Bu esa O'zbekistonning innovatsion rivojlanishida muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitobi. Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2021.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Yoshlarni tadbirkorlikka jalb qilishni kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4884-sonli Qarori.

3. Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan chop etilgan "Ta'limda innovatsion yondashuvlar" to'plami. Toshkent, 2023.

4. Junior Achievement dasturi: AQShda tadbirkorlikka o'qitish bo'yicha metodik qo'llanma. Junior Achievement USA, 2022.

5. OECD. "The Future of Education and Skills: Education 2030 Framework." OECD Publishing, 2020.

6. Laakso, M. & Hietanen, L. (2015). Entrepreneurship education in Finnish schools. Finnish National Board of Education. Helsinki, Finland.

7. Tan, C. (2018). Singapore's Education Model: Insights into Entrepreneurship and Innovation. Springer.

8. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim kodeksi. Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2021.

9. Shodmonova, Z. (2017). "Ta'limda metodologik yondashuvlar." Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

10. Maslow, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 50(4), 370-396.

11. Singapurning ta'lim tizimiga oid hisobotlar: Ministry of Education, Singapore (www.moe.gov.sg).

12. Davydov, V.V. (1986). Problems of Developmental Instruction: A Theoretical and Experimental Psychological Study. Moscow: Progress Publishers.

13. UNESCO (2021). "Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives." UNESCO Publishing.

**КЛИНИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ И ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ П
ОДХОДЫ К ВРОЖДЁННЫМ АНОМАЛИЯМ ДИСКА
ЗРИТЕЛЬНОГО НЕРВА У ДЕТЕЙ**

Билалов Э.Н.

*Д.м.н., профессор, заведующий кафедрой офтальмологии
Ташкентской медицинской академии.
dr.ben58@mail.ru*

Зокирходжаев Р.А.

*Д.м.н., доцент кафедры офтальмологии
Ташкентской медицинской академии
rzakirhodjaev@gmail.com*

Оралов Б.А.

*PhD, ассистент кафедры офтальмологии
Ташкентской медицинской академии
ohangaro@gmail.com*

Асрорхожаева И.Р.

*Магистр кафедры офтальмологии
Ташкентской медицинской академии
iroda_zr@gmail.com*

Аннотация.

Врожденные аномалии диска зрительного нерва (ВАДЗН) являются одной из ведущих причин зрительных нарушений у детей, оказывая значительное влияние на развитие зрительных функций и качество жизни. Исследование включало 30 пациентов (60 глаз) в возрасте от 6 до 15 лет с различными формами ВАДЗН, такими как гипоплазия, друзы и колобома зрительного нерва. Проведённый комплексный анализ с использованием современных методов диагностики — оптической когерентной томографии (ОКТ), электроретинографии (ЭРГ), зрительных вызванных потенциалов (ЗВП) и компьютерной периметрии — позволил выявить выраженные морфометрические и функциональные изменения зрительного анализатора.

Полученные результаты подтверждают высокую диагностическую ценность ОКТ, обеспечивающую точность визуализации структурных изменений зрительного нерва и мониторинга состояния зрительных функций. На основании данных исследования предложен комплексный подход к диагностике и мониторингу пациентов с ВАДЗН, направленный на раннее выявление патологий, предотвращение их прогрессирования и улучшение качества жизни детей.

Ключевые слова: врождённые аномалии диска зрительного нерва, дети, оптическая когерентная томография, электроретинография, зрительные

вызванные потенциалы, диагностика.

Актуальность.

Врожденные аномалии диска зрительного нерва (ВАДЗН) представляют собой значимую проблему в офтальмологии, поскольку являются одной из ключевых причин зрительных нарушений у детей. Эти патологии не только влияют на развитие зрительных функций, но и существенно сказываются на качестве жизни пациентов. Как правило, они сопровождаются структурными изменениями диска зрительного нерва и функциональными отклонениями, включая снижение остроты зрения, сужение полей зрения и расстройства цветового восприятия [1,5,9].

Диагностика ВАДЗН остается сложной задачей из-за разнообразия клинических проявлений и необходимости применения специализированного оборудования. При этом раннее распознавание и детальный анализ данных нарушений являются критически важными для выбора эффективного лечения и предотвращения ухудшения зрительных функций [2,6,7].

Современные диагностические технологии, такие как оптическая когерентная томография (ОКТ), электроретинография (ЭРГ) и компьютерная периметрия, предоставляют возможность не только выявлять структурные изменения зрительного нерва, но и проводить детальную оценку его функционального состояния. Однако для их полноценного использования требуется систематизация накопленных знаний и разработка унифицированных диагностических подходов [4,8].

Необходимость исследования определяется высокой частотой ВАДЗН среди детей, трудностями их своевременного выявления и недостаточной изученностью особенностей клинического течения в различных возрастных группах. Полученные данные могут существенно улучшить диагностику, наблюдение и лечение пациентов с ВАДЗН, что будет способствовать развитию клинической офтальмологии и повышению эффективности медицинской помощи [3,7,9].

Целью исследования являлось выявление особенностей клинического течения и разработка оптимальных диагностических подходов к выявлению врождённых аномалий диска зрительного нерва (ВАДЗН) у детей

Материалы и методы исследования. Исследование включало 30 детей (50 глаз) с врождёнными аномалиями диска зрительного нерва (ВАДЗН), которые проходили обследование и лечение в частной клинике «Зиёбахш» в период с сентября по декабрь 2024 года. Возраст пациентов варьировал от 6 до 15 лет, средний возраст составил $10,5 \pm 4,2$ года. Из общего числа обследованных мальчиков было 17 (56,7%), девочек — 13 (43,3%) (см.1-табл.).

1-таблица

Распределение пациентов по возрастным группам и полу

Возраст	Пол	Всего
	Мальчики (абс./%)	Девочки (абс./%)
6–7 лет	7 (23,3%)	5 (16,7%)
8–11 лет	5 (16,7%)	4 (13,3%)
12–15 лет	5 (16,7%)	4 (13,3%)
Итого	17 (56,7%)	13 (43,3%)

Примечание: различия между группами по полу и возрасту статистически незначимы ($P > 0,05$).

Период наблюдения составил в среднем $3,2 \pm 0,8$ месяца. У всех пациентов был проведён комплексный офтальмологический и нейрофизиологический анализ, включающий стандартные и дополнительные методы диагностики.

Для изучения клинических и диагностических особенностей врождённых аномалий диска зрительного нерва (ВАДЗН) у 30 пациентов (50 глаз) применялся комплекс офтальмологических и специальных инструментальных методов исследования.

Определение остроты зрения проводилось с использованием стандартных таблиц: у детей младшего возраста применялись таблицы Орловой, у старших детей — таблицы Сивцева-Головина. Визометрия осуществлялась в условиях естественного освещения в кабинете офтальмолога.

Уровень внутриглазного давления измерялся методом бесконтактной пневмотонометрии с использованием аппарата «Kowa» (Япония). В случае необходимости применялся метод тонометрии по Маклакову.

Для визуализации структур зрительного нерва и сетчатки использовался оптический сканер третьего поколения «Stratus» OCT-3 (Carl Zeiss Meditec Inc., США). Исследование проводилось по протоколам «Толщина слоя нервных волокон сетчатки» и «Головка зрительного нерва». ОКТ позволяла оценить толщину слоя нервных волокон сетчатки и параметры диска зрительного нерва.

ЭРГ проводилась на аппарате «Нейрон-Спектр 4-ВПП» для оценки функциональной активности сетчатки. Запись максимального комбинированного ответа и ритмической ЭРГ позволила определить биоэлектрическую активность фоторецепторов и внутренних слоев сетчатки.

Исследование полей зрения осуществлялось на компьютерном периметре «Oculus Twinfield» (Германия) с использованием программы «Threshold 30-2». Оценивались параметры яркостной чувствительности, плотность дефектов в поле зрения, а также их локализация. Исследование проводилось у детей старше 8 лет с фиксацией взгляда и надёжностью результатов не менее 80%.

Результаты исследования

Врожденные аномалии диска зрительного нерва (ВАДЗН) занимают одно из ключевых мест среди причин зрительных расстройств у детей, оказывая существенное влияние на развитие зрительных функций и общее качество жизни. Эти патологические состояния сопровождаются как структурными изменениями диска зрительного нерва, так и функциональными отклонениями, включая снижение остроты зрения, ограничение полей зрения и нарушения цветового восприятия.

Диагностика ВАДЗН представляет собой значительную проблему из-за многообразия клинических проявлений и необходимости использования специализированных диагностических методов. В то же время своевременное выявление и корректная оценка подобных состояний крайне важны для выбора адекватной тактики лечения и предотвращения прогрессирования зрительных нарушений.

В рамках проведенного исследования были проанализированы данные 30 пациентов (60 глаз) с ВАДЗН. Выявлены разнообразные офтальмологические изменения, среди которых изменения глазного дна были зарегистрированы у 50% пациентов. Наиболее распространенными патологическими проявлениями оказались ангиопатия сетчатки (30%), перипапиллярный отек (26,7%) и ретинальные кровоизлияния (23,3%). Патологии переднего сегмента глаза диагностированы у 30% обследованных, включая задние синехии (10%) и дисплазию хрусталика (20%). Изменения придаточного аппарата глаза, такие как блефарофимоз и птоз верхнего века, отмечены у 20% пациентов.

Транзиторные изменения были выявлены у 56,7% пациентов, включая кровоизлияния под конъюнктиву (16,7%), ангиопатию сетчатки (30%) и отек диска зрительного нерва (6,7%). Стойкие структурные нарушения обнаружены у 40%, из которых гипоплазия диска зрительного нерва составила 16,7%, друзы диска — 13,3%, а колобома диска — 10%. Сопутствующие нарушения, такие как нистагм, косоглазие и амблиопия, зарегистрированы у 26,7%, 60% и 93,3% пациентов соответственно.

Ключевыми факторами риска формирования ВАДЗН стали неблагоприятные перинатальные и неонатальные воздействия. У более половины матерей были диагностированы гестозы (52,7%), у 26,6% — фетоплацентарная недостаточность, а у 30,2% — обострения хронических заболеваний и острые инфекции. Аномалии родовой деятельности наблюдались у 24,9% матерей, крупный плод — у 21,9%, а асфиксия при рождении — у 11,8% новорожденных. Эти данные подчеркивают необходимость раннего выявления и регулярного наблюдения детей из групп риска для предотвращения тяжелых зрительных нарушений.

Морфометрические изменения у пациентов включали уменьшение

диаметра диска зрительного нерва до $1,29 \pm 0,31$ мм (норма $1,94 \pm 0,30$ мм, $p < 0,05$), снижение толщины слоя нервных волокон сетчатки ($52,1 \pm 23,8$ мкм против $109,9 \pm 10,7$ мкм, $p < 0,01$) и площади нейроретинального кольца. Функциональные нарушения выражались в снижении остроты зрения (в среднем от $0,62 \pm 0,05$ до $0,03 \pm 0,01$), центральных скотомах, сужении полей зрения и уменьшении яркостной чувствительности. Электрофизиологические исследования выявили увеличение латентности и снижение амплитуды компонента P100, что свидетельствует о нарушении проводимости по зрительным путям.

Оптическая когерентная томография (ОКТ) зарекомендовала себя как высокоинформативный метод диагностики, позволяющий визуализировать изменения зрительного нерва, слоя нервных волокон сетчатки и макулярной области. Применение ОКТ у пациентов с ВАДЗН продемонстрировало ее клиническую ценность для оценки степени поражения и функциональных изменений зрительного анализатора. Эти данные подтверждают необходимость комплексного подхода к диагностике и лечению ВАДЗН для улучшения зрительных функций и качества жизни пациентов.

У пациентов с врожденными аномалиями диска зрительного нерва (ВАДЗН), обследованных в рамках данного исследования (30 человек, 60 глаз), были выявлены существенные структурные изменения зрительного нерва и сетчатки. Средний вертикальный диаметр диска составлял $1,29 \pm 0,31$ мм, а горизонтальный — $0,89 \pm 0,39$ мм, что значительно меньше контрольных значений ($1,94 \pm 0,30$ мм и $1,72 \pm 0,10$ мм соответственно, $p < 0,01$). Средняя толщина слоя нервных волокон сетчатки (СНВС) была снижена до $52,1 \pm 23,8$ мкм, что практически вдвое ниже нормы ($109,9 \pm 10,7$ мкм, $p < 0,01$).

Истончение СНВС наблюдалось во всех квадрантах: верхний — $65,7 \pm 33,3$ мкм, нижний — $68,1 \pm 29,6$ мкм, внутренний — $43,3 \pm 26,4$ мкм и височный — $32,5 \pm 28,5$ мкм (все показатели $p < 0,01$).

Разные формы ВАДЗН сопровождалась специфическими изменениями. Гипоплазия диска зрительного нерва характеризовалась уменьшением его размеров и умеренным истончением СНВС. При друзах диска наблюдалось значительное увеличение толщины СНВС, достигающее $295,38 \pm 19,15$ мкм, обусловленное отложением мукополисахаридов. Колобома диска проявлялась диффузным истончением СНВС до $92,99 \pm 2,73$ мкм, что сопровождалось значительным снижением зрительных функций.

Анализ функциональных данных показал, что степень истончения СНВС напрямую связана с уровнем зрительных функций: снижение толщины СНВС коррелировало с ухудшением остроты зрения. Были выявлены дефекты в полях зрения, которые совпадали с зонами истончения СНВС, за исключением случаев, указывающих на гипоплазию хиазмы или поражение зрительных путей за

пределами хиазмы. В таких случаях необходимы дополнительные нейрорадиологические обследования.

Сравнительный анализ диагностических методов подтвердил высокую эффективность оптической когерентной томографии (ОКТ). Ее чувствительность составила 81%, специфичность — 84%, а общая точность — 82%, что значительно превосходит результаты традиционной офтальмоскопии (54%, 47% и 58% соответственно). Таким образом, ОКТ является неотъемлемой частью диагностики ВАДЗН, обеспечивая высокую точность в оценке степени поражения диска зрительного нерва и позволяя своевременно выявлять патологические изменения.

Электрофизиологическое исследование выявило нарушения в зрительном пути. Удлинение латентности компонента P100 зрительных вызванных потенциалов (ЗВП) до $115,4 \pm 6,8$ мс ($p < 0,05$) превышало норму на 15–25%, что свидетельствовало о снижении скорости проведения импульсов. Амплитуда P100 варьировала от 3,8 до 14,2 мкВ со средним значением $8,7 \pm 2,5$ мкВ, с наибольшим снижением у пациентов с выраженными структурными изменениями зрительного нерва.

Результаты электроретинографии (ЭРГ) в большинстве случаев соответствовали норме, однако у 10% пациентов были выявлены субнормальные изменения, включая снижение амплитуды А-волны и В-волны, что указывало на метаболические нарушения во внутренних слоях сетчатки. Осцилляторные потенциалы снизились на 32% в среднем, что коррелировало с признаками ишемии зрительного нерва.

Эти данные свидетельствуют о значительных функциональных нарушениях зрительного пути у пациентов с ВАДЗН. Удлинение латентности и снижение амплитуды P100 являются ключевыми индикаторами дисфункции зрительного нерва, что требует систематического подхода к диагностике, наблюдению и лечению таких пациентов.

Заключение

Проведенное исследование позволило выявить ключевые структурные и функциональные изменения зрительного анализатора у пациентов с врожденными аномалиями диска зрительного нерва (ВАДЗН). Анализ данных подтвердил высокую значимость диагностики и мониторинга патологических процессов с использованием современных методов, таких как оптическая когерентная томография (ОКТ), электроретинография (ЭРГ), зрительные вызванные потенциалы (ЗВП) и компьютерная периметрия.

Выявленные структурные изменения включали уменьшение размеров диска зрительного нерва, истончение слоя нервных волокон сетчатки (СНВС) и снижение площади нейроретинального кольца. Функциональные нарушения

характеризовались снижением остроты зрения, изменением полей зрения, увеличением латентности и снижением амплитуды компонентов P100 ЗВП. Эти показатели указывают на выраженные расстройства зрительного пути, требующие ранней диагностики и комплексного подхода к лечению.

Полученные результаты подтверждают необходимость включения высокоинформативных методов диагностики, таких как ОКТ, в стандарт обследования пациентов с ВАДЗН. Это позволит не только точно диагностировать патологию, но и эффективно мониторировать изменения в динамике, прогнозировать исходы и корректировать тактику лечения, направленную на предотвращение прогрессирования зрительных нарушений.

Выводы

1. У пациентов с ВАДЗН выявлено значительное уменьшение вертикального и горизонтального диаметров диска зрительного нерва, снижение средней толщины СНВС и площади нейроретинального кольца, что подтверждает выраженные морфометрические нарушения.

2. Диагностированы снижение остроты зрения, сужение полей зрения, наличие центральных скотом и снижение яркостной чувствительности. Электрофизиологические исследования выявили увеличение латентности и снижение амплитуды компонента P100 ЗВП, а также снижение осцилляторных потенциалов ЭРГ, что свидетельствует о нарушении проводимости по зрительным путям.

3. Оптическая когерентная томография (ОКТ) продемонстрировала высокую точность диагностики (82%), превосходя традиционные методы офтальмоскопии. Это делает ОКТ ключевым инструментом в ранней диагностике и мониторинге пациентов с ВАДЗН.

4. Результаты исследования подтверждают важность интеграции ОКТ, ЭРГ, ЗВП и компьютерной периметрии в стандарт обследования пациентов с ВАДЗН для своевременного выявления патологий, прогноза зрительных функций и предотвращения необратимых нарушений.

5. Для пациентов с ВАДЗН рекомендуется проведение регулярных обследований с использованием ОКТ и других современных методов, что позволит улучшить диагностику, прогнозировать исходы и повысить эффективность лечения, обеспечивая лучшее качество жизни.

Список литератур.

1. Beby F. Systemic abnormalities in children with congenital optic disc excavations. *Curr Eye Res.* 2015 Apr;40(4):450-5. doi: 10.3109/02713683.2014.925931.

2. Jacobs M, Taylor D. The systemic and genetic significance of congenital optic disc anomalies. *Eye (Lond)*. 1991;5 (Pt 4):470-5. doi: 10.1038/eye.1991.76.
3. Jeng-Miller KW, Cestari DM, Gaier ED. Congenital anomalies of the optic disc: insights from optical coherence tomography imaging. *Curr Opin Ophthalmol*. 2017 Nov;28(6):579-586. doi: 10.1097/ICU.0000000000000425.
4. Kumar V, Karunakaran A, Valakada J. Septo-optic dysplasia. *Int Ophthalmol*. 2018 Feb;38(1):337-338. doi: 10.1007/s10792-016-0437-7. Kaur S, Jain S, Sodhi HB, Rastogi A, Kamlesh. Optic nerve hypoplasia. *Oman J Ophthalmol*. 2013 May;6(2):77-82. doi: 10.4103/0974-620X.116622.
5. Lyons CJ, Wiwatwongwana A. The optic nerve and visual pathways. *Handb Clin Neurol*. 2013;113:1515-25. doi: 10.1016/B978-0-444-59565-2.00022-8.
6. Билалов, Э. Н., Р. А. Закирходжаев, and И. Р. Асрорхужаева. "Депривацион холатларга олиб келувчи кўрув нерви ривожланиши нуксонларининг клиник-ташхисий мезонлари." *Advanced Ophthalmology* 3.3 (2023): 27-32.
7. Закирходжаев, Рустам Асралович. "Тактика ведения больных с ямкой диска зрительного нерва." *Педиатр* 4.2 (2013): 62-64.
8. Камилов, Х. М., et al. "Сравнительный анализ функциональных, гемодинамических и электрофизиологических показателей глаза в процессе лечения врожденных аномалий развития диска зрительного нерва." (2017).
9. Хасанов, Н. Н., and Р. А. Закирходжаев. "Клиническое проявление офтальмопатологических признаков при вертебробазиллярной недостаточности." *Advanced Ophthalmology* 1.1 (2023): 177-179.

DAVLATNING OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA
BELGILAGAN VAZIFALARI VA ULARNI AMALGA
OSHISHINING HOLATI

Jamoat xavfsizligi universiteti magistranti
Xayitali Sheraliev

Annotatsiya: Maqolada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda xalqaro tashkilotlar va davlatning vazifalari, shu borada amalga oshirilayotgan ishlar hamda strategik maqsadlarga erishish bo'yicha ishlab chiqilgan dasturlarning dolzarbligi. Oziq-ovqat xavfsizligini mamlakat iqtisodiy xavfsizligidagi ahamiyatining o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat, iqtisodiyot, oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq xo'jaligi, ekin maydoni, aholi soni, iste'mol, ehtiyoj, ishlab chiqarish, eksport.

TASKS SET BY THE STATE IN ENSURING FOOD SAFETY AND THE
STATUS OF THEIR IMPLEMENTATION

University of Public Safety
Master's student Khayitali Sheraliev

Annotation: In the article, the tasks of international organizations and the state in ensuring food safety, the work being carried out in this regard, and the relevance of the programs developed to achieve strategic goals. Specific characteristics of the importance of food safety in the country's economic security are considered.

Key words: state, economy, food security, agriculture, cultivated area, population, consumption, need, production, export.

1. Kirish.

Jahonda globallashuv jarayonlari, iqlim o'zgarishi va suv tanqisligi ortayotgan hamda geosiyosiy vaziyatlarning o'zgarishi barcha davlatlarda o'ziga xos oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish tendensiyasini kuchaytirmoqda. "Global oziq-ovqat indeksi-2022" da mamlakatimiz 113 ta mamlakat orasida o'n ikki pog'ona yuqoriga ko'tarilib 113 ta mamlakat orasida 73 o'rinni egallagan va eng yuqori natija ko'rsatgan 10 mamlakat orasida birinchi o'rinni egallagan.

Jahon tajribasiga ko'ra mamlakatlarda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga erishish qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi va qayta ishlovchi iqtisodiyot sub'ektlarini davlat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlashni taqozo qilmoqda. Shunga mos holda O'zbekistonda xam oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash

borasida ijtimoiy-iqtisodiy va strategik ahamiyatga ega bo'lgan chora-tadbirlar jadallashtirilmogda. Jumladan, "...2026 yilga borib oziq-ovqat mahsulotlari hajmini 7,4 mln tonnaga, qayta ishlash darajasini sut bo'yicha 32 foiz, go'sht - 25 foiz, meva-sabzavot - 28 foizga yetkazish"¹ bo'yicha ustuvor vazifalar belgilangan. Mazkur holat respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va ishlab chiqarish sohalarini o'zgarib borayotgan shart-sharoitlarga moslashtirish, ulardan mamlakat innovasion taraqqiyotini jadallashtirishda samarali foydalanish masalalarini hozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan biriga aylantirdi hamda ushbu sohada ilmiy tadqiqot ishlarini yanada kuchaytirishni ob'ektiv zarurat ekanligini ko'rsatdi.

2. Adabiyotlar sharhi.

Mavzuga oid adabiyotlarda davlat tomonidan aholini yetarli darajada va sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga oid vazifalarini dunyoning bir qator olimlari va xalqaro tashkilotlari tomonidan tadqiqotlar olib borilganligi kuzatiladi. Jumladan, S.A. Kravchenko (2014) davlat milliy xavfsizligi va oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilingan hamda ushbu omillar ichida ximiya va biologik omillarning o'rni atroflicha ko'rib chiqilgan. Tahlil natijalariga asosan mamlakatda olib borilayotgan GMOga qarshi kurashish siyosatning ahamiyati yoritilib, bu borada amalga oshirilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlar yoritilgan.

Gordienko D.V. (2009) oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlash davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning bir qismi sifatida e'tirof etib, davlatning oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlash vaziyalari tadqiq qilinib, uning ilmiy-amaliy jihatlarini bayon etilgan.

Mamlakatimiz olimlaridan T.S. Rasulov va boshqalar (2017) tomonidan tayyorlangan monografiyada oziq-ovqat xavfsizligining nazariy jihatlarini, ularning o'zgarish tendensiyalari, ta'sir ko'rsatuvchi omillar va bu borada davlat tomonidan olib borilishi kerak bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy chora-tadbirlar batafsil yoritilgan.

X.P.Abulqosimov va D.N.Saidovalar (2016) "Agrar siyosat va oziq-ovkat xavfsizligi" darsliklarida davlat agrar sohasidagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etishda davlatning vazifasi, amalga oshirilishi zarur bo'lgan strategik dasturlar va bu borada xalqaro tajribalaridan foydalanish orqali oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bayon etilgan.

O.A. Abdug'aniev (2018) o'z maqolasida davlat tomonidan oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlashda mintaqaviy xususiyatlariga alohida e'tibor qaratish kerakligini va mintaqalar oziq-ovqat bilan ta'minlanganlik darajasini aniqlash usullari va mezonlarini ko'rsatib o'tgan.

A.V.Vaxabov (2009) mamlakatda ishlab chiqarishni rivojlantirishda investitsiyalashni mintaqaviy jihatlarini, aholi daromadlari va sohalar rivojlanishining

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>

oziq-ovqat xavfsizligi ta'sirini oshirishda davlat tomonidan amalga oshirilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlar yoritilgan.

3. Tadqiqot metodologiyasi.

Oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlash borasida davlat tomonidan olib borilayotgan islohatlar, olimlarning olib borilayotgan tadqiqodlarni tahlil qilish, mavzu yuzasidan ma'lumotlarni to'plash va umumlashtirish, tahlil qilish, statistik metod kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

4. Tahlil va natijalar muhokamasi.

Mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash vazifasi - milliy va iqtisodiy xavfsizlikning ajralmas bir qismi hisoblanadi, chunki aholini sifatli va to'yimli oziq-ovqat mahsulotlari bilan yetarli darajada ta'minlash har bir mamlakat oldida turgan muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalasi xalqaro darajada Birlashgan millatlar tashkiloti darajasida (FAO) ko'rib chiqilayotgan va butun dunyo mamlakatlari uchun birdek muhim bo'lgan ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Davlat tomonidan iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda birinchi navbatda agrar soha islohatlariga alohida e'tibor qaratilmoqda chunki, agrar islohatlar natijasida qishloq xo'jaligida oziq-ovqat mahsulotlari yetishtiriladi va oziq-ovqat sanoati uchun kerakli xom-ashyo yetkazib beriladi.

Mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash borasida 2017-2024 yillar davomida quyidagi muhim qarorlar va farmonlar qabul qilindi:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 16 yanvardagi PF-5303-sonli "Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida", 2019 yil 23 oktyabr PF-5853-sonli "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2020 yil 10 iyul PF-6024-sonli "O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi, 2024 yil 16 fevral №PF-36 "Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida", 2024 yil 20 iyundagi №PQ-227 "Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" qarorlari va farmonlari.

2. Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 17 apreldagi 324-sonli "Dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer uchastkalaridan foydalanish samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2022 yil 31 martdagi 147-sonli "Oziq-ovqat xavfsizligi va ichki bozorda narxlar barqarorligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2024 yil 01 avgustdagi №476-sonli "Oziq-ovqat sanoati mahsulotlarini

ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini joriy etish to‘g‘risida”gi qarorlari va mazkur sohaga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni bajarish davlat oldiagi muhim vazifalardan sanaladi.

Ushbu qaror va farmonlar hamda shu bilan bog‘lik me‘yoriy huquqiy hujjatlarning bajarilishi oziq-ovqat xavfsizligi ta‘minlashning asosi hisoblanadi, dalatimiz shular asosida o‘ziga xos dasturlarni ishlab chiqadi va kerakli chora tadbirlarni amalga oshiradi.

O‘zbekistonda agrar sohani rivojlantirish orqali oziq-ovqat havfsizligini ta‘minlash borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda, chunki xalqaro me‘yorlar bo‘yicha oziq-ovqat mahsulotlari miqdori va aholi soni o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik mavjud bo‘lib, aholi soni ortgani sari oziq ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talab ortib boradi, shu sababli mamlakat aholisining o‘sib borishi va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish orasidagi mutanosiblikni ta‘minlab borish zarur hisoblanadi. Mamlakatimizda aholi soni yildan-yilga ortib bormoqda, 2024 yilning 1-yanvar holatiga 36799,8 mln. kishi tashkil qilgan (1-jadval).

1-jadval

Mamlakatimizda 2018-2022 yillarda oziq ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari

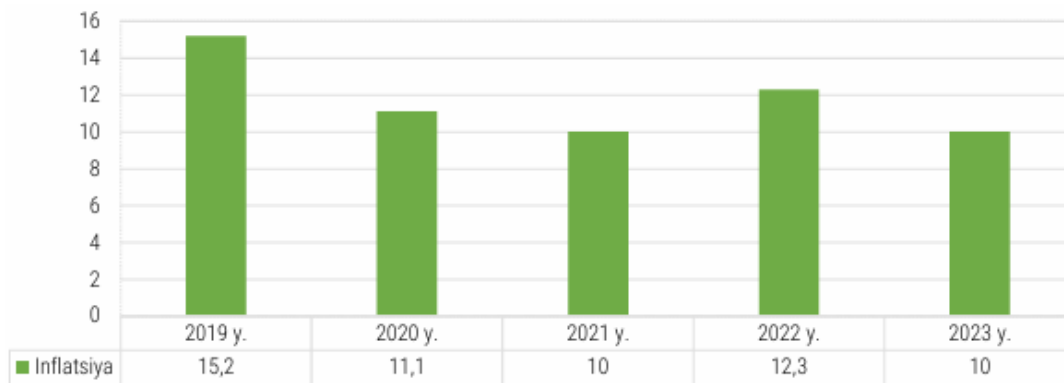
Ko‘rsatkichlar	yillar			
	2020	2021	2022	2023
Aholi soni (ming kishi)	33905,2	34558,9	35271,3	36024,9
Qishloq xo‘jaligi ekinlari maydoni ming gektar	3396,1	3260,7	3260,7	3360,2
Qishloq xo‘jaligi mahsuloti, mlrd. so‘m	250250,6	303415,5	345191,7	405418,0
Sanoatda Oziq ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish mlrd. so‘m	368740,2	456056,1	553265,0	658991,7
Iste‘mol narxlari indeksi (oziq ovqat mahsulotlari)	111,1	110,0	112,3	108,8

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, mamlakatimizdagi aholi soni 2020-2023 yillarda 2119,7 ming kishiga ko‘paygan. Mamlakatimiz aholi sonini yillar kesimida doimiy o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lganligi yoki 2023 yilda 2020 yilga nisbatan 106 foizga ortganligini ko‘ramiz. Aholiga asosiy oziq ovqat mahsulotlari yetkazib beruvchi soha qishloq xo‘jaligi uchun zarur bo‘lgan ekin maydonlari esa aksincha kamayish tendensiyasiga ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Mamlakatimiz ekin maydonlari esa aksincha, 2020-2023 yillarda 35,9 ming gektarga kamayganligini ko‘rishimiz mumkin.

Bizga ma‘lumki boshqa omillar o‘zgarmaganda, aholi ehtiyojlari uchun asosiy oziq ovqat mahsulotlari yetkazib beruvchi qishloq xo‘jaligi yerlarining kamayishi va

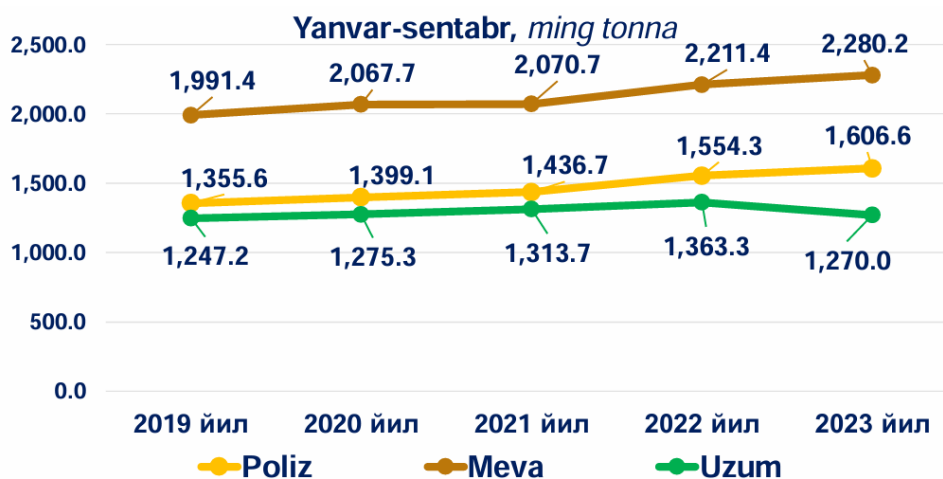
shu vaqt davomida aholi sonining ortishi oziq ovqat mahsulotlari taqchilligini yoki oziq ovqat inqirozini kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Faqatgina davlat tomonidan oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash borasida olib borilgan ishlar natijasidagina bu kabi muammolar bartaraf etilishi mumkin.

Yuqoridagi aholi sonining ortishi va qishloq xo‘jaligi yerlarining kamayishi oziq-ovqat mahsulotlarining yetishtirishini kamayishiga sabab bo‘ladigan bo‘lsa, mamlakatdagi inflyatsiya darajasining ortib borishi asosiy turdagi iste’mol tovarlari narxining ortishiga va qimmatchilikka sabab bo‘ladi 2-jadval.

2-jadval. Mamlakatimizda 2019-2023 yillardagi inflyatsiya ko‘rsatkichlari

Mamlakatimizda kuzatilgan inflyatsiya 2019-2023 yillar kesimida bir ko‘tarilib (15,2 va 10) bir tushishiga qaramasdan oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash borasida olib borilgan ishlar o‘zining samarasini ko‘rsatgan. COVID-19 pandemiyasi sababli 2019 yilda inflyatsiya eng yuqori 15,2 foizga ortgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib olib borilgan monetar siyosat natijasida inflyatsiya 10 foizni tashkil qilganligini ko‘rish mumkin. Aholi daromadlarning ortib borishi va oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish hajmining ortishi natijasida, aholi o‘ziga kerakli oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan 1-rasm.

1-rasm. Mamlakatimizda oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish hajmi.

Tahlil qilinyotgan 2019-2023 yillar davomida mamlakatimizda asosiy oziq-ovqat mahsulotlaridan bo'lgan poliz mahsulotlari va mevalar doimiy ravishda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan bo'lsa, uzum yetishtirish esa aksincha 2019-2022 yillar davomida ortib borgan va 2023 yilda qishning sovuq keganligi sababli 2022 yildagi 1363,3 ming tonnadan 1270,0 tonnaga tushib qolgan. Bugungi kunda mamlakatimiz xorijga yuqori sifatli poliz mahsulotlari va mevalarni ekport qilish imkoniyatiga ega hisoblanadi.

Oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlashda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, yig'ishtirish, saqlash va qayta ishlash tarmog'i xam muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sabali ham davlat dasturlarida oziq-ovqat va meva-sabzavotchilik yo'nalishlarini takomillashtirish borasida ham alohida to'xtalib o'tilgan. Jumladan, Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida 2025 yil mart oyiga qadar xalqaro moliya institutlarining 3 mln AQSh dollari miqdoridagi mablag'lari hisobidan Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti hamda Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi xalqaro instituti huzurida xalqaro akkreditatsiyadan o'tgan oziq-ovqat va meva-sabzavotchilik yo'nalishidagi laboratoriyani tashkil etish zarurligi ko'rsatilgan.

Mamlakatimizda ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlam mavjudligi va ular hamisha davlat himoyasida ekanligi sabali, «Ijtimoiy himoya yagona reestri»ga kiritilgan jismoniy shaxslar tomonidan sotib olinganda qo'shilgan qiymat solig'i summasi qaytarib beriladigan ayrim turdagi oziq-ovqat mahsulotlari ro'yxati ishlab chiqilgan, ularga quyidagilar kiritilgan; qo'y go'shti, parranda go'shti, mol go'shti, tuxum, o'simlik yog'i, un, shakar, dori vositalari va tibbiy xizmatlar.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi hisoblanadi. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga qarab unda oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlangan yoki ta'minlanmaganligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin. Mamlakatimizda yildan yilga ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kuzatilmoqda va mos holda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash darajasi ham ortib bormoqda. Oziq ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish va ularni eksport qilish orqali mamlakatimizga xorijiy valyutalarnin kirib kelishini yanada oshirish mumkin bo'ladi 2-rasm.

2-rasm. Meva-sabzavot mahsulotlari eksporti (2023-yil yanvar-dekabr)

Davlat tomonidan yaratilgan qulay shart-sharoitlar sababi mamlakatimizda oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilish hajmi ortib bormoqda jumladan, 2023 yilda mosh, qovun-tarvuz, olxo'ri, tariq, piyoz, giloz va o'rik eksporti oldingiga nisbatan sezilarli darajada ortganligini ko'rish mumkin.

2023 yildagi noqulay ob-havo sababi ba'zi turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari, uzum, karam, shaftoli va pomidorlar eksporti ham kamayganligi ham ko'rinib turibdi. Shu bilan birgalikda oziq-ovqat mahsulotlari eksporti kamayishiga sabablar haqida mamlakatimiz prezidenti Sh.Mirziyoev "Ma'lumki, dunyoda oziq-ovqat tanqisligi kuchayib bormoqda. Eksportga qo'yilayotgan cheklovlar va transport-logistikadagi uzilishlar muammolarni yanada chuqurlashtirmoqda. Tahlillarga ko'ra, joriy yilda dunyoda oziq-ovqat mahsulotlari narxi kamida 20 foizga o'sishi prognoz qilinmoqda" deb ta'kidladi. Davlatimizda bu borada amalga oshirilayotgan ishlar va olib borilayotgan islohatlar aholini turmush farovonligini yaxshilash va ularning oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarni yetarli darajada ta'minlash hukumatning asosiy vazifalaridan biri ekanligini ko'rsatib turibdi.

5. Xulosa va takliflar.

Hozirda mamlakatimiz aholisini oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabi va taklif o'rtasida sezilarli tafavudlar kuzatilmoqda, shu sababli davlat tomonidan aholini oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojining mahalliy ishlab chiqaruvchilar imkoniyatidan foydalangan holda, aholining 100 foiz ehtiyojiga yetarli ishlab chiqarish

tashkil etish, hamda mavjud imkoniyatlardan to‘liq va samarali foydalangan holda bu sohadagi muammolarga yechim topish mumkin bo‘ladi.

Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi oshirishda davlat hosildorlikni oshirish uchun iqtisodiy xarajatlarni ko‘paytirish, qayta ishlash sohasiga investitsiya jalb qilishga ahamiyat berish kerak bo‘ladi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60 son Farmoni

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 28 fevraldagi «2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini «Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida»gi PF-27-sonli farmoni

lex.uz O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi

AGRO.UZ - Statistika ma’lumotlari

Nikitenko P.G., Bulavko V.G. Ekonomicheskaya bezopasnost: teoriya, metodologiya, praktika. Institut ekonomiki NAN Belorusi. – Minsk: Pravo i ekonomika, 2009. – S.178-179.

Kravchenko S.A. Faktor yedı v biopolitike i natsionalnoy bezopasnosti // VESTNIK MGIMO UNIVERSITETA, 2014. – № 6 (39). – S. 189–198.

Gordienko D.V. Osnovy ekonomicheskoy bezopasnosti gosudarstva. Analiticheskiy doklad.-M., 2009.-S.48.

Rasulov T.S. Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashning nazariy jihatlar va yo‘nalishlari. Monografiya. – T.: “Fan va texnologiya”, 2017. – 152 bet.

Abdug‘aniev O.A. Mintaqaning oziq-ovqat bilan ta’minlanganligini baholash usullari va mezonlari //”Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. №3. May-iyun 2018 yil.

president.uz Oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar belgilandi

<https://xs.uz/uzkr/post/oziq-ovqat-sanoati-uyushmasi-raisi-osimlik-yogi-narkhining-kotarilishiga-izoh-berdi>

<https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2> O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

**SHAHAR MUHITINI OPTIMIZASIYA QILISHDA ISTIQBOLLI
O'SIMLIKLER EKOLOGIIYASI***Xalimova Gulshana Baxtiyorovna**Toshkent kimyo texnologiya instituti Yangiyer filiali*

Annotatsiya: Shaharlar, bugungi kunda, insoniyatning eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy markazlari bo'lib, ularning o'sishi va rivojlanishi global muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Urbanizatsiya jarayoni davomida shaharlar ko'plab ekologik muammolarga duch kelmoqda, bular orasida havo ifloslanishi, yashil maydonlarning kamayishi, issiqlik orollari effekti, shovqin va boshqa ko'plab muammolar mavjud. Bu muammolarni hal qilish uchun ekologik barqarorlikni ta'minlash zarur. Shahar muhitini optimizatsiya qilishda istiqbolli o'simliklar ekologiyasi, ya'ni o'simliklarning shahar infratuzilmasidagi roli va ahamiyati, o'ziga xos ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: shahar, istiqbolli o'simliklar, biologik xilma-xillik, havo ifloslanishi, inson salomatligi, ekologiya, ekologik tizimlar, urbanizatsiya.

Аннотация: Сегодня города являются важнейшими социально-экономическими центрами человечества, а их рост и развитие играют важную роль в решении глобальных проблем. В процессе урбанизации города сталкиваются со многими экологическими проблемами, включая загрязнение воздуха, сокращение зеленых насаждений, эффект острова тепла, шум и многие другие проблемы. Для решения этих проблем необходимо обеспечить экологическую устойчивость. В оптимизации городской среды особое значение имеет перспективная экология растений, то есть роль и значение растений в городской инфраструктуре.

Ключевые слова: город, перспективные растения, биологическое разнообразие, загрязнение воздуха, здоровье человека, экология, экологические системы, урбанизация.

Abstract: Today, cities are the most important socio-economic centers of humanity, and their growth and development play an important role in solving global problems. During the process of urbanization, cities face many environmental problems, including air pollution, reduction of green spaces, heat island effect, noise and many other problems. To solve these problems, it is necessary to ensure environmental sustainability. In the optimization of the urban environment, perspective plant ecology, that is, the role and importance of plants in the urban infrastructure, is of particular importance.

Key words: city, promising plants, biological diversity, air pollution, human health, ecology, ecological systems, urbanization.

Shahar muhitidagi ekologik muammolar ko'plab omillar bilan bog'liq bo'lib, ular inson faoliyatining natijasi sifatida yuzaga keladi. Urbanizatsiya jarayoni davomida yashil maydonlarning kamayishi, havo va suv ifloslanishi, shovqin darajasining oshishi va biologik xilma-xillikning kamayishi kabi masalalar shahar aholisi uchun jiddiy tahdidlarni keltirib chiqaradi. Yashil maydonlarning kamayishi, shaharlarning issiqlik orollari effektiga duchor bo'lishiga olib keladi, bu esa iqlim o'zgarishiga qo'shimcha salbiy ta'sir ko'rsatadi. Havo ifloslanishi esa nafaqat inson salomatligiga, balki o'simliklar va hayvonot dunyosiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammolarni hal qilishda istiqbolli o'simliklar ekologiyasi muhim ahamiyatga ega. Istiqbolli o'simliklar ekologiyasi, shahar muhitida o'simliklarning roli va ularning ekologik tizimlarga ta'sirini o'rganadi. O'simliklar, shahar muhitida havo sifatini yaxshilash, issiqlikni kamaytirish, shovqinni pasaytirish va biologik xilma-xillikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ular, shuningdek, shahar infratuzilmasini go'zallashtirishda va insonlarning ruhiy holatini yaxshilashda ham katta ahamiyatga ega. O'simliklar, havoni tozalash va karbonat angidridni kamaytirish orqali iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda faol ishtirok etadi.

Shahar muhitida o'simliklarning ekologik roli juda keng. O'simliklar havo sifatini yaxshilash orqali inson salomatligini saqlashga yordam beradi. Ular, shuningdek, shahar infratuzilmasini go'zallashtiradi, bu esa insonlarning ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi. Yashil maydonlar, shahar aholisi uchun dam olish va sport bilan shug'ullanish imkoniyatlarini taqdim etadi. Shu sababli, shahar muhitini optimizatsiya qilishda o'simliklar ekologiyasini hisobga olish zarur. O'simliklar shahar muhitida bir qancha ekologik va ijtimoiy funksiyalarni bajaradi. Ular havo ifloslanishini kamaytirish, issiqlikni pasaytirish, shovqinni kamaytirish va yashil maydonlarni ko'paytirish orqali shaharlarning ekologik barqarorligini ta'minlaydi. O'simliklar, fotosintez jarayoni davomida karbonat angidridni iste'mol qilib, kislorod ishlab chiqaradi. Bu, shahar havo sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. O'simliklar, shuningdek, havo ifloslanishini kamaytirishga yordam beradigan zarrachalarni (masalan, chang va og'ir metallar) o'z ichiga oladi. O'simliklar, shahar muhitida issiqlikni kamaytirish orqali issiqlik orollari effektini pasaytiradi. Yashil maydonlar, shaharlarning haroratini pasaytirishga yordam beradi va bu orqali energiya sarfini kamaytiradi. O'simliklar, shahar muhitida biologik xilma-xillikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ular, turli xil hayvonlar va qushlar uchun yashash joyi va oziq-ovqat manbai bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, o'simliklar, shahar muhitida ekologik tizimlarning barqarorligini ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. O'simliklar, shahar muhitida shovqinni kamaytirishga yordam beradi. Yashil maydonlar, shovqin darajasini pasaytirish orqali insonlar uchun qulay muhit yaratadi. O'simliklar, shahar muhitida insonlarning ruhiy salomatligini yaxshilashga yordam beradi. Yashil maydonlar, stressni kamaytirishga, ruhiy holatni yaxshilashga va jismoniy faoliyatni oshirishga

yordam beradi. Shahar muhitini optimallashtirishda o'simliklar ekologiyasidan foydalanishning bir nechta strategiyalari mavjud. Birinchidan, shahar rejalashtirish jarayonida yashil maydonlarni ko'paytirish va o'simliklarni joylashtirish zarur. Bu, o'simliklarning shahar infratuzilmasiga integratsiyasini ta'minlaydi. Ikkinchidan, shahar aholisi o'simliklar ekologiyasini o'rganishi va ularga g'amxo'rlik qilishda faol ishtirok etishi kerak. Uchinchidan, davlat va mahalliy hokimiyatlar, o'simliklarni saqlash va rivojlantirish uchun zaruriy qonunlar va dasturlarni ishlab chiqishi lozim. O'simliklarni saqlash va rivojlantirish shahar muhitini optimizatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega. O'simliklarga g'amxo'rlik qilish, ularning o'sishini ta'minlash va shahar infratuzilmasida ularning rolini oshirish uchun bir qancha tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu tadbirlar orasida o'simliklarni ekish, ularni parvarish qilish va zararkunandalardan himoya qilish, shuningdek, o'simliklar haqida ma'lumot berish va ularni saqlash bo'yicha ta'lim dasturlarini ishlab chiqish kiradi.

Xulosa:

Shahar muhitini optimizatsiya qilishda istiqbolli o'simliklar ekologiyasi muhim rol o'ynaydi. O'simliklar, havo sifatini yaxshilash, shovqinni kamaytirish, yashil maydonlarni ko'paytirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda yordam beradi. Shahar aholisi va davlat organlari o'simliklar ekologiyasini hisobga olib, shahar infratuzilmasini rivojlantirishda faol ishtirok etishi zarur. Bu esa, shaharlarning ekologik barqarorligini ta'minlash va aholi farovonligini oshirishga yordam beradi. Shunday qilib, istiqbolli o'simliklar ekologiyasi shahar muhitini optimizatsiya qilishning muhim elementidir va uning ahamiyatini e'tiborsiz qoldirish mumkin emas. Barcha shaharlar uchun o'simliklar ekologiyasidan foydalanish, ularning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. A. Kharazishvili, A. A. Kharazishvili (2023). "Urban Green Spaces: Ecological Functions and Social Benefits". *Journal of Urban Ecology*.
2. L. J. Smith, R. T. Johnson (2022). "The Role of Green Infrastructure in Urban Sustainability". *Sustainable Cities and Society*.
3. E. F. Martinez, P. R. Gonzalez (2023). "Plants in Urban Environments: Challenges and Opportunities". *Urban Forestry & Urban Greening*.
4. T. H. Lee, S. M. Kim (2022). "Biodiversity in Urban Areas: The Importance of Plant Selection". *Ecological Applications*.
5. R. K. Patel, N. S. Verma (2023). "Mitigating Urban Heat Islands through Vegetation: A Review". *Environmental Science & Policy*.
6. C. A. Thompson, J. P. Williams (2022). "Green Roofs and Walls: Enhancing Urban Resilience". *Landscape and Urban Planning*.
7. H. M. Chen, Y. L. Zhang (2023). "Ecological Restoration in Urban Settings: Strategies and Case Studies". *Journal of Environmental Management*.

**MODERN WAYS TO INCREASE MOTIVATION IN TEACHING
FOREIGN LANGUAGE READING AT THE SECONDARY LEVEL**

Shamsiyeva Xolida Sharobiddin qizi

Teacher of the Department of English Language

Teaching Methodology in SamSIFL

Abstract: The article analyzes modern methods and strategies that can be employed to increase motivation in teaching foreign language reading at the secondary level. Also, it identifies effective, research-based approaches that engage students in the reading process, enhance their language acquisition, and foster a long-term interest in foreign language learning.

Key words: Authentic Materials, Personalizing Reading Materials, digital or traditional, podcasts, blog posts, short stories.

In the context of foreign language learning, particularly at the secondary level, the use of authentic materials is crucial for creating a more immersive and engaging experience for students. Authentic materials are texts or resources that were not created specifically for language learners, but are used in the everyday life of native speakers. These materials, whether digital or traditional, offer students direct access to the culture, vocabulary, and structures of the target language, and are instrumental in helping students see the real-world application of their language skills. One of the most powerful ways to expose students to authentic language use is by incorporating online newspapers and magazines. These sources offer a wealth of real-world vocabulary and current topics, making them highly relevant to students' lives. Reading articles from sources like 'Le Monde' (French), 'El País' (Spanish), 'Die Zeit' (German), or 'Corriere della Sera' (Italian) introduces students to the structure and vocabulary of journalistic writing. By reading about contemporary events, cultural trends, or global issues, students not only improve their reading comprehension but also develop an understanding of the culture behind the language. Many online newspapers have built-in dictionaries or translation tools (e.g., 'Google Translate' or 'Linguee') that allow students to quickly look up unknown words or phrases. Some newspapers even have multimedia features such as video clips, podcasts, or infographics that enhance comprehension and offer a more engaging, multimodal experience. Teachers can design assignments that involve students analyzing articles on current topics that interest them, such as technology, sports, or pop culture. After reading an article, students can present summaries, write reviews, or even create news reports in the target language. In today's digital landscape, blogs and social media provide another invaluable source of authentic language material

This personalized approach can encourage them to read more and deepen their understanding of the language. Following social media influencers (e.g., YouTubers, Instagram personalities, or TikTok creators) who produce content in the target language is another great way to immerse students in authentic, informal language. These creators often use current slang, idiomatic expressions, and cultural references that textbooks may overlook. Teachers can encourage students to follow accounts that match their interests and ask them to summarize posts or interact with the content in the target language. Platforms like “Medium” or “WordPress” allow students to explore blog posts written by other learners or language enthusiasts. These can serve as accessible, relatable models for students who are still developing their language skills [2,55]. Digital platforms now offer a wide variety of short stories, novels, and literary works in foreign languages. Many of these are available for free or at a low cost, making them accessible to both teachers and students. With services like Kindle, Audible, or Google Books, students can access a wealth of authentic literary materials.

Audiobooks paired with digital texts can help struggling readers improve their pronunciation, fluency, and listening comprehension while following along with the written words. Audiobooks also give students access to different genres, dialects, and accents, enriching their language exposure. This platform provides free access to thousands of public domain books in many different languages. Teachers can select classic literature in the target language, from French novels to German plays, and introduce students to the cultural and historical context of these texts. Some digital platforms offer interactive e-books, where readers can click on unfamiliar words for immediate definitions, explore hyperlinks for background information, or engage with multimedia elements such as video clips and soundtracks. This can provide a deeper understanding of the text and keep students engaged. While traditional reading materials are vital for language development, listening and reading are often intertwined. Many podcasts offer transcripts, allowing students to read along while listening. This practice can improve both listening and reading skills simultaneously. After listening, students can be asked to summarize the content, discuss the themes, or answer comprehension questions, helping them engage critically with the material [5,103]. YouTube is a powerful tool for integrating authentic materials into language learning. Videos in the target language offer visual and contextual clues that can greatly enhance comprehension. Watching native speakers in real-world contexts can expose students to the natural flow of speech, informal language, and cultural nuances that books may not provide. For example, students can watch travel vlogs, cooking tutorials, or daily life vlogs in the target language to experience a mix of formal and informal registers. Many YouTube videos offer subtitles in the target language, and some videos even allow for interactive captions. Teachers can use these videos in class to focus on vocabulary, pronunciation, or even cultural aspects discussed in the video.

Students can also work in pairs or groups to create summaries or discussions based on the video content. These can serve as a bridge between the real world and classroom instruction, helping students stay motivated and engaged. Several interactive platforms and digital libraries offer curated collections of authentic reading materials, allowing students to explore language in an organized, learner-friendly way.

Personalizing Reading Materials

Personalization is a key strategy to enhance student engagement and motivation in foreign language learning, particularly when it comes to reading. When students feel that the materials they are working with are relevant to their own interests, needs, and proficiency levels, they are more likely to become active participants in the learning process. By tailoring reading materials to individual students, teachers can create a more engaging and effective language learning environment. In the digital age, technology provides countless opportunities to personalize reading materials, ensuring that every student has access to content that resonates with them. This section explores various ways to personalize reading materials to improve foreign language acquisition and increase student motivation. One of the most effective ways to personalize reading materials is to allow students to choose the topics they read about.

When students have the autonomy to select content that aligns with their personal interests, they are more likely to engage with the material and stay motivated throughout the reading process. Whether students are interested in sports, music, fashion, technology, or current events, giving them the option to choose reading material that aligns with their passions can increase motivation [4,100].

Teachers can curate a list of authentic texts-such as magazine articles, blog posts, short stories, or even social media content-in the target language that cover a wide range of topics, allowing students to pick what excites them most. Personalization can be integrated into project-based learning, where students are encouraged to explore reading materials related to a theme or project they are working on. For example, a student interested in environmental issues could be tasked with reading articles, reports, or news stories related to climate change in the target language. At the beginning of a course or unit, teachers can conduct interest surveys or ask students to complete a brief questionnaire about their hobbies, preferred genres, or topics of interest. These responses can inform the selection of reading materials, ensuring that students are exposed to content that resonates with them. Another essential aspect of personalizing reading materials is ensuring that they are appropriately matched to the individual student's language proficiency. Too difficult or too easy reading material can lead to frustration or boredom, which may undermine motivation. Just as students have different interests, they also have different language abilities. Teachers can provide a range of reading materials with varying levels of complexity, from beginner-level texts with simple vocabulary and basic grammar to more advanced texts with

complex sentence structures and idiomatic expressions.

For students who benefit from auditory learning, audiobooks or podcasts in the target language can be a helpful alternative. Many language learners find listening to a text while reading along (a technique known as ‘shadow reading’) helps them improve both listening comprehension and reading fluency. Apps like ‘Audible’ or ‘Librivox’ provide a variety of audiobooks in many languages, ranging from fiction to non-fiction and everything in between. For visual learners, graphic novels or illustrated stories can be more engaging than traditional prose. Comics or graphic novels such as “Tintin” (French), “Asterix” (French), or “Maus” (German) provide rich language input while maintaining visual interest. Interactive digital texts, where students can click on words for definitions, audio pronunciations, or even cultural explanations, can further enhance engagement. Another powerful way to personalize reading is by encouraging students to create their own materials, which can be shared with the class.

This process not only motivates students but also reinforces their language skills by giving them ownership over the learning process. Have students write their own short stories, blog posts, or articles in the target language. These texts can be based on their own experiences or interests, allowing them to apply new vocabulary and grammar in creative ways. Students can then exchange their work with peers for feedback and discussion. Students can collaborate on reading projects where they create summaries, visual aids, or multimedia presentations about a particular text or topic. This collaborative approach makes reading more social and interactive, which can be motivating for students who enjoy teamwork. With the help of technology, students can create digital content such as video blogs (vlogs), podcasts, or multimedia presentations in the target language. These projects allow students to explore the language in a creative and personalized way while also developing their speaking and listening skills.

Language is deeply tied to culture, and personalizing reading materials often involves integrating cultural elements that students find meaningful. This approach makes reading not only a language exercise but also a window into the values, customs, and worldviews of the target language community. Select texts that reflect the cultures associated with the language. For example, reading a story about a holiday celebrated in the target culture—such as ‘Diwali’ in Hindi, ‘Carnival’ in Portuguese, or ‘Bastille Day’ in French—can make language learning feel more immersive and personally relevant. Teachers can also connect students to global issues that may resonate with their own experiences, such as social justice, environmentalism, or technology. Encourage students to connect their own lives to the texts they are reading [8,95]. For instance, students might read a blog post about a cultural tradition or a short story about a young person navigating a challenge, and then discuss how the themes of the text relate to their own experiences. This can increase the emotional investment in reading.

For students with multicultural backgrounds or those learning multiple languages, providing bilingual texts or texts that reflect diverse cultural perspectives can further personalize their learning experience. For instance, a student who speaks Spanish at home may be interested in reading literature that reflects the Spanish-speaking world, while a student of Asian descent might connect with stories about Asian traditions or experiences. Personalized learning is not only about the materials themselves but also about the process.

Some apps even allow students to rate books or articles, adding an interactive element to the process. Personalizing reading materials is a powerful way to increase motivation and engagement in foreign language learning. By offering students the freedom to choose topics that interest them, adapting materials to their proficiency levels, and leveraging multiple formats and media, teachers can create a learning environment that is both enjoyable and effective. Personalizing the reading experience also encourages students to take ownership of their learning, which is key to long-term success. By fostering a connection between the language and students' personal interests, cultural contexts, and goals, teachers can help make language learning more meaningful and enjoyable.

Concluding the description of the integration of technology into foreign language reading instruction opens up a world of possibilities for both teachers and students, significantly enhancing the learning experience. Through the use of authentic materials and personalized reading strategies, educators can create a dynamic, engaging environment that fosters both language acquisition and motivation. “Authentic materials”, made easily accessible through digital tools, bring real-world language use into the classroom. By exposing students to online newspapers, blogs, podcasts, and video content in the target language, teachers can help students connect with the culture behind the language. This exposure not only builds linguistic competence but also enhances cultural understanding, making the learning process more relevant and engaging.

The list of the used literature

1. Anderson C. ‘Motivating Language Learners: A Guide for Educators’. New York: Routledge, 2016. -55p.
2. Brown H. D. ‘Principles of Language Learning and Teaching’ (6th ed.). White Plains, NY: Pearson Education, 2017. -25p.
3. McMillan J. H., & Schumacher S. ‘Research in Education: Evidence-Based Inquiry’ (7th ed.). Boston: Pearson, 2010.-95p.
4. Mishan F., & Timmis I. ‘Authentic Materials in Foreign Language Teaching: Theory and Practice’. Cambridge: Cambridge University Press. -18p.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ
ПРИ ОБУЧЕНИИ СЛОЖНОМУ СИНТАКСИЧЕСКОМУ ЦЕЛОМУ

Умида Тоджибоевна Рузиева
Старший преподаватель кафедры Языков,
Чирчикское высшее танковое
командное инженерное училище
E-mail: tjumidaruzieva@gmail.com

Аннотация: Данная статья посвящена методикам развития монологической речи у учащихся средней школы на уроках русского языка и литературы. Особое внимание уделяется этапам развития монологической речи, которые включают мотивацию, слушание, практическое освоение, аргументацию собственной позиции и осмысление текста через личное восприятие. Описаны приёмы работы с текстами, использование зрительных опор, карточек-клише и диалогов как основы для построения монолога.

Ключевые слова: формирование коммуникативной потребности, развитие речи, методика, общение, занятия.

Annotatsiya: Ushbu maqola rus tili va adabiyoti darslarida o'рта maktab o'quvchilarida monologik nutqni rivojlantirish usullariga bag'ishlangan. Monologik nutqni rivojlantirish bosqichlariga alohida e'tibor qaratiladi, ular motivatsiya, tinglash, amaliy o'zlashtirish, o'z pozitsiyasini asoslash va shaxsiy idrok orqali matni tushunishni o'z ichiga oladi. Matnlar bilan ishlash usullari, vizual tayanchlar, klishe kartalar va dialoglardan monolog yaratish uchun asos sifatida foydalanish tasvirlangan.

Kalit so'zlar: kommunikativ ehtiyojni shakllantirish, nutqni rivojlantirish, metodologiya, aloqa, darslar.

Abstract: his article is devoted to the methods of developing monologue speech in secondary school students in Russian language and literature lessons. Special attention is paid to the stages of development of monologue speech, which include motivation, listening, practical development, argumentation of one's own position and comprehension of the text through personal perception. The techniques of working with texts, the use of visual supports, cliché cards and dialogues as the basis for building a monologue are described.

Keywords: formation of a communicative need, speech development, methodology, communication, classes.

Предполагаемые результаты в работе с обучающимися:

- свободно воспроизводить содержание произведения или лингвистического текста;

- анализировать и интерпретировать художественное произведение, используя сведения по истории и теории литературы (тематика, проблематика, нравственный пафос, система образов, особенности композиции, изобразительно-выразительные средства языка, художественная деталь); анализировать эпизод (сцену) изученного произведения, объяснять его связь с проблематикой произведения и теорией языка;

- соотносить художественную литературу с общественной жизнью и культурой; раскрывать конкретно-историческое и общечеловеческое содержание изученных литературных произведений; выявлять «сквозные» темы и ключевые проблемы русской литературы; соотносить произведение с литературным направлением эпохи;

- сопоставлять литературные произведения путем сравнительного анализа;

- выделять авторскую позицию и свою собственную позицию;

- аргументированно формулировать своё отношение к прочитанному произведению или лингвистическому тексту;

- писать рецензии на прочитанные произведения, сочинения разных жанров на литературные темы.

Предполагаемые результаты в собственной профессиональной деятельности:

- самообразование;

- повышение квалификационного уровня;

- обмен опытом в целях эффективного подхода к обучению с учащимися и получения высоких результатов.

1. Изучение вопросов развития монологической речи в доступной методико-педагогической литературе

1.1 Необходимость в создании инновационных методик развития речи на уроках русского языка в средней школе определяется следующими причинами:

1. Существующая методика не направлена на формирование коммуникативной потребности у учащихся, мотивации к овладению и пользованию разнообразными речевыми средствами. Речь наших детей часто бедна просто потому, что они не стремятся говорить более ярко и разнообразно.

2. Используемая в настоящее время методика направлена на ознакомление учеников с разнообразными средствами речи (типами, стилями речи и пр.), но не на практическое овладение ими: немотивированность детей, небольшое количество учебных часов, отводимых на развитие речи, недостаточный тренинг умений и навыков приводят к тому, что учащиеся обычно знают о возможностях речи, но не умеют ими пользоваться.

3. Работа по развитию речи отделена от других видов учебной работы на уроках русского языка, среди которых преобладают тренинги, направленные на

выработку орфографических и пунктуационных навыков, а также изучение научной лингвистики, и именно такая работа воспринимается как учителями, так и учениками как основная; соответственно, развитие речи понимается как второстепенная задача.

4. Уроки развития речи не направлены на развитие умения мыслить с помощью языка, фактически существующая методика понимает речь не как высшую психическую функцию, не как творческую деятельность, а как чисто технический навык, однако еще Л.С. Выгодский доказал, что это не так.

5. Развитие речи в существующей методике понимается как развитие только письменной речи, хотя в жизни все мы пользуемся главным образом устной речью, – вообще общепринятая методика не ориентирована на подготовку детей к реальной жизни, к решению жизненных задач посредством речи.

6. Речь изначально диалогична, возникает в диалоге, в общении двух людей, а уже затем человек приобретает способность к монологической речи, – однако используемая сейчас методика стремится развивать только монологическую речь, искусственно игнорируя то, что речевая деятельность включает в себя умение слушать и слышать собеседника, которое также необходимо развивать.

Занятия по развитию речи на уроках русского языка и литературы должны строиться на основе изучения строя языка, языковой и стилистической нормы и функциональных стилей речи в их органическом единстве, ибо в этом единстве реализуется единство системы языка и его употребления. Изучая закономерности использования языковых средств в разных функциональных стилях, стилистическую структуру речи, т.е. придерживаясь функционального и системного подхода к изучению стилистических явлений, учащиеся научатся целесообразному использованию языковых средств в речи.

1.2. Педагогические методы и приемы, используемые для развития монологической речи

Эффективность использования образовательных технологий зависит от многих объективных и субъективных факторов. Важнейшими из этих факторов являются состояние здоровья учащихся и их психологические особенности. Поэтому образовательные технологии, применяемые мной на уроках в каком-то конкретном классе, должны быть прежде всего здоровьесберегающими, то есть,

- во-первых, учитывать индивидуальные особенности учащихся;
- во-вторых, стремиться добиваться оптимальных результатов при минимальных затратах времени и сил учащихся;
- в-третьих, обеспечивать психологический комфорт.

Выбор образовательных технологий я делаю в зависимости от того, какие цели поставлены передо мной. Цель современного урока - формирование таких компетенций, которые продвинут учеников в развитии относительно самих себя.

Это вносит в урок смыслообразование, что ведет к мотивации обучения, то есть, осознанное получение знаний, умений и навыков учит быть успешным, повышает самооценку, делает конкурентоспособным. Одной из наиболее часто используемых технологий является игровая технология. Трудно представить себе работу на уроке в 5 классе без игры. Игровые педагогические технологии - обширная группа методов и приемов организации педагогического процесса в форме различных педагогических игр. Игровая форма занятий создается при помощи игровых приемов и ситуаций, которые выступают как средство активизации и интенсификации учебной деятельности. Игровая технология, использование ее элементов помогают мне сделать менее травмирующей адаптацию учащихся и решать психологические проблемы личности.

Игровая технология в игровых технологиях выполняет такие функции:

- развлекательная;
- коммуникативная;
- самореализация;
- игротерапевтическая;
- коррекция;
- межнациональная коммуникация;
- социореализация;

Являясь развлечением, игра способна перерасти в обучение, в творчество, в модель типа человеческих отношений и проявлений в труде.

Еще одной образовательной технологией является в моей работе проблемно- диалоговый метод обучения. По мнению психологов, наиболее оптимальной формой организации учебного процесса, стимулирующей рост познавательной активности, является проблемное обучение. Оно предполагает искусство ведения проблемного диалога, в ходе которого учащиеся самостоятельно открывают общую идею. На начальном этапе изучения той или иной темы я знакоблю учащихся с общей идеей. После этого дети выдвигают собственные гипотезы и идеи, проводят исследования, собирают информацию для доказательства или опровержения выдвинутой гипотезы, подводят итоги, планируют дальнейшую работу. Этот метод обучения обеспечивает высокую познавательную мотивацию учащихся и требует постоянного творческого подхода. Методы и приемы, применяемые на практике, при работе с учащимися представлены в таблице 1

1. Методы и приемы, применяемые для развития монологической речи
таблица

Наглядные	Словесные	Практические
ИКТ	Беседы	Карточки-клише
тесты	Выступления	Творческие проекты
Таблицы, схемы	диспуты	игры

2. Собственная педагогическая деятельность

2.1. Этапы развития монологической речи у обучающихся

Традиционное освоение речи проходит в три этапа:

А) слушание,

Б) практическое освоение через самостоятельную работу с текстом или с картиной.

В) осознание – существующая методика делает упор на осознание, игнорируя предыдущие этапы.

Разрабатывая свою методику, я исходила из того, что:

1) необходимо сформировать у детей коммуникативную потребность: стремление пользоваться разнообразными речевыми средствами, понимание того, какие преимущества дают разнообразные речевые умения, как можно с их помощью воздействовать на других людей, мыслить, выражать себя;

2) работа по развитию речи носит не ознакомительный, а практический тренинговый характер: овладеть речевыми навыками и умениями – значит, довести их до автоматизма, с возможностью их сознательного контроля;

3) развитие речи – это главная задача уроков русского языка в средней школе, поэтому работа по развитию речи учащихся – это постоянная работа на каждом уроке;

4) речь – это сложнейшая человеческая деятельность, причем творческая деятельность, включающая в себя умение наблюдать, мыслить, фантазировать, а также слушать и слышать; прежде всего, выучивается говорить тот, кому есть что сказать, поэтому необходимо учить детей не техническому оформлению высказываний, а речевому мышлению, речевому творчеству, а также адекватному восприятию чужой речи;

5) необходимо развивать навыки как устной, так и письменной речи, ориентируясь при этом на те реальные задачи, которые предстоит решать ученикам в жизни;

6) в процессе выработки нового речевого навыка диалог должен предшествовать монологу, слушание и практическое освоение – осознанию.

Поэтому в своей работе мой принцип развития речи у детей проходит 5 этапов:

- А) Мотивация и актуализация при изучении произведения или новой темы;
- Б) Слушание;
- В) Практическое освоение через диалоги, работа с карточками- клише;
- Г) Аргументация собственной позиции;
- Д) Осознание текста через собственное восприятие.

Главная задача - это формирование мотивации к овладению и пользованию разнообразными речевыми средствами и формирование мышления обучающихся.

формировать мотивацию (коммуникативную потребность) возможно, если:

а) ученик ощутит, что, овладев тем или иным речевым умением, он расширяет свои возможности общаться и воздействовать на других людей (вызывать у них какие-то эмоциональные переживания и пр.);

б) поймет, что владение речью необходимо для самовыражения, для утверждения своего бытия в мире;

в) почувствует радость творческого роста, самосовершенствования.

Сформировать мышление можно, если учить обучающихся наблюдать и делать выводы из своих наблюдений; отделять в высказывании главное от второстепенного; аргументировать свои высказывания и понимать аргументы собеседника; анализировать и прогнозировать; оценивать свои и чужие высказывания; отстаивать ту или иную точку зрения.

1. Приемы развития мотивации у детей (Междисциплинарные связи, опорные (наводящие) слова, исторический аспект) (приложение 1).

Б. Слушание проходит 2 этапа:

1. Объяснение нового материала

2. Прослушивание по теме с использованием ИКТ (аудирование, видеоролики)

В. Практическое знакомство с текстом.

В1. на уроках русского языка...ь

Для того чтобы ребята могли познакомиться с текстом, я предлагаю им следующие виды учебных работ.

1. Работа со зрительной опорой.

Как правило, в качестве зрительной опоры используются комиксы или какие-то картины, фотографии и т.п. Простейшим примером зрительной опоры являются рисунки Херлуфа Бидструпа. Это комикс. Простые рисунки легко ксерокопировать или нарисовать на доске. Они задают тему разговора и сюжет. Рисунки должны соответствовать возрасту детей, быть живыми и интересными, не содержать сложных деталей, число персонажей должно быть ограничено,

события понятны, но не тривиальны. Как правило, уже через полгода после начала работы по комиксам некоторые ученики начинают сами сочинять и зарисовывать комиксы, давая простор речевой импровизации. Комиксы должны быть тематически разнообразны, включать самые разные – наиболее распространенные в жизни – темы и сюжеты (приложение 2).

Предлагаемые виды работ с комиксами.

А. Устный диалог, в котором каждый участвующий играет роль одного из персонажей комикса. При этом работа может оцениваться в соответствии со следующими критериями: сумел ли ученик индивидуализировать речь героя, показать речевыми средствами его характер; являются ли его реплики психологически достоверными: может ли человек так мыслить и говорить в подобной ситуации; насколько хорошо ученик слышит реплики своих визави, являются ли его реплики действительно ответами на то, что он слышит, или они содержательно не связаны с услышанным; насколько интересно, ярко, остроумно, лаконично он говорит; насколько разнообразную лексику использует; литературна ли, грамотна ли его речь.

Работа по одному комиксу может продолжаться до тех пор, пока не надоест детям, но она не должна занимать целый урок. Необходимо фиксировать все достижения, все удачные речевые находки детей.

Методика устного диалога по комиксам следующая.

1. Рассматривание комиксов с устным комментированием: основная цель этого этапа – понять тему и сюжет, замысел художника, заметить как можно больше деталей, которые служат для воплощения замысла и характеризуют персонажей, высказать на основании этих деталей какие-то психологические догадки (какие люди изображены, что они чувствуют).

2. Импровизация устных диалогов.

3. Оценивание устных диалогов (дети оценивают услышанное, отмечая достоинства и недостатки.)

Очень важно, чтобы оценивание также происходило на следующем уроке, потому что параллельное оценивание (происходящее сразу по прослушиванию диалога) убивает непосредственность восприятия. На 1-м и 2-м этапах эта работа воспринимается учащимися как игра, что является положительным моментом, – и лишь на третьем этапе включается сознание, анализ. Непосредственные переживания (увлеченность, радость творить, фантазировать) имеют огромное значение, так как именно они создают мотивацию, и главная забота учителя должна быть направлена именно на поддержание высокого уровня увлеченности.

Б. Устный рассказ по комиксу.

Это монологическая работа, поэтому она должна следовать за устным

диалогом.

Суть работы: кто-то из учеников рассказывает (но не читает), остальные слушают его рассказ. В этом случае комиксы следует раздать ученикам заранее. Первый этап, выделенный в работе с устным диалогом (совместное рассматривание), исключается: каждый сам придумывает свой рассказ, рассматривая рисунки самостоятельно. Третий этап здесь тот же, что и в работе с устным диалогом.

На начальном этапе работы по комиксам учитель достаточно активно принимает участие в диалогах, чтобы дать образцы правильной и яркой речи либо постоянно включать в них наиболее одаренных учеников класса, однако это не должно выглядеть «дидактически»: ученики должны видеть, что учитель играет вместе с ними, и ему тоже интересно.

В. Письменный рассказ по комиксу. В этом случае дети не рассказывают, а читают свои истории. Третий и первый этапы те же. Фрагмент тематического планирования из рабочей программы в 7 классе представлен в таблице 5.

В работе по комиксам исключаются всякие предварительные этапы подготовки, общепринятые в существующей методике развития речи: словарная работа и пр. Однако такая работа происходит, но на третьем этапе, где отмечаются все интересные находки, удачи, достижения и пр.

Другим типом зрительной опоры являются картины (обычно это репродукции картин известных художников) и фотографии (приложение 4).

Основная цель работы с этим видом зрительной опоры – развитие наблюдательности. Как правило, картины и хорошие фотографии содержат множество интересных деталей, которые нелегко увидеть и еще труднее понять их роль в данной картине. Могут быть использованы картины и фотографии разных жанров, от жанровой живописи, пейзажа до психологического портрета.

Если учитель просит детей подготовить устный рассказ по картине дома, то совместного рассматривания не происходит. Если же работа ведется только в классе, можно сначала рассмотреть картину, учитель может что-то очень кратко о ней рассказать, но не следует вместе называть детали, так как задача состоит именно в том, чтобы их самостоятельно увидеть и понять.

Оценивается прежде всего наблюдательность: самую высокую оценку получает тот, кто сумел увидеть то, чего не заметил никто; также оценивается грамотность речи, логика высказывания (действительно ли данные детали позволяют сделать такой вывод).

Работа по картинам и фотографиям может быть также письменной, однако не следует злоупотреблять письменными работами, так как они снижают мотивацию учеников.

Заключение

Описанная в работе технология, которую я применяю на уроках для развития монологической речи, требует времени и дополнительных усилий при подготовке к занятиям. Не просто, как показал мой опыт, научить ребенка говорить. Однако все эти трудности преодолимы.

Проблемное обучение на уроках литературы и русского языка как в старших, так и в младших классах имеет ряд несомненных преимуществ. Такое обучение в большей мере соответствует специфике искусства слова. Очевиден развивающий эффект такого обучения: речь идет, во-первых, о развитии способности учащихся анализировать, интерпретировать и оценивать текст задания или произведения, а также о развитии у них умения построить связанное высказывание. Наконец, такое обучение базируется на педагогике сотрудничества учителя и учащегося, здесь нет ориентации на усредненного ученика, а напротив, появляется больше возможностей для дифференциации и даже в известной мере для индивидуального обучения, что очень важно для учебного заведения лицейского типа.

Выражается все это не только в том, что в классах, где я работаю, наблюдается повышение абсолютной и качественной успеваемости, но и прослеживается интерес к изучаемому предмету с помощью дополнительных источников. Повышается также культура языкового общения, интеллект, что позволяет воспользоваться уже имеющимися знаниями и на других предметах. Кроме того, такая работа позволяет не только обогатить учащихся новым читательским опытом (жизненным, эстетическим, нравственным), но и дать представление о богатстве нации, к которой он непосредственно относится. Умение говорить так важно на уроках сегодня еще и потому, большинство заданий по разным предметам предполагают тестовую подготовку, в которой ребята проявляют самостоятельность, а это ведет к тому, что ребенок разучивается говорить и во взрослую жизнь входит человеком, прекрасно владеющими компьютером, но не словом.

Список литературы:

1. А.И. Власенков, Л.М. Рыбченкова «Русский язык»10-11 класс. Москва. Просвещение,2007.
2. В.Ф. Греков, С.Е. Крючков, Л.А.Чешко «Пособие по русскому языку для учащихся старших классов».- 40-е изд.- М.: Просвещение, 2000.- 286 с.
3. Н.В.Егорова, Л.П.Дмитриева, И.В.Золотарева «Поурочные разработки по русскому языку»11 класс. Москва «ВАКО»2005 г.
4. И.Е.Каплан, П.Г.Пустовойт «Русская литература. Хрестоматия историко - литературных материалов».- М.: Просвещение, 1994.

5. В.Г.Костомаров «Жизнь языка от вятичей до москвичей».- М.: «Педагогика- Пресс», 1994 г.
6. А.Г.Нарушевич «Методика подготовки к ЕГЭ по русскому языку: планирование занятий, организация урока, система упражнений» Москва. Педагогический университет «Первое сентября»,2007 год.
7. Ю.А.Лысый «Методические советы к учебнику- практикуму».- 2 издание.- М.: Просвещение, 2001.
8. К.И. Пехливанова, М.Н. Лебедева «Грамматика русского литературного языка в иллюстрациях».- Издательство «Русский язык», 1994 г.
9. Пустовалов П.С., Сенкевич М.П. «Пособие по развитию речи: Учебное пособие для учащихся педагогических училищ».- 2-е изд., доп. и перераб..- М.: Просвещение, 1997.- 288 с.
10. А.К.Панфилов «Сборник упражнений по стилистике русского языка: Учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности № 2101».- М.: Просвещение, 1989.-206 с.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	ZAMONAVIY TA'LIMDA PEDAGOGIK TEXNOLOGOYALARDAN FOYDALANISH	3
2	O'ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA HARFIY SAN'ATLARINING QO'LLANILISHI	7
3	"SAVODI TA'LIM" RISOLASI –XATTOTLIK SAN'ATI NAMUNASI SIFATIDA	11
4	"KOSMIK TEZLIKLAR" MAVZUSINI O'QITISH METODIKASI	15
5	SHARQ MUTAFAKKIRLARINING OILA VA TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI	23
6	KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOTIMIZ GAROVI	29
7	YANGILANGAN KONSTITUTSIYA VA UNING JAMIYAT HAYOTIDAGI AHAMIYATI	34
8	OILAVIY MAISHIY ZO'RAVONLIK OQIBATLARI	39
9	YANGI KONSTITUTSIYA ERKIN VA FAROVON HAYOTIMIZ POYDEVORI	44
10	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI: 1992-YILGI VA 2023- YILGI YANGI TAHRIRNING QIYOSIY TAHLILI	49
11	BIZNES VA ISHBILARMONLIK NUTQINI O'RGANISH	61
12	PEDOGOGIK FAOLIYATNI RAQAMLASHTIRISH DAVR TALABI	64
13	TASHKILOT XODIMLARINING NUTQIY XULQ-ATVORINI BAHOLASH VA XIZMAT KO'RSATISH	67
14	KIMYOVIY-TEXNOLOGIK JARAYONLARNI MATEMATIK MODELLASH, MA'LUMOTLARNI QAYTA ISHLASH	70
15	GIDROMETEOROLOGIK XAVFLI HODISALARNI OLDINI OLISH, ULAR SODIR BO'LGANDA TO'G'RI HARAKAT QILISH QOIDALARINI VA OQIBATLARINI BARTARAF ETISH USULLARINI O'RGANISH	73
16	MEHNAT XAVFSIZLIGI STANDARTLAR TIZIMI, UNING AHAMIYATI VA VAZIFASI	78
17	ELEKTR XAVFSIZLIGI BO'YICHA YETAKCHILIK VA JAVOBGARLIKNI RAG'BATLANTIRISH STRATEGIYALARI	81
18	BOLALARDA SHIZOFRINIYA KASALLIGI KO'ZATILISHI	84
19	OILA VA OILAVIY MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI	87
20	BOLALARDA ME'DANI YUVISH TEXNIKASI	90
21	РЕЛИГИЯ И ПРАВО КАК ПРЕДМЕТ СОЦИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ	93
22	ПРОБЛЕМЫ РЕНЕССАНСА В ИСЛАМЕ	101
23	ЁШЛАРНИНГ ОИЛА ВА НИКОҲГА ТАЙЁРЛАШ МУАММОЛАРИ	105
24	ЖАМИЯТНИНГ ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ҚИЗ БОЛА	111
25	TURLI SOHA MUTAXASSISLARIGA MATEMATIKA FANINI KASBGA YO'NALTIRIB O'QITISHNI AHIMIYATI	121

26	ЖАНУБИЙ КОРЕЯНИНГ ИСТЕЪМОЛЧИЛИК МАДАНИЯТИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР	127
27	IJODIY KANSTRUKTORLIK FAOLIYATINING INNOVATSION AHAMIYATI	134
28	TA'LIMDA IJODIY KONSTRUKTORLIKNING O'RNI	138
29	BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA KASBIY DEFORMATSIYANI SHAKLLANTIRUVCHI IJTIMOIIY PSIXOLIK OMILLAR	142
30	XIV–XVI ASRLARDA G'ARBIY YEVROPA HARBIIY SAN'AT TAKTIKASINING RIVOJLANISHI	148
31	ПРОБЛЕМА УПРАВЛЕНИЯ ЛИКВИДНОСТЬЮ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ	154
32	O'ZBEKISTON MAKTABLARIDA TEXNOLOGIK TA'LIMNI MODERNIZATSIYA QILISH YO'NALISHLARI	166
33	NOGIRONLIKKA EGA BO'LGAN INSONLARNI REABILITATSIIYA QILISHNING ASOSLARI	170
34	ASSESSMENT OF ELECTROCHEMICAL PROPERTIES OF A BIOGALVANIC SYSTEM FOR TISSUE CHARACTERISATION	174
35	CLASSIFICATION AND COMPOSITION OF EXPENSES OF ECONOMIC ENTITIES	180
36	ECONOMY HOST IN SUBJECTS MAIN ACTIVITY BENEFIT ACCOUNT	186
37	ПОНЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИКЛА СТИХОТВОРЕНИЙ «ЛЕБЕДИНЫЙ СТАН» МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ В ЛИТЕРАТУРЕ	189
38	ASINXRON MOTORNING MEXANIK ISROFLARINI ENERGIYA ISTE'MOLI ME'YORLARI MONITORING QILISH ASOSIDA NAZORAT QILISH	193
39	HOZIRGI KUNDA IJTIMOIIY TARMOQLARNING BOLALAR RUHIYATIGA TA'SIRI	202
40	UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI MATEMATIKA KURSIDA HOSILA TUSHUNCHASI	210
41	DETERMINATION OF THE IMMUNE BACKGROUND IN NODULAR DERMATITIS VETERINARY SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE	213
42	BAHOLASH TIZIMLARINING MILLIY TA'LIM TIZIMLARIGA TA'SIRI	219
43	PROGRESS IN INTERNATIONAL READING LITERACY STUDY (PIRLS)	223
44	TIMSS NING GLOBAL TA'LIM AMALIYOTI VA SIYOSATIGA TA'SIRI	225
45	O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH	230
46	«РЕАЛИЗАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ С УЧАСТИЕМ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ (МФИ) В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН»	235
47	TINISH BELGILARINI O'RGATISHDAGI QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI	238

48	РЕАЛИЗАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ С УЧАСТИЕМ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ	242
49	BOSHLANG‘ICH SINFDA INTERFAOL METODLAR ORQALI TINISH BELGILARINI O‘RGATISH	244
50	ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA TADBIRKORLIKKA YO‘NALTIRIB O‘QITISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI	250
51	КЛИНИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ И ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ВРОЖДЁННЫМ АНОМАЛИЯМ ДИСКА ЗРИТЕЛЬНОГО НЕРВА У ДЕТЕЙ	259
52	DAVLATNING OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASHDA BELGILAGAN VAZIFALARI VA ULARNI AMALGA OSHISHINING HOLATI	267
53	SHAHAR MUHITINI OPTIMIZASIYA QILISHDA ISTIQBOLLI O‘SIMLIKLAR EKOLOGIIYASI	275
54	MODERN WAYS TO INCREASE MOTIVATION IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE READING AT THE SECONDARY LEVEL	278
55	СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ СЛОЖНОМУ СИНТАКСИЧЕСКОМУ ЦЕЛОМУ	283

JOURNAL OF NEW CENTRY INNOVATIONS

IN ALL AREAS

